

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Jana Spálenková

Jan Herben. Politik, novinář, spisovatel

(1857-1936)

Jan Herben. Politician, journalist, writer

(1857-1936)

Vedoucí práce

PhDr. Magdaléna Pokorná, CSc.

Praha 2010

Milou povinností je poděkovat na tomto místě především PhDr. Magdaléně Pokorné, CSc., pod jejímž vedením tato práce vznikla, zesnulému Prof. PhDr. Janu Kuklíkovi, CSc., za podnětné rady, které mi udílel v začátcích práce, archivářům a archivářkám Literárního archivu Památníku národního písemnictví, Vojenského historického archivu, Moravského zemského archivu a pracovníkům Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR za ochotu a pomoc při výběru pramenů, týkajících se osobnosti Jana Herbena.

Zvláštní poděkování patří Anně Herbenové za zapůjčení pramenů z hostišovské vily a možnosti je publikovat, za její čas a příjemné prostředí, které mi k jejich studiu v hostišovské vile vytvořila.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze 14.5.2010

Jana Spálenková

Anotace

Diplomová práce *Jan Herben. Politik, novinář, spisovatel (1857-1936)* je biografií, zpracovanou na základě literatury, vlastních Herbenových prací a především dosud nevytěženého archivního materiálu. Soustřeďuje se zvláště na činnost významného žurnalisty a spisovatele na přelomu 19. a 20. století. Součástí práce je přiblížení vztahu Jana Herbena k jeho budoucí ženě Bronislavě a v této souvislosti průhled na perspektivy ženy, která se stává manželovi nejen manželkou, ale i pracovním partnerem. Zároveň je v práci charakterizován vztah Jana Herbena k Tomáši Garrigue Masarykovi a naopak.

Diploma thesis *Jan Herben. Politician, journalist, writer (1857-1936)* is a biography, prepared by literature, Herben's own work, and especially by unpublished archival material. It focuses particularly on the work of significant writer and journalist at the turn of the 19th and 20th century. One part of this work is to approach Jan Herben relation to his future wife Bronislava vista in this context, the prospect of a woman who becomes not only the wife to her husband, but also the working partner. This thesis also characterizes relationship of Jan Herben and Tomáš Garrigue Masaryk and vice versa.

Klíčová slova

Jan Herben

Tomáš Garrigue Masaryk

časopis *Čas*

realismus

česká politika

vznik Československé republiky

Jan Herben

Tomáš Garrigue Masaryk

the magazine *Čas*

the realism

the czech politics

the establishment of the Czechoslovak Republic

Obsah

Úvod	8
1. Dětství a mládí	18
2. Rodina	33
3. Časopis <i>Čas</i> v letech 1886-1889	42
3.1. Časopis <i>Čas</i> jako čtrnáctideník	42
3.2. Přeměna <i>Času</i> na týdeník	55
4. Časopis <i>Čas</i> v letech 1890-1899	62
4.1. Mezi staročeskou a mladočeskou stranou	62
4.2. Názorový rozkol mezi realisty	67
4.3. Jan Herben a polemika o Háalka	71
5. <i>Čas</i> a realistická strana 1900-1905	76
5.1. Počátky Masarykovy realistické strany	76
5.2. Hilsneriáda a <i>Čas</i>	78
5.3. <i>Čas</i> jako oficiální tribuna realistické strany	82
5.4. Herbenova aféra	92
6. Česká strana pokroková 1906-1913	96
7. Mafie	106
7.1. Roky 1914-1916	106
7.2. Roky 1917-1918	117
8. Československá republika, Masaryk a Herben	124

9. Spisovatel Jan Herben	140
9.1. Herbenův realismus	140
9.2. Próza	141
9.3. Historické spisy	153
9.4. Vzpomínkové knihy	156
9.5. Životopisné studie	158
9.6. Petr Bezruč, Jan Karafiát, Vojtěch Rakous	162
9.7. <i>Besedy Času</i> a Bronislava Herbenová	166
10. Hostišov	169
10.1. Hostišov Jana Herbena	169
10.2. Hostišovští hosté	177
10.3. Herbenova vila za první světové války	183
10.4. První prezident ČSR v Hostišově	185
10.5. Hostišovská vila po první světové válce	188
11. Soumrak života a život po životě	192
Závěr	199
Summary	212
Seznam pramenů a literatury	213
Přílohy	233
Bibliografie Jana Herbena	249
Přehled jmen nejčastěji se vyskytujících osob	253

Úvod

Kdo uděluje slávu? Žurnalisté.

Kdo pomlouvá? Žurnalisté.

Kdo zneucťuje? Žurnalisté.

A kdo krmí žurnalisty?

Leniví, nevědomí, závistiví, zlovolní lidé.

*Vittorio Alfieri*¹

Nelichotivou charakteristiku novinářské práce, ukrytou v satirických verších italského básníka a dramatika Vittoria Alfieriho, použil čtrnáctideník *Čas* jako odpověď na článek otištěný v *Národních listech* dne 29. března 1887.² *Národní listy* v něm kritizovaly zásady jistého francouzského novináře, který při honbě za abonenty neváhal používat novinářské etice odporující praktiky. *Národní listy* proti zásadám francouzského novináře vystoupily kritikou. Jan Herben na tuto kritiku odpověděl Alfieriho verši v dubnu 1887. *Čas* tvrdil, že zásady francouzského novináře, které *Národní listy* tolik kritizovaly, právě jejich redaktoři uplatňují při honbě za abonenty. Redaktoři *Národních listů* užívají dekorativní detaily, aby upoutali čtenáře, ze zjištěných důvodů přizpůsobují obsah článků širokým společenským vrstvám, připouštějí, že pravda je relativním pojmem a podle toho s ní také zacházejí.³ Pod tuto kritiku nejčtenějšího českého deníku se podepsal šéfredaktor *Času*, sotva třicetiletý Jan Herben.

Jan Herben byl takovým žurnalistou, jakého ho ve svých verších líčí Vittorio Alfieri. Rozdával slávu, chválil, hanil, pomlouval i zneucťoval. Především ale „řezal“. Do všeho a do všech. Stal se neoblíbenou, zatracovanou a do jisté míry také obávanou osobností na poli novinářském. Podle hesla „ich dien“ sloužil realistické myšlence, pravdě a především Masarykovi, „byl zajímavá rázovitá figurka jak žurnalistická, tak

¹ *Čas* 1, 1887, č. 23, s. 1.

² *Národní listy* 27, 1887, č. 87, s. 1.

³ *Čas* 1, 1887, č. 23, s. 1.

spisovatelská, a v několikerém směru vyryl svou brázdu do českého života veřejného velmi ostře“.⁴

Proč si osobnost Jana Herbena po více než třičtvrtě století, které uplynulo od jeho úmrtí, připomínat? Proto že byl velice zajímavou veřejně činnou postavou a mužem několika epoch. Ve veřejném životě se pohyboval od začátku osmdesátých let takřka až do své smrti v roce 1936. Na práh veřejného života vstupoval s bojem o *Rukopisy*, politicky činný začal být díky časopisu *Čas* už na přelomu osmdesátých a devadesátých let devatenáctého století, tedy v době, kdy se ostatní zájmové politické strany teprve chystaly k razantnímu nástupu. Jan Herben zažil stejně jako T. G. Masaryk, František Drtina nebo Karel Kramář proměnu všennárodní politiky v politiku zájmových stran.

V období první světové války byl činný v Mafii, po válce jeho jméno pomalu upadalo v zapomnění. Herben působil na veřejné mínění prostřednictvím časopisu *Čas* nepřetržitě takřka třicet let. Zanechal po sobě pozoruhodné dílo jednak novinářské, politické, historické, ale i literární. Jedněmi ctěn a druhými zatracován, po smrti v roce 1936 dáván za vzor ideálního novináře.

Po válce se Herbenův *Hostišov* stal povinnou četbou na základní škole a ukázky jeho prací znali žáci z čítanek. Jeho postava byla pevně a nerozlučně spojena s postavou prezidenta Osvoboditele. Doba po roce 1948 masarykovské ideji nepřála, nepřála ani Herbenovi. Rodina byla perzekvována, nejbližší příbuzní emigrovali. Brázda do života české společnosti, kterou Herben vyryl, byla na řadu let zasypána a na Herbena jakoby se zapomnělo. Ojediněle se jeho jméno objevilo v souvislosti s odbojovou činností za první světové války, studenti filologie znali jeho rozsáhlou románovou kroniku jako příkladné dílo moravského realismu, srovnávané s dílem *Naši* Josefa Holečka.⁵ Ke skutečně objektivnímu hodnocení významu Jana Herbena nijak nepřispěla desetiletí komunistické nadvlády, ale ani zjednodušující hodnocení jeho literárních děl.

Moje práce vychází z množství pramenů a literatury, pomocí nichž konstruuji Herbenův životní příběh. Příběh neprávem pozapomenutého novináře, spisovatele a politika, který v paměti mnohých žije jen jako někdejší prázdninový obyvatel vily v Hostišově.

⁴ František Xaver ŠALDA, *O Janovi Herbenovi, novináři a beletristovi*, in: Šaldův zápisník, IX, 1936/1937, s. 132. Heslem „ich dien – sloužím“ se řídil český král Jan Lucemburský.

⁵ Na mysli mám Holečkovu románovou kroniku z jihočeského prostředí *Naši*. Holečkovi *Naši*, nedokončená románová kronika, rozsáhlá epopěj jihočeského lidu, vyšla v deseti knihách v letech 1888-1930. Josef Holeček své dílo stejně jako Jan Herben nedokončil. Podle: Josef HOLEČEK: *Naši*, X, Doslov Jeleny Holečkové, s. 435. Více v deváté kapitole o spisovateli Janu Herbenovi.

Do současné doby nebyla vydána monografie, zabývající se životem a dílem Jana Herbena. Rozhodla jsem se proto životní osudy Jana Herbena zpracovat, a to jak po stránce pracovní, tak soukromé. Představila jsem Jana Herbena ve všech profesích, které vykonával.

Snažila jsem se ukázat Herbenův život ze všech stránek, podrobit jeho činnost kritickému bádání, zhodnotit jeho přínos pro českou žurnalistiku, literaturu i politiku.

Záměrem nebylo pokrýt všechna období Herbenova života, ale vyzdvihnout důležité životní etapy, mající z dnešního hlediska význam pro historii, politologii, žurnalistiku a literaturu.

Nastínila jsem dětství a mládí Jana Herbena, protože jsem přesvědčená, že první třetina života zásadně formovala Herbenovu povahu a předurčila ho pro roli, kterou hrál v české společnosti od poloviny osmdesátých let devatenáctého století. Zdůraznila jsem význam Herbenovy dlouholeté přítelkyně, později manželky Bronislavy Herbenové. Ta měla zvláště v polovině devadesátých let 19. století rozhodující podíl na bezproblémovém chodu administrace *Času*. Stávala se prvním kritikem manželových prací, svými názory nejednou ovlivnila Herbenův postoj k důležitým událostem společenského života. Sama disponovala určitým literárním talentem. Kladla jsem si otázku, jak tento talent Bronislava Herbenová využila a jaký charakter měla její práce po boku manžela nejen v *Čase*, ale hlavně v jeho beletristické příloze.

Představila jsem Jana Herbena jako hlavního aktéra při založení časopisu *Čas*. Pátrala jsem po počátcích jeho spolupráce s T. G. Masarykem, mapovala jsem okruh osobností, mezi nimiž se Jan Herben pohyboval.

Všíkala jsem si, jak se skutečnosti důležité pro český národ odrážely v Herbenově životě. Na druhou stranu jsem se snažila ukázat, jak novátorství Jana Herbena ve smyslu založení *Času*, „objevení“ spisovatelů Jana Karafiáta, Petra Bezruče, Vojtěcha Rakouse a založení *Noviny* ovlivnilo českou společnost.

Snažila jsem se ukázat význam časopisu *Čas* jako média ovlivňujícího veřejné mínění v období od roku 1886 až po jeho násilné zastavení v roce 1915. Všíkala jsem si také ekonomické situace periodika, která přímo ovlivňovala nejen život šéfredaktora *Času* Jana Herbena, ale i životy všech pracovníků redakce, a co je důležité – také jejich rodin.

Zajímal mě počet abonentů časopisu a problémy, spojené s jeho distribucí. Pozornost jsem věnovala také cenzuře, jejím zásahům a vlivu, jaký měla na obsah časopisu *Čas*. Položila jsem si otázku, jakou hodnotu má pro naši současnost Herbenova literární produkce. Souvisela Herbenova literární díla s jeho novinářskou a politickou praxí?

Odkud bral Jan Herben inspiraci ke svým dílům? Jaký význam přisuzoval Herben poezii a proč se nakonec stal i přes poměrně úspěšný básnický debut prozaikem? Tyto otázky jsem si kladla při četbě Herbenových literárních děl, ale i při studiu recenzí, které Herbenovo literární dílo hodnotily, abych z nich vyvodila překvapivé závěry.

Zvláštní pozornost jsem věnovala Herbenově vile v Hostišově, která se na začátku dvacátého století stala nejen místem odpočinku jejího majitele, ale také místem důležitých společenských setkání jak osobností českých, tak zahraničních. Za války sloužila jako zázemí odbojové organizace Mafie. Stala se pro tak nás se svými více než sto let starými a až do dnešní doby dobře zachovalými interiéry místem národní paměti. Kapitola o hostišovské vile tvoří důležitou část Herbenova života a vede k pochopení mnoha Herbenových úmyslů a dotváří celkový pohled na osobnost svého majitele.

Osobnost Jana Herbena je důkazem úzkého prolínání mezi politikou a kulturou, zvláště v posledním desetiletí devatenáctého století. Ve své práci jsem toto prolínání brala v potaz, proto jsem práci členila chronologicko-tematicky.

Téma, které jsem si ke zpracování vybrala, je poměrně široké. Moje práce slouží jako prvotní seznámení s osobností Jana Herbena, klade rovněž důraz na jeho přínos pro českou společnost po boku T. G. Masaryka, mapuje celou řadu situací, které Jan Herben jako přední představitel české kultury prožil.

Bylo nutné probádat velké množství pramenů a dobového tisku, zároveň velké množství literatury, jejímž autorem byl nejen Herben a přívrženci realistického hnutí, ale i Herbenovi odpůrci.⁶ Polemiky, do nichž se Jan Herben aktivně zapojil, jsem přiblížila také z hlediska dnešního stavu bádání. Pokusila jsem se postihnout spory, které řešila tehdejší inteligence a do nichž Jan Herben zasahoval.

Fond Jana Herbena je uložený v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Nachází se nezpracovaný nebo pouze v prvním stupni zpracování a nebyl mi do něho umožněn přístup.⁷ Proto jsem prameny hledala v jiných institucích, nejen ve fondech Jana Herbena, ale i ve fondech osob, s nimiž byl Herben v kontaktu, ať už pracovně či soukromě. Dokumenty z Archivu Univerzity Karlovy mi poskytly informace o studijních létech Jana Herbena. V Moravském zemském archivu v Brně se nachází fond Herbenovi, Jan a Bronislava, Ivan, Václav z let 1900-1968. Fond je přístupný, obsahuje 0,12 bm materiálu zpracovaného a inventarizovaného. K tomuto

⁶ Kompletní soupis pramenů a literatury s bibliografickými náležitostmi je uveden ke konci práce.

⁷ V tomto fondu je uloženo 4, 08 bm archiválií, zabírajících časový rozsah let 1860-1947. Všechny prameny, stejně tak i literatura, na níž odkazují v úvodu ke své práci je přehledně se všemi bibliografickými náležitostmi uvedena v závěru práce v oddílech k tomu určených.

fondy existuje inventář.⁸ Nalezneme zde dopisy soukromé povahy, převážně korespondenci Bronislavy Herbenové s matkou a bratrem Jana Herbena. Hodnotným pramenem je *Rodinná kronika*, psaná bratrem Jana Herbena Václavem, ukazující nejen poměry v rodných Brumovicích, ale i zápisy o bratrových návštěvách v rodném kraji a výstřižky z novin.

Ve Vojenském historickém ústavu v Praze je uložen fond Jana Herbena v rozsahu jednoho kartonu, obsahující členskou legitimaci redaktora časopisu *Čas*, ale především doklady o působení Jana Herbena v Národním shromáždění a později také v Senátu Československé republiky.

Bádala jsem ve fondu Bronislavy Herbenové, který je uložený v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Nalezla jsem v něm dopisy Jana Herbena adresované manželce Bronislavě v dobách odloučení, převážně z předmanželského období (do roku 1892) a z období po první světové válce, kdy se manželé jezdili zotavovat do českých lázní. Velice hodnotným pramenem je Bronislavin *Deník z let 1898-1899*, v němž nezaznamenávala nejen rodinné události, ale i situaci v časopise *Čas*, zmiňovala se o jeho redaktorech i přispěvatelích.⁹ Právě díky těmto Bronislaviným záznamům máme k dispozici zajímavé průhledy do intimního života Herbenovy rodiny.

Fond Ivana Herbena, uložený rovněž v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, je v nezpracovaném stavu.¹⁰

V Archivu Národního muzea jsem bádala ve fondu právníka a politika Františka Veselého. Zajímala mě jeho korespondence s Janem Herbenem v prvních letech dvacátého století.

Rodinný archiv Jana Herbena, uložený v hostišovské vile, obsahuje dosud nepublikovanou korespondenci, fotografie, nákresy a záznamy z let 1870-1980, vše v zachovalém stavu. K dispozici jsem měla také *Hlavní knihu Času*, do níž byly v letech 1900-1902 zanášeny veškeré výdaje periodika. Dalším zajímavým materiálem z Rodinného archivu Jana Herbena je *Účetní kniha*, vystavená pro vilu Jana a Bronislavy Herbenové stavitelem Emanuelem Vrzalem. Zároveň mi byla umožněna manipulace s rukopisy, novinovými výstřižky a tištěnými díly Jana Herbena. Rodinný archiv byl jen částečně utříděn, na jeho utřídění se v současné době podílím. Mezi

⁸ MZA, Brno, Herbenovi Jan a Bronislava, Ivan, Václav, archivní pomůcky: Naďa VDOVIAKOVÁ, *Herbenovi Jan a Bronislava, Ivan, Václav 1900-1968. Inventář*, 1998, s. 4, ev. č. 775.

⁹ Fond Bronislavy Herbenové zabírá rozsah 0,6 bm a obsahuje archiválie z let 1885-1942.

¹⁰ Fond Ivana Herbena obsahuje 1,00 bm pramenů a obsahuje archiválie z let 1900-1965.

prameny, uložené ve vile v Hostišově, patří *Pamětní kniha obce Lysé*, která byla v letech 1921-1939 napsána Františkem Rouskem.

Práci na zvoleném tématu mi do jisté míry usnadnily edice korespondence. Využívala jsem edice korespondence T. G. Masaryka s různými osobnostmi, které vychází péčí Masarykova ústavu a Archivu AV ČR. K dispozici jsem měla také edici korespondence básníka Petra Bezruče, Hany a Edvarda Benešových a malíře Antonína Slavíčka. Neopomněla jsem hledat informace v memoárech osob, se kterými se Jan Herben stýkal. Jejich vzpomínky však byly vždy třeba porovnat s odbornou literaturou. Informace jsem hledala jak v pracích Herbenových současníků, tak v pracích novějších. U jednotlivých polemik, do nichž se Jan Herben zapojoval, jsem se snažila stručně popsat jejich význam, přiblížit Herbenovo stanovisko k problému, ale také připomenout, jak moderní historie, politologie či literární věda nahlíží na problémovou situaci dnes.

Okruh archivních pramenů a literatury jsem doplnila studiem periodického tisku, převážně česky psaného. Prostudované noviny a časopisy představují však pouze část tehdejší publicistické produkce. Snažila jsem se postihnout periodika, jimiž Jan Herben jako novinář prošel, *Národní listy*, *Čas*, *Besedy Času* a *Novinu*, určitou pozornost jsem věnovala také regionálnímu tisku, především realistické *Jiskře* a táboorskému *Českému jihu*.

Drobné monografické práce věnované Janu Herbenovi vznikly jako nekrology nebo jako jubilejní práce, připomínající úmrtí Jana Herbena. První obsáhlejší nekrolog věnoval Janu Herbenovi Albert Pražák v roce 1937. Ve stejném roce bývalý redaktor *Času* Ladislav Kunte, vydal v Praze vzpomínkovou brožuru s názvem *Osobnost Jana Herbena*. Oba autoři stručně zrekapitulovali Herbenův život, studium, jeho práci spisovatelskou, historickou a novinářskou, vyzdvihli Herbenovu účast na formování nového státu po boku Tomáše Garrigue Masaryka. Spisovatel Jan Vrba věnoval Janu Herbenovi brožovaný nekrolog s názvem *Jan Herben* v polovině roku 1937. Karel Domorázek sestavil útlou knížku *O Janu Herbenovi*, jedná se vlastně o obsáhlejší text nekrologické povahy. Domorázek se zaměřil hlavně na dětství a mládí Jana Herbena a na popis jižní Moravy, prostředí, které prvotně formovalo Herbenovy názory. Karel Moudrý dal do tisku v roce 1937 u Františka Borového v Praze vzpomínkovou brožuru s názvem *Janu Herbenovi na památku*. Na Jana Herbena tak vzpomíná v kapitole *Nezapomínáme a nezapomeneme* Václav Klofáč, v kapitole *Jak vidím Jana Herbena...* Albert Pražák. Další vzpomínkovou kapitolu *Jan Herben, novinář* sepsal K. Z. Klíma. Na Herbena jako spisovatele zavzpomínal v kapitole *Vzpomínky a historie* Karel

Moudrý. Práce Václava Chába vznikla s desetiletým odstupem jako připomínka desátého výročí úmrtí spisovatele Jana Herbena.

Ve všech těchto vzpomínkových brožurách je patrná snaha po idealizaci zemřelého. Autoři oslavují a chválí jeho činy, jeho dílo posuzují nekriticky.

V prvních kapitolách o dětství, mládí a rodině Jana Herbena jsem čerpala hlavně z pramenů a *Knihy vzpomínek*, díla psaného samotným Janem Herbenem. *Knihy vzpomínek*, se ukázala poměrně problematickým pramenem informací. Jan Herben ji psal na sklonku života, některé situace přibarvil, některé vyzdvihl, jiné zamlčel. Porovnávala jsem *Knihu vzpomínek* s brožovanými nekrology a prameny, uloženými hlavně v hostišovské vile. O létech, která Jan Herben strávil na studiích v Praze, napsal rozsáhlé pasáže do *Knihy vzpomínek*, které jsem porovnávala s prameny uloženými v Archivu univerzity Karlovy. Život a charakter Bronislavy Herbenové jsem poznala díky jejímu deníku, uloženému v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, rodinné korespondenci a doslova poskládaním drobných poznámek, které o ní „utrousili“ ve vzpomínkách její současníci.

V kapitole, pojednávající o prvních letech časopisu *Čas* jsem vycházela hlavně z pramenů a novinových výstřižků, uložených v Hostišovské vile, které jsem porovnávala s odbornou literaturou. Snažila jsem se načrtnout cestu Jana Herbena k myšlence časopisu a problémy s jeho přípravou i expedicí ke čtenářům.

V kapitole následující, pojednávající o časopisu *Čas* v devadesátých letech devatenáctého století, jsem využila prameny z hostišovské vily a hlavně monografie, věnované T. G. Masarykovi. Prameny jsem porovnávala s obsáhlým životopisem T. G. Masaryka od Stanislava Poláka, monografiemi Jaroslava Opata a Vratislava Doubka. Využívala jsem také vzpomínek Josefa Kaizla. Obšrně jsem se zabývala *Časem* i v době, kdy byl rukou Masaryka, Kaizla a Kramáře, kteří Jana Herbena odsunuli jakoby do pozadí. Věnovala jsem pozornost také vymezení se realistů mezi staročeskou a mladočeskou stranou.

Další kapitolu jsem věnovala realistické straně na počátku dvacátého století. Zabývala jsem se aspekty, které vedly ke vzniku strany, Herbenovou úlohou ve straně ale i aférou s mosteckou sbírkou. Vycházela jsem z korespondence Jana Herbena s T. G. Masarykem, uložené v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR. Důležité informace mi poskytla korespondence Františka Veselého, uložená v Archivu Národního muzea. Porovnávala jsem ji s články otištěnými v *Čase*, *Hlasech od Blaníka* a *Národních*

listech. Aféru s mosteckou sbírkou jsem mohla rekonstruovat také díky pracím Martina Kučery.

O Herbenově práci v České straně pokrokové jsem psala na základě korespondence T. G. Masaryka s Janem Herbenem, uložené v Masarykově ústavu a Archivu akademie věd ČR, dále na základě vzpomínek Aloise Hajna a odborné literatury, zvláště Martina Kučery, Jana Galandauera, Jiřího Pernese, Stanislava Poláka a Jaroslava Opata. Všimla jsem si ideologických zásad, z nichž Masarykova strana vycházela a několika kauzami přiblížila její činnost ve sledovaném období.

Kapitola, pojednávající o letech první světové války, je založena hlavně na Herbenových vzpomínkách, tak jak byly otištěny v *Listcích z válečného deníku 1914-1918*. Herbenovy záznamy jsem porovnávala s pracemi Milady Paulové, Jana Hajšmana, Bedřicha Šantrůčka a Josefa Hotmara. Využila jsem také korespondence Bronislavy Herbenové s tchyní Alžbětou a švagrem Václavem, která je uložena v Moravském zemském archivu v Brně.

V následující kapitole o činnosti Národního shromáždění v nové republice jsem využívala pramenů, uložených ve fondu Jana Herbena ve Vojenském historickém ústavu v Invalidovně v Praze. Další materiál mi poskytla korespondence Bronislavy Herbenové s nejmladším synem Ivanem, uložená ve fondu Bronislavy Herbenové v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Vzpomínky Jana Herbena a prameny k tomuto časovému období jsem doplnila vzpomínkami Ferdinanda Peroutky, Anny Gašparíkové-Horákové a studiem odborné literatury, prací Sylvie Součkové, Zory Dvořákové, Josefa Hotmara, Antonína Klimka a Milana Nakonečného.

Jako další kapitolu jsem zařadila pojednání o Janu Herbenovi jakožto o spisovateli. Kapitola svým obsahem nenavazuje na dosavadní chronologicko-tematické řazení kapitol, ale její text prochází napříč všemi časovými obdobími života Jana Herbena. Nastínila jsem začátky literární tvorby Jana Herbena, přechod od poezie k beletrii a historickým spisům. Zdůraznila jsem Herbenův přínos jako životopisce novinářů českého obrození a hlavně jako prvního životopisce T. G. Masaryka. Vycházela jsem v této kapitole z Herbenovy bibliografie, kterou jsem pro své potřeby sestavila (a do práce také zařadila), doslovů k jednotlivým vydáním Herbenových knih, z příruček a lexikonů české literatury. Všimla jsem si, jak hodnotili Herbenovu tvorbu současníci a jaké kvality jí přisuzuje dnešní literární kritika. Do této kapitoly jsem zařadila také polemiku o Hála, do které Jan Herben významně zasáhl. Zároveň jsem ukázala, jakým způsobem pomohl Herben v propagaci jejich literárních děl začínajícím literátům Petru

Bezručovi, Janu Karafiátovi a Vojtěchu Rakousovi. Neopomněla jsem ukázat Jana Herbena jako spisovatele knih pro děti. V tomto žánru spolupracoval s manželkou Bronislavou Herbenovou. Ji jsem představila po boku veřejně vystupujícího manžela jako soběstačnou, vzdělanou a talentovanou překladatelku a spisovatelku. Podnětnou literaturou při hodnocení Bronislaviny osobnosti byla práce Pavly Horské *Naše prababičky feministky*, práce Mileny Lenderové *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století* a práce Marie L. Neudorflové *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Bronislava společně s Janem Herbenem a celou českou společností se postupně pod vlivem určité vlny kulturní modernizace vymaňovala ze zažitých starých konvencí. Dokladem mi k tomuto poznání byla zvláště korespondence, kterou si Bronislava Herbenová vyměňovala se sestrou Olgou Drtinovou a dramatičkou Gabrielou Preissovou.

Kapitola s názvem Hostišov tvoří celek, zabývající se „druhým“ životem Jana Herbena v malé vesnici na Benešovsku. Z vily, kterou zde vystavěl, udělal Herben místo pro schůzky odbojové Mafie, propagoval ji stejnojmennou knihou a přispěl k rozvoji tzv. „zahrádkářské literatury“, na kterou později navázal například Karel Čapek. Většinu pramenů k této kapitole jsem získala přímo v Herbenově vile v Hostišově, porovnávala jsem je se vzpomínkami osob, které vilu za života Jana Herbena navštívily, a zanechala v nich dojmy, které zaznamenaly do svých deníků a memoárů.

Poslední kapitola je jakýmsi mementem Jana Herbena. Ukázkou, jak se proměňovalo chápání významu novináře, politika a spisovatele další desítky let po jeho smrti. Život po životě je připomenutím Herbenovy osoby, která za svého života nikdy nevystoupila z Masarykova stínu. Je také varováním před zlovůlí fašistického a následně i komunistického režimu, z nichž první se pokusil rodinu Herbenovu vymazat ze světa fyzicky, druhý psychicky.

Jak je patrné, snažila jsem se všechny prameny, zvláště vzpomínkové povahy ověřovat odbornou literaturou. Základní prací, s níž jsem porovnávala prameny, použité v mojí práci, jsem zvolila knihu Otty Urbana *Česká společnost 1848-1918*, v níž autor uceleně probádal velkou část mnou sledovaného období. Držela jsem se historických termínů, které použil ve své knize Otto Urban, zvláště co se týče názvů politických stran. Dobový pravopis jsem upravovala podle dnes platných pravidel českého

pravopisu.¹¹ Prameny jsem přepisovala podle edičních zásad, jak je nastínil Ivan Šťovíček ve své práci *Ediční teorie a metodika*.

Moje práce je částečným splacením dluhu, který česká historie a literární historie dluží Janu Herbenovi. Je pokračováním snahy Ivana Herbena, který připravil pro vydání reedice děl svého otce, doplnil je o doslov, přibližující osudy Jana Herbena. Ivan Herben alespoň částečně utřídil rodinný archiv v Hostišově, který je dnes majetkem Anny a Tomáše Herbenových. V posledních letech si svého rodáka začaly náležitě vážit moravské Brumovice, ale i Votice, do jejichž katastru dnes obec Hostišov úředně spadá.¹²

¹¹ *Pravidla českého pravopisu*, Lingea, Brno 2008, 895 s.

¹² Obecní úřad Brumovice vydal jako poctu svému rodákovi knihu *Jan Herben – kronikář rodného kraje*. Michal HUVAR (ed.), *Jan Herben - kronikář rodného kraje. Pokus o monografickou koláž*, Brumovice 2007, 189 s. Městské kulturní centrum Votice uspořádalo 7. května 2007 ve spolupráci s Annou Herbenovou, pravnučkou Jana Herbena, vernisáž k stopadesátiletému výročí od narození novináře a spisovatele Jana Herbena. O Herbenově dospívání, začátcích jeho novinářské a spisovatelské kariéry byla Obecním úřadem Brumovice v roce 2007 vydána kniha *Jan Herben – kronikář rodného kraje*. Jedná se o monografickou koláž, vycházející jako připomínka stopadesátého výročí narození moravského spisovatele, doplněnou DVD poetického dokumentu Michala Huvara *Na dědině*.

1. Dětství a mládí

Jednoho dne budou moji biografové uvažovat, byl-li jsem šťasten ve svém životě a co jsem o svém životě soudil. Poněvadž tehdy už nebudu moci odpovídat, a poněvadž já jsem tu věc, která slove životem, prodělal, řeknu hned: nechtěl bych se vrátiti po druhé a začít, kde jsem začal dne 7. května roku 1857.

*Jan Herben*¹³

Kořeny Herbenova rodu bychom hledali na Slovácku, i když předkové z otcovy strany přišli ze Slovenska, jak naznačuje rodové jméno Hrebeňovi, jehož pravděpodobným zkomolením v nové domovině vzniklo příjmení Herben.¹⁴ Moravské Slovácko mělo totiž ze všech moravských krajů nejbliže k uherskému Slovensku. V polovině padesátých let devatenáctého století byla oblast moravského Slovácka ještě silně prostoupena lidovou tradicí a pravidly církevních obřadů. Každá z obcí, ležících poměrně daleko od sebe, si střežila své vlastní obyčeje, kroje a zvláštnosti mluvy. Centrem úřední správy kraje byl Hodonín s panskými sídly v Čejkovicích, Velkých Pavlovicích, Kobylí a v Čejči. Prarodiče Jana Herbena, Matěj Šlampa se svou ženou Kateřinou, sloužili nejprve na faře ve Velkých Pavlovicích, poté si koupili domek v Brumovicích. Jejich jediné dítě, dcera Alžběta Šlampová, sloužila v panském domě v Čejči,¹⁵ za manžela si vzala muzikanta a zpěváka z Mokrůvek, Vavřince Herbena, řečeného Vávra.

Dne 7. května 1857 se v Brumovicích na Moravě narodil tehdy osmnáctileté Alžbětě Herbenové syn Jan. Matka Alžběta i otec Vavřinec pracovali jako námezdní síly u sedláků, později se stal Vavřinec správcem na panském velkostatku v Čejči a hajným. Aby uživil rodinu, přivydělával si hraním na svatbách. Rodina byla sice chudá, ale nikoli nevzdělaná, dědeček Matěj byl otcem růžencového bratrstva a členem Cyrilometodějského dědictví. Členství s sebou přinášelo povinnost pravidelně odebírat české knihy.¹⁶ Každou neděli se u manželů Šlampových, u nichž mladá rodina

¹³ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 22-23.

¹⁴ Srov. Jiří HERBEN, *Z dějin rodu Herbenů*, Malovaný kraj (dále MalK) 33, 1997, č. 3, s. 13.

¹⁵ Do Čejče se v druhé polovině padesátých let na čas z Čejkovic přistěhovali Josef a Terezie Masárikovi se třemi syny, nejstarším z nich byl Tomáš Masaryk. Jeho otec Josef dohlížel pět měsíců jako dráb na panském. Srov. Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*, I (1850-1882), Praha 2000, s. 8.

¹⁶ V padesátých a šedesátých letech 19. století bylo Cyrilometodějské dědictví jediné výhradně české nakladatelství na Moravě. Podle: Markéta HOLUBOVÁ, *Barokní rezidua v poutích 19. století*, in:

v Brumovicích bydlela, scházeli poutníci, členové růžencového bratrstva, a sousedé, aby společně četli české knihy a rozprávěli nad novinkami. Ze čtyř dětí zbyli matce Alžbětě do stáří pouze dva chlapci, nejstarší Jan a mladší Václav. Dvě další děti Vavřince a Alžběty, Marie a František, zemřely v dětském věku.

Na tom, že Jan mohl studovat, měli zásluhu hlavně prarodiče, kteří pro chlapce našetřili dvě stě zlatých. Rozhodli tak o další životní dráze vnuka, který se místo malorolníka v Brumovicích (jako Janův mladší bratr Václav) stal novinářem, spisovatelem a politikem.

Záměrem pobožných prarodičů bylo mít ze svého vnuka katolického kněze. Každou neděli chodila Alžběta se svou matkou Kateřinou a oběma chlapci na mši do pozdně barokního kostela svatého Antonína Paduánského v Brumovicích. Vždy na konci května se konala pouť ke kapli svaté Barbory do nedalekých Klobouk. V Kloboukách stál katolický kostel a budova bývalé bednární, kterou si evangelíci upravili na modlitebnu, školu a faru.¹⁷ Pro Alžbětu byli helvíti kacíři, předem zatracení. Avšak i k malému Janovi se dostávaly zvěsti o vzdělanosti a hospodárnosti evangelíků.¹⁸ Mimo evangelíky žilo v kraji několik židů, kterých se lidé stranili, stejně jako cikánů, kteří v létě tábořili v okolí nedalekých Čejkovic. V roce 1863 vzala babička Šlampová malého Jana s sebou na velehradskou pouť. Ze slov poutníků pochopil, že velehradská pouť není pouhým náboženským rozjímáním, ale i setkáním s podtextem národnostním.¹⁹ Mladší kněžstvo, vedené organizátorem velehradských poutí páterem Ignácem Wurmem, protestovalo Velehradem proti německé moravské hierarchii.²⁰ Babička Kateřina se svého přání mít ze staršího vnuka „panáčka“ nedočkala, zemřela v roce 1886, poté co Jan Herben složil

Zdeněk HOJDA – Roman PRAHL (ed.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, KLP, Praha 2003, s. 66.

¹⁷ Evangelický kostel byl v Kloboukách vystavěn až v letech 1882-1883, vysvěcen 4. listopadu 1883. Ke zřízení evangelického sboru došlo v Kloboukách sice už roku 1782, rok po vydání tolerančního patentu. Císař Josef II. daroval evangelickému sboru v roce 1786 panskou budovu bývalé bednární, modlitebna zde byla zřízena po nezbytných opravách o dva roky později. Podle: Jitka MATUSZKOVÁ, *Kostel českobratrské církve evangelické v Kloboukách u Brna*, in: *MalK* 33, 1997, č. 2, s. 4.

¹⁸ Alžbětina rodina byla katolická, ale matka jejího muže Vavřince z Mokrůvek, Janova babička, byla evangelička. Pokud vím, Jan Herben se s rodiči svého otce Vavřince ani v dětství nestýkal. Je možné, že brzy zemřeli, protože se Jan Herben zmiňuje, že otec Vavřinec měl doma v Janově dětství bibli, kterou zdědil po své matce. Srov. Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 33.

¹⁹ Podle: Markéta HOLUBOVÁ, *Barokní rezidua v poutích 19. století*, in: Zdeněk HOJDA – Roman PRAHL (ed.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, KLP, Praha 2003, s. 66.

²⁰ Podle: František CÍNEK, *Velehrad víry. Duchovní dějiny Velehradu. K 1050. výročí smrti svatého Metoděje*, Olomouc 1936. Velehradská pouť v roce 1863 byla oslavou tisíciletého příchodu Cyrila a Metoděje na Moravu a zároveň demonstrací s národnostním podtextem. Matka Alžběta s babičkou Kateřinou chodily i na poutě do Vamberk, Křtin a do Mariazellu, poutního města ve Štýrsku, kde je jedna z nejvýznamnějších mariánských svatyní střední Evropy.

doktorát z filozofie. Její manžel, dědeček Jana Herbena, Matěj Šlampa, přežil svou ženu o jedenáct let.

U učitele Bílého v Mokrůvkách se Jan učil německy a hře na housle. V září 1869 nastoupil do čtvrté třídy německé školy v Hustopečích.²¹ V létě Janovi matka koupila na jarmarku panské šaty, šle a střevíce, aby ve městě, kde se mluvilo německy, chodil „po panskou“ oblečený.

V září 1871 začal Jan navštěvovat Slovanské gymnázium v Brně.²² Rodiče mu našli byt co nejlevnější, asi za osm zlatých měsíčně i se stravou. Matka Alžběta mu zajistila na první měsíce nocleh ve vykřičeném domě na Kolišti, potom v ulici Na Křenové. Na léta na gymnáziu nevzpomínal Jan Herben rád: „Na lůžku ležel nemocný dělník, jenž křičel bolestí, měl rakovinu. Na jiné posteli spávali svobodný zámečník se svou milenkou, mně hodili slamník na rákosovou pohovku za stolem. [...] A když bylo po šesté odpoledne, přišlo z práce pět zedníků, kterým se ustýlala sláma naprostřed světnice...“²³ K tomu napsal Jan Herben v *Knize vzpomínek* větu krátkou, ale pravdivou: „Jak vidět, nepotřeboval jsem nikdy v životě učit se z knih, co je to sociální otázka a socialismus.“²⁴

Při přijímací zkoušce na gymnázium v Janovi učitel František Bartoš poznal výjimečně chytré a zvědavé dítě. Bartošův vliv na Jana Herbena jako na novináře a spisovatele byl nemalý, zvláště pokud si uvědomíme, že jako spisovatel měl Herben vždy blízko k ústní lidové slovesnosti a zajímal se o tradice moravského lidu. Jeho první básně jsou ohlasem lidových balad. Více však František Bartoš zapůsobil na Herbena svými pedagogickými metodami, touhou vzbudit u žáků zájem o probíranou látku a snahou vybízet je ke spolupráci pokládáním důmyslných otázek.²⁵ Václav Royt vyučoval na gymnáziu zeměpis a dějepis. Právě on naučil Herbena chápat dějiny

²¹ Stejnou školu navštěvoval Tomáš Masaryk. Nyní je v této budově střední učiliště. Více: Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*, I (1850-1883), Praha 2000, 496 s. Za Jana Herbena byl správcem všech čtyř tříd páter Vilém Schmidt. Jan Herben vzpomínal, že učitelé v hustopečské škole si často vypomáhali češtinou, neboť „rozených Němců nebylo ve třídě ani polovička“. In: Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 41.

²² Podle: Milena FLODROVÁ – Miroslava MENŠÍKOVÁ, *Pamětní desky a pomníky v Brně. Soupis pamětních pomníků a desek existujících či již jen prameny doložených na území města Brna*, Brno 2004, 196 s. Z brněnského gymnázia vyšlo mnoho významných vědců, literátů a historiků. Za všechny jmenuji ekonomu s pověstí polyhistora Jana Kolouška, historika, právníka a politika Jana Kaprase, spisovatele a literárního kritika Leandra Čecha, fyzika Štěpána Doubravu, lékaře Arpáda Kříže, spisovatele Viléma Mrštíka nebo básníka Petra Bezruče.

²³ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 14.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Podle: Arne NOVÁK, *František Bartoš – Moravan*, in: František Bartoš 1837-1937. Zlín 1937, s. 20-24. Srov. František HÝBL: *Počátky českých středních škol na Moravě v poslední třetině 19. století a František Bartoš*, in: František Bartoš – jazykovědec, pedagog, etnograf. Konference k 100. výročí úmrtí. Sborník příspěvků z konference Zlín, 25.-26. dubna 2006. Zlín 2006, s. 85-93

realisticky, podrobovat je neustálému kritickému pohledu a vyvozovat z nich přesné závěry. Jak Bartoš vzbudil v Herbenovi lásku k českému jazyku, tak Royt získal mladého studenta pro české dějiny a pravdu, přičemž oba učitelé nabádali k věcnosti a stručnosti.²⁶ Na gymnáziu se Jan jevil jako zvědavý chlapec, s touhou po vzdělání ve všech směrech, ale ne jako premiant. Zkouškou z dospělosti sice prošel, ale jen s dostatečnou z řečtiny. Po vzoru svých starších spolužáků začal Jan jako sextán psát poezii. Pod pseudonymem Svatopluk Vojmír mu v roce 1876, dva roky před maturitou, otiskl moravský studentský almanach *Zora* několik básní.²⁷ Jednalo se o mladickou epickou poezii, všímající si krás přírody a historických témat. Jedna z básní, *Král Ječmínek*, sklídila u čtenářů příznivý ohlas a kritiku zaujala. Jako člen moravské literární omladiny vystoupil v *Zoře* ve stejném roce jako Jan Herben také Tomáš Masaryk se studií *Plato jako vlastenec*.²⁸ S Masarykem se Herben osobně setkal o prázdninách roku 1876, podle vlastních slov už tehdy v něm mladý doktor filozofie zanechal velký dojem. Masaryk ten rok pobýval na prázdninách u rodičů v Kloboukách u Brna, obci vzdálené od Brumovic jen několik kilometrů.

V roce 1877, ovlivněn rusko-tureckou válkou na Balkáně, napsal Jan Herben sbírku balkánských básní, některé z nich otiskl list *Koleda*.²⁹ První honorář dostal jako maturant za reportáž z prázdninové cesty po Slovensku, kterou roku 1878 otiskl časopis *Obzor*. I přesto, že byl přijat do chlapeckého semináře, kněžskou dráhu nenastoupil. Brno mu otevřelo dveře do světa. František Bartoš Jana Herbena získal pro ideu vlastenectví.³⁰ Jan netoužil po kariéře kněze v malé moravské obci, ale po vzdělání v Praze. Přestál naléhání rodiny, křik, hrozby a pláč. Byl v rozpacích ze situace českého kněžstva, myslel, že dobrý Čech nemůže být dobrým katolíkem. Pokud by se tedy stal

²⁶ Podle: Libor VYKOUPIIL, *Václav Royt a Brno*, Forum Brunense 1992, s. 88-99.

²⁷ Více: BOUBELA, Josef – ČECH, Ivan – VAŘEKA, Jan, *Zora. Almanach moravské omladiny*, Praha 1877, s. 93-146.

²⁸ Tomáš GARRIGUE MASARYK, *Plato jako vlastenec, Juvenilie. Studie a stati 1876-1881*, Praha 1993, s. 28-47.

²⁹ Podobně jako jiní spisovatelé byl Jan Herben ovlivněn při psaní balkánských básní vlnou proslovanské euforie, která se Čechami přehnala ve druhé polovině sedmdesátých let. Dramatický vývoj těchto událostí měl na českou politickou a kulturní scénu hlavně psychologický vliv. Vystoupení balkánských Slovanů proti turecké nadvládě vyvolalo v Čechách vlnu sympatií, která ještě vzrostla pod dojmem aktivního vystoupení Ruska. „Přímá účast Čechů v řadách dobrovolníků byla sice spíše symbolická, ale dobrovolné sbírky, podpůrné manifesty, slavnostní trachtace na oslavu vítězství bratrských slovanských vojsk, okázalé přestupy na pravoslavnou víru a další akce demonstrativního charakteru nebraly konce, stejně jako jednostranná hodnocení balkánských událostí v tisku, netajícím se významnými očekáváními do budoucnosti.“ In: Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 19.

³⁰ Josef PALA, *František Bartoš, největší moravský národopisec zemřel před devadesáti lety*, Podřevnicko 5, 1996, č. 1(9), s. 7. Srov. Václav CHÁB, *Kdo je Jan Herben*, Praha 1947, s. 4. Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, vyd. Jan Jiránek, Turnov 1937, s. 3-7.

dobrým katolíkem, nemohl by být dobrým Čechem.³¹ František Xaver Šalda ve svém *Zápisníku* Herbenovo rozhodnutí nenastoupit do kněžského semináře zlehčuje, Herbenovi vytýká nedostatek duchovní síly. Odvolává se na Herbenovy věty v *Knize vzpomínek*, v níž Jan líčí prohlídku chlapeckého semináře. Herben v této vzpomínce popsal alumnát jako zanedbaný ústav, umístěný ve staré budově, páchnoucí odporným zápachem.³² „Žádné duševní konflikty – ten smrad to rozhodl,“ píše Šalda.³³ Ačkoli Herben *Knihu vzpomínek* psal bezmála o čtyřicet let později, tuto příhodu v ní vyprávěl s určitou mírou grotesknosti, vyvozuje právě z této drobné poznámky Šalda Herbenovu malou duševní motivaci a chlad k idejím.

Rodina odepřela staršímu synovi požehnání i hmotnou podporu na cestu do Prahy. Pomohla náhoda. Už zmíněný první honorář z časopisu *Obzor* pokryl náklady, spojené s cestou do Prahy. Pomohl také oblíbený gymnaziální profesor František Bartoš, který mladého Herbena doporučil pražskému lékaři Hamerníkovi, jehož synovi dával Herben pravidelné kondice. Tyto kondice a podpora pro chudé studenty ze spolku Radhošť³⁴ umožnily Herbenovi vystudovat. Když vystoupil Jan Herben 30. září 1878 na nádraží v Praze, zbývalo mu po jízdě vlakem třicet osm krejcarů. Večer mu pomohl odnést starší kolega, taktéž moravský rodák, kufr do bytu v Opatovické ulici.

Společně s Janem Herbenem nastoupilo ke studiu na Filozofickou fakultu Karlo-Ferdinandovy univerzity v říjnu roku 1878 tři sta devadesát šest posluchačů. Podle hlavního katalogu studentů si Jan Herben v zimním semestru 1878/1879 zapsal přednášky a semináře *Dějepis rakouský* a *Dalimilovu kroniku* u Václava Vladivoje Tomka, *Skloňování slov* a *Rukopisnou literaturu slovanskou* u Martina Hattaly, *České tvarosloví* a *Českou literaturu básnickou* u Jana Gebauera. V letním semestru navštěvoval přednášky a semináře Václava Vladivoje Tomka, Antonína Gindelyho, u Martina Hattaly skládal zkoušku z *Kritického rozboru Libušina soudu* a *Starobulharské mluvnice*, u Jana Gebauera z *České literatury*, u Josefa Emlera ze *Cvičení*

³¹ Podle: Jan HERBEN, *Knihu vzpomínek*, Praha 1936, s. 16. Srov. Václav CHÁB, *Kdo je Jan Herben*, Praha 1947, s. 6. Václav Cháb tvrdí, že Jan Herben doma nakonec přece jen hmotnou podporu pro studia v Praze získal a že hlavním důvodem, proč Herben nenastoupil do kněžského semináře, byla myšlenka, že se stane básníkem.

³² Podle: Jan HERBEN, *Knihu vzpomínek*, Praha 1936, s. 17.

³³ František Xaver ŠALDA, *O Janu Herbenovi, publicistovi a beletristovi*, in: Šaldův zápisník, IX, 1936/1937, s. 135.

³⁴ Radhošť. Podpůrný spolek, byl založen v roce 1869 za účelem odvracet proud moravského studentstva z Vídně do Prahy a tak přispívat v Praze k „odchování“ snaživého dorostu národní inteligence pro Moravu. Radhošť soustřeďoval prostředky na pomoc nemajetným studentům z Moravy, později i Slezska a Slovenska. Prvním protektorem Radhoště se stal ve své době nejváženější z Moravanů v Praze, František Palacký. Po roce 1918 se stali protektory podpůrného spolku českoslovenští prezidenti Tomáš Garrigue Masaryk a Edvard Beneš.

paleografických a u profesora Kelleho z přednášky *Klopstock in Wielam*. V zimním semestru druhého ročníku skládal Jan Herben zkoušky z *Dalimilovy kroniky* u Václava Vladivoje Tomka, z *Dějiny středního věku* u Jaroslava Golla, z *Chronologie římské a křesťanské* a z *Üben die Regesten* u Josefa Emlera. U Martina Hattaly absolvoval zkoušku z *Kritického rozboru Královského rukopisu a Srovnávací nauky o hláskách hlavních nářečí slovanských*, dále si zapsal *Studien zur Geschichte der Kartographie* u profesora Grüna, *Handelgeographii* u Jana Palackého, *Cvičení ve studiu historickém* u Jaroslava Golla a *Českou literaturu naukovou* u Jana Gebauera. V letním semestru druhého ročníku měl podle *Hlavního katalogu studentů* Jan Herben zapsány tyto semináře a přednášky: *Dějiny mocnářství rakouského od úmrtí Jiřího Poděbradského* u Václava Vladivoje Tomka, *Dějiny středního věku* u Jaroslava Golla, *Arie zeměpisného obrazu* u Jana Palackého, *O původu řeči* a *O časování sloves* u Martina Hattaly, *Mluvnici staročeskou* a *Českou literaturu naukovou* u Jana Gebauera, *Dějepis filosofie novověké* u Josefa Durdíka a *Srovnání historické literatury řecké a římské* u Jana Kvíčaly.

V zimním semestru třetího ročníku si Herben znovu zapsal *Dějiny středního věku* u Jaroslava Golla, *Dějiny rakouského mocnářství ve dvanáctém a třináctém století* u Antonína Rezka, *Üben Diplomatik* u Josefa Emlera, *Geschichten den alten Staaten Europa* u Antonína Gindelyho, *Vybrané části české skladby* u Jana Gebauera, *Fyzikální zeměpis* u Jana Palackého, *Osnovu metafyziky* u Josefa Durdíka, *Historické cvičení* u Jaroslava Golla, *O magistrátech římských* u Leopolda Heyrovského, *O jednoduchých větách slovanských* u Martina Hattaly a *Praktickou filosofii* u Josefa Durdíka. V letním semestru třetího ročníku si Herben zapsal *Dějiny zřízení zemského v Čechách* u Václava Vladivoje Tomka, *Anglické dějiny* a *Cvičení ve studiu historickém* u Jaroslava Golla, *Dějiny rakouského mocnářství ve čtrnáctém věku* u Antonína Rezka, *Dějiny české za Přemyslovců* u Josefa Kalouska, *Diplomatische Übungen* a *Üben Heraldik* u Josefa Emlera, *Kritický přehled resultativ nejnovější filologie* u Martina Hattaly a *Nauku o flexi starobulharské* u Jana Gebauera.³⁵

Jan Herben navštívil během studií několik přednášek, pořádaných Uměleckou Besedou.³⁶ Do literárního odboru Umělecké Besedy přivedl Jana Herbena v říjnu nebo

³⁵ Archiv UK, Praha, *Katalog der Studierenden. Hauptkatalog der Hörer der Philosophie*, inv.č. 476, 477, 478, 479. Více o Karlo-Ferdinandově univerzitě: Jan HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III (1802-1918), Karolinum, Praha 1997, 280-334.

³⁶ Umělecká beseda. Nejstarší umělecký spolek v českých zemích. V třech odborech – literárním, výtvarném a hudebním – se pod heslem „V umění volnost“ sdružily roku 1863 přední osobnosti české

v listopadu roku 1878 Josef Holeček, který mu daroval volný členský lístek.³⁷ Jan Herben pravidelně navštěvoval Akademický čtenářský spolek Jungmann.³⁸ Dne 15. listopadu 1882 si nenechal ujít přednášku „nového doktora filozofie“ Tomáše Garrigue Masaryka, kterého o prázdninách mohl vidat na rodné Moravě. Posluchačům se Masaryk rozhodl představit dílo francouzského matematika a fyzika Blaise Pascala, drama jeho krátkého života – zápas mezi exaktním myšlením a horoucí zbožností.³⁹ Po přednášce se Herben připojil k Masarykovi a doprovodil ho domů. Debatovali o náboženství a německé filozofii, mezi jejíž obdivovatele Masaryk nepatřil.⁴⁰

Studenti Akademického spolku zvolili v roce 1880 za čestného člena redaktora *Národních listů* Josefa Baráka.⁴¹ „Jeho zvolení za čestného člena spolku v roce 1880 znamenalo, že staročestství ztrácí v mládeži půdu. Tehdy už silně pronikalo do studentstva mladočestství.“⁴² Barák měl mezi studentstvem pověst úchvatného řečníka. Jan Herben si Josefa Baráka vážil, „jeho názory byly neškodné, jak dnes říkáme starovlastenecké, ale v očích staročechů a klerikálů byl červeným šátkem a sanskylotem. V jednom směru se mu křivdilo, že svádí studentstvo od studií.“⁴³

V roce 1883 dostal Jan Herben při státní profesorské zkoušce kvalifikaci jen pro nižší střední školy. Kvalifikaci pro vyšší třídy „nedoporučil“ Herbenovi Václav Vladivoj Tomek, protože soudil, že Jan „neumí vypravovat“.⁴⁴ Celou druhou polovinu roku 1883 strávil Jan Herben hledáním učitelského místa na českých, ale i moravských gymnáziích a reálkách – neúspěšně. Vysokému počtu absolventů univerzity byl

kultury. Více: Karel KREJČÍ (ed.), *100 let Umělecké besedy 1863-1963. Katalog výstavy k jubileu*, Praha, duben-červen 1963, Praha 1963, 31 s.; Podle záznamů v protokolech Umělecké besedy se Jan Herben účastnil besed konaných 15. ledna 1878, 6. září 1884, 29. listopadu 1884 a 17. ledna 1892. Herben byl dále činný ve spolcích: Moravská beseda (v letech 1882-1885 byl jejím starostou), od roku 1878 byl ve výboru Klubu historického, od roku 1881 navštěvoval literárně řečnický spolek Slavia, od roku 1883 Radhošť, od roku 1894 působil ve spisovatelském spolku Máj a od roku 1882 v Detvanu. Jan Herben stál dokonce u kolébky Detvanu, slovenského spolku sdružujícího jak studující, tak učňovskou mládež. Mezi jeho nejaktivnější členy patřili Rudolf Pokorný, František Táborský, Jaroslav Vlček, Vavro Šrobár, Dušan Makovický nebo Ján Smetanay. Podle: Vladimír FORST a kol., *Lexikon české literatury*, II, Praha 2000, s. 146. Srov. POHORSKÝ, Miloš a kol., *Dějiny české literatury*, III, Praha 1961, s. 399.

³⁷ Podle Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 129.

³⁸ Činnosti akademického spolku si Jan Herben všiml i poté, co ukončil studia na univerzitě. Hned v prvním čísle časopisu *Čas* upozornil na potřebnou reorganizaci spolku. Zároveň nastínil několik možností, vedoucích ke zkvalitnění činnosti spolku a zmohutnění jeho členské základny. Zvláště upozornil Herben na nedostatečnou organizaci knihovny a nevyhovující prostory čítárny. Podle: Jan HERBEN, *O reorganizaci Akademického spolku*, *Čas* 1, 1886, č. 1, s. 6-9.

³⁹ Více: Tomáš GARRIGUE MASARYK, *Blaise Pascal, jeho život a filozofie*, Praha 1883, 39 s.

⁴⁰ Podle: Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk, Za ideálem a pravdou*, II (1882-1893), Praha 2001, s. 24-25.

⁴¹ Více: Pavla VOŠAHLÍKOVÁ – Milan ŘEPA, *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*, Praha 1997, 189 s. O Josefovi Barákovi více: Václav ŽÁČEK, *Josef Barák. Studie s ukázkami z díla*, Praha 1983, s. 10-280.

⁴² Jan HERBEN, *Proti proudu*, Praha 1997, s. 46.

⁴³ Tamtéž, s. 47.

⁴⁴ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 15.

k dispozici jen omezený počet učitelských míst. Školní pedagogický sbor měl totiž pevně stanovenou velikost, původně byl pro osmiletá gymnázia dvanáctičlenný (tvořený ředitelem, katechetou a deseti profesory), od roku 1874 se rozšířil na celkem čtrnáct míst (včetně ředitele). Těchto čtrnáct míst platilo pro všechny školy bez ohledu na jejich velikost.⁴⁵ Není tedy divu, že Jan Herben, stejně jako jiní, ať „zkoušení“ či „nezkoušení“ (tj. bez profesury) učitelé místo odpovídající jejich vzdělání nenašli.

Začátkem roku 1884 začal Jan Herben psát disertační práci. Podle rigorózního řádu z roku 1872 vypracovával kandidát profesury vědecké pojednání, disertaci ze zvoleného oboru, zastoupeného na fakultě katedrou. Děkan určoval dva posuzovatele z řad profesorského sboru, po jejich vyjádření mohl doktorand složit dvě rigorózní zkoušky namísto dřívějších tří: jednohodinovou z filozofie a dvouhodinovou z oboru, na který se ve studiu specializoval, spolu s příbuzným oborem, jehož přednášky navštěvoval.⁴⁶ Kombinace těchto oborů byly pevně stanoveny. Pro Jana Herbena platila kombinace studijního oboru dějiny ve spojení s latinou nebo řečtinou, Jan si vybral latinu. Rigorózní řád respektoval jazykové požadavky, disertace měly být psány jazykem, kterým se přednášelo na fakultě – česky nebo německy, Jan psal svou práci v českém jazyce.⁴⁷

Dne 4. června 1884 odevzdal Herben *Dějezpytnou práci kandidáta profesury* na téma *Morava mezi léty 1618 až 1619 a politika Karla staršího ze Žerotína*. Abychom se s prací Jana Herbena, která se i laickému čtenáři bude zdát spíše jako kompilát úvah jiných autorů, seznámili, je dobré vyslechnout záměr autora, naznačený v úvodu *Dějezpytné práce*: „Přítomné pojednání jest první částí dějezpytné práce o dějinách českého povstání na Moravě. Vylučují se v ní poměry moravské od května 1618 do května 1619 a pokusy direktorů českých o to, aby přiměli stavy moravské k odboji a ku společné konfederaci. V části druhé vypravuje se o účastenství Moravy v povstání českém od května 1618 do listopadu 1620, pobyt krále Bedřicha Falckého na Moravě a vpády kozácké na Moravu. V části třetí následuje vylíčení trestů a pokut, které stihly

⁴⁵ Podle: Kateřina ŘEZNÍČKOVÁ, *Študáci a kantoři za starého Rakouska*, Praha 2007, s. 211.

⁴⁶ Podle: Jan HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III (1802-1918), Praha 1997, 390 s.

⁴⁷ Císařským rozhodnutím ze dne 11. dubna 1881 a následným příslušným zákonem (z 3. března 1882), bylo provedeno rozdělení dvou rovnoprávných částí univerzity, aniž by byla porušena její jednota. Zákonné nařízení, které rušilo jazykovou volnost při vypisování přednášek a nařizovalo přednáškový jazyk. To s sebou přinášelo i mnohé obtíže, rektor české univerzity Jaroslav Goll si v roce 1907 stěžoval: „Princip jednoho jazyka vyučovacího neodpovídá potřebám země... Stará svoboda z r. 1848, zvláště pak prohlášena pro každý jazyk, nejen pro oba jazyky zemské, byla, lze říci vědecktější.“ In: Jaroslav GOLL, *Rozdělení pražské univerzity Karlo-Ferdinandovy roku 1882 a počátek samostatné univerzity české*, Praha 1908, s. 38.

odbojné stavy markrabství moravského a spolu i nové pokusy vzbouřiti Moravu znova pomocí Bethlena Gábora, celkem události od 1620-1623.“ Nepříliš lichotivě hodnotili závěrečnou studentskou práci o rozsahu třiceti devíti stran oba posuzovatelé, Josef Kalousek a Václav Vladivoj Tomek: „Disertace p. Jana Herbena o Moravě 1618-1619 a o politice p. Karla staršího ze Žerotína, zakládá se na jiných obširných spisích historických a dílem na tištěných pramenech. Tyto pomůcky poskytují tolik materiálů hojných, že k sepsání této disertace netřeba než výběru a vhodného zpracování. Výběr látky uspokojuje, ale ten výběr nebyl tak nesnadný, ani zpracování není tak zdařilé, aby spis zasluhoval názvu dějezpytné práce, jež si přikládá. Spisovatel nad potřebu mnoho a doslovně vypisuje a překládá z knih dějepisných, čímž práce jako se rozvlekuje. Nejméně uspokojuje úvod, jenž jest kompilací nezažitých cizích úvah, dílem mylných; některé z nich (jako o Žerotínově zásadě solidárnosti opozice, a že na tom muži záleželo rozhodnutí v Moravě), vyvracejí se právě fakty zde vykládanými. Ježto však disertace celkem přece vyhovuje předepsanému požadavku, jsouc způsobilá k uveřejnění tiskem (vyjma úvod, jehož větší část zasluhuje býti potlačena), navrhuji, aby byla uznána za dostatečnou.“⁴⁸

Na základě uznané práce skládal Jan Herben doktorát ve formě dvouhodinového rigoróza z historie a latiny už 17. července 1884. Posuzovatelé Josef Emler, Jan Kvíčala a Václav Vladivoj Tomek ohodnotili studentovy vědomosti jednohlasně jako dostatečné. O necelý rok později 15. července 1885 skládal Jan Herben jednohodinové rigorózum z filozofie, Josef Durdík hodnotil jeho výkon jako dostatečný, nedostatečně hodnotili Herbenův výkon Gustav Adolf Lindner a Jaromír Čelakovský. Celkově byl uchazeč hodnocen nedostatečně a zkoušku musel 20. července 1886 opakovat, Josef Durdík trval na dostatečné, dostatečně ohodnotil Jana Herbena také přisedící Tomáš Garrigue Masaryk. Dne 24. července 1886 Jan Herben promoval, čímž se jeho studium na Filozofické fakultě rozdělené Karlo-Ferdinandovy univerzity uzavřelo.

Na profesorský sbor filozofické fakulty vzpomínal Jan Herben nerad. Snad kvůli opakovanému rigorózu z filozofie. Negativně hodnotil Martina Hattalu a Václava Vladivoje Tomka, naopak vzorem se mu stal Jan Gebauer. Nad Gebauera uznával v pražském prostředí pouze Masaryka. S odstupem času hodnotil studium na univerzitě jako „nicotné“: „Poslouchal jsem u Tomka dějepis – a bylo to odříkávání málo lepší, nežli ‚Was hatte Maria Theresia kaum‘.“⁴⁹ Poslouchal jsem s počátku češtinu u Hattaly –

⁴⁸ Archiv FF UK, Praha, *Rigorózní protokol Jana Herbena*, poř. č. 25, 1884.

⁴⁹ „Co udělala Marie Terezie.“

a byly to nechutné vtipy a kněžské mstivé polemiky. Martin Hattala za dlouhého působení na univerzitě „nevychoval jediného slavistu v Čechách. [...] Páter Hattala pro znalost mateřského jazyka byl učitel nedostatečný.“⁵⁰ V *Knize vzpomínek* se také Herben zmiňuje o soukromých cvičeních, která pravidelně pořádal jako docent všeobecných dějin Jaroslav Goll pro pět posluchačů, mezi nimiž býval také Jan Herben.⁵¹ Herben se od Golla později odklonil a podnikl prudké výpady proti historikům tzv. Gollovy školy. Útočné stati souborně vydal roku 1912 v brožuře *Masarykova sekta a Gollova škola*.⁵²

Mnoho Herbenových názorů se formovalo pod vlivem působení Tomáše Garrigue Masaryka. V Masarykovi nacházel Herben nejen celoživotní vzor, ale i program. Herben vstoupil „na literární kolbiště“ v roce 1876 v *Zoře*, tedy ve stejné době a stejném periodiku jako T. G. Masaryk. „Takový profesor! A já proti němu chatrný student, jenž při každém jeho slově cítil svou maličkost a neschopnost! Ostýchal jsem se docházet k němu, ač mladší studenti se k němu hrnuli, slovem býval jsem jaksi v jeho společnosti stísněn a deprimován..., tento pocit jsem měl po léta,“ napsal ve vzpomínkové knize *Proti proudu* Jan Herben.⁵³ Sloužil Masarykovi věrně až do třicátých let dvacátého století, hájil jeho názory i tam, kde by sám postupoval jinak. Jan Herben byl plně přesvědčen o historické úloze T. G. Masaryka, o jeho poslání a významu, ačkoli nebyl jediným ze současníků, kteří ho následovali a byli ovlivněni Masarykovými názory. „A dělejte, co dělejte, Masaryka nelze obejít, nechat ho stranou, nevidět ho: musíte jít s ním nebo proti němu. Jen mlčet nemůžete.“⁵⁴ Herben si z Masaryka „vybíral“ odpovědi na otázky, na něž nedovedl sám najít spolehlivou odpověď.

⁵⁰ Jan HERBEN, *Proti proudu*, Praha 1997, 78 s; Srov. Martin SVATOŠ, *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848-1917. (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)*, Praha 1995, s. 52-53. Srov. Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Turnov 1937, s. 12. Podle Alberta Pražáka kritizoval Herben tehdejší normu historické práce, místo „vědy pro vědu“ požadoval „vědu pro život“. Historie měla mít podle Jana Herbena smysl a cíl. Pražák ale také naznačuje, že Herbenova nespokojenost s pojetím historie na filozofické fakultě souvisela také s pocitem, že dráha učitele a historika je jeho povaze cizí a chápal ji jako náhražku za básnictví, později novinářství.

⁵¹ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 15.

⁵² Více: Václav KRÁL, *Zdeněk Nejedlý a Gollova škola*, Praha 1896 s. 63-107. Bohumil JIROUŠEK, *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*. České Budějovice 2006, 245 s.

⁵³ Jan HERBEN, *Proti proudu*, Praha 1997, s. 51. Srov. Václav CHÁB, *Kdo je Jan Herben*, Praha 1947, s. 35-37. Václav Cháb tvrdí, že Masaryk byl doslova „osou Herbenova života“. Herben i před veřejností projevoval před Masarykem svůj ostych, přílišnou skromnost, nedostatek sebevědomí a dokonce i nestatečnost. Právě tyto projevy podle Václava Chába Masaryk na Herbenovi nejčastěji odsuzoval. Vztahem Herbena a Masaryka se budu zabývat zevrubněji v jedné z následujících kapitol.

⁵⁴ Jaroslav KRÍŽEK, *Masaryk a česká politika*, Praha 1959, s. 36.

Do rodných Brumovic jezdil Jan Herben od roku 1879 pouze v období letních prázdnin.⁵⁵ V brumovickém domku docházelo často k roztržkám, prázdniny trávil Jan raději dlouhými výlety po okolí. Prarodičům Jana Herbena byl trnem v oku zeť, Janův otec Václav. „Dráždilo je, že se nedře jako ostatní, že dělá pána. A přece on, jako vyhlášený houslista, dohlížitel na lidi u dvora Rovinek a konečně císařský hajný přinášel peněz do chalupy nejvíc ze všech.“⁵⁶ Situace v rodině se zhoršovala, staří prarodiče a nemocný manžel byli matce Alžbětě spíše přítěží.

Konec dubna 1884 trávil Jan Herben sháněním učitelského místa na gymnáziích a reálkách v Přerově, Brně, Kroměříži a dalších moravských městech. Pobýval přitom u rodičů v Brumovicích. V rozhodnutí nezůstat v rodné chalupě ho utvrdil otec, vylévajíc synovi své srdce. Jan Herben napsal o rozhovoru s otcem v dubnu roku 1884 budoucí manželce Bronislavě Foustkové: „Přišel tiše, ale já již po hlase poznal jsem veliké rozechvění. Po některých slovech začal sám o rodinném našem smutném tématě. Privil mi, že za dvacet devět let babička laskavě naň nepohlídla. Stařeček že je dobrý člověk, ale slabý. Jen když je podnapilý, tehdy babičce nic nesnese. Nejvíc otec litoval maminky. Velice dojemným způsobem uznával její těžké postavení. ‚Když je ona se mnú za dobře‘ – pravil – ‚tož stará na ňu nehledijú. A přece já su muž, jak ona se k mužovi má chovat?‘ A dále: ‚Když ona je při starých, zas já mám zlost’ na ňu, a co si ona počít muže, když sú to přec jen její vlastní rodiče.‘ A tak prý nikdy tomu peklu není u nás konce. Po malé chvíli přešel Ti náhle na hrob. Již si ho přeje. Dušinko drahá, otec se rozplakal a já s ním. ‚Ale jedno přání mám k tobě, synu, a vždycky naň myslím. Janičku, uděláš mi to? Slib mi to a dej mi na to ruku.‘ Ruku jsem podal a dychtivě jsem čekal, co má otec na srdci. Jak mi bylo, duše drahá, to Ti nepopíšu. ‚Vidíš mne už naposledy snad, a já si vždycky přeju, abych měl na hrobě pomník. Slib mi, že mi nějaký postavíš – ‘ Vzal jsem otcovu hlavu do rukou, objal jej, – ponejprv ve svém životě, a už jsme pro pláč žádný nemohli promluvit ani slovíčka. To se rozumí, že jsem slíbil a vymlouval mu, aby na smrt nemyslel atd. Potom jsme mluvili o poslední vůli otcově. Otec se mě ptal, má-li mi něco poručiti? Já pravil na to, že ničeho nepotřebuji a nic nechci. Po stařečkovi že mám půl druhé míry pole a nebudu ani toho užívat. Ale

⁵⁵ Když se po studiích natrvalo Jan Herben usadil v Praze, jezdil do Brumovic pouze jednou až dvakrát ročně. Na Moravu se ale vracel ve svých knihách, ale i článcích v časopise *Čas*. Článkem *Moravo, Moravičko milá!*, který otiskl v *Čase* v lednu roku 1888, připomněl nejpálčivější problémy veřejného života na Moravě – chybějící ryze české politické centrum a velký kulturní a společenský vliv Němců v Brně. Podle: *Čas* 2, 1887, č. 2, s. 7.

⁵⁶ Jan HERBEN, *Knihá vzpomínek*, Praha 1936, s. 33.

z příčin opatrnosti, že se podílu otcovského nezříkám.⁵⁷ Tak vidíš, drahoušku, tak by to mohlo být i našim dětem jednou dobré. Kdybychom oba měli a zanechali sirotky, nepřijdou na žebrotu, budou mít po otci dvě pole!⁵⁸

Po studiích nastoupil Jan Herben do *Národních listů* Julia Grégra,⁵⁹ ovládaných mladočechy.⁶⁰ Mladočešství bylo v osmdesátých letech devatenáctého století Herbenovi bližší než smýšlení staročechů, chápal ho jako směr pokrokový. „Já jako redaktor prošel jsem mladočeskou školou a mladočešství přes rukopisné útoky jeho mi bylo bližší,⁶¹“ napsal Jan Herben po letech v *Knize vzpomínek*. „Co přinesli kdysi staří s Palackým v čele, bylo dožito a žilo jen setrvačností. Opakováno to bylo i nyní, ale bez živé již náplně a tak byl to život bez života. Prázdný, jalový a proto smutný. I boj mezi mlado a staro byl takový.“⁶² Hesla a program, který byl pokrokový v roce 1848, ztratil v sedmdesátých letech devatenáctého století na aktuálnosti. Z něho vyplývající pasivita českému národu spíše uškodila, než pomohla prosadit jednotlivé požadavky. Staročeská hesla se stávala frázemi, ze kterých se postupně vytrácel jejich obsah a aktuálnost. Kritiku staročeského programu vyslovil už v roce 1876 Eduard Grégr, který vystoupil právě proti pasivnímu vyčkávání českých politiků, jímž se česká společnost odsoudila k bezmoci.

Majitel a vydavatel listu Julius Grégr svěřil novému redaktorovi Janu Herbenovi pravidelnou rubriku *Zprávy z Moravy*. Po čtvrt roce, 30. dubna 1886, dostal Herben od Grégra výpověď kvůli ostrému hodnocení rukopisného boje, který téhož roku na české scéně propukl. Rukopisný spor rozdělil českou univerzitu, celý český vědecký svět, vlastně celou českou společnost na dva nesmiřitelné tábory.⁶³ Dne 16. září 1817 byl

⁵⁷ Mladší bratr Jana Herbena Václav Herben hospodařil po smrti otce na rodném brumovickém statku, Jan Herben nikdy na pole po otci dědický nárok nevznesl. V pozůstalosti Jana Herbena v Hostišově jsem nenašla záznam, že by Jan Herben svému otci pomník opravdu postavil. Na hřbitově v Brumovicích dnes stojí pomník zcela nový, na němž je uvedeno jméno Vavřince Herbena. Nechali ho postavit brumovičtí potomci Václava Herbena.

⁵⁸ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Bronislavě Foustkové, 18. 4. 1884, z Kobylího do Prahy.

⁵⁹ O úloze Julia Grégra v české žurnalistice více: Martin SEKERA, *Podíl Grégrů na rozvoji novinářství a politické publicistiky*, in: *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*, Praha 1997, s. 29-37.

⁶⁰ O *Národních listech* více: Martin SEKERA, *Grégrový Národní listy jako badatelský problém*, *Dějiny a současnost (dále DaS)* 18, 1996, č. 5, s. 2-5.

⁶¹ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 195. Srov. Václav CHÁB, *Jan Herben*, Praha 1947, s. 8-11. Cháb naznačuje, že pokud by se Jan Herben „dal na pokání“, byla u Grégra ochota vzít mladého redaktora zpět do *Národních listů*, protože jemu svěřenou rubriku vedl dobře a i s programem novin byl dobře obeznámen.

⁶² Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 187.

⁶³ Více o bojích o RKZ: Jiří URBAN (ed.), *Almanach rukopisné obrany*, Praha 2000, s. 25-160. Srov. Tomáš GARRIGUE MASARYK, *Z bojů o Rukopisy. Texty z let 1886-1888*, Praha 2004, 685 s.

Václavem Hankou ve věžní kobce děkanského kostela sv. Jana Křitele ve Dvoře Králové objeven rukopis, pojmenovaný podle místa nálezu jako *Rukopis královédvorský*. V listopadu roku 1818 zaslal anonymní odesílatel nejvyššímu purkrabímu Království českého hraběti Kolowratovi další rukopis. Jeho provenience nebyla známá, byl tedy pojmenován jako *Libušin soud*. Roku 1859 označil Václav Vladivoj Tomek za místo jeho nálezu zámek Zelená Hora u Nepomuku a rukopis byl nazván *Rukopisem zelenohorským*.⁶⁴ Pochybnosti o pravosti *Rukopisů* se objevily mezi odborníky už dříve, ale tehdy ještě byly v české společnosti izolované stejně jako jejich původci. V říjnu roku 1858 otiskl německý deník *Tagesbote aus Böhmen* anonymní článek, v němž byl Václav Hanka označen za padělatele *Rukopisu královédvorského*. Hanka podal na redaktora deníku Davida Kuha žalobu pro nactiutřačství a soud Davida Kuha odsoudil. Odpor české veřejnosti vyvolala také kritická vystoupení Aloise Vojtěcha Šembery a Antonína Vaška. V lednovém čísle *Athenaea*⁶⁵ z roku 1886 vystoupil s kritickým zhodnocením *RKZ* Jan Gebauer. Získal si tím nevoli nejen u české veřejnosti, ale postavili se proti němu i někteří jeho univerzitní kolegové v čele s Martinem Hattalou.⁶⁶ Jan Herben vystupoval před veřejností jako odpůrce *Rukopisů*. Podle Julia Grégra neměl mladý novinář–laik žádné právo soudit aktéry sporu a bylo od něho neuvážené do polemiky takového významu vůbec zasahovat. Ačkoli Grégr byl svým způsobem v otázce pravosti *Rukopisů* také pouhým laikem, což mu kritika neopomněla vyčíst.⁶⁷

Jan Herben vstoupil do rukopisných bojů, přesvědčen o jejich nepravosti na základě Gebauerova jazykozpytného bádání. Nejprve se však sám musel oprostít od víry v *Rukopisy*, která mu byla vštípena za gymnaziálních studií. Roku 1878 vystoupili s pochybnostmi o pravosti rukopisů brněnský filolog Antonín Vašek a ve Vídni působící profesor Alois Vojtěch Šembera. Na hlavy obou pochybovačů se sypaly výhrůžky a slova hněvu. Antonín Vašek i Alois Vojtěch Šembera brzy po svém

⁶⁴ Více o nálezu obou rukopisů, rukopisném sporu a bádání o *RKZ*: Tomáš GARRIGUE MASARYK, *Z bojů o Rukopisy. Texty z let 1886-1888*, Praha 2004, 685 s. Mojmír OTRUBA (ed.), *Rukopisy královédvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání*, Praha 1969, 421 s. Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 30-47. V roce 1993 došlo k obnově České společnosti rukopisné, zabývající se otázkou pravdivosti *RKZ*, popularizací *RKZ*, ale i vlastní badatelskou činností. Více o dnešním stavu poznání na internetových stránkách České společnosti rukopisné: <http://kix.fsv.cvut.cz/rkz/csr/>.

⁶⁵ Více: Tomáš GARRIGUE MASARYK, *Z počátků Athenaea 1883-1885*, Praha 2004, 384 s.

⁶⁶ O bojích o *RKZ* na univerzitní půdě více: Martin SVATOŠ, *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848-1917. (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)*, Praha 1995, s. 80-81.

⁶⁷ Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 145. Julius na výtky kritiky odpovídal demagogicky, že „se dal strhnout příkladem Masaryka“ a v polemice se opírá o práce „vysoce cenné autority“ profesora Hattaly a řady dalších obránců.

veřejném vystoupení zemřeli a zčeřená hladina jakoby se uklidnila. Jejich vystoupení však vzbudilo ohlas nejen mezi vědeckými kruhy, ale i u veřejnosti, hlavně studentstva. Dopis, který napsal Jan Herben v říjnu 1879 Leandru Čechovi, prokazuje zájem, jaký měl zprvu Herben na prokázání pravosti *Rukopisů*. „Bude Vás zajisté velmi zajímat list, jenž došel v sobotu Dvorskému. Předčítal ho v Umělecké besedě; a jest toho obsahu, že v Dubenci u Králové Dvora žije jakýsi farář Fišer, který byl přítomen nalezení *Rukopisu královédvorského* a jest hotov udání svá přísahou potvrditi. Rozený je Němec a již kmet nad hrobem. I vyslán byl hned včera (v neděli) dr. Strakatý k němu, jenž mimo to dožádá hradeckého notáře s sebou a vyjádření jeho přinese. Posud však se s věcí tají, až jak Strakatý pořídí.“⁶⁸ O prázdninách 1884 přestal Jan Herben definitivně pochybovat a věřit v pravost rukopisů. Bylo to tedy už před rozhodným vystoupením Jana Gebauera v *Athenaeu*.⁶⁹

Rukopisný boj oddálil Herbena od mladočechů a přiblížil ho nově vznikajícímu realismu. Neshody v názorech na *Rukopisy*, jejich pravost a význam, zřejmě započalo osobní nepřátelství mezi Herbenem a Juliem Grégrem. Podle Bedřicha Šantrůčka Herben o Grégrovi prohlašoval, že se mu jeví „jako blanický rytíř s hrozným mečem, jako muž, který nejen nikdy před tím se nezabýval ani staročestinou, ani historií, nýbrž který prý do smrti zápasil s mluvnicí českou a českým pravopisem jako člověk, jehož jeho úspěchy činily čím dál tím víc domýšlivějším.“⁷⁰ Jan Herben nedokázal Grégrovi zapomenout, že ho ze dne na den vyhodil z *Národních listů*. Proto nedokázal pochopit Masarykův kladný vztah k Juliu Grégrovi. Masaryk vyjádřil své sympatie ke Grégrovi několikrát, poprvé v *Poznámkách* z roku 1906: „Dr. J. Grégr stal se mně osobně pro zvláštní energii sympatický, cítil tenkrát odpovědnost strany, pracoval neúnavně a hlavně byl politicky opatrný, zdrženlivý a nic méně radikální. Dohodli jsme se tenkrát na všem a vždy.“⁷¹ Nebyl to pouze Julius Grégr, na něhož měli Masaryk s Herbenem rozdílné názory. Zatímco Herben Masarykův názor respektoval, Masaryk s Herbenovou nelibostí ke Grégrově osobě nesouhlasil.

⁶⁸ ANM, Praha, 3 a D 17, korespondence, Jan Herben Leandru Čechovi, 27. 10. 1879, Praha.

⁶⁹ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 250. V únoru 1886 publikoval Jan Gebauer v *Athenaeu* článek *Potřeba dalších zkoušek rukopisů Královédvorského a Zelenohorského*, více: Martin SVATOŠ, *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848-1918*. (Působení Jana Kvičaly a Josefa Krále), Praha 2004, s. 78-80.

⁷⁰ Bedřich ŠANTRŮČEK, *Masaryk a Klofáč*, Praha 1938, s. 172-173.

⁷¹ Tamtéž, s. 173. Srov. Václav CHÁB, *Kdo je Jan Herben*, Praha 1947, s. 11. Václav Cháb napsal, že Julius Grégr „vyhodil“ z redakce *Národních novin* Herbena hlavně proto, že nebyl v otázce *Rukopisů* pravověrný a nebyl kompetentní vystupovat svými názory za celé noviny (což podle Václava Chába Jan Herben udělal).

Herben chápal boj o *Rukopisy* jako vlastenecko-žurnalistickou otázku. Podle něho se spor už ve druhém roce svého trvání, tedy v roce 1887, s nemalým přispěním časopisu *Čas*, přenesl z vědeckých kruhů na stránky denního tisku. Podle Herbena to bylo právě selhání vědeckých kruhů, které zapříčinilo vznik boje mnohem širšího, než byl boj o pravost *Rukopisů*. „Boj už nejen o historické a kulturní názory na naši minulost, nýbrž zápas o všecku politickou a sociální organizaci.“ Herben o rukopisný boj popsal později jako „hrůzovládu žurnalistiky“. „Choroba národního života a zejména novinářská tyranie vyháněla mnoho lidí ze starých stran.“⁷²

Rok 1886 byl pro Jana Herbena rokem náročným, a to nejen kvůli zapojení se do bojů o *Rukopisy*, roztržce s Juliem Grégrem a hledání nového pracovního místa po odchodu z *Národních listů*. V srpnu, jen sedm dní po babičce Kateřině Šlampové, zemřel Janův otec Vavřinec.

⁷² Jan HERBEN, *Proti proudu*, Praha 1997, s. 26-27.

2. Rodina

Já jistě jsem šťasten s Tebou. Jen mi častokráte namatůc se, zdali i my společně oba vyplňujeme pojem štěstí. Myslím, že zvláště ženská mysl otřese se v manželství jakýmsi zklamáním! Nastal takový převrat s námi – žijeme spolu – , lidé mnozí nám závidí, a přece Ty sama po svatbě udiveně jsi řekla: „Vždyť se nic se mnou nestalo?“

*Jan Herben*⁷³

Jan nevěnoval na začátku osmdesátých let devatenáctého století svůj čas jenom přednáškám a práci v novinách. Na začátku roku 1880 se seznámil s brněnskou rodačkou Bronislavou Foustkovou. První dochovaný dopis, který si vyměnili, je dopis s pořadovým číslem 15., datovaný 23. prosincem 1880. Prozrazuje, že Bronislava trápící se nešťastnou láskou k jistému Karlovi C. Neumannovi dala Janovi jakožto příteli přečíst svůj deník.⁷⁴ Janovi bylo v té době dvacet tři let, Bronislavě devatenáct, žila s matkou a mladší sestrou už deset let v Praze.

Bronislava Herbenová, rozená Foustková, se narodila Aloisii Foustkové 29. října 1861 v Brně. Otec Vilém Foustka byl brněnským buditelem, novinářem a publicistou, majitelem tiskárny, který podporoval český tisk na Moravě a spolupracoval s *Moravskou Orlicí*. Národní tiskárna Brno byla první ryze českou knihtiskárnou v Brně, která však po zatčení svého majitele Viléma Foustky – údajně pro tiskový delikt (ve skutečnosti pro urážku rakouského důstojníka v *Moravské orlici*) a Foustkovo tříměsíční věznění od července do září roku 1864 – přešla do rukou tiskaře Josefa Schneidera, který ji přivedl k bankrotu.⁷⁵

Roku 1870 se rodina přestěhovala do Prahy, kde Bronislava navštěvovala dívčí školu a učitelský ústav. Otec se dobře postaral o její vzdělání a všeobecný rozhled. Podporoval u svých dětí národní cítění a zálibu v umění. Sám byl členem filharmonického spolku Beseda brněnská, Sokola a ochotnického divadla na Starém Brně. Po otcově vzoru se Bronislava zajímala hlavně o kulturu a literaturu. Na primární

⁷³ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 5. 9. 1892, z Prahy do Stříbřece.

⁷⁴ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Bronislavě Foustkové, 23. 12. 1880, Praha.

⁷⁵ Tiskárnu vlastnil Vilém Foustka v letech 1861-1864. Více: Karel TOMEŠ: *Vilém Foustka. Z dob bojů za české Brno a českou Moravu*, Brno 1932, s. 14-30. Srov. Bronislav CHOCHOLÁČ – Jana KUBÍČKOVÁ – Jiří MALÍŘ – Martin RÁJA, *Jan Janák: Morava v národním a politickém ruchu 19. století*, Brno 2007, s. 127-345.

vzdělání, jehož se Bronislavě dostalo v brněnské hlavní škole U svatého Štěpána, vzpomíná Bronislava nerada: „Měli jsme uzounké, vyšlapané dřevěné schody, věčně špinavé a uprášené, věšáky odtrhávaly se nám tíží šatstva od starých zdí, a ze skulin rozlézaly se štěnice...“⁷⁶ Na léta strávená na Vyšší dívčí škole⁷⁷ vzpomínala Bronislava s nostalgií v rukopisné črtě nazvané *Má vyšší dívčí*, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví na Strahově.⁷⁸ „Vzpomínám ráda na 1. říjen 1872, kdy mne tatínek zavedl k zápisu na městskou vyšší dívčí školu, jediné tehdejší neodborné středoškolské dívčí učiliště,“ napsala Bronislava v úvodu vzpomínky, psané zřejmě v polovině roku 1913 k nadcházejícím oslavám padesátiletého fungování Vyšší dívčí školy v Praze. „Měla jsem pocit, jako bych vcházela do chrámu,“⁷⁹ napsala dále o dívčí škole Bronislava. Z výroční zprávy školy se dozvíme, že ve stejné třídě seděla s Bronislavou Foustkovou například Ludmila Podlipská, dcera spisovatelky Sofie Podlipské a pozdější manželka básníka Jaroslava Vrchlického. Mimořádnou posluchačkou ve stejné třídě byla Marta Skrejšovská, činná později v ženském hnutí. Ze slov mladé dívky cítíme odhodlání a lačnost po vzdělání. Vždy v sobotu o páté hodině se v sále Vyšší dívčí školy pořádala přednáška určená dívkám a ženám. „Tam, v té malé, chudičké místnosti, přijímaly jsme vděčně každé slovo do lačných uší. Přednášeli nám často a obětavě: MUDr. Janovský ze zdravotnictví a tělovědy, rozmarný a veselý MUDr. Šír o včeličkách, ptácích nebo jiných živočiších, prof. Karel Starý míval přednášky z fyziky. Mistr Vrchlický býval častým hostem v našem kruhu, pamatuji si živě, jak nás upoutala přednáška dr. Fešla, českého žida, jenž i české básně psal – pravá kuriozita tehdy – a proto jako básník nám Goethova Fausta rozebíral a vykládal.“⁸⁰

V letech 1879-1883 navštěvovala Bronislava čtyřletý Ústav ku vzdělání učitelek v Konviktské ulici v Praze.⁸¹ Rok 1880 byl pro Bronislavu rokem náročným, v červnu složila „zkoušku z dospělosti“ na Ústavu ku vzdělání učitelek v Praze, čímž se stala

⁷⁶ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Má vyšší dívčí*.

⁷⁷ Vyšší dívčí školu navštěvovala Bronislava ve Vodičkově ulici v Praze. Dvoupatrová budova byla vystavěna mezi lety 1866-1867. V roce 1931 zde zanikla škola určená dívkám, ale budova slouží vzdělávání dodnes. V budově bylo gymnázium, dnes je zde základní škola. Více: Vlasta DRCHALOVÁ-LANGROVÁ, *Městská vyšší dívčí škola v Praze*, Praha, 1938, s. 8-42. Srov. Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Čechách v 19. století*, Praha 2005, s. 87-116.

⁷⁸ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Má vyšší dívčí*.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ Ústav ku vzdělání učitelek, v Konviktské ulici v Praze zřízen v roce 1869. Od roku 1869 mohly ženy učit na školách dívčích i na smíšených školách do třetí třídy. Do roku 1869 mohly být ženy pouze soukromými učitelkami.

způsobitou pro výkon povolání „podučitelky aneb zatímné učitelky na veřejných školách obecných i učitelkou ručních ženských prací a nauky o domácím hospodářství na obyčejných obecných a na měšťanských školách, jakož i pěstounkou na školách mateřských s vyučovacím jazykem českým“.⁸² Z vysvědčení poznáme, že Bronislava měla dostatečné z českého jazyka, počtářství, přírodopisu, ženských ručních prací, tělocviku a ze zvláštní metodiky a cvičeníh praktických. Pedagogické předměty jsou většinou hodnoceny známkou dobrý. Známkou velmi dobrý byla hodnocena ve zpěvu i v jazyce německém. Závěrečné vyjádření profesorského sboru z 22. června 1880 říká, že: „Hledíc ku prokázaným prospěchům těmto přisuzuje se kandidátce vysvědčení dospělosti, čímž prohlašuje se způsobilou dosazena býti podučitelkou aneb zatímnou učitelkou na veřejných školách obecných i učitelkou ženských ručních prací a nauky o domácím hospodářství na obyčejných obecných a na měšťanských školách jakož i pěstounkou na školách mateřských s vyučovacím jazykem českým.“⁸³

Počátek vztahu s Janem Herbenem byl ve znamení citového tápání sotva dvacetileté Bronislavy. Konečně se podařilo sourozencům Foustkovým znovu navázat vztahy s rodinou strýce Roberta Foustky, bratra zemřelého Viléma Foustky. Bankovní úředník Robert pozval Bronislavu na prázdniny do Trpína. Prázdniny však byly ukončeny rodinným skandálem. Bronislava se zalíbila bratranci Břetislavovi, Bronislaviny odpovědi na roztoužené Břetislavovy dopisy našla teta v zásuvce Břetislavova stolu.⁸⁴ Dne 3. února 1898 na tuto událost Bronislava trpce vzpomněla na stránkách svého deníku: „Já dostala ústně od tety, strýc mamince i mně napsal nejhrubší hrubý dopis a tím bylo naše přátelství skončeno.“⁸⁵

⁸² Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, vysvědčení Bronislavy Foustkové z 20. 6. 1880. Vysvědčení z dospělosti Bronislavy Foustkové ze dne 20. června 1880 vypovídá nejen o Bronislavině prospěchu, ale díky známce velmi chvalitebné z „mravného chování“ a uspokojivé „v pilnosti“ také o její povaze. Vysvědčení „zdobí“ většinou dostatečné (z českého jazyka, počtářství, přírodopisu, v ženských ručních pracích, kreslení od ruky a tělocviku!), nebo dobré (z pedagogiky, náboženské nauky, zeměpisu, dějepisu, přírodopisu, psaní a znalosti školy mateřské). Velmi dobrou byla Bronislava oznámkována ve zpěvu a německém jazyce.

⁸³ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, vysvědčení Bronislavy Foustkové z 20. června 1880. Zajímavostí je, Bronislava Herbenová učila v roce 1885 malou Alici Masarykovou ve druhé třídě obecné školy na Vinohradech. Podle: Alice MASARYKOVÁ, *Dětství a mládí. Vzpomínky a myšlenky*, Praha 1994, s. 30.

⁸⁴ Břetislav Foustka vynikl později jako sociolog, věnoval se hlavně degeneračním společenským jevům (sebevražednost, alkoholismus, prostituce), postavení slabých ve společnosti, otázkám spojeným s emancipačním a eugenickým hnutím. Více o Břetislavu Foustkovi ve sborníku: Jaroslav TROJAN – Zdeněk ULLICH – Karel GALLA (edd.), *Břetislav Foustka. Hrst osobních vzpomínek a příspěvků k jeho sedmdesátinám*, Praha 1932, 102 s.

⁸⁵ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 16. Deník Bronislavy Herbenové prozrazuje, že po sňatku Bronislavy s Janem Herbenem se vztahy trpínských a pražských Foustkových urovnaly. Břetislav měl blíže k sestřenci Olze než ke své lásce z mládí Bronislavě. Tamtéž, s. 11.

Vzájemné dopisy Jana a Bronislavy z roku 1881 prozrazují rychlý posun ve vztahu. Jan vyzval Bronislavu k tykání, dokonce nečekal na její souhlas, a vyznal se jí z lásky. A to i přesto, že Bronislava v té době nosila prstýnek, darovaný jí Karlem C. Neumannem (vrátila ho až v roce 1884!). Milenci se scházeli v Praze, v neděli korzovali po Vyšehradě nebo pod Petřínem, psali si dopisy.⁸⁶ Velký počet dopisů nahradily v roce 1884 pravidelné schůzky. Většina dopisů pochází z prázdninového odloučení, kdy Jan pobýval u rodičů v Brumovicích, Bronislava u spřízněných známých nebo příbuzných v Olešnici, Stříbřeci nebo v Hodoníně. Největší počet dopisů je psán koncem července, v srpnu nebo v první polovině září. Je to způsobeno tím, že „vysokým nařízením“ z roku 1875 byly hlavní prázdniny posunuty o čtrnáct dní dopředu oproti předchozímu stavu (kdy školní rok začínal 1. října a končil 31. července). Od roku 1875 do zániku Rakouska-Uherska začínaly tedy prázdniny 16. července a končily 15. září.⁸⁷

V dopisech myslí Jan a Bronislava na budoucnost, velký prostor dávají oba pisatelé rekapitulaci vztahu. Bronislava si často stýskala nad svým svobodným stavem, přiznávala, že vidina manželství s existenčně nezajištěným Janem se jí zdá vzdálená až neuskutečnitelná. „Ach Bože! Jene, kdy budu vysvobozena z těch odporných poměrů? A bude-li to vůbec. A kdy budeš Ty spokojen, nebo lépe: kdy budeš moci býti spokojen? – Nevím, dojde-li na nás řada, abychom přec také padli Štěstěně pod prsty. Naše poměry jsou vskutku odporné. Rok, dva roky vydrží člověk vše, ale když to nemá konce! I náš poměr osobní je otřesen. Ach, Jene, to není láska, co pro Tebe cítím od oné rozmluvy ve mlýně. Má nevůle proti Tobě není „nenávistí“, ale kořenů v lásce také nemá. Vidím v Tobě tyrana. A tyranii opovrhují. Píšeš mi, že nemáš dost dojmů, ani citu. Já mám už dosti trpkých dojmů, ale citu žádného. Kdybych mohla, prchla bych pod širé nebe.“⁸⁸

Dalším tématem dopisů bylo vzdělání, Jan kladl důraz na sebevzdělání, doporučoval Bronislavě knihy, vhodné ke studiu. Bronislava pilně četla, na začátku osmdesátých let byla uvedena do čítárny a knihovny Náprstkovy. „Knihy, noviny a osvícený domácí

⁸⁶ V září 1883 věnoval Jan Herben na znamení své lásky Bronislavě Foustkové báseň *Broničce*. Přepisují ji nejen jako doklad Herbenovy lásky, ale také jako ukázkou z Herbenovy mladické poezie: „O dosti jest – až půjdem životem, mé dítě, spolu/ buď v blaženém i zmítaném snad kroku,/ já dílo v rukou a ty něhy v oku –/ – když uvijem si v slávy gloriolu/ jen svojí česť.// I dosti pak,/ až najdem pod drnem, mé dítě, spolu/ již přístav míru po života toku,/ – já chladnou dlaň, ty shaslý oheň v oku –/ když našich jmen nám rozže gloriolu/ jen pouhý znak.// Toť dosti buď,/ že vkouzlí žena mír a duhu žití/ v dne úpar palčivý a v noci chladu,/ an nejsvětější lidstva za poklady/ muž opře do příboje vlnobití/svou pevnou hruď!// Jan Herben Bronislavě Foustkové, in: Jan HERBEN, *Básně*, Praha 1946, s. 15.

⁸⁷ Podle: Kateřina ŘEZNÍČKOVÁ, *Študáci a kantorů za starého Rakouska*, Praha 2007, s. 101-156.

⁸⁸ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Foustková Janu Herbenovi, 16. 9. 1884, z Prahy do Brna.

pán, vše tak prostě přístupné. Odtud vycházely a zde se sbíhaly všechny nitky klíčícího hnutí ženského v Čechách. V neděli bývaly přednášky u Náprstků. Zde jsem prvně slyšela přednášet prof. T. G. Masaryka *O děl básnických*.⁸⁹ Čítárna v prvním patře Náprstkova domu sloužila jako společenský salon, kde se setkávala řada zajímavých lidí nejen z Prahy, ale i ze zahraničí. Bronislava se zde setkala nejen s T. G. Masarykem a jeho ženou Charlottou, členkou dámského klubu, ale i s Františkem Drtinou, svým pozdějším švagrem.⁹⁰

Bronislava nebyla s místem učitelky na Královských Vinohradech, kam v roce 1883 nastoupila, příliš spokojená. Hlavně kvůli malému platu. Vypomáhala matce vést domácnost, podporovala sestru Olgu a bratra Zdeňka, kteří oba studovali. Olga učitelský ústav a Zdeněk gymnázium, později medicínu. Povolání učitelky nenaplňovalo Bronislavu ani po stránce duševní. V úterý 16. září 1884 napsala Bronislava Janovi o svých pocitech z nově zahájeného školního roku. „Budu mítí třetí třídu. Děti budu mítí hrozně nezvedené – znám je z loňska.“⁹¹

Vztah Bronislavy Foustkové k literatuře ovlivnilo přátelství s Gabrielou Preissovou.⁹² Příběh Preissové vylíčila Bronislava dopodrobna Janovi v milostném dopise z 19. srpna 1886, odeslaném z Hodonína do Prahy: „Co se týče spisovatelství, neměl prý význačného vlivu na ní nikdo. Psala sama, tajně již od dětství. Jak patnáctileté děvče měla prvou práci (*Čeledín a dcera ze statku*) uveřejněnu (pod děsným pseudonymem Dumont nebo Dumas?) v národním kalendáři Pospíšilově. Později však svoje pokusy pálila nebo schovávala „na památku“, jak říká. „Bolestným žertem“ pak vystoupila podruhé v *Ruchu* před fórum veřejnosti.“⁹³ Poté, co se Bronislava vdala, omezilo se jejich přátelství pouze na rovinu korespondenční. Bronislava informovala Gabrielu Preissovou, která dopisy odesílala z Hodonína, o dění v Praze. Hlavním

⁸⁹ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Má vyšší dívčí*.

Tomáš GARRIGUE MASARYK, *O studiu děl básnických*. Roku 1884 vychází Masarykův text s názvem *O studiu děl básnických*, který vznikl na základě přednášky v Americkém klubu dam Vojty Náprstka. Obsah studie je mnohem širší než napovídá název, Masaryk seznamuje čtenáře se svými stěžejními estetickými názory. V estetice rozeznává dva hlavní přístupy, které se projevují ve škole metafyzické a empirické. Nepřijatelná je pro něj jakéhokoli nápodoba přírody. Prosazuje naprostou jedinečnost a prioritu uměleckému poznání. Podle Masaryka „Poznání umělecké nejvyšší je poznání lidské.“

⁹⁰ Srov. Stanislav KODYM, *Dům u Halánků. Vzpomínky na Vojtu Náprstka*, Praha 1955, 237 s. O Náprstkově knihovně více: Milena SECKÁ, *Vojta Náprstek a jeho knihovna*, *Knihy a dějiny* 1, 1994, č. 1, s. 31-37. Srov. Marie FRÝDKOVÁ, *Vojta Náprstek a Americký klub dam*, *Historický obzor* 5, 1994, č. 10, s. 234-237.

⁹¹ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Foustková Janu Herbenovi, 16. 9. 1884, z Prahy do Brna.

⁹² Více: Artur ZÁVODSKÝ, *Gabriela Preissová*, Praha 1962, s. 56-89.

⁹³ Rodinný archiv Jana Herbena Hostišov, korespondence, Bronislava Foustková Janu Herbenovi, 19. 8. 1886, z Hodonína do Prahy.

tématem byl obsah tehdejších časopisů, zvláště *Ruchu*, *Světozoru* a později *Času*. Gabriela Preissová sháněla prostřednictvím Jana Herbena kontakty na nakladatele a redaktory.

Přítelkyně si psaly také o společných známých, Slovákovi Svetozáru Hurbanovi Vajanském nebo o literárním vědci Jaroslavu Vlčkovi. Nemalou pozornost věnovala v dopisech Gabriela Preissová vlastnímu dílu. Zpravovala Bronislavu o svých myšlenkách, a chvílích, kdy píše: „Za to poslední čas píšu více. Myslím si, kdybych časně umřela, abych tu alespoň něco zanechala.“⁹⁴ I tyto dopisy jsou pro nás důkazem, že dramatička Gabriela Preissová brala Bronislavu Foustkovou za sobě rovnou partnerku v oblasti kulturní i literární, přítelkyni, která je schopna chápat společenské dění kolem sebe. Zřejmě na popud Preissové vystoupila Bronislava s povídkou *Láska uhlářova*, kterou nabídla pod pseudonymem Robert Foustka k otištění časopisu *Ruch*, hlavně kvůli honoráři. Janu Herbenovi, který v té době cestoval a získával podněty pro svou práci, o tom napsala: „Ani Tvoje Jokliada ani Tvoje rozmarné „čimcarara“ mě valně nepotěšilo. Včera sotva jsem odevzdala psaní Tobě (lamentaci Nm. 1), donesla mi pošta z *Ruchu* lístek tohoto obsahu: Praha 12/8 1887. P. T. Jak vůbec pravidlem u nás, vyplatíme honorář za povídku *Láska uhlářova* po její [!] ukončení. Račte v příhodnou dobu sdělit, kam se Vám peníze zaslati mají, anebo jestli si je sám vyzvednete. S veškerou úctou administrace *Ruchu* v Praze.“⁹⁵

Ani obvyklá vydavatelská praxe, vyplatit honorář po ukončení celého díla, neodradila Bronislavu od dalších literárních pokusů. Před svatbou s Janem Herbenem své překlady a povídky publikovala jediné pod pseudonymem, mezi nejčastěji používané patří: B. Kostka a B. Poté, co začala pracovat pro *Čas*, podepisovala se většinou iniciály B. H. nebo B. Há. Obsahově velice zajímavá je autobiografická povídka *Šakalové*, ve které se autorka inspirovala osudem vlastní rodiny po smrti otce Viléma. Od začátku devadesátých let vypomáhala Bronislava Janovi v administraci časopisu *Čas*. V *Čase* redigovala *Ženskou hlídku*, psala hudební referáty a pravidelně přispívala do *Besed Času*, kulturní přílohy časopisu *Čas*. V redakci *Času* zavedla tolik potřebný pořádek, ale zároveň pomohla z bytu vytvořit místo, které návštěvy, politiky, novináře a literáty doslova přitahovalo. Pro děti zaměstnanců a přívrženců *Času* pořádala pravidelně paní Bronislava odpolední dětské čaje. Na tato odpoledne

⁹⁴ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Gabriela Preissová Bronislavě Foustkové, 7. 3. 1886, z Hodonína do Prahy.

⁹⁵ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Foustková Janu Herbenovi, 15. 8. 1887, z Ondřejova do Prahy.

docházely do bytu Herbenových například děti nakladatele Eduarda Beauforta nebo děti literárního vědce Jaroslava Vlčka.

„Jen jedna věc dovede v této tmě rozjasnit kruh kolem sebe, a to jsi Ty, ženuško moje.“⁹⁶ Než mohl Jan Herben napsat Bronislavě tyto řádky, uplynulo dlouhých dvanáct let od jejich seznámení. Dne 7. února roku 1892 Jan Herben oženil s tehdy jednatřicetiletou Bronislavou, v níž po zbytek svého života našel životní podporu, nadanou spolupracovnici, dobrou hospodyni, matku tří synů a vůbec výbornou manželku.

Vztah Jana Herbena a Bronislavy Foustkové trval dlouhých dvanáct let, na svou dobu, kdy manželství bylo stále ještě v mnoha případech spíše „obchodní strategií“ než důsledkem vzájemné lásky, je takto dlouhotrvající vztah nepotvrzený obřadem a bez dětí spíše výjimečný. Jan musel nejprve „dostát“ materiálního zajištění, z něhož by mohl uživit ženu a případné potomky. Vzájemná korespondence prozrazuje, že už po prázdninách roku 1888 zaváděl Jan Herben i Foustkovi potřebná úsporná opatření ohledně domácností. Bronislava najala pouze jednu starší služku, aby vypomáhala jak u Jana, tak v bytě Foustkových. Dále plánovala: „Budeme-li celý rok dobře hospodařiti, můžeme doufat bezpečně, že se od teďka za rok budeme již ohlížeti po potřebných předmětech do domácnosti, které během příštího roku (t.j. 1890) pomalu skoupíme a tak se od příštích prázdnin za rok (v létě 1890) s Pánem Bohem vezmem.“⁹⁷ Zařizování společné domácnosti šlo pomaleji, než si Bronislava plánovala. K zasnubám došlo až na začátku roku 1891 a po prázdninách začali snoubenci hledat byt „na dobré adrese“, vhodný jak k obývání novomanželi, Bronislavinou matkou a sourozenci ale i vhodný z hlediska fungování redakce a administrace časopisu *Čas*, jehož byl Jan Herben šéfredaktorem.

Nový domov našli snoubení na Královských Vinohradech. Od roku 1867 se Vinohrady nazývaly Královskou vinohradskou obcí a zabíraly rozlohu přes sedm set osmdesát pět hektarů. V roce 1875 se výnosem Zemského výboru Království českého rozdělily na dvě samostatné obce: Vinohrady I a Vinohrady II. V roce 1882 vydalo ministerstvo vnitra ve Vídni souhlas, aby Vinohrady I přijaly název Žižkov a Vinohrady II název Královské Vinohrady. Žižkov obývali dělníci, pracující v Libni a v Karlíně.

⁹⁶ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 5. 9. 1892, z Prahy do Stříbřece.

⁹⁷ Rodinný archiv Jana Herbena v Hostišově, korespondence, Bronislava Foustková Janu Herbenovi, 24. 8. 1888, z Ondřejova do Prahy. Bronislava potřebovala peníze, proto byla nespokojená, že peníze nedostala hned po otištění první části povídky v *Ruchu*. Ačkoli musela (od Jana Herbena) vědět, že vydavatelé obvykle vyplácejí honorář až po dokončení díla.

Královské Vinohrady se staly nejmodernějším městem v Čechách s půldruhým tisícem nových domů, třemi náměstími, stovkou ulic, vlastní katedrálou, divadlem, národním domem, nemocnicí a v neposlední řadě se znamenitou pověstí, kterou jim přinášely společenské elity, které zde nacházely nové domovy.⁹⁸ V roce 1890 zde bydlelo asi třicet pět tisíc obyvatel.⁹⁹

V době sňatku bylo Janu Herbenovi třicet čtyři a Bronislavě třicet jedna let. Věk, kdy Jan a Bronislava vstupovali do manželství, nebyl v poslední třetině devatenáctého století v monarchii ničím neobvyklým. V roce 1880 byl v českých zemích průměrný věk žen při prvním sňatku 25,2 let a 11% žen bylo ještě v padesáti letech neprovdáno. Věk mužů vstupujících do prvního manželství se pohyboval mezi dvaceti osmi až dvaceti devíti roky. Velká část dospělých mužů i žen zůstávala tedy řadu let v očekávání manželství.¹⁰⁰ Zajímavé jsou deníkové záznamy už provdané Bronislavy, pro kterou bylo manželství svazkem posvátným, v nichž hodnotila bouřlivý vztah mezi spisovatelem Vilémem Mrštíkem a malířkou Zdenkou Braunerovou. „Řekla mu, že od něho nepůjde, že bude raději kopat v Divácích, než by ho opustila. [...] Zdenka Braunerová považovala to za poslední svou naději na založení rodiny, domácnosti. Nebohá! Je mi jí opravdu líto. Musela býti opravdu zoufalá. Mrštík ji využitkoval a odkopl. [...] Ty podrobnosti vyprávěla Zdenka Braunerová Šaldovi a ten to řekl včera večer Janovi.“¹⁰¹

V otázce rodinného štěstí byla Bronislava velmi citlivou ženou. V prvních měsících manželství byla zoufalá, protože vytoužený potomek stále nepřicházel. Dne 7. září 1892 psala plna radosti a naděje Janovi za Stříbřece do Prahy: „Hledím budoucnosti po Tvém boku s úplným klidem, ba s tichou radostí vstříc... Teď, kdy nás čeká ještě dovršení štěstí našeho, teď, kdy každé chvílky cítím v sobě hýbat se ten malý, drobný živůtek, bude svazek našich duší ještě pevnější, slitější... Jsem šťastna jako Tvá žena, jsem šťastna svou nadějí, tím více, čím zoufalejší jsem byla v prvých měsících manželství, kdy z naivnosti jsem se bála, že budu neplodná.“ Bronislava nikdy nepochybovala o hlavním úkolu ženy ve společnosti. Dne 9. ledna 1898 si zapsala do deníku: „Dnes je to

⁹⁸ Na Vinohradech bylo v té době bydlení levnější než v Praze. Měšťanský dům na Vinohradech nabízel také mnohdy i přes vnější strohost mnohem pohodlnější bydlení než domy v centru. Podle: Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Jak se žilo za Františka Josefa I.*, Praha 1996, s. 70.

⁹⁹ Podle: Jirí PERNES: *Nejen rudé prapory aneb Pravda o revolučním roce 1905 v českých zemích*, Brno 2006, s. 173-174.

¹⁰⁰ Srov. Pavla HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999, s. 65.

¹⁰¹ LA PNP, Praha fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 26. Více o vztahu malířky Zdenky Braunerové ke spisovateli Vilému Mrštíkovi: Milena LENDEROVÁ, *Zdenka Braunerová*, Praha 2000, s. 154-189.

pět let, co dala jsem život člověku, co pochopila jsem velikost úkolu ženina a počala chápat účel svého života.“¹⁰² I pro ni, stejně jako pro mnoho žen v devatenáctém století, byl první porod velice deprimující zkušeností. „Měli jsme na mále. Cítila jsem v ty hrozné chvíle hrůzu smrti, cítila jsem jasně chladné její doteky na duši“, píše Bronislava o porodu nejstaršího syna Prokopa, „snadno mohli jsme oba zahynouti jako ubohá Maruška Bittnerová, ta mučednice mateřství.“¹⁰³ Smrt Marie Bittnerové velice zasáhla mladé pražské ženy, sklíčenost padla podle Bronislavy také na pražského porodníka Václava Rubešku. Bronislava se obávala zvláště o těhotnou sestru Olgu. Olga Foustková se 27. února 1897 provdala za Františka Drtinu, v březnu roku 1898 se manželům Drtinovým narodila prvorozená dcera Olga. Po sňatku v roce 1897 tedy opustila Olga Drtinová sestřin a švagrův byt na Královských Vinohradech a odstěhovala se k manželovi do bytu na Hořejším nábřeží na Smíchově. Z bytu na Vinohradech tak Bronislavě odešla nejen sestra a důvěrná přítelkyně, ale také pomocná síla v administraci časopisu *Čas*. Zdeněk Foustka se po vystudování medicíny se odstěhoval do Kročehlav u Kladna spolu s manželkou, překladatelkou ruských próz, Gabrielou Láglerovou.¹⁰⁴ Sourozenci Foustkovi se nepřestali stýkat ani v dospělosti, nejčastěji na Drtinově statku v Hněvšíně nebo v Herbenově vile v Hostišově.

Jan a Bronislava vychovali tři chlapce, nejstaršího Prokopa, narozeného v lednu roku 1893, Jiřího, narozeného v listopadu o rok později a Ivana, který přišel na svět v únoru roku 1900.

¹⁰² LA PNP, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 8.

¹⁰³ LA PNP, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 8. Marie Bittnerová zemřela 2. ledna 1898 ve čtyřiačtyřiceti letech po předčasném porodu druhého dítěte, dcery. První dítě, syn Miloš, zemřelo také hned po narození.

¹⁰⁴ Podle: Sylva SOUČKOVÁ, *František Drtina. Filozof, pedagog a politik v korespondenci a vzpomínkách (1861-1925)*, Praha 2004, s. 31. Mladší sestra Gabriely Láglerové, Božena, se v roce 1911 stala první českou aviatičkou.

3. Časopis *Čas* v letech 1886-1889

Když člověk málo znalý historie konce devatenáctého století prochází důkladně časopisem Čas od jeho začátků roku 1886 do roku 1915, kdy byl rakouskou policií zastaven, bude mile překvapen, o jak moderně kritický časopis šlo, v mnohém aktuální dodnes. Snad ho ani nenapadne, jakými peripetemi vycházení Času procházelo, a jak brutální opozici ze všech stran, zvláště českých politických stran a českého tisku, musel čelit. Z desítek novinových titulů jen dva, Naše Hlasy a Hlasy od Blaníka, se honby na Čas neúčastnily.

Marie L. Neudorflová¹⁰⁵

3.1. Časopis *Čas* jako čtrnáctideník

Poté, co Herben koncem dubna roku 1886 opustil redakci *Národních listů*, přijal zaměstnání v redakci *Ottovy naučné encyklopedie*. Nakladatel Jan Otto se rozhodl na začátku osmdesátých let devatenáctého století vydat novou, obecně zaměřenou českou encyklopedií. Jako hlavního editora projektu, který měl za úkol prezentovat vysokou úroveň české společnosti, pověřil Jan Otto novináře Jakuba Malého. Po Malého smrti v březnu roku 1885 se stal editorem encyklopedie T. G. Masaryk. „Otto vydal Masarykovi několik drobnějších prací, jejich rozhovory o české encyklopedii vedly až k nakladatelské smlouvě, datované dne 22. září roku 1885, která zavazovala Masaryka k obstarávání veškerých redakčních prací, k péči o rozsah i obsah slovníku, k pečlivému přehlížení rukopisů i celkové revizi celého díla.“¹⁰⁶ Jan Otto vzal na sebe finanční stránku projektu a zavázal se Masarykovi vyplácet měsíční plat sto zlatých, honorovat redakčního sekretáře i opisovače a zřídit pro potřebu redakce příruční knihovnu. Masaryk ručil nakladateli za výběr odborných redaktorů. Při hledání spolupracovníků dával Masaryk přednost před polyhistory spíše lidem úzkého badatelského zaměření.

¹⁰⁵ Marie L. Neudorflová, *Přednáška pro Masarykovo demokratické hnutí 20. 12. 2006 ke sto dvacátému výročí založení časopisu Čas*, in: www.masarykovohnuti.cz/kolowrat/kolowrat008.pdf.

¹⁰⁶ Dagmar HARTMANOVÁ, *Historie československé encyklopedistiky do roku 1945*, *Knihovnická revue* 11, 2000, č. 1, s. 18. Jakub Malý už na jaře roku 1884 vypracoval nárys slovníku, který pojmenoval *Národní encyklopedie česká*. Podle Dagmar Hartmanové pracovalo v redakci *Ottovy naučné encyklopedie* za dobu jeho vydávání asi 56 lidí. Na slovníku se podílelo 1086 odborníků, kteří zpracovali 139 418 hesel doplněných 4888 ilustracemi a 479 zvláštními přílohami. Dvacet sedm svazků obsahuje 27 789 stran, dvacátý osmý díl doplňky. První sešit si mohli zájemci koupit za 36 krejcarů 22. ledna 1888. Slovník vycházel rychlostí půldruhého svazku za rok. Podle: Dagmar HARTMANOVÁ, *Historie československé encyklopedistiky do roku 1945*, *Knihovnická revue* 11, 2000, č. 1, s. 19. Více: Stanley B. WINTERS, *Sto let českého encyklopedismu (1860-1959). Od F. L. Riegera a Jana Otty k T. G. Masarykovi a Bohumilu Němcovi*, *ČMM* 121, 2002, č. 2, s. 339-400.

Nejčastěji hledal v řadách spolupracovníků *Athenaea*, vědeckého časopisu, který založil v roce 1883. Byl si ale vědom i nenahraditelnosti univerzitních kapacit, proto se v redakci *Ottovy naučné encyklopedie* setkávali „staří“ s „mladými“. Od února roku 1886 se začal Masaryk aktivně zapojovat do rukopisných bojů. „Masarykova osobnost, zpočátku povzbuzující, se v té době stala brzdícím momentem, a mělo-li být vydání *Ottova slovníku* uskutečněno, musel Masaryk odejít. Masaryk to pochopil a nabídl Janu Ottovi rezignaci, kterou Otto radostně přijal.“¹⁰⁷

Pro práci v redakci *Ottovy naučné encyklopedie* získal Herbena Masaryk. V dopisu z 8. srpna 1886 píše Jan Herben Bronislavě Foustkové: „Vlček jel na Slovensko a stavil se u Masaryka v Řevnicích i zde. Masaryk mu vzkázal, že často na mne myslí a postará se o místo v *Encyklopedii*.“¹⁰⁸ V redakci se Jan Herben setkával s opravdovými kapacitami z mnoha vědeckých oborů. Společně s Jaroslavem Vlčkem, mladým učitelem na pražské reálce, členem redakce *Ottovy naučné encyklopedie* a pozdějším literárním historikem, začal Jan Herben přemýšlet o založení vlastního časopisu. Podnětem byla Masarykova výzva v červnovém *Athenaeu*.¹⁰⁹ Masaryk nastínil problém vědeckého časopisu, který už třetím rokem vydával. *Athenaeum* si muselo zachovávat střízlivou vědeckou dikci, dostávalo se k rukám poměrně malého počtu čtenářů. Proti němu útočila periodika, která ovlivňovala myšlení velké části společnosti. Jan Herben s Jaroslavem Vlčkem Masarykovu výzvu pochopili po svém. Rozhodli se *Athenaeum* podpořit vlastním časopisem. Původně se měl jmenovat *Domů!*, poté *Kramflek*, po Herbenově návrhu byl pojmenován jako *Čas*.¹¹⁰ Řídili se heslem „Řezat, řezat, řezat!“, tedy řezat do společenských, sociálních a politických poměrů. Od myšlenky nebylo daleko k činu, od jara do podzimu 1886 uspořádal Jan Herben mezi svými přáteli s podobnými názory sbírku. Poté, co se podařilo nastřádat sedmdesát zlatých, mohl být list založen. Herben opustil začátkem prosince 1886 redakci *Ottova slovníku naučného*, aby její pověsti jako nastávající šéfredaktor *Času* neublížil.

¹⁰⁷ Dagmar HARTMANOVÁ, *Historie československé encyklopedistiky do roku 1945*, Knihovnická revue 11, 2000, č. 1, s. 19. Srov. Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 48. Vratislav Doubek píše, že hlavním důvodem odchodu Masaryka z redakce *Ottovy naučné encyklopedie* byly „narušené redakční osobní vazby či posílení dřívější nevraživosti“. Jan Otto vytýkal Masarykovi přílišnou rozptýlenost jeho aktivit, která má za následek pozdržení vydávání slovníku. Jako svého nástupce doporučil Masaryk Otakara Hostinského.

¹⁰⁸ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Jan Herben Bronislavě Foustkové, 8. 8. 1886, Praha.

¹⁰⁹ *Athenaeum* 3, 1886, č. 8-9, s. 346.

¹¹⁰ Časopis stejného názvu – *Čas* – vydával od října roku 1860 novinář Alois Krása. Roku 1863 Krásův list zanikl. Více o *Athenaeu* např.: Bohumil JIROUŠEK, *Politická tematika v časopise Athenaeum*, in: *Tisk a politické strany*, Olomouc 2001, s. 47-52.

Julius Grégr v jednom ze svých článků označil redaktory *Času* společně s kruhem okolo časopisu *Athenaeum* za „Mafii“.¹¹¹ A Herben tento název „italských loupežníků“ přijal. Skupina, kterou stmelil okolo *Času* Jan Herben, se snažila do svých řad získat Masaryka. S prvním číslem tedy navštívili Herben s Vlčkem Masaryka v jeho bytě v Osvětě. Se sešitem o osmi listech Masaryk spokojen nebyl. „Máte špatný papír,“ řekl Masaryk a pak trhal článek za článkem, od nevhodného úvodníku a všelijakých hloupostí až po nejasnost koncepce.“¹¹² Řekl jim vesele, že by měl chuť strhat je v *Athenaeu* – potom se zamrzl, že ten výprask asi obstarají Grégrovy *Národní listy*.¹¹³ Články se mu zdály povrchní. Herben a jeho mafiáni byli rozhořčeni, úzkostlivě připravovali první číslo *Času*. Profesor Masaryk na mladé žurnalisty nezanevřel, naopak, několik dnů po nepodařené návštěvě v Osvětě navštívil Herbena s kritikou Vrchlického *Exulantů*, pod kterou se podepsal jako F. O. Pisarevský.¹¹⁴ Do *Času* přispěl kritikami ještě několikrát. Herben tvrdí, že jinak nechával Masaryk *Čas* zcela v šéfredaktorově režii,¹¹⁵ což však odporuje tvrzení historika a politologa Josefa Kalvody, který napsal, že Masaryk do chodu redakce od počátku vydávání *Času* zasahoval, a že *Čas* a realistická skupina, která se později transformovala v realistickou stranu, sloužila Masarykovi jako „agentura, hlásající, že Masaryk je programem a že ‚realismus je Masaryk‘“.¹¹⁶ Dále Kalvoda napsal, že pokud měl kdy *Čas* nějaký program, „byla to propagace a oslava Masaryka, jehož vítal jako muže schopného nejen založit stranu, ale dokonce nové náboženství, kterého budou příští generace velebit a oslavovat jeho jméno.“¹¹⁷

Z programu prvního čísla, jehož nástin si Herben poznamenal a později vydal v *Knize vzpomínek*, vysvětluje, že *Čas* se měl původně věnovat hlavně otázkám kulturním: 1. Politické články vesměs žádné, pouze studie a pozorování od Ferdinanda Jokla, pomocí nichž by autor hledal „kořen zla v základních chybách národní výchovy“. 2. Největší část listu věnovat literatuře „poněvadž je tu neznalost děsná“. Podat přehled literatury od nejstarší doby až do devatenáctého století. Uveřejňovat pojednání o

¹¹¹ Alespoň to tak tvrdí Jan Herben v *Knize vzpomínek*. Podle: Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 268.

¹¹² Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*, II (1882-1893), Praha 2001, s. 139.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Masarykova kritika *Exulantů* vycházela v *Čase* na pokračování pod názvem *J. Vrchlického „Exulanti“*, T. G. Masaryk ji nechal otisknout pod pseudonymem F. O. Pisarevský. Podle: F. O. PISAREVSKÝ, *Kritika Vrchlického „Exulantů“*, *Čas*, 1, 1887, č. 2, s. 1-4, č. 3, s. 1-8.

¹¹⁵ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 272.

¹¹⁶ Josef KALVODA, *Genese Československa*, Praha 1998, s. 28-29. O Masarykových myšlenkách o založení vlastní nové církve více v kapitole věnované realistické straně.

¹¹⁷ Tamtéž.

českých kritiků, novinářů a literárních vědců (Josef Dobrovský, Pavel Josef Šafařík, Václav Bolemlr Nebeský, Karel Havlíček Borovský, Jan Neruda, Karel Šmídek, Josef Durdík, Ferdinand Schulz). Stranou nezůstane nakladatelé, knihkupci, honoráře atd. 3. Aby stouplo měřítko, je třeba seznámit české čtenáře s cizími literaturami. 4. Překládat ze světových klasiků. 5. Zavést stálou rubriku „Jak žije a co dělá naše studentstvo“. 6. Stálý pranýř v každém čísle „pro všechny zjevy života národního, kde se lže. A sami ovšem nelhat a ničemu nevěřit, o čem jsme se nepřesvědčili“.¹¹⁸ Už v prvním čísle se Herben od svého plánu odchýlil.¹¹⁹ Hned na první straně totiž otiskla redakce *Času* stať Huberta Gordona Schauera *Naše dvě otázky*. Herben se se Schauerem seznámil v redakci *Ottovy naučné encyklopedie*, kde spolu pracovali od srpna roku 1886. Masaryk doporučil Herbenovi získat Schauera do redakce připravovaného časopisu. Plán vydávat časopis Schauer uvítal a slíbil s redakcí spolupracovat. Proto časisté pozvali Schauera na jednu z redakčních porad, kde se mělo projednávat první číslo *Času*. Schauer odmítal nápady redaktorů, „všechno mu bylo malicherné, směšné a hlavně profesorské“.¹²⁰ Schauerův duševní obzor byl mnohem širší než u ostatních členů redakce. Schauer si přál více se prosadit v redakci, vytvořit z *Času* časopis filozofický, náboženský a umělecký, sledující z části také otázky hospodářské. Schauer byl za své články na rozdíl od ostatních členů redakce honorován.¹²¹

Pro první číslo tedy Herben pověřil Schauera sepsat úvodník. První úvodník, který Schauer v prosinci roku 1886 připravil, pojednávající o německé současné literatuře, autorovi nespokojená redakce vrátila. Schauer přinesl do redakce úvodník jiný, který nazval *Naše dvě otázky*. „Co jest úkolem našeho národa? Jaká je naše národní existence? Je zde český národ proto, aby jako osamělá pivoňka vpučel, vykvetl, uvadl, či aby prostředkoval mezi svým okolím, např. aby byl přechodiskem mezi romanogermánským Západem a slovanským Východem?“ ptal se kritik Schauer

¹¹⁸ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 320-321.

¹¹⁹ K programu nového listu se jeho šéfredaktor Jan Herben vyjádřil až v pátém čísle *Času* z 20. února 1887. I tady je patrné odchýlení od plánu, který si poznamenal před vydáním prvního čísla *Času*. Třeba o studentstvu se v prvních číslech *Času* dozvídáme opravdu kusé informace. Podle: *Čas* 1, 1887, č. 5, s. 1-4.

¹²⁰ Jan HERBEN, *Proti proudu*, Praha 1997, s. 113.

¹²¹ Srov. Jindřich RŮŽIČKA, *Hubert Gordon Schauer (1862-1892). Žurnalista, kritik a inspirátor*, Litomyšl 2002, s. 332-401. Srov. Milan SKŘIVÁNEK, *Symposium Hubert Gordon Schauer, osobnost, dílo, doba*, ČČH 91, 1993, č. 1, s. 179-182.

v prvním čísle časopisu *Čas*.¹²² Hned v úvodu článku zdůvodnil, proč si takové otázky klade. Vycházel z premisy, že česká politika trpí nejasností programu, ne-li vůbec bezprogramovostí. „Žijeme ze dne na den“, byla Schauerova výchozí teze *Našich dvou otázek*. Schauer se také tázal, je-li český národ na takové kulturní výši, aby mohl přispět k obohacení světové kultury? Kdyby tomu nebylo, nebylo by vhodnější přimknout se k sousední silnější národnosti? Čtenář, čekající odpovědi na Schauerovy otázky, musel být nutně zklamán. Za provokativními otázkami následovaly další a další. Vážné otázky kladl Schauer před čtenáře ve svých úvahách o Rusku. „Je Rusko skutečně ten přátelský stát, jsou Rusové oni naši bratři, kteří by nás ochotně zachraňovali za každou cenu? Teprve v samém závěru článku naznačil Schauer v podmíněné formě jakousi odpověď na položené otázky. „Národ bude zajištěn, bude-li jeho snažení v souladu s ideálním světovým řádem. Pokud by tomu tak nebylo, pak by jeho přední bojovníci sami shledali, že „je zbytečno zabraňovati zasypávání potoku, který sám v písku se ztrácí“. Schauerovi šlo o to, aby české národní snahy byly vědomě, programově a v souladu s nejpokrokovějšími světovými trendy.¹²³

Text byl veřejností nesprávně pochopen, dokonce se mezi širokou vrstvou českých vlastenců rozšířil názor, že „Masaryk usiluje o národní sebevraždu a Herbenův *Čas* s ním chce ruku v ruce utopit Čechy v německém moři“.¹²⁴ Už o vánočních svátcích roku 1886 začaly do administrace docházet anonymní dopisy této podoby: „Ctění redakce! Ušetřete si další zasílání Vašeho listu. My Váš nihilismus neschvalujeme a považujeme Vás i Vaše patrony za největší škůdce národnosti české. Ve jménu celých Klatov.“¹²⁵ Tím patronem byl jistě Masaryk, jak trefně poznamenaly *Kolínské listy* 5. ledna 1887: „Masaryk zplodil Herbena. Herben zplodil *Čas*.“¹²⁶ Snad jediným periodikem, které vstřícně přivítalo první číslo *Času*, byl tábořský týdeník *Český jih*,¹²⁷ v němž pražský dopisovatel na Silvestra roku 1886 psal: „Mezi novými podniky

¹²² *Čas* 1, 1886, č. 1, s. 1. Text *Našich dvou otázek* rozebral v článku Hubert Gordon Schauer a česká otázka Otto Urban. In: Otto URBAN, *Hubert Gordon Schauer a česká otázka*, Přítomnost 3, 1992, č. 6, s. 3.

¹²³ Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 162-165.

¹²⁴ Petra NÁDENÍČKOVÁ, *Novinářská činnost. Časopis Čas*, in: Jan Herben. *Kronikář rodného kraje. Pokus o monografickou koláž*, Brumovice 2007 s. 17.

¹²⁵ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 274.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ *Český jih* začal v říjnu roku 1872 vydávat nakladatel Jan Nedvídek, který koupil v Táboře bývalou Landfrasovu tiskárnu. Publikoval náročnější příspěvky a také zavedl národohospodářskou rubriku. Značný prostor věnoval historické a vlastivědné tematice, jeho kulturní rubrika se vyznačovala na svou dobu poměrně vysokou úrovní. V roce 1887 byl Jan Nedvídek zvolen za poslance obchodní a průmyslové komory v Budějovicích Více o Landfrasově tiskárně: Štěpánka BĚHALOVÁ, *Landfrasova tiskárna a Jindřichův Hradec*, in: *Tiskárny a tisky 19. století, Jindřichův Hradec* 1998, s. 38-45.

časopiseckými zvláštní zmínku zasluhuje drem J. Herbenem vydaný *Čas*, list věnovaný veřejným otázkám. Máme sice hojný počet časopisů všeho druhu, avšak doznáváme s nemalým potěšením, že nový tento list není zbytečným. Podle ukázky v prvním čísle právě vydaném obírá se skutečně otázkami, které týkají se nejdůležitějších stránek společenských a národního života našeho. Víťáme v *Času* nového, statečného a důkladného, s poměry panujícími dobře obeznámeného bojovníka proti vší polovičatosti, hlouposti, lehkomyšlnosti, starému copařství a jiným šledriánům různého pojmenování, které drží národ, lid náš v tenatech svých, aby se povznést nemohl.“¹²⁸ Proti Masarykovi a *Času* zahájily v lednu 1887 ostrou kampaň *Národní listy*. Dne 19. února v nich vycházel pod názvem *Filosofové sebevraždy*¹²⁹ článek na pokračování. Jeho autor Ferdinand Schulz šifru H. G., jíž byly signovány *Naše dvě otázky*, ignoroval. Napsal prostě: „Ihned jsme uhodli, kdo novému časopisu dodává svatého ducha. Jsou to tiže proroci, kteří přišli do Čech, do Prahy, dělat novou vědu.“ Na Masarykovu adresu pak napsal: „Jdi k čertu, ohavný zrádče! [...] Přimkni se k nepříteli, jemuž sloužíš, zapomeň, že jsi se narodil z české matky... Jdi, utec z této svaté země, než se pod tebou otevře, aby tě pohltila.“¹³⁰ Sám Masaryk k těmto nenávistným útokům později v Čapkových *Hovorech* řekl: „I tou nenávistí se člověk stává známým a autoritou. Ta nenávist přejde, ale jméno zůstane lidem v hlavě.“¹³¹

Po *Národních listech* osočil časisty z národní zrady staročeský i ostatní mladočeský tisk. Poměrně ostré vystoupení *Národních listů* proti *Času* vysvětlil historik Jaroslav Křížek následujícími důvody: 1. Obava, že by z *Času* mohl vzejít silný konkurenční podnik, který by mohl získat čtenáře na úkor jiných periodik. 2. Vhodná příležitost nepřímého napadení staročeské politiky a osobnosti T. G. Masaryka ze zrádčovství.¹³² *Národní listy* vystoupily s kritikou prosincového čísla *Času* poměrně pozdě, až 19. února. Jan Herben si jejich váhavost vysvětlil tak, že „napřed zkoumaly terén“ a teprve, když poznaly, že proti novému periodiku útočí také jiné listy, zahájil Ferdinand Schulz ostrou kritiku.¹³³ *Hlas národa* otiskl v čísle z 23. února noticku *Nevlastenecká agitace*, v níž seznamoval veřejnost se společností, která „převrací mysl mladých lidí a porušuje

¹²⁸ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 274.

¹²⁹ Tamtéž, s. 283.

¹³⁰ Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 165.

¹³¹ Karel ČAPEK, *Hovory s T. G. Masarykem*, Praha 1990, s. 356.

¹³² Podle: Jurij KRÍŽEK, *T. G. Masaryk a česká politika*, Praha 1937, s. 46.

¹³³ *Naše dvě otázky* kritizovaly před *Národními listy* už 5. ledna 1887 *Kolínské listy*, 14. ledna 1887 *Kutnohorské listy*.

nezkušence penězi“.¹³⁴ *Hlas národa* pokládal za svou „publicistickou a vlasteneckou povinnost upozorniti na tyto rejdy, které by pro svedené lidi mohly míti následky osudné, neboť nemohou věděti, k čemu je jejich svůdcové zneužití chtějí“.¹³⁵ Dne 27. února kritizovala revue *Politik* cynismus časistů, kteří „národu radí, aby se odnárodnil“. Brněnský deník *Moravská orlice* vyjádřil stejného dne politování nad tím, že právě „redakcí moravského rodáka vychází *Čas*, jenž nevlasteneckým, až frivolním způsobem vede si v národních otázkách našich, že list tento jest ne k obohacení publicistiky naší a ku prospěchu českého národa, nýbrž k pokálení jména českého, historie vlasti naší a k posmívání se zájmům našim nejsvětějším.“¹³⁶ Ve staročeském táboře nejvíce proti *Času* vystupoval universitní profesor Jan Kvíčala. Kvíčala byl podporován Riegrovými stoupenci Albínem Bráfem a Josefem Kalouskem, kteří viděli v Masarykovi a v *Čase* nebezpečné konkurenty staročeského tábora a tisku.¹³⁷

Herben si včas neuvědomil, jaké důsledky bude mít otisknutí *Našich dvou otázek* Huberta Gordona Schauera v prvním čísle nového periodika. V redakční poznámce, doprovázející Schauerův článek, vyslovil Jan Herben jakousi předtuchu, že polemická stať se zřejmě setká u některých čtenářů s nevolí. „V otázkách tak důležitých může být a jest zajisté stanovisko různé. Avšak domníváme se, že myšlenky právě projevené už pro svou přímou a svéráznou zaslouhují povšimnutí a proto dávají se veřejnosti.“ Dále v redakční poznámce Herben napsal, že „projev ten není výrazem myšlenek jediného člověka, nýbrž značného počtu hlav z mladého pokolení,“ což by nasvědčovalo tomu, že se s textem *Našich dvou otázek* sám ztotožňoval. V zápětí však přiznal, že „na nejednom místě líčí se snad nebezpečí černěji“¹³⁸ než jaké ve skutečnosti je. Herben si v redakční poznámce k *Našim dvěma otázkám* protirečil, proto se zdá, že otištění *Našich dvou otázek* bylo poněkud neuváženým gestem. Jan Herben Schauerovi po kritice ze strany *Národních listů* vyčetl, že se k autorství článku náležitě nepřihlásil, ačkoli jej ani nepopřel. Je to výtka nespravedlivá, kterou si Jan Herben protirečí. Později totiž napsal, že redakce rozhodla o zveřejnění *Našich dvou otázek* bez Schauera vědomí a že před zveřejněním ještě Schauerův článek „protříbili a protřásli řešetem“.¹³⁹ Zajímavé také je,

¹³⁴ Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 165.

¹³⁵ Tamtéž, s. 121.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ O Kvíčalových postojích k *Času* a realistům více: Martin SVATOŠ, *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848-1917. (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)*, Praha 1995, s. 107-108.

¹³⁸ *Čas* 1, 1886, č. 1, s. 4.

¹³⁹ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 280. Srov. Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 166-167. Také Vratislav Doubek píše, že Jan Herben se od Schauera článku ve svých pozdějších vzpomínkách distancoval, ačkoli v redakčním komentáři odmítl,

že Herben odmítl zveřejnit Schauerovu stručnou odpověď, s níž se chtěl Schauer bránit útokům *Národních listů*. Co ho k odmítnutí Schauerovy odpovědi, v níž Schauer mimo jiné přiznával své autorství, vedlo, Herben nekomentoval. Přesto od poloviny února vycházela v *Čase* na pokračování Schauerova studie *O povaze myšlenkové krize naší doby*. Její poslední část otiskl *Čas* 20. března 1887. Podepsán byl autor plným jménem – H. G. Schauer. Kritikové *Našich dvou otázek* tak měli možnost dešifrovat jejich autora.¹⁴⁰

Redakce s odstupem času pochopila, že zděšení, které *Naše dvě otázky* vyvolaly, novému periodiku neublížilo, ba naopak, o listu se začalo mluvit nejen ve vědeckých kruzích, ale i na veřejnosti. Ačkoli byl *Čas* haněn, byl čten, jedno jestli příznivci nebo odpůrci, protože si jej kupovali ti i oni. Příznivci, aby podpořili mladé realisty, odpůrci, aby měli podklad pro kritiku. V důsledku toho si získal *Čas* hned na začátku poměrně slušnou čtenářskou základnu. „Většina členů“, napsal v *Knize vzpomínek* Herben, „zlobili se na něho [Schauera] za to, co nám nadrobil. Neprávem, neboť Schauer nám článkem svým neublížil. Kdo chce psa bít, vždycky [si] hůl najde, a *Národní listy* nás bít chtěly. Záminek byly by našly na sta jiných. Jiní také však říkali: „Dobře, že Schauerův článek vyšel. Kdybychom si byli chtěli platit reklamu, jakou nám *Národní listy* zjednaly, nebyli bychom tolik dokázali.“¹⁴¹

Schauer pro názorové neshody opustil na jaře roku 1887 redakční kruh *Času*. Když na jedné ze sobotních schůzek přiznal, že rukopisný boj je mu „malichernou hloupostí“,¹⁴² strhla se bouřlivá diskuse, načež ho musel Herben jménem redakce požádat, aby už mezi kruh dvanácti přátel více nechodil, ale ujistil ho, že další spolupráci redakční rada uvítá. Herbenovi o rok později H. G. Schauer napsal: „Že bych byl z lásky pro *Čas* pracoval, sotva budete sám věřit. Naše dráhy se počaly brzy, velmi brzy, lišit, ano, křížit, a že *Čas* nikterak neodpovídá mým intencím a ideálům, tím netajil jsem se nikomu. To ovšem Vám není žádnou výtkou, neboť každý z nás má právo jít si svou vlastní cestou.“¹⁴³

že by byl Schauerův článek uveřejněn neplánovaně, právě naopak. Doubek se s tvrzením Herbenova redakčního komentáře neztotožňuje, když tvrdí: „*Naše dvě otázky* byly dosti provokativní na to, aby se mohly stát úvodníkem nového ambiciózního listu.“ In: Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 44-45.

¹⁴⁰ Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 167.

¹⁴¹ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 274.

¹⁴² Tamtéž, s. 280.

¹⁴³ Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 167. Jaroslav Opat měl podle svých slov k dispozici pozůstalost Jana Herbena, uloženou ve fondu Josefa Svatopluka Machara v LA PNP. Odlišnosti Schauerova realismu od realismu redakce *Času* nastínil Jiří Kudrnáč.

Ani Tomáš Garrigue Masaryk nebyl s *Našimi dvěma otázkami* spokojen. To, jak vzpomínal na první číslo *Času*, zaznamenal Karel Čapek v *Hovorech s T. G. Masarykem*: „Myslím, že to tam dali, protože neměli dost příspěvků. Byla to věc nemožná: anonymní autor se tam ptal, bylo-li by pro nás Čechy lépe přiklonit se k Němcům a žít životem velikého kulturního národa. Hned ráno jsem se sebral a šel jsem za to Herbenovi vycinkat, dodnes si pamatuju, že jsem ho našel v posteli pod takovou vysokou selskou duchnou, a řekl jsem mu to.“¹⁴⁴ Zcela jinak líčí Masarykův názor na zachování české národnosti na úkor velkých obětí Albín Bráf: „Jdouce jednou z naší sobotní večerní společnosti, octli jsme se, Masaryk, Storch a já záhy v živém sporu... Hádku vyvolal výrok Masarykův, stojí-li zápas o zachování naší národnosti za oběti, jež se mu přinášejí, nebylo-li by v kulturní příčině pro nás výhodnější připojit se k nějakému velkému kulturnímu národu a uvolnit síly, nyní zápasem o zachování národnosti mařené, pro pozitivní práci kulturní, jejíž ovoce by nám z bohatého zdroje kulturního života hojně plynulo, získali bychom větší horizonty atp.“¹⁴⁵ Při čtení pamětí Albína Bráfa je nutné si uvědomit, že jsou velmi protimasarykovsky laděné a psané s odstupem času. Je pravděpodobné, že toto Bráfovo svědectví bylo ovlivněno také rozchodem Masaryka se staročechem Bráfem a osobními antipatiemi z toho plynoucími, přece jen myslím, že vystihuje (ačkoli možná nadneseně) Masarykovy protinacionalistické tendence v prvních letech jeho působení na univerzitě.

Jan Herben se snažil o jednotnou podobu periodika. V prvním čísle z pondělí 20. prosince 1886 se tedy objevila hlavička, provázející každý následující výtisk *Času*. „*Čas*. List věnovaný veřejným otázkám. Vychází 5. a 20. každého měsíce. Předplatné pro Prahu a venkov 4 zl. ročně, 1 zl. čtvrtletně. Vydavatel a redaktor. Jan Herben. Tiskem Bedřicha Grunda a Viléma Svatoně na Královských Vinohradech.“¹⁴⁶ Hlavička se v následujících letech měnila v důsledku změny vydavatele a nakladatele, periodicity

Podle: JIŘÍ KUDRNÁČ, *Schauerův literární realismus*, in: Hubert Gordon Schauer. Osobnost, dílo, doba, Litomyšl, 1994, s. 147-159.

¹⁴⁴ Karel ČAPEK, *Hovory s T. G. Masarykem*, Spisy XX, Praha 1990, s. 109. Část české veřejnosti byla dokonce toho názoru, že úvodník prvního čísla *Času* nepsal Schauer, ale Masaryk. Srov. Jana SPÁLENKOVÁ, *Přátelství dvou velkých mužů. Jan Herben a T. G. Masaryk*, Odkaz 2006, č. 22-23, s. 36-39. Alice Masaryková tvrdila, že koncem roku 1886 nebo začátkem roku 1887 vyslechla jeden z otcových rozhovorů s Janem Herbenem. Týkal se *Našich dvou otázek* a měl velmi bouřlivý průběh. Alice Masaryková píše, že „otec o tom článku nevěděl, a když ho dostal do rukou, velmi se nad ním rozhorlil“. Podle: Alice MASARYKOVÁ, *Dětství a mládí. Vzpomínky a myšlenky*, Praha 1994, s. 19-22. Je ovšem nutné mít na paměti, že Alici Masarykové bylo v roce 1886 sedm let.

¹⁴⁵ Albín BRÁF, *Život a dílo. Paměti*, I, Praha 1922, s. 19.

¹⁴⁶ *Čas* 1, 1886, č. 1, s. 1.

deníku a ceny. První číslo nechal Herben vytisknout ve větším nákladu, aby se *Čas* dostal bezplatně na ukázkou k většímu počtu čtenářů.

První strana *Času* byla vyhrazena *Úvodníku*, bez nadpisu, jen s datem. V *Úvodníku* se vyjádřil autor k politickému problému či události, rozebíral v něm vztahy české, slovenské, českoněmecké nebo rakouskouherské. Velká pozornost byla věnována hned první rubrice. Pod názvem *Umění, věda, školství* se skrývalo množství článků, kritických statí a lokálek. Často se tu objevovaly příspěvky z cizích literatur. Zde byl dán prostor pro seznámení čtenářů s literaturou, uměním a vědou anglickou, dánskou, německou, ale hlavně slovanskou, především ruskou. Po kulturní rubrice zde byly otištěny články politické a hospodářské. Následovala rubrika *Dopisy domácí i zahraniční*. V rubrice *Politický přehled* sledovali časisté vývoj takřka v celé Evropě. Zvláštní pozornost byla věnována střední Evropě, především samotnému Rakousko-Uhersku. Rubrika *Směs* tvořila opravdovou směs poznámek politických a kulturních. Redaktoři psali hlavně o politických schůzích, politických stranách, poslancích, sociálních problémech, ale i o novinkách (knižních a časopiseckých). V prvním ročníku převažovaly kulturní zprávy nad zprávami politickými. Od třetího ročníku bylo jasné, že nové periodikum se bude vyjadřovat hlavně k současným otázkám politickým. „Proč hlavně politickým? Protože všechno vychování starší generace bylo politické. Tenkrát bylo alfa a omega českého života dělat politiku a všechny národní naděje sázely se na úspěchy ve Vídni“, napsal o zaměření *Času* jeho šéfredaktor Jan Herben.¹⁴⁷

S představením pevné koncepce periodika Jan Herben čekal až do 20. února 1887, tedy v době, kdy na *Čas* ostře útočily *Národní listy*. V pátém čísle v článku *Naše pokolení* poprvé představil čtenářům snahy nového časopisu a jeho redakce. Článek nejenže komentuje záměry redakce nového časopisu, ale je i jakousi obhajobou proti napadání ze strany nejčtenějšího mladočeského listu. Své spolupracovníky nazval Jan Herben „novým pokolením, které se hlásí k práci národní. Hledajíc, kde by mělo ruce přiložiti k dílu, s úzkostí pozoruje, že ti, jimiž bylo odchováno, neumějí mu říci, kde a jak pracovati na národa roli dědičné, poznává, že nebylo vedeno, ale sváděno, a cítí, že jeho upřímným a opravdovým tužbám právě ti nejvíce vzdorují, kteří lákavými hesly je šálili.“¹⁴⁸ Založení *Času* pokládal Herben za nutnou věc, protože „je mnoho palčivých

¹⁴⁷ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 181.

¹⁴⁸ *Čas* 1, 1887, č. 5, s. 1. Je možné, že Jan Herben s nastíněním koncepce otálel až do doby, kdy bylo jasné, jakým směrem se nové periodikum vydá. Koncept, který nastínil v prosinci 1886 (viz výše), byl velice stručný a *Naše dvě otázky* jej poněkud pozměnily. Předně se v prvních číslech časopisu *Čas* musela redakce obhajovat před útoky ze strany jiných redakcí.

otázek..., ale v současném časopisectvu nemohly brány býti na přetřes, poněvadž náš tisk buď zatajuje pravdu z rozličných ohledů, buď nerozeznává osoby a naprosto neodvažuje se mluvit o věcech, které odporují rozumu několika lidí“.¹⁴⁹ *Čas* měl být podle Herbena „orgánem zdůvodněných mínění lidí, hledajících pravdu“. Zároveň nechtěla redakce vlastenčit, „protože vlastenectví musí se dnes mezi námi již předpokládati“.¹⁵⁰

O nesnadných počátcích vydávání časopisu *Čas* zpravoval Jan Herben matku Alžbětu v dopise z května 1887: „Tento rok už musím mnoho přestát. Časopis *Čas* vydávám za své peníze. Měsíčně projde mýma rukama peněz dost, ale máloco mně zbude. Ale už nyní, v druhé polovici roku bude o mnoho líp, nežli v první... Časopis je můj a co bude vynášet, bude moje.“¹⁵¹ Jan Herben se zde projevil nejen jako optimista a snílek, ale především jako špatný obchodník. Při předpokladu, že nechtěl rodinu v Brumovicích informovat o svých neúspěších (ještě stále mu bylo vyčítáno, že zklamal a studiem na univerzitě rezignoval na dobře zaopatřené místo faráře), je i tak jisté, že ho muselo stát mnoho sil, zastírat před nejbližšími stálý nedostatek financí a dluhy, které nadělal u přátel v Praze. V polovině roku 1888 tiskárna Osvěta vypověděla tisk časopisu, neboť kvůli ostrým článkům uveřejňovaným v *Čase* měla mnoho problémů. Žádná česká tiskárna nebyla ochotna *Čas* tisknout. Časisté se tedy dohodli s německou firmou Antonína Renna, ovšem za mnohem vyšší náklady.

Bronislavě Foustkové i její rodině se Jan Herben snažil ve druhé polovině osmdesátých let finančně vypomáhat. Z dopisu z poloviny srpna 1887 si Bronislava trpce stěžuje Janovi na finanční situaci, kterou on svým „rozmařilým podnikem“ (myšleno *Časem*) způsobil: „Co tomu tedy, pane redaktore, říkáte: Počítám tu, ubohá, minuty, kdy už domů dojdeš a moje lamentace čisti budeš a nějak mi z nesnází pomůžeš, a Ty se mi touláš ještě po Uhrách, meškáš vlaky á la Jokl a překročuješ Javřinu na papíře! Jindy bych z toho měla srdečnou radost. Teď ale tím nevýslovně trpím. Když přišel Tvůj dnešní lístek, plakala jsem doopravdy. Ve čtvrtek potřebuji na obědy, slečně Jule jsem dlužna dva zlaté, ona chce jet v pátek domů. Nikoho zde nemám, od něhož bych si mohla vypůjčiti, a maminka nemá, čeká také na Tvou splátku. Ručila jsem do patnáctého za své finance, domnívajíc se, že jsi bezpečen, že mi honorář z *Ruchu* pošlou. Teď je to již přes týden, co nemám krejcara peněz a každou chvíli

¹⁴⁹ *Čas* 1, 1887, č. 5, s. 3-4.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 4.

¹⁵¹ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Alžbětě Herbenové, 10. 5. 1887, z Prahy do Brumovic.

potřebuji. Jsem již všecka utrápena a nemocna z rozčilení! – A Ty jsi ještě v Uhrách! Bože to je k zoufání! A dnes je patnáctého. Nedělám Ti výčitky, Bůh chraň, ale stěžuji si, stěžuji si trpce.“¹⁵² Tento dopis napsala Bronislava Foustková tři měsíce poté, co Jan napsal optimistický list o výnosech *Času* matce Alžbětě do Brumovic.¹⁵³

V *Čase* byl Herben redaktorem po celou dobu jeho vydávání (tj. v letech 1886-1915), majitelem do roku 1906. První dva roky vycházel *Čas* jako čtrnáctideník, o jeho oblibě svědčí fakt, že roku 1888 byl přeměněn na týdeník a od roku 1900 vycházel denně. Z jara roku 1888 přišel do redakce *Času* jako expeditor, redakční sluha a sběratel inzerátů Josef Ších. *Čas* mu poskytl finanční zajištění, které ztratil zánikem Pokorného a Krejčíkova *Palečka*.

Od května do října 1888 na stránkách *Času* vycházelo pojednání o problému západních Slovanů. Redakce tak reagovala na diskusi o názorech petrohradského slavisty, historika a politika Vladimíra Ivanoviče Lamanského.¹⁵⁴ Lamanský publikoval v ruském časopise *Izvestij slavj. občestva* úvahu o Slovanstvu a slovanských národech, nevynechal ani pojednání o české společnosti. Zamýšlel se hlavně nad odlišnými povahami slovanských národů, problémem německé menšiny v českých zemích a nad vztahem slovanských národů k Vídni. Zároveň Lamanský konstatoval, že se Čechové tím, že trvají na svém historickém státním právu, vymykají ze společenství ostatních slovanských národů. Lamanský kvalifikoval české historické právo jako „nešťastné“, jako politickou kvadraturu kruhu. Části českého tisku se Lamanský dotkl právě svou nevírou v uskutečnitelnost českého historického práva. Český tisk zkreslil Lamanského myšlenku a podrobil ji kritice. V *Čase* vystoupil Masaryk, aby klidně a kriticky pojednal nejen o názorech Lamanského, poté, co český časopis *Našinec* nazval 25. dubna 1888 Lamanského „zrádcem svých vlastních bratří“. Den na to staročeská *Politik* svým čtenářům podsouvala, že Lamanský Čechům doporučuje, aby se germanizovali.¹⁵⁵ Masaryk demagogické zrádcovství odmítal. Vytýkal sice Lamanskému, že ve svém řešení slovanské otázky zapomněl na Čechy, ale hodnotil kladně jeho myšlenku, že otázka česká jakož i slovanská je zároveň otázkou německou, což platí zvláště pro české

¹⁵² Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Foustková Janu Herbenovi 15. 8. 1887 z Ondřejova do Prahy.

¹⁵³ O finančních problémech *Času*, ale i Jana Herbena, budu pojednávat v dalších částech práce.

¹⁵⁴ *Čas* 2, č. 11, s. 7-8, č. 12, s. 7-12, č. 15, s. 14-16, č. 21, s. 1-6. Stať na pokračování vycházela pod názvem *Slovanská otázka*.

¹⁵⁵ Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 203-205. Opat píše, že Masaryk byl na Lamanského obraně osobně zainteresovaný. S Lamanským se T. G. Masaryk osobně při své cestě do Ruska v roce 1887. Srov. Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 68-135.

země, kde mezi šesti miliony Čechů žilo také dva a půl milionu Němců.¹⁵⁶ Na základě Lamanského myšlenek přehodnotil svůj vztah k Rusku nejen T. G. Masaryk, ale i Jan Herben. Rusko sice Herben nikdy nenavštívil, ale o tamějších poměrech se dozvídal od Masaryka a později od Karla Kramáře. Sám ruštinu ovládal, ještě lépe však jeho přítelkyně Bronislava Foustková, která z ruštiny překládala. Jan Herben pod dojmem z Lamanského vystřízlivěl ze svých panslavistických idejí. Uvědomil si dočasný ruský ústup z Evropy a nezájem Ruska o malý český národ.¹⁵⁷

Dne 16. prosince 1888 bylo ve staročeských listech uveřejněno prohlášení univerzitních profesorů, kteří se distancovali od názorů *Času*. Prohlášení předcházela zpráva časopisu *Slavische Warte*, který ve svém čtvrtém čísle z 25. listopadu 1888 napsal, že *Čas* je orgánem velké části filozofické fakulty české univerzity. Profesor matematiky František Studnička, profesor slovanské filologie Martin Hattala, ale i profesori Josef Kalousek, Konstantin Jireček, Josef Durdík, Ladislav Čelakovský, Jan Kvíčala a další veřejně prohlásili, že pokládají směr, jímž se ubírá časopis *Čas* za zhoubný, proto nepatří mezi jeho přívržence. Jan Herben reagoval na prohlášení tak, že začátkem prosince 1888 představil svým čtenářům „dvojí nepěkný skutek profesora Kvíčaly“. *Čas* obvinil Jana Kvíčalu, že „zašantročil jméno Husovo z nové budovy muzejní, jež se právě dostavovala“. Kvíčalovým druhým prohřeškem bylo, že zatímco se v *Národních listech* doprošoval přízně a „pracoval proti sobě nemilým okresním školním inspektorům, vině je z mladočešství a nabádaje Český klub, aby přímo u vlády proti nim zakročil.“¹⁵⁸ Muzejní společnost totiž sestavila seznam slavných učenců, jejichž jména měla zdobit novou budovu, do seznamu zařadila také jméno Jana Husa. Ze seznamu, který Jan Kvíčala četl v zemském výboru, jméno Jana Husa vypadlo. Jan Kvíčala, aby odvrátil pozornost veřejnosti od své osoby, zkonstruoval se svými deseti univerzitními kolegy prohlášení proti *Času* a osočil jej z panrusismu. Proti realistům brojil Kvíčala horlivě ve vědeckých kruzích i mezi studenty na univerzitě. Mluvil o nich jako o „podvratných, nenárodních živlech, o jakémisi zednářském spolku, který chce

¹⁵⁶ *Čas* se poměrům v Rusku věnoval poměrně pravidelně. V roce 1890 představil Masaryk čtenářům české vydání spisů L. N. Tolstého. V *Besedách Času*, beletristické příloze časopisu *Čas*, otiskovala Bronislava Herbenová překlady ruských bylin a úryvků z děl ruských klasiků. Více o poměru *Času* a Masaryka k Lamanského myšlenkám: Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 56-58.

¹⁵⁷ Více o změně politických stanovisek T. G. Masaryka k Rusku: Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 56-58.

¹⁵⁸ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 376

vytlačit poctivé pracovníky“.¹⁵⁹ Několikrát také podal stížnost na T. G. Masaryka k akademickému senátu univerzity.¹⁶⁰ Realisté byli podle Kvíčaly společnosti, „která se nyní v našem národě roztahuje a která stále slova ‚věda, mravnost, pravda‘ v ústech a v péře má a přitom jest skrz naskrz nevědecká, nemravná, nepravdivá, našemu milému národu jest nebezpečnou, zhoubnou“.¹⁶¹ Masaryka se snažil Kvíčala jako profesora odstranit z univerzity, jako politika i s jeho stoupenci vyloučit z české společnosti. Jak si Kvíčala představoval provedení takovéto ostrakizace, však blíže nespecifikoval.¹⁶² Dne 31. března 1889 Jan Kvíčala v *České politice* napsal, že na něj v *Čase* „lecko“, i jeho „nevděční žáci“ útočí. Pisatele kritických článků pro *Čas* vyzval Kvíčala, aby se k jejich autorství přihlásil, jinak že bude označen za „utrhače“ a zbabělce. Obsáhlé odpovědi se dočkal Kvíčala v nejbližším čísle *Času* z 6. dubna z pera Jana Herbena. Herben v článku zopakoval všechny kritiky, které kdy *Čas* Kvíčalovi adresoval, rukopisným bojem počínaje a stížnostmi na Masarykovu „nekolegiálnost“ u akademického senátu univerzity konče. Pod novou kritiku se Jan Herben podepsal a Kvíčalovi v závěru adresoval: „My opětně s důrazem tvrdíme, že ve všem máme pravdu, co jsme o něm řekli... pan Kvíčala nikdy nic nevyvrátil, protože nemůže. Chce-li snad, aby se redaktor podepsal plným jménem, i to rádi učiníme, neboť vůči p. Kvíčalovi neznáme bázně a tvrzení svá hotovi jsme vždy a kdekoli veřejně dokázati.“¹⁶³

3.2. Přeměna *Času* na týdeník

V prvních dvou letech redigování *Času* se Herben politice příliš nevěnoval. Napsal: „List byl první dva roky politický co nejméně a já jsem o politiku zavadil jen

¹⁵⁹ Podle dopisu Jana Kvíčaly Václavu Vladivoji Tomkovi z 8. 5. 1891 Martin SVATOŠ, *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848-1917. (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)*, Praha 1995, s. 93.

¹⁶⁰ Stížnost akademickému senátu podal Kvíčala 13. dubna 1889. Spolusignatářem stížnosti se stal Martin Hattala. Na „nekolegiální“ Masarykovo chování si Kvíčala s Hattalou stěžovali i 7. června 1889. Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 238-246.

¹⁶¹ Podle dopisu Jana Kvíčaly Martinu Hattalovi Martin SVATOŠ, *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848-1917. (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)*, Praha 1995, s. 93.

¹⁶² Martin SVATOŠ, *Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848-1917. (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále)*, Praha 1995, s. 93. Na Kvíčalovu obhajobu je třeba zmínit jeho četné zásluhy o rozdělení české univerzity na počátku osmdesátých let. Zdeněk Nejedlý o něm píše, že stal v roce 1880 jakýmsi osobním referentem českým na univerzitě, získal si důvěru zvláště české části profesorského sboru a díky jeho organizačním i diplomatickým kvalitám ho uznávali předáci staročeské strany. V roce 1880 byl zvolen poslancem říšské rady, o rok později se Kvíčala stal poslancem zemského sněmu. Podle: Zdeněk NEJEDLÝ, *T. G. Masaryk. Na pražské univerzitě*, III (1882-1886), Praha 1935, s. 81.

¹⁶³ *Čas* 3, 1889, č. 15, s. 9. Srov. Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 241.

v nejnútnejších případech. Vždy jsem byl nejistý a z každé politické úvahy měl jsem strach. Politické události mě sice nebyly a nesměly být lhostejné, ještě méně spory stran, v nichž jsme žili; ale mají pravdu staročeši nebo mladočeši?“¹⁶⁴ Jan Herben, který byl v podstatě přesvědčením blíže k pokrokovějšímu mladočešství, se přiklonil ke konzervativnějšímu Masarykovi, jemuž byli bližší staročeši. Herben se tak ocitl v osobním rozporu ústíci mu do politické bezradnosti. Proto v prvních číslech *Času* českou politickou scénu nekomentoval, soudům se záměrně vyhýbal. Rubriku, věnovanou politice, svěřil Ferdinandu Joklovi. Posuzujeme-li z dnešního hlediska Herbenovy politické články z konce osmdesátých a z devadesátých let, může se nám zdát, že ve snaze odkrýt všechno zhoubné, staré a nepravdivé a hlavně řezat do všeho a všech se Herben nejednou nechal unést vlastními antipatiemi vůči jednotlivým osobám a lehce se nechal vyprovokovat k osobním útokům, které nepřispívaly k jeho kladnému hodnocení, ať už jako novináře, nebo později jako politika.¹⁶⁵

Koncem roku 1888 se k Janu Herbenovi ve vedení *Času* připojili Josef Kaizl s Tomášem G. Masarykem. Tento podnět vyšel hlavně od Josefa Kaizla, který si poté, co složil poslanecký mandát za staročeskou stranu, uvědomoval svoji žurnalistickou osamocenost.¹⁶⁶ Kaizlovy názory se neslučovaly s názory, které propagovaly tehdejší mladočeské a staročeské listy. S Tomášem Garrigue Masarykem se proto sešel už na podzim roku 1888. Masaryk přesvědčil Josefa Kaizla, aby realisté převzali *Čas*, tehdy Herbenův kulturně kritický čtrnáctideník, a přeměnili ho na tribunu realistů a politický časopis. K vedení *Času* se posléze přidal také Karel Kramář. Ten do společného podniku vložil celkem sedm set zlatých a byl uváděn jako spolumajitel listu.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 124.

¹⁶⁵ Například 6. dubna 1889 otiskl Jan Herben v rubrice *Směs* pojednání, v němž ostře odsoudil činnost Jana Kvíčaly jakožto zkušebního komisaře pro střední školy a jako profesora na univerzitě a vytkl mu opomenutí Jana Husa mezi jmény slavných Čechů, která měla být umístěna na budově Národního muzea. Jan Herben napsal, že „Kvíčala jako staročeský předák žebrounil o přízeň mladočeských Národních listů“, dále, že „na ohromné sebevědomí, které sám o sobě jiným vnucuje, nemá práva“ a že apeluje na nevděčnost svých bývalých žáků, což je podle Herbena „odrhovačka“. Podle: *Čas* 3, 1889, č. 15, s. 8-14.

¹⁶⁶ Srov. Zdeněk ŠOLLE, *Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi*, Praha 1998, s. 90-91. Ilona Bažantová napsala, že Kaizl hovořil s Kramářem o možnosti založit „nějaký politický deník“ už v roce 1886. Po Kaizlově složení staročeského mandátu říšského poslance se k tomuto tématu Kaizl s Kramářem vrátili. Kaizl začal uvažovat o právní formě vydavatelství a financování deníku. Kaizlovi 2. listopadu 1887 napsal: „Hlavním spolupracovníkem bych byl vedle Vás já, na Vás reflektujeme pro mnohé věci a prosím, abyste alespoň první rok věc tu pojal mezi svá hlavní zaměstnání; mimotných spolupracovníků najdeme dosti, Masaryk bude nanejvýše tichý společník.“ In: Josef KAIZL, *Z mého života*, Zdeněk Tobolka, s. 401. Nakonec to byl právě tichý společník T. G. Masaryk, který přesvědčil Kaizla i Kramáře, aby převzali čtrnáctideník *Čas* a přeměnili ho na deník. Podle: Ilona BAŽANTOVÁ, *Karel Kramář a jeho zájem o národohospodářskou a finanční vědu*, in: Bílek, Jan – Velek, Luboš (edd.), *Karel Kramář (1860-1937). Život a dílo*, Praha 2009, s. 69.

¹⁶⁷ Srov. Jana ŠETRÍLOVÁ, *Masaryk a Kramář*, Odkaz 1997, č. 6, s. 17-20. Srov. Milan ZNOJ – Jan HAVRÁNEK – Martin SEKERA (edd.), *Český liberalismus. Texty a osobnosti*, Praha 1995, s. 238-247.

Společenskou smlouvu mimo něho podepsali také Jaroslav Goll, Leopold Heyrovský, Josef Kaizl, Tomáš Garrigue Masaryk, Milan Nevole, Antonín Rezek, advokát Lev Roubal a Jan Herben. Herben dále uzavřel s Kaizlem pobočnou smlouvu, Herben bude placeným redaktorem, nebude mít však povinnost jako ostatní v družstvu, a to hradit deficity, budou-li nějaké. Poté, co se Jan Herben postaral také o administrativu a expedici listu, aby ušetřili na nájemném, pobíral honorář celkem sto zlatých měsíčně.

Od 3. ledna 1889 vycházel *Čas* jako týdeník, jeho odpovědným redaktorem a vydavatelem zůstal Jan Herben, jeho pravomoci však byly výrazně omezeny společenskou smlouvou s novými majiteli *Času*, podepsanou 31. ledna 1889. Bývalé spolupracovníky a redaktory *Času*, Jaroslava Vlčka, Ferdinanda Jokla a Františka Táborského, nahradili Antonín Rezek, Jaroslav Goll, Čeněk Strouhal a August Seydler. Lékař Eduard Albert přispěl štědrou částkou dvou tisíc zlatých, ale pouze jako externí přívrženec.¹⁶⁸ Zpestřil se obsah jednotlivých čísel a zaměření periodika. Kaizl si přál původně list ryze politický, Masaryk trval na širším záběru, přinášejícím také beletrii a umění. Výsledný týdeník byl tedy jakýmsi kompromisem mezi přáním Masarykovým a Kaizlovým.¹⁶⁹

Úvodník prvního čísla *Času* jako týdeníku z 3. ledna 1889, který vznikl diskusí Tomáše G. Masaryka, Josefa Kaizla a Antonína Rezka, uvažoval o současné těžké krizi českého politického života, nedostatku jasného programu a opatrně konstatoval, že v Čechách se musí objevit přeorganizovaná nebo zcela nová strana, která stanoví pevný program, získá si důvěru voličů a prosadí svůj vliv na politické scéně.¹⁷⁰ Úvodník

Zdeněk Václav Tobolka napsal, že se k těm, kteří 31. prosince 1888 podepsali společenskou smlouvu o vydávání týdeníku *Čas*, se přidal také vídeňský univerzitní profesor Eduard Albert. Ten ale smlouvu nepodepsal, ale „projevil o vznik i vydávání listu štědrou obětavost a nevšední zájem“. Tobolka píše, že Albert smlouvu nepodepsal proto, aby „ostentativním přihlášením se k *Času* neztratil ve Vídni pozice, kterých si získal na univerzitě, v obyvatelstvu i u vlády...“ Tamtéž s. 241

¹⁶⁸ Eduard Albert smlouvu nepodepsal, zaslal sice už v prosinci 1888 Masarykovi na *Čas* 1 000 zlatých, ale výslovně uvedl, že nemíní přistoupit k družstvu. Zřejmě nechtěl oficiální spolupráci s *Časem*, který neměl po otištění *Našich dvou otázek* a bojích o *Rukopisy* mezi vědeckými kruhy nejlepší pověst, ohrozit svou vídeňskou kariéru. Více: Helena KOKEŠOVÁ (ed.), *Eduard Albert. Příspěvek k životu a edice korespondence*, Praha 2004, s. 128-130.

¹⁶⁹ Zdeněk Václav Tobolka píše, že „Kaizl byl skutečným řídicím redaktorem *Času* v prvních dvou letech jeho vycházení jako týdeníku. Měl k tomu úkolu všechny vlastnosti: rozhled, píli, organizátorský talent a smysl pro pořádek. Určoval témata, o nichž by se mělo psát, získával spolupracovníky, přehlížel a opravoval došlé rukopisy, určoval obsah čísla. Sám psával drobné zprávy, polemické noticky, krátce vše to, co zbude na vrchního redaktora doplnit, aby list tvořil celek jednotný. Vedle toho občas psával úvodní články politicko-taktické a národohospodářské, většinou rázu analytického a břitce kritického.“ In: Josef KAIZL, *Z mého života*, II, Praha 1911, s. 436. Srov. Zdeněk ŠOLLE, *Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi*, Praha 1997, s. 95. Zdá se tedy, že v *Čase* získal místo šéfredaktora Jana Herbena v letech 1889-1890 hlavní slovo Josef Kaizl.

¹⁷⁰ *Čas* 3, 1889, č. 1, s. 1-4. Srov. Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář. První československý premiér*, Praha 2007, s. 24-26. První číslo týdeníku *Čas* vyšlo až 3. ledna 1889 kvůli stávce tiskařů. Tamtéž, s. 25.

s názvem *Co chceme?* nastínil hlavní programové záměry realistů. Autoři úvodníku se vyslovovali pro pozvolný, ale důsledný postup proti vídeňské vládě. Především požadovali odstranění rozporů v projevech politiků doma a ve Vídni. Nebyl to hotový program vlastní politiky, spíše jakési nastínění metod, které doporučovali Masaryk, Kaizl a Rezek ostatním a jimiž se chtěli sami řídit. Souběžně s dodržováním metod a tvorbou politického programu chtěli realisté pracovat na „ozdravění národního organismu“.¹⁷¹ Nově přinášel týdeník politický přehled, korespondenci z domova i z ciziny, rubriku o umění, školství a vědě. Kaizl, Kramář a Masaryk psali hlavní politické články.¹⁷²

Jako čtrnáctideník měl v roce 1888 Herbenův *Čas* jenom sto osmdesát osm stálých abonentů. K 1. únoru 1889 měl týdeník dvě stě osmdesát osm předplatitelů. Na počátku dubna překročil počet vydávaných výtisků pět set týdně. Snad proto se Marii Červinkové, jako citlivé pozorovatelce českého politického života mohlo zdát, že „Masarykovci zburcuji celý svět“.¹⁷³ Zvýšení abonentů v počátečních měsících vydávání časopisu tedy opravňovalo Kaizla, Kramáře i Masaryka k optimismu. Josef Kaizl dokonce očekával, že v průběhu roku stoupne počet předplatitelů na tisíc. Tisíc výtisků bylo sice tištěno a rozesíláno, ale počet předplatitelů po dosažení pětistovky stagnoval. Četní adresáti, kteří projevili o výtisky *Času* zájem, neposílali peníze.¹⁷⁴

¹⁷¹ Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 226-227.

¹⁷² Z Masarykova pera pocházejí články *Jednání realistů se staročechy*, seriál *Naše strany a realism*, dva příspěvky s titulkem *Aforismy o politických stranách*, další dva o básnické tvorbě Svatopluka Čecha a řada dalších příspěvků na různá témata, zveřejňovaných zejména v rubrice *Umění, věda, školství*. Josefovi Kaizlovi patřilo autorství článků *Banka rakousko-uherská v prvním roce nových stanov*, *Služné učitelův*, *Skladiště a warranty*, seriál *Český klub na říšské radě* a jiné. Karel Kramář, žijící ve Vídni, psal převážně o politických tématech. Do *Času* přispěl seriálem s názvem *Naše politické strany*, články *Parlamentní situace*, *Příští sčítání lidu*, *Otázka státoprávní, národnostní a smířování s Němci* nebo *Změna v místodržitelství českém*. *Čas* také otiskoval Kramářovy *Dopisy z Vídně*. Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 247-248. Srov. ZNOJ – Jan HAVRÁNEK – Martin SEKERA (edd.), *Český liberalismus. Texty a osobnosti*, Praha 1995, s. 238-247. Zdeněk Václav Tobolka přivítal přeměnu *Času* na týdeník. Kladně hodnotil hlavně větší pestrost rubrik. Vedle zpráv kritických a pozitivně informujících byly v *Čase* uveřejňovány polemiky a přehlídka krajinského tisku. *Čas* přinesl také reformu, týkající se inzertní rubriky. Redaktoři se rozhodli otiskovat pouze inzeráty česky psané, aby se jako redakce *Národních listů* nedostaly do rozporu články vlastenecky české s německou inzertní přílohou. Podle Zdeňka Václava Tobolky museli časisté ze svého prohlášení „neuveřejňovati v části inzertní nic, co bychom i v části redakční nemohli zodpovídati, a doporučovati v části inzertní jen zboží, firmy a závody atd., o jejichž solidnosti zjednáme si co možná bezpečné zprávy“, už po měsíci vydávání inzertní části slevit. Tamtéž s. 241.

¹⁷³ Jan HEIDLER, *Příspěvky k listáři Františka Josefa Riegra*, II, Praha 1926, s. 395. Výňatek z dopisu Marie Červinkové otci Františku Ladislavu Riegrovi z 12. března 1889. Pro srovnání *Národní listy* jako deník vycházely tehdy v nákladu 10 000 výtisků denně, *Hlas národa* něco přes 6 000 výtisků. Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 248.

¹⁷⁴ Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 247-248. Redakce *Času* se dokonce rozhodla koncem roku 1890 zvýšit počet abonentů nabídkou předplatného časopisu *Čas* do zahraničí. Pod titulkem *Svým čtenářům* napsala redakce, že „pro Německo předplatné činí 6,50 kr., pro Rusko, Francii, Itálii, Švýcarsy předplatné činí 7 zl., pro Ameriku 8,50 kr.“ In: *Čas* 4, 1890, č. 52, s. 14.

První ročník týdeníku v roce 1889 i přes personální změny, které se udály v redakci, a pestřejší obsah jednotlivých čísel skončil s jasným deficitem, načež byl Herbenův plat trvale snížen ze sta na sedmdesát zlatých. Jan Herben byl později roztrpčen, když ho Kramář obvinil, že peníze jím poskytnuté na provoz *Času* si přivlastňoval pro svou potřebu. Herben si při vedení *Času* přivydělával i jinde, což mu ostatní spolupracovníci často vyčítali.

Přeměna časopisu ze čtrnáctideníku na týdeník si vyžádala zajištění větších prostor pro chod administrace a redakce. Proto se schůzky konaly v bytě Josefa Kaizla, protože Herbenův byt byl pro potřeby administrace týdeníku malý. Jan Herben opustil malý byt na Královských Vinohradech až v roce 1892, poté co se oženil s Bronislavou Foustkovou.¹⁷⁵ Přestěhoval se do starého dvoupatrového domu nakladatele Edvarda Beauforta do Jungmannovy ulice. Nakladatel obýval první patro, Herbenovi bydleli ve druhém, v přízemí domu se *Čas* tiskl. Prostory v Beaufortově domě byly temné, studené a ponuré. Z velké místnosti pro administraci se vcházelo do místnosti se šesti stoly pro redaktory, třetí místností byla malá pracovna Herbenova. Ani vybavení prostor nebylo nijak honosné. „Redakce *Času* byla velmi nuzně vybavena pomůckami, jako je příruční knihovna nebo archiv — toho neměla vůbec — ale tento nedostatek nebyl příliš pociťován, leda když byl Dr Herben na dovolené. Nahrazovala jej neobyčejná a vždy pohotová Herbenova paměť.“¹⁷⁶ Herben měl doslova encyklopedické znalosti, zahrnující všechny pojmy ze současného společenského dění. Proto psal sám všechny nekrology, zřídka kdy mu totiž zabraly více času, než redaktorům, kteří by museli životopisná data pracně hledat ve slovníku.

Před tím, než byly zařízeny redakční místnosti v domě Eduarda Beauforta, scházela se redakce *Času* každou středu v Kaizlově bytě v Karlínské záložně v Praze. Josef Kaizl si také při redakčních poradách bral hlavní slovo. Předtím, než šel *Čas* do tisku, jej celý kontroloval, jak dokládá dopis, který psal 22. února 1889 Karlovi Kramářovi do Vídně: „Proto neodjíždím ještě dnes, abych *Chronos* od A-Ž viděl. [...] List musí vyhlížeti velmi klidně – jakoby se nechumelilo.“¹⁷⁷ Herben s sebou přinášel materiál pro další číslo *Času*, které se tisklo v pátek. Herben přicházel na schůze se studenty, kteří občas do *Času* přispívali a byli zároveň dobrými informátory o dění na univerzitě. Jejich

¹⁷⁵ Do roku 1892 byla redakce *Času* v domě U Možných na Tylově náměstí na Královských Vinohradech. V jednom z pokojů vedl Herben redakci, ve druhém byla administrace.

¹⁷⁶ Ladislav KUNTE, *Otec Herben*, Panorama, 3, 1936, č. 13, s. 42.

¹⁷⁷ Josef KAIZL, *Z mého života*, Praha 1911, s. 512. Dopis Josefa Kaizla Karlovi Kramářovi, 22. 2. 1889, z Prahy do Vídně.

přítomnost však neschvalovali ostatní členové redakce, protože na schůzích se jednalo nejen o obsahu nového čísla, ale i o politické situaci. „Je to prý přece jen rozdíl ve věku, musí se bát před nimi hovořiti, aby naposled se nestali terčem vtipů jejich apod.“¹⁷⁸ Jak se ukázalo, hlavním důvodem k nespokojenosti členů redakce nebyli přihlížející studenti na redakčních schůzkách. Snaha Kaizla, Kramáře a Masaryka odstranit Jana Herbena z pozice šéfredaktora *Času* si totiž nežádala žádných přihlížejících. Hlavním důvodem sporu mezi „triumvirátem“ na straně jedné a Herbenem na straně druhé byla zřejmě smlouva, kterou při předávání listu v roce 1888 uzavřel Herben s družstvem kvůli kauci, která se musela zaplatit, a která Herbena nezavazovala (tak jako ostatní členy družstva) hradit případný deficit *Času*. Josef Kaizl obvinil Herbena v této souvislosti z úmyslné liknavosti a lhostejnosti při vymáhání nedoplatků za časopis. Vinil Herbena, že se příliš zajímá o administrativu a sám nic nerediguje. Masaryk nechával z počátku Herbenovi v *Čase* v podstatě volné pole působnosti. „Za stylisaci a vůbec za list odpovídá si on: přichází ke mně jednou za týden a pobývá ½-1 hodinu. Referuje mně, co mají různé listy venkovské, a někdy mu řeknu, jak se na věc dívám, co si z toho udělá, je věc jeho,“¹⁷⁹ napsal Masaryk v lednu roku 1889 Kaizlovi.

Kramář s Masarykem se rozhodli dát Herbenovi výpověď, ale pouze jako šéfredaktorovi, v redakci by Herben zůstal nadále jako redaktor. V dopisu ze začátku května 1889 naléhal Kramář na Masaryka: „Jak jste dopadl s Herbenem? Nebude jeho odstranění těžším, než jsme si mysleli?“¹⁸⁰ Až 7. září sděluje Masaryk Kramářovi, že dal Herbenovi výpověď a zároveň našel za Herbena náhradu. „Tuším, že Čermák by byl vhodným redaktorem, jen jestli to přijme. Byl by ještě jiný, znamenitý člověk, profesor na Obchodní akademii v Chrudimi, Koloušek, člověk, jenž po žurnalistice nejen hoří, ale jest zaopatřiti mu *Chronosem* výměnou za státní službu doživotní příjem? V tom realism je ještě sláb, ale Staří ani Mladí nejsou v tom moc silnější.“¹⁸¹ Janu Herbenovi se podařilo pozicici šéfredaktora uhájit, ačkoli kritika a pochybnosti o jeho pracovním nasazení neustávaly. V dopisu z 15. září 1890 napsal Masaryk Kaizlovi o Herbenově činnosti v *Čase*: „Sám nic nedělá, věc je na nás, tj. hlavně na mně – já přece spoléhám, že on je redaktorem a tak to pak často vypadá bledě. Bude moci přispívati, ale bude

¹⁷⁸ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 28.

¹⁷⁹ Jan BÍLEK a kol. (ed.), *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, Praha 2005, s. 288, dopis T. G. Masaryka Karlu Kramářovi z 12. 1. 1889, Praha.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 87, dopis T. G. Masaryka Karlu Kramářovi z 9. 5. 1889, Praha.

¹⁸¹ Jan BÍLEK a kol. (ed.), *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, Praha 2005, s. 188, dopis T. G. Masaryka Karlu Kramářovi ze 7. 9. 1889, Praha.

placen po kusu.“¹⁸² Masaryk také vyčítal Herbenovi, že často sahá pro inspiraci ke svým úvodníkům do *Národních listů*. V dopise z 25. září 1890 vyjádřil Karel Kramář znovu svou nespokojenost s Herbenem, když v dopisu svému příteli, lékaři Eduardu Albertovi napsal o svých záměrech s *Časem* jeho šéfredaktorem: „V *Čase* provedeme malou změnu, ale již dávno nutnou. Já se budu podpisovati jako nakladatel a vydavatel. Herben jen jako redaktor. Také budeme mít nového, lepšího redaktora.“¹⁸³ Jan Herben měl být ve funkci šéfredaktora nahrazen Emilem Čermákem, dosavadním redaktorem *Moravských listů* v Brně. Jednání s Emilem Čermákem skončila však v listopadu 1890 neúspěchem a Herben tak zůstal na své pozici šéfredaktora.

¹⁸² Josef KAIZL, *Z mého života*, II, Praha 1911, s. 615.

¹⁸³ Karel Kramář Eduardu Albertovi 25. 10. 1890 z Prahy, in: KOKEŠOVÁ, Helena (ed.), *Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence*, Praha 2004, s. 235.

4. Časopis *Čas* v letech 1890-1899

Málokdo mívá příležitost pozorovat tak, jako my žurnalisté, co v našem veřejném životě je hrozného a pokořujícího. Jak tenkrát například jsme nedovedli šetřit své národní a mužné pýchy, hrdé samostatnosti před rakouskou vládou! Žádný národ snad neupevňoval nad sebou moc vlády tak dobrovolně jako my.

*Jan Herben*¹⁸⁴

4.1. Mezi staročeskou a mladočeskou stranou

Realismus nabyt v české společnosti koncem osmdesátých let devatenáctého století velkého vlivu. Po oficiálním ustanovení *Času* jako oficiální realistické tribuny, začali realisté vyjednávat o vstupu do staročeské strany. Ačkoli odsuzovali autoritářský systém staročeské strany a víru v Riegrovu neomylnost, už koncem roku 1888 kontaktovali Masaryk s Kaizlem staročeského předáka Antonína Otakara Zeithammera. Prostředníkem jednání mezi Tomášem Garrigue Masarykem a Františkem Ladislavem Riegreml byl redaktor časopisu *Slavische Warte* František Pazdírek. Pazdírek přinesl ve druhém čísle časopisu *Slavische Warte* z roku 1889 zprávu o Masarykově schůzce s Riegreml a označil skupinu kolem *Času* jako „realisty“. „*Čas* 9. února 1889 přivítal Pazdírkův název nového směru a podotkl přitom, že k politickému realismu se pojí i realismus literární a filosofický.“¹⁸⁵ V dopisu ze 7. února 1889 píše František Ladislav Rieger o realistech, že „jsou mezi nimi talenty, které by mohly národní věci na svém místě prospět, ale ovšem i škodit, kdyby v domnění falešném, že se jim nechce dopřátí místa, byli hnáni do fakiózní opozice proti straně národní anebo do tábora mladých.“¹⁸⁶ Jednání mezi Riegreml a Masarykem se nezdařila, realisté nechtěli uvěřit ve slibovanou reformu staročeské strany.

Zároveň se už v létě 1889 projevila slabost staročechů ve volbách do českého zemského sněmu. Z celkového počtu osmdesáti čtyř zvolených poslanců jich bylo třicet

¹⁸⁴ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 418.

¹⁸⁵ Zdeněk ŠOLLE, *Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi*, Praha 1998, s. 96

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 96. Srov. Robert SAK, *Rieger. Příběh Čecha devatenáctého věku*, Semily, 1993, s. 282-315.

sedm mladočeských a čtyřicet sedm staročeských.¹⁸⁷ Realisté se předvolebního boje zúčastnili jen propagandisticky, různými glosami v *Čase*. S výjimkou Josefa Kaizla, který přijal v polovině června návrh svých staročeských stoupenců z Kutné Hory, aby kandidoval za jejich město. Vedení staročeské strany ale Kaizlovi mandát odepřelo.¹⁸⁸

V lednu 1890 proběhla jednání staročechů s německými liberály o takzvané punktace.¹⁸⁹ Úplné znění punktačních dohod bylo veřejnosti sděleno v polovině ledna. Veřejnost se postavila ostře proti punktacím, staročeské straně i proti samotnému Riegrovi. Přesto ještě v únoru roku 1890 předal Masaryk staročeským předákům své požadavky ohledně vzájemné spolupráce. Jelikož se jedná o důležitý dokument, nastiňující politický vývoj realistického hnutí na začátku devadesátých let, uvádím jeho doslovný opis v poznámce pod čarou.¹⁹⁰ Podle Masarykových požadavků měl *Čas* působit na čtenáře jako časopis spíše kulturního zaměření, o politické situaci by pouze

¹⁸⁷ V předchozím sněmu měli staročeši sedmdesát sedm zástupců, mladočeši pouhých deset. Pro staročechy byl tudíž výsledek voleb z 2. července 1889 drtivou porážkou. Srov. Otto URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 389-391.

¹⁸⁸ Vedení staročeské strany nemohlo Kaizlovi zapomenout jeho rezignaci na mandát v říšské radě v roce 1887. Proto proti němu v Kutné Hoře postavilo jako protikandidáta báňského radu J. Müllera. Ten byl většinou 307 hlasů proti 251 hlasům pro Kaizla také zvolen. Kaizlova kandidatura se stala prvním podnětem k diskusi mezi Kaizlem a Kramářem, Kramář vytýkal Kaizlovi nedůvěru v realismus. Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 257-258. Srov. Otto URBAN, *Realista Josef Kaizl*, Přítomnost 2, 1991, č. 8, s. 20-21.

¹⁸⁹ Punktace, ujednané ve Vídni, byly ukázkou taafovské „drobečkové politiky ve velkém“. Taafe vyzval staročechy, aby se pokusili dohodnout s představiteli německého liberálního měšťanstva z Čech. Podstata dohod, punktačí, spočívala v reorganizaci okresních a krajských soudů a dalších správních orgánů tak, aby tvořila území pokud možno jazykově jednolitá. Tak se vytvářela možnost trvalého rozdělení země na české a německé části, přičemž by Němci měli v české části více práv než Češi v německé. Němečtí liberálové slavili punktace jako velké vítězství. Zato česká společnost se dívala na punktace jednoznačně záporně. Pod vlivem mladočechů je jednoznačně zamítla. Ke kritice se přidala i řada vlivných staročechů a o osudu dohod i o osudu strany, která je připravila, bylo rozhodnuto. Podle: Otto URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 391-400.

¹⁹⁰ „Chceme se připojit ke straně národní a přijímáme známý program Palackého, na němž ona stojí. Z programu tohoto činíme výslovně tyto vývody: 1. Školství všeliké v zemích českých budiž spravováno světskou, ne duchovní mocí. (Takzvané školy ‚klerikální‘ pro země české nepřijímáme.) 2. Se šlechtou chceme být v rovnoprávném spojení. 3. V otázce takzvané slovanské chceme si nejbedlivěji všimati slovanského kulturního vývoje, majíce při tom politické stanovisko české státoprávní, tudíž i rakouské. 4. V otázkách vnitřních (kulturních, vědeckých, literárních, uměleckých atd.) každému důvodnému mínění zabezpečena budiž úplná volnost. 5. Mladočeská strana uznává se nyní. Budiž pracováno všema loajálními prostředky k tomu, aby zatlačena byla do patřičné menšiny. *Národních listů* neztotožňujeme s mladočeštvím. Přejeme si: a) mandátů do říšské rady: profesor dr. Kaizl (národní hospodářství), profesor dr. Rezek (rakouská historie), dr. Kramář (finance), a to od podzimu, b) mandátů na sněm, c) místa mezi důvěrníky klubu, d) poslanec Kvíčala budiž nevolen v květnu do zemského výboru, e) paralelně s činností parlamentární chceme pracovati ve straně a pro stranu žurnalisticky, a to v tom směru, aby z *Politik* učiněn byl list, jenž by nás před cizinou dobře představoval a hájil. Profesoru Masarykovi budiž k tomu konci dán vliv na redakci, prof. Kaizl dohlížel by na vídeňské parlamentární zpravodajství, profesor Kaizl s dr. Kramářem starali by se i o zvelebení národohospodářské části listu. Profesor Kaizl budiž zvolen do výboru závodu tiskařského a vydavatelského. S výborem ujednají se všestranně podrobnější punktace, zejména v příčině redakční působnosti profesora Masaryka, f) *Čas* především zabýváti se bude naším vnitřním kulturním životem, in politicis bude mít ráz revue, pojednávající o jednotlivých otázkách spíše teoreticky (populárně), aby program národní strany v širších kruzích inteligence upevňoval.“ In: Jan HERBEN: *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 436-437.

informoval, její rozebírání by měla na starosti revue *Politik*, na jejíž redakci by měl vliv nejen Masaryk, ale i Kaizl s Kramářem.

Na jaře 1890, nejen kvůli punktacím, ale také kvůli neschopnosti staročechů akceptovat podmínky, které nastínil Masaryk v dokumentu, který předložil staročechům 26. února 1890, skončila jednání Masaryka se staročechy a začalo vyjednávání realistů s mladočechy. Realistům bylo jasné, že chtějí-li dosáhnout svých politických požadavků, musí se spojit s mladočechy.¹⁹¹ Sice určitý čas po skončení jednání se staročechy postupovali realisté nezávisle na obou stranách i jako soudci nad nimi. V bojích kolem punktací uplatňovali kritický, ale někdy k mírnějšímu postupu nabádající hlas. Abychom mohli pochopit tento poměrně rychlý odklon realistů od staročechů k mladočechům, využijeme Masarykových slov z dopisu Karlu Kramářovi z 29. ledna 1889: „Zdá se mi býti vedlejší otázkou, se kterou stranou se spojit, hlavní věcí je pracovat k tomu, aby naše ideje se šířily. Proto nevzdáme se při žádném spojení své barvy. Volba je nesnadná, kam se sklonit, protože je voliti mezi dvěma zly. Mladí nejsou o nic lepší než staří a naopak, my neslevíme ze svého přesvědčení, jen o to běží, která strana by nám byla lepším prostředkem.“¹⁹² Realisté a s nimi i redaktoři *Času* byli tehdy obviňováni z politického konjunkturalismu a prospěchářství. *Čas* sice nařčení popíral, přesto redakce svými argumenty čtenáře dostatečně nepřesvědčila. „Stála proti nim skutečnost přece jen poněkud prudkého odvratu od staročechů a vzápětí zjevné, byť zpočátku zdrženlivé přibližování se k mladočechům.“¹⁹³

Dne 1. listopadu 1890 uveřejnili v *Čase* realisté *Návrh programu lidového*. Byl to vůbec první souhrnně pojatý program českého politického realismu. Strana se v něm přihlásila k Havlíčkovu demokratismu a Palackého státnímu právu se snahou aplikovat jejich myšlenky na současné potřeby české společnosti. Důraz byl kladen na „zlepšení obecné mravnosti“, boj proti společenským neduhům, zvláště alkoholismu a na podporu humanitní péče o chudinu. Zvláštní pozornost byla v programu věnována školství všech stupňů a vědeckým zařízením. Co se němčiny týče, bylo snahou realistů, aby vzdělaný člověk u nás tohoto jazyka více nepotřeboval, než vzdělanec kteréhokoli druhého

¹⁹¹ Vratislav Doubek píše, že vzhledem k značnému „intelektuálnímu potenciálu budila nečetná realistická skupina zájem obou měšťanských politických stran, což obratem umožňovalo nárůst její politické ambice. Realisté... nevstupovali ani do strany mladočechů s cílem převzít stávající politickou linii, ale zcela jednoznačně se snahou prosadit ve straně svůj vliv a stranu reformovat dle vlastních představ daleko sahajícího obrodného kulturního a politického programu.“ In: Vratislav DOUBEK: *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 66.

¹⁹² Zdeněk ŠOLLE, *Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi*, Praha 1998, s. 110. Srov. Martin KUČERA, *Fúze "realistů" s mladočechy na konci roku 1890*, ČČH 93, 1995, č. 4, s. 591-645.

¹⁹³ Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 306.

národa. Povzneseno mělo být dle programu také české hospodářství, předpokládající rozvoj komunikačních a dopravních prostředků. Realisté poukázali na složitou otázku dělnickou, problémy v zákonodárství, pozastavili se nad problémem nerovnosti národů monarchie a navrhovali v rakouské polovině říše federativní zřízení. Proti rakouské vládě se program nevymezoval ostře, v jeho závěru autoři prohlásili: „Chceme podporovati vládu vídeňskou tehdy, když zřejmě a poctivě postaví se na půdu rovnoprávnosti všech národů, na princip autonomie, a když účinně bude podporovati naše decentralizační snahy.“¹⁹⁴ Jak Herben přiznal, byl *Návrh programu lidového* takřka výlučným dílem Masarykovým, Kramář tvrdil, že hlavní iniciativa při vzniku dokumentu patřila jemu.¹⁹⁵

V *Návrhu programu lidového* poukazovali realisté na tíživou sociální otázku. Žádali „soustavnou součinnost společnosti, státu i zemí ke zlepšení a zabezpečení existence těch, kteří strádají“.¹⁹⁶ Problémy socialismu a dělnického hnutí se v *Čase* jeho redaktori zabývali jen okrajově. Počátkem devadesátých let zůstávaly články, věnované dělnické otázce nepodepsané. Jejich autory byli většinou Kaizl a Masaryk. Jan Herben vedl nadále rubriku *Směs*.¹⁹⁷ První obsáhlý článek s dělnickou tematikou otiskl *Čas* 9. února 1889 pod titulkem *Nemocenské pokladny dělníků, příspěvek k charakteristice libereckých pánů*. Pod autorskou šifrou Bn., již byl článek signován, se skrýval Josef Kaizl. Kaizl v článku hájil zákon z roku 1888, podle něhož měli být dělníci v průmyslových a živnostenských podnicích povinně pojištěni v případě nemoci. Liberečtí textilní podnikatelé si v tisku pokoušeli rozsáhlou kampaní vynutit změny v ustanovení zákona ke svému prospěchu. V dalších číslech *Času* Kaizl vítal rozhodnutí pražské komory nepřipojit se k petiční akci libereckých podnikatelů, kterou sepsali ve věci nemocenského pojišťování dělníků.¹⁹⁸ V dalších číslech informoval *Čas* o dělnických stávkách a rozebíral jejich požadavky. Roku 1890 věnovala redakce *Času* větší pozornost dělnické otázce, zvláště poté, co se v Praze 4. dubna 1890 sešlo na Střeleckém ostrově asi sedm tisíc dělníků, žádajících osmihodinovou pracovní dobu a

¹⁹⁴ Čas 4, 1890, č. 44, s. 5. Srov. Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 444.

¹⁹⁵ Srov. Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 444 a Karel KRAMÁŘ, *Paměti*, Praha 1937, s. 245. Karel Kramář se snažil v redakci *Času* prosadit svůj vliv. Proto si nejednou přisoudil zásluhy, na nichž měla podíl celá redakce, nebo alespoň její část. Není divu, v listopadu roku 1890 převzal nakladatelství a vydavatelství *Času* do vlastních rukou. Do 25. října 1890 byl uveden jako vydavatel a odpovědný redaktor Jan Herben. Od 1. listopadu 1890 je už Jan Herben jenom odpovědným redaktorem. Nakladatelem a vydavatelem se stal Karel Kramář. Podle: Čas, 4, 1890, č. 43, s. 16, č. 44, s. 16.

¹⁹⁶ Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 282.

¹⁹⁷ Podle: Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář. První československý premiér*, Praha 2007, s. 41-43.

¹⁹⁸ Více: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 276-281.

vyzývajících k účastem na oslavách 1. máje. Realisté podpořili požadavky dělníků, v *Čase* Jan Herben 3. května 1890 ocenil zvláště důstojný průběh oslav. Zároveň uvedl, že české dělnictvo „je z velké části socialistické a bude jím ještě více“ a český politik musí mít tuto situaci na paměti. Herben požadoval, aby se novináři a tím pádem i veřejnost se socialismem lépe seznámili, studovali jej a naučili se mu rozumět, aby „věděli kudy kam a nepletli si socialismus s pomateností nebo s revolucí, drancováním atp.“.¹⁹⁹

Dne 26. listopadu 1890 se sešli Julius Grégr s T. G. Masarykem, aby zpečetili svými podpisy prohlášení o vzájemné dohodě realistů s mladočechy. Základním bodem krátkého prohlášení byl fakt, že „podepsaní připojí se k národní straně svobodomyslné, poněvadž objevila se mezi nimi shoda ve všech hlavních částech programu a jednomyslně uznána potřeba, spojití v jeden politický útvar všechny jednotlivce i skupiny, kdož chtějí důrazně hájiti práv i důstojnosti národa českého.“²⁰⁰ Realisté si vymínili, že budou uznávat politické požadavky strany mladočeské, ale v podrobnostech budou moci uplatňovat ve straně své metody. Masaryk byl zvolen za člena výkonného výboru Národní strany svobodomyslné.

Poté, co byly 23. ledna 1891 vypsané nové volby do říšské rady, spolupracoval Masaryk i Kaizl na přípravě volebního svolání mladočeské strany. Dne 15. února 1891 se na velký stranický sjezd do Olomouce sjelo na osm set mladočechů z celé Moravy, ale i početná delegace z Českého království. Tuto delegaci vedl mladočeský poslanec Josef Herold společně s Janem Herbenem. Sjezd proklamoval založení Moravské strany lidové a její splynutí s Národní stranou svobodomyslnou v Čechách. Zároveň sjezd zpracoval vlastní politický program a zvolil politické vedení.²⁰¹

V březnových volbách roku 1891 se ukázala absolutní slabost staročechů, kteří tak byli doslova smeteni z politické scény. Ve venkovských okresech získali všechny mandáty mladočeši, za města bylo zvoleno šestnáct mladočechů a jeden staročech.

¹⁹⁹ Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 280. Dne 27. září 1896 se stal Jan Herben spoluzakladatelem Dělnické akademie. V jejích kurzech přednášel hlavně o české historii. Více: Václav PATZAK, *Čtyřicet let výchovné práce Dělnické akademie: 1896-1936*, Praha 1936, s. 7-15.

²⁰⁰ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 444-445. Prohlášení doplnili o své podpisy 13. prosince 1890 také Josef Kaizl a Karel Kramář. Zdeněk Václav Tobolka napsal, že redakce *Národních listů* nazývala realisty „lidolovci“. To proto, že tak rychle po neúspěchu ve staročeské straně „lovili“ ve straně mladočeské. Převzato z: Milan ZNOJ – Jan HAVRÁNEK – Martin SEKERA (edd.), *Český liberalismus. Texty a osobnosti*, Praha 1995, s. 255.

²⁰¹ Podle: Jiří PERNES, *Nejen rudé prapory aneb Pravda o revolučním roce 1905 v českých zemích*, Brno 2005, s. 59.

4.2. Náborový rozkol mezi realisty

Od poloviny prosince 1892 do začátku roku 1893 vedl *Čas* polemiku s *Národními listy*. Úvodem ke sporu byl článek Gustava Eima, kritizující Kramářův projev, který pronesl v prosinci 1892 na říšské radě. Herben v *Čase* i Kramář osobně obvinili *Národní listy*, že řeč překroutily a některé formulace nesprávně pochopily. V lednu 1893 Julius Grégr navrhoval založit v Praze Slovanský spolek jako centrum kulturního života Slovanů. Grégr ve svém článku napsal, že „jakožto pouze – Češi jsme zatraceni, ale jakožto Čechoslované máme – život věčný...“²⁰² *Čas* se proti této jeho radikální myšlence ohradil, realisté pojetí „slovanské otázky“ odmítali jako scestné. Následovala ostřejší výměna polemických článků mezi Masarykem v *Čase* a Juliem Grégrem v *Národních listech*. Po dobu čtvrt roku, kdy polemizoval *Čas* s *Národními listy* převážně o podstatě politického programu mladočeské strany, se vyostřovaly rozdíly mezi realisty a radikály kolem *Národních listů*. Ke sporům o politický program navíc přistoupily na jaře roku 1893 také spory osobní.

Dne 29. června 1893 promluvil staročech František Šromota, advokát z Hranic na Moravě, na valné hromadě Národního klubu v Brně proti mladočechům. Podle Jaroslava Opata František Šromota prohlásil, že „jistý majitel novinářského závodu v Praze, když byl varován, že se octne před soudem pro velezradu, bude-li jeho list psát o zahraniční politice monarchie dále, jak psal, výhrůžce se nejen podrobil, ale napsal místodržiteli i omluvný list poté, co se jeden z redaktorů znovu vrátil k tónu vládě nemilému“.²⁰³ Šromota svou veřejnou řečí oživil již dříve do tisku prosakující zprávy o obsahu důvěrných jednání Julia Grégra s českým místodržitelem Františkem Thunem. „Protože se však Šromotovy výpady proti konkurenčnímu nakladateli opíraly o pozdější rozhovor Thuna s Masarykem, bylo Masarykovi kladeno za vinu, že to byl právě on, kdo informoval Šromotu, ponoukal jej proti Grégrovi, a že tak aktivně působil k rozkolu ve vlastní straně.“²⁰⁴ Vznikla z toho znovu dlouhá polemika mezi *Časem* a *Národními listy*. Dne 4. dubna 1892 se totiž ve sněmovně setkali Masaryk s Thunem. V rozhovoru se dotkli punktací. Místodržitel se vyjádřil pohrdlivě o radikálech v mladočeské straně,

²⁰² Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 382.

²⁰³ Tamtéž, s. 389.

²⁰⁴ Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 82. Doubek však tvrdí, že Masaryk o svém rozhovoru s Thunem bezprostředně informoval některé členy strany a dokonce, že do situace byli zasvěceni i někteří lidé mimo stranu, a tudíž Masaryk sám informace o svém rozhovoru s Thunem vědomě rozšiřoval. Tamtéž, s. 83.

podle Herbenovy verze místodržící Thun řekl, že český radikál je buď hulvát, nebo – a políbil si ruku. Při rozhovoru ukázal Masarykovi dopis, v němž se mu Julius Grégr omlouval za otištěnou zprávu, kterou dle předchozí domluvy s místodržitelem v *Národních listech* otisknout neměl. Masaryk odmítl Grégrův dopis číst. Rok po rozhovoru Thuna s Masarykem se Grégrův dopis místodržiteli objevil v tisku. *Moravské listy* otiskly 2. dubna 1893 dopis svého pražského dopisovatele, který referoval o tom, s jak malým respektem hledí místodržitel na český národ. Karel Kramář podezřívá z vynesení zprávy o Grégrově dopisu na veřejnost Jana Herbena. Kramář však svou domněnku nepodložil žádnými důkazy. Kramář označil ve svých Pamětech, které byly vydány až po Herbenově smrti Herbena jako „donašeče klepů“. Za obsah *Času*, který převzal 8. dubna s odvoláním na *Moravské listy* údajný místodržitelův výrok, zodpovídali v té době Kaizl s Masarykem. Je možné, aby přehlídli v čísle *Času* z 8. dubna článek o zprávě, převzaté z *Moravských listů*?²⁰⁵ Herben se nařčení bránil, když v dopise T. G. Masarykovi napsal: „*Národní listy* jen s pomocí *Pozoru* napovídaly cosi, jako bych měl účastenství při vystoupení dra Šromoty. Není pravda, že bych já byl dra Šromotu informoval nebo jej popichoval. Se Šromotou se znám z univerzitních let., ale to vím, že svou historku nemá ode mne. To tuším, jsem řekl, že Vám Thun list Grégrův ukazoval.“²⁰⁶ Grégr nazval 1. července v odpoledním vydání *Národních listů* Šromotovo vystupení za „mizernou povídačku“.²⁰⁷ Zároveň Grégr popřel, že by kdy místodržiteli psal omluvný dopis. Současně označil Masaryka za původce Šromotovy historky. Do probíhající polemiky zasáhl 1. srpna 1893 výkonný výbor mladočeské strany. Herben v *Čase* na rozhodnutí výkonného výboru prošetřit a zvážit všechny podrobnosti aféry, reagoval kladně. Výkonný výbor rozhodl ve prospěch Julia Grégra, kterému „nemá nikdo v té příčině činiti v ohledu politickém a národním jakékoli výtky“. Podle výboru T. G. Masaryk ve svém jednání pochybil a to tak, „že o výrocích místodržitelových neučinil sdělení výkonnému výboru“.²⁰⁸ Dne 25. září 1893 Masaryk

²⁰⁵ Více: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 387.

²⁰⁶ MÚA AVČR, Praha, fond T. G. M., KOR II/6, korespondence, Jan Herben Tomášovi Garrigue-Masarykovi, 3. 8. 1893, Praha.

²⁰⁷ Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 389.

²⁰⁸ Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 392. Český místodržitel Thun chtěl v souvislosti s mladočeskou obstrukcí ze 17. května, kdy se mladočeští ani většina staročeských poslanců nedostavili na zasedání českého zemského sněmu, vyhlásit výjimečný stav pro celé Čechy. K vyhlášení výjimečného stavu došlo ale až 12. září 1893, tedy po téměř čtyřech měsících od uzavření českého zemského sněmu. Více o postoji místodržitele Františka Thuna k mladočeské obstrukci: Jan GALANDAUER, *František kníže Thun. Místodržící českého království*, Praha – Litomyšl 2007, s. 67-73.

vzdal poslaneckého mandátu a vystoupil z mladočeské strany.²⁰⁹ Masarykovo složení mandátu bylo poslední pomyslnou tečkou za spolupráci tří „králů“, jak říkal Herben Masarykovi, Kaizlovi a Kramářovi. Podle svých slov roztržku hlavních realistických představitelů „pozoroval i na *Čase* i na osobních přátelích“.²¹⁰

Během polemiky s mladočeskými radikály se Josef Kaizl s Karlem Kramářem rozhodli, že zastaví 1. října 1893 vydávání *Času*.²¹¹ Hlavní příčinou byly finanční poměry časopisu. První ročník skončil deficitem, ačkoli se podařilo zvýšit počet abonentů oproti roku 1888 o více než polovinu a v roce 1893 se tisklo týdně 1500 výtisků. Už 23. listopadu 1889 psal Josef Kaizl Karlu Kramářovi, že časopis je vydáván na dluh a nesežene-li do 31. prosince peníze, bude po *Chronosu*. Podle Kaizla „kasovní souchotiny“ provázely *Čas* už od května roku 1889, kdy dosáhl hranice pěti set abonentů a začal stagnovat. V nouzi použil Kramář vlastní úspory. Masaryk si na rozdíl od svých kolegů neúspěchy *Času* nepřipouštěl. Jeho postoj k finančním problémům týdeníku, vyjádřený slovy „peníze budou, poněvadž musejí být,“ nazval Kramář „pastýřinou“ a odmítl jej jako nezodpovědný.²¹²

Herben jejich rozhodnutí zastavit *Čas* odmítl a časopis začal vydávat sám. Přestože se Kaizl s Kramářem snažili od roku 1889 platit deficit *Času*, Herbenovi, když převzal *Čas* po družstvu, připadl spolu s časopisem také dluh dva tisíce zlatých.²¹³ Otázka placení dluhů, které Kaizl s Kramářem odmítali poté, co *Čas* připadl Herbenovi, doplatit, figurovala v dopisech mezi hlavními aktéry sporu ještě po několik let. „Co se týče *Chronosu*, jsem velmi spokojen, že projev na vás činí dojem, jakoby nás byl Majstr

²⁰⁹ Vratislav Doubek píše, že Masaryk jednoznačně směřoval k odchodu ze strany a složení mandátu už před vypuknutím aféry a nezávisle na ní. Masaryk pochopil, že jeho kolegové Kaizl s Kramářem obhajovali koncepci „mladočeského realismu“, lišící se od Masarykovy koncepce. Podle: Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 83-84.

²¹⁰ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 444.

²¹¹ Josef Kaizl „přešel“ z *Času* do revue *Naše doba*, kterou v říjnu 1893 začal vydávat Josef Laichter. Jako redaktoři *Naší doby* byli uvedeni v prvním čísle Josef Kaizl, František Drtina a T. G. Masaryk. Problémy a návrhy na zastavení *Času* se ale objevovaly již dříve. Po Karlu Kramářovi převzal Jan Herben vydávání *Času* už koncem ledna 1892.

²¹² Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 248. Podle Luboše Velka byl mezi Kramářem a Masarykem zásadní rozdíl v otázce stranické loajality a disciplíny. Masaryk byl v politice i v životě solitérem, „který k sobě dokázal poutat lidi, zejména mladé bez hotového názoru a dostatečné sebejistoty... Masaryk těžce snášel autority... Jeho silná individualita, mimořádný intelekt a patrné sklony k profesorské hašteřivosti stejně jako k určitému demokratickému autoritářství toho zkrátka nesnesly. Naopak Kramář měl mnohem více pochopení pro soudržnost týmu (strany)...“ In: Luboš VELEK, *Karel Kramář a Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1890-1914*, in: Jan BÍLEK – Luboš VELEK (edd.), *Karel Kramář (1860-1937. Život a dílo*, Praha 2009, s. 109-110.

²¹³ Od 1. listopadu 1890 do 23. ledna 1892 je uváděn jako nakladatel a vydavatel Karel Kramář, Jan Herben jako odpovědný redaktor. Od 30. ledna 1892 je Jan Herben uváděn v tiráži jako majitel, vydavatel a redaktor. Zdá se tedy, že *Čas* převzal Herben od družstva už koncem ledna 1892. *Čas*, 6, 1892, č. 5, s. 16, č. 6, s. 16.

vysypal. Tím lépe,“ píše Josef Kaizl Karlu Kramářovi v dopisu z 3. ledna 1894.²¹⁴ V květnu roku 1895 vytkl Karel Kramář Masarykovi, že „*Chronos* byl institucí k vychvalování Vás a Kaizla – někdy a vlastně vždy takovým způsobem, že se mně to do duše protivilo. Nebyla to závist’ – byl bych si tu lacinou chválu dovedl také buď napsat jako Vy dva, nebo dáti si ji napsat Herbenem“.²¹⁵

Od začátku listopadu 1890 do konce ledna 1892 Masaryk, Kaizl a Kramář odsunuli Jana Herbena z vedení časopisu do pozadí. Formálně zůstal sice Herben odpovědným redaktorem, ale poté, co Karel Kramář v listopadu 1890 převzal nakladatelství a vydavatelství *Času*, byly okleštěny jeho kompetence ještě více, než jak se to stalo, když Herben podepsal v lednu roku 1889 společenskou smlouvu s družstvem. Stránky *Času* častěji zaplňovaly politické a hospodářské studie, objevovaly se Kramářovy *Dojmy z Ruska*. Na Herbena „zbyla“ pouze rubrika *Směs*, v níž ale nebylo příliš prostoru pro vyjádření vlastních názorů. Články z doby, kdy *Čas* vydával Kramář, nejsou sice podepsané ani šifrované, ale zdá se, že Kaizl, Masaryk a Kramář nechávali v *Čase* Herbenovi opravdu jenom malý prostor rubriky *Směs*.²¹⁶ Herben v době, kdy nemohl uplatnit své kulturní postřehy v *Čase*, napsal několik knih.²¹⁷ V *Čase* získal hlavní slovo až po roztržce „tří králů“. Z poloviny let devadesátých nepochází mnoho materiálů a Jan Herben ukončil rokem 1893 také soustavné zápisky ve své *Knize vzpomínek*. Herben zůstal s Masarykem, který se koncem roku 1893 stáhl do ústraní v kontaktu.²¹⁸ Stejně s Masarykem ustoupil do pozadí i Herben. Vedl sice *Čas*, ale s tím, jak z veřejné scény odešel Masaryk, ztratil Herben možnost propagovat a hájit jeho myšlenky.

²¹⁴ Josef KAIZL, *Z mého života*, II, Praha 1911, s. 615.

²¹⁵ Jan BÍLEK a kol. (ed.), *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, MÚ AVČR, Praha 2005, s. 263, dopis Karla Kramáře T. G. Masarykovi z 3. 5. 1895, Vídeň. Podtrhl Karel Kramář. Srov. Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář. První československý premiér*, Praha 2007, s. 22-24. Podle Lustigové se názorové rozdíly mezi trojicí vůdčích realistů staly v roce 1895 nepřekonatelné. „Kramář už dál nehodlal hrát roli onoho poslušného Dítěte, jak by si Masaryk přál.“ Tamtéž, s. 24. Více o názorovém rozchodu Masaryka, Kramáře a Kaizla: Luboš VELEK, *Karel Kramář a Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1890-1914*, in: Jan BÍLEK – Luboš VELEK (edd.), *Karel Kramář (1860-1937. Život a dílo*, Praha 2009, s. 106-11é.

²¹⁶ *Směs* byla stálá rubrika, zařazovaná v *Čase* na poslední dvě až čtyři stránky. Herbenovi v ní připadla úloha shrnout veškeré dění během celého týdne. Většinou Herben začínal děním v říšské radě a zemském sněmu, zvláště si všímal vystupování českých poslanců. Po vídeňských událostech zaměřil svou pozornost na Prahu. Všímal si událostí politických, společenských a kulturních. Nezapomínal na studentstvo, dění na univerzitě. Krátké zmínky věnoval i dělnictvu. Podle: *Čas* 5, 1891, č. 11, s. 12-15. Můžeme se domnívat, že Herbenova úloha v *Čase* vzrostla poté, co byl Kramář v březnu roku 1891 zvolen do říšské rady a trávil většinu času ve Vídni.

²¹⁷ Z této doby pochází knížky črt z jihomoravského prostředí *Na dědině* (1890) a *Slovácké děti*, (1890), životopisná studie *Rákoš Rákoczy* (1891) a první část románové kroniky *Do třetího a čtvrtého pokolení* (1892).

²¹⁸ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 444. V *Knize vzpomínek* věnuje Jan Herben letům 1894-1900 necelé čtyři strany. Tamtéž, s. 448-451.

V červnu roku 1895 začal Eduard Beaufort v Praze vydávat *České noviny*. Josef Kaizl v nich 11. července uveřejnil kritiku Masarykovy *Naší nynější krize*. Masaryk konečně pochopil to, co napsal později Antal Stašek, že totiž „mladočeská strana vstřebala do sebe dva z triumvirů, Kaizla a Kramáře, a Masaryk že zůstal osamocen“.²¹⁹ Ještě dříve než v druhé polovině prosince 1895 *České myšlenky* vyšly, rozhodl se Jan Herben přesvědčit Josefa Kaizla, aby vystoupil z mladočeského klubu a následoval Masaryka.

4.3. Jan Herben a polemika o Hálka

V říjnu 1895 Jan Herben veřejně vystoupil z mladočeské strany. Podepsal „prohlášení *Moderny* a tím eo ipso postavil se proti straně“.²²⁰ J. S. Machar, autor *Manifestu České moderny* očekával podporu také od T. G. Masaryka, „té se však nedočkal a naopak musel překousnout jízlivé odsudky ‚velkodyšnosti a krátkoživotnosti‘ svého manifestu.“²²¹ Podepsáním *Manifestu Moderny* se Jan Herben oddálil od T. G. Masaryka, který se na čas stáhl z politické scény, přiblížil se ale básníkovi a spisovateli J. S. Macharovi. Pevné přátelství, které potrvá až do dvacátých let 20. století, kdy se Machar postaví proti Hradu, stvrдила tzv. polemika o Hálka. Polemika vypukla v roce 1894, kdy básník Josef Svatopluk Machar při dvacátém výročí smrti Vítězslava Hálka napsal odvážnou, ale v mnohém také zbytečně příkrou kritiku celé Hálkovy činnosti. Pro uveřejnění své polemické stati si Machar vybral *Naší dobu*,²²² osvětově koncipovaný časopis pro politiku, vědu a umění, vedený a inspirovaný T. G. Masarykem. Pochybnosti o „velikosti“ předního českého pěvce, zvláště o přínosu prvotin *Alfréd* a *Večerní písně*, vyslovil už Jan Neruda, kterého kritika s Hálkem srovnávala (je nutno podotknout, že Nerudu literární kritici konce padesátých a první poloviny šedesátých let nijak nešetřili. *Hřbitovní kvítí* bylo dáváno za doslova odstrašující příklad české poezie. Sám Neruda o zklamání, které mu kritika svým zamítavým postojem připravila, napsal: „Dřív byla literatura takzvaná panenská. Hned po vyjití *Hřbitovního kvítí* pravili, že

²¹⁹ Podle: Zdeněk ŠOLLE, *Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi*, Praha 1998, s. 142. Srov: Martin KUČERA, *T. G. Masaryk a Josef Kaizl. Cesta k ideové konfrontaci*, *Moderní dějiny* 7, 1999, s. 142-156.

²²⁰ Podle: Zdeněk ŠOLLE, *Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi*, Praha 1998, s. 142. O *Manifestu moderny* více: Zdeněk PEŠAT, *Jak vznikl Manifest České moderny*, in: *Moderní revue 1894-1925*. Praha, 1995, s. 53-56.

²²¹ Podle: Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 93.

²²² *Naše doba. Revue pro vědu, umění a život sociální* vycházela v letech 1893-1944, 1945-1949.

jsem ji zkurvil. Čím? Tím, že jsem neznal lži, mluvil pravdu a užíval slov nahých, možno, že někdy příliš nahých. Tím, že jsem poukazoval přes meze české a slovanské literatury a dokazoval, že musíme celou světovou literaturu znát a strávit, máme-li vůbec něčeho dovést sami, čeho by si všiml svět. Tím, že jsem uznával jen Čelakovské, Kolláry, Erbeny a Máchy, jen skutečné básníky za básníky, a že jsem pramalou úctu měl k nádobám prázdným, třeba sluly autoritami. Tím, že jsem i do básní směle přinášel otázky socialistické, jimž dnes ještě se uhýbají jako vší pravdě.²²³

Odmítavý postoj k Hálkově tvorbě zaujal také filozof a literární kritik Josef Durdík. V roce 1879 si neliterát, malíř a profesor kreslení na vyšší dívčí škole v Praze Soběslav Pinkas „dovolil“ v měsíčníku *Revue Slave*, vydávaném ve Varšavě, poněkud příkřeji posoudit Hálkovu tvorbu.²²⁴ Stať napsal francouzštinou a někteří ji proto prisuzovali Jaroslavu Vrchlickému. Hálkovy obrany se ihned ochotně ujala Umělecká beseda, pod jejíž záštitou uspořádala Eliška Krásnohorská 30. května 1879 přednášku, jejíž text byl později otištěn v *Osvětě* pod názvem *O Hálkovi slovo včas*.²²⁵ Přednášku postavila na polemice s Pinkasovým článkem, který byl vlastně bilancí české literatury za rok 1878. Je pravděpodobné, že přednášku Elišky Krásnohorské v *Osvětě* navštívil i student prvního ročníku filozofické fakulty Jan Herben. Potřebu vyjádřit svůj postoj k Hálkově tvorbě pocítil Jan Herben až v roce 1894, spíše za účelem obrany přítele Josefa Svatopluka Machara. Ten v článku *Vítězslav Hálek* napsal „Hálkova poezie je lesní studánka: čistá, průhledná až ke dnu a svěží. Hálek nemá hloubky a nemá tajů. U něho nenajdete mezi řádky praničeho. Řekl jen, co napsal.“²²⁶ Na Machara se po uveřejnění stati o Vítězslavu Hálkovi doslova „sypaly“ lamentace ze všech stran. Asi nejvíce „řezali“ do Machara *Šípy*, které 23. listopadu 1894 otiskly parodii na nápěv lidové písně *Spi Havlíčku* s těmito slovy: „Slyš Hálečku, v svém hrobečku, trhá Machar každou tvou řádečku/ nazývá tě škrabalem!“²²⁷ Machar většinou na tyto výpady odpovídal mlčením, veřejně je ignoroval. Jan Herben útoky na svého pravidelného přispěvatele odrážel v *Čase* (čímž nevědomky ještě více přiléval olej do ohně), ale Machara s jeho kritiky příliš nesmířil a vtipy a satira se začaly „pršet“ i na stranu *Času*. Dne 15. prosince se v *Šípech* objevily tyto řádky: „Něco pro matematiky. Když J. S. Machar snižuje Hála na básníka druhého řádu, kolikátého teprv řádu básníkem je pan

²²³ Josef ŠPIČÁK, *Čtení o Janu Nerudovi*, Praha 1985, s. 33.

²²⁴ Jaromír K. POJEZDNÝ, *Od Hála k Božím bojovníkům*, Ročenka Vídeňské matice 1913, s. 32. Zajímavostí je, že v kuloárech se rozšířilo tvrzení, že skutečným autorem článku byl Jaroslav Vrchlický.

²²⁵ Eliška KRÁSNOHORSKÁ, *O Hálkovi slovo v čas*, *Osvěta*, 7, Praha 1879.

²²⁶ Fedor SOLDÁN, *J. S. Machar*, Praha 1974, s. 93.

²²⁷ Jaromír K. POJEZDNÝ, *Od Hála k Božím bojovníkům*, in: Ročenka Vídeňské matice 1913, s. 36.

Machar?“²²⁸ Vánoční číslo *Šípů* z 20. prosince 1894 přineslo tyto verše: „Koleda, koleda, Machárku,/ co to vezeš v kočárku?/ vezu svoji Magdalu/ již jsem vytáh z kanálu,/ usuším ji v *Času*,/ uvidíte krásu...“²²⁹ Kvalita veršů si v ničem nezádá s výmluvným kreslířským doprovodem Krejčíkovým. *Čas* samozřejmě nebyl jediným periodikem, které se k polemice o Hála vyjádřilo. Nejvytrvalejším kritikem Macharových nelichotivých slov o Hálovi byla Eliška Krásnohorská. Krásnohorská nesouhlasila s Macharem nejen v názorech na Hála, ale dala také jasně najevo, že mladá generace kolem *Času* nesplňuje její představy o seriózní práci na poli literatury a umění a že je to generace svými myšlenkami pro ni zcela cizí. Nařčení *Času* z neserióznosti literární práce neunesl jeho redaktor a vydavatel Jan Herben. Na pokračování otiskoval v *Čase* od č. 46 do č. 52 rozsáhlý článek *Literární revoluce proti literárnímu jesovitství*,²³⁰ ve kterém obhajoval serióznost práce redaktorů *Času*.

Právě polemika o Hála sblížila Machara s Herbenem. Machar jakoby u Herbena vyplnil prázdné místo, které nastalo po odchodu Masaryka z politické scény. Za Machara se bil v *Čase* stejně razantně jako za názory Masarykovy. Polemikou o Hála získal Herben v Macharovi pravidelného přispěvatele. Ukázky z jeho nejnovější literární produkce se však do koncepce *Času* příliš nehodila. Po rozchodu realistického trojlístku sice začal dávat Jan Herben v *Čase* znovu větší důraz na literaturu a kulturu, ale politická, hospodářská a sociální témata si nemohl dovolit opomíjet. Na stránkách periodika hodnotil nově vydané knihy, divadelní představení, ale i výstavy.²³¹

²²⁸ K. POJEZDNÝ, *Od Hála k Božím bojovníkům*, in: Ročenka Vídeňské matice 1913, s. 34.

²²⁹ Tamtéž. Autor naráží na Macharovu básnickou skladbu *Magdaléna* z roku 1893.

²³⁰ Jan HERBEN, *Literární revoluce proti literárnímu jesovitství*, *Čas* 52/8, 1894, s. 822-823.

²³¹ Do divadla chodil Jan Herben pravidelně s manželkou Bronislavou. Z jejího deníku se dočteme, že nejvíce na Jana Herbena zapůsobila v negativním slova smyslu v roce 1898 Kvapilova *Pampeliška*. O Kvapilově *Pampelišce* si zapsala 20. ledna 1898 nepřilíš pochvalný soud: „S pí. Laichterovou (překladačkou) jsem o tom mluvila. *Pampeliška* mne nenadchla. Jen Kvapilová (moje spolužačka z vyšší dívčí, vždy jsme spolu sympatizovaly) se mi velice líbila a dojala mne.“ Jaroslav Kvapil se ve společnosti lehkomyšlně vyjádřil, že je Jan Herben plagiátor. Herben si totiž dovolil kritizovat v *Čase* vydání Máchových spisů, na jejichž vydání měl Kvapil podíl. 30. ledna 1898 Kvapil Herbenovi odpověděl nevybíravě v *Národních listech*. Kvapilovým výpadem byla snad více než Jan Herben popuzena právě Bronislava. „Řekla jsem Jankovi... sežeň mi moderní německou tvorbu dramatickou, pročtu to – to by bylo, aby byl Kvapil napsal svou *Bludičku* neb *Pampelišku* bez reminiscencí. Nevěřím, že by z té prázdné hlavy jen trochu kloudná věc mohla vyjít. Chystala jsem se na to doopravdy.“²³¹ Bronislava musela mít velký kulturní rozhled, zřejmě i dobrý literární úsudek, opravdu věřila ve své odhodlání nalézt v německé literatuře dílo, podle něhož Kvapil napsal *Pampelišku*. Jak je vidět, pramálo oceňovala Kvapilovo dílo, nikterak se to nesnažila skrývat před manželem, ani známými, jak dosvědčuje deník se jmény všech, s kým se o představení *Pampelišky* bavila. Bronislava se však k pročítání moderní německé literatury nedostala. Jeden z Herbenových přívrženců jí následujícího dne přinesl Longfellowovu *Píseň o Hiawate*. Bronislava píše: „sedla jsem hned k tomu a žasla! Celá fabule je z *Hiawaty* i okrasné elementy, podrobnosti atd. Vynašla, zadržela a vypsala jsem Janovi, co potřeboval. Tím zabyla jsem i úterek...“ Koncem ledna se o uměleckou hodnotu *Pampelišky* přel Jan Herben v *Čase* s

Obsáhlejší článek uveřejnil v *Čase* koncem května 1895 o Národopisné výstavě československé, která byla na výstavišti v Královské oboře zahájena 15. května 1895.²³² V tento den se konala tradiční pouť věnovaná památce Jana Nepomuckého. Slavnost byla zahájena svatováclavským chorálem a hrabě Vladimír Lažanský pronesl úvodní slovo. Vedle centrální expozice, tematicky rozčleněné, probíhaly souběžně jednotlivé regionální výstavky, které v některých případech kopírovaly to, co již bylo v hlavní expozici. Jejich náplň byla ponechána na vystavovatelích – výsledkem byla různá úroveň od originálních výstavek až po ty zcela se míjející s ideou Národopisné výstavy. Dobře bylo připraveno valašské oddělení i většina ostatních moravských expozic. Jan Herben se významně podílel na přípravách moravské části výstavy. Reportáž z výstavy nabídl Herben v *Čase* čtenářům až 25. května 1895. Herben se na výstavu zřejmě nevydal dříve kvůli nepříznivému počasí, výtržnostem a požáru na výstavišti.²³³ Výstava byla ukončena 31. října 1895.²³⁴

Záliba v kultuře, společenském dění a literatuře přivedla Herbena na myšlenku zřídit vedle časopisu také kulturní přílohu. Našel tak vhodný prostor pro otiskování Macharových veršů, překladů manželky Bronislavy, ale i pro propagaci vlastní literární produkce. První beletristická příloha politického týdeníku *Čas* vyšla pod stejným názvem mateřského časopisu v roce 1896, o rok dříve začal Herben vydávat knihy v edici *Knihovnička Času*. Roku 1899 změnil Herben název *Čas. Beletristická příloha k politickému týdeníku* na kratší *Besedy Času*. Hned roku 1896 získala kulturní příloha časopisu *Čas* několik vážených dopisovatelů. V rubrice *Básně* se objevovaly pravidelně Macharovy básně. Do rubriky *Krásná próza* přispívala Amálie Vrbová alias Jiří Sumín. Následovala rubrika *Překlady*, kterou z velké části vyplňovala Bronislava Herbenová. Rubrika *Různé* obsahovala poznatky o literaturách evropských, zprávy ze „společnosti umělecké“ nebo vzpomínky literátů. Následující rubrika *Beseda* seznamovala čtenáře

Jaroslavem Kvapilem v *Národních listech*. LA PNP, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 14-17.

²³² Na Zemské jubilejní výstavě v Praze roku 1891 se těšila velké pozornosti Česká chalupa navržená architektem Antonínem Wiehlem. Její úspěch navodil myšlenku uspořádat Národopisnou výstavu. K její přípravě byla založena v roce 1893 Národopisná společnost československá, jejímž byl Jan Herben členem. Cílem výstavy bylo založení základního sbírkového fondu Národopisného muzea československého. Více: Marcela C. EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848-1918*, Praha 1998, s. 393-396. O zemské jubilejní výstavě 1891 více: Milan HLAVAČKA – František KOLÁŘ, *Jubilejní výstava 1891*, Praha, s. 6-37.

²³³ *Čas* 9, 1905, č. 21, s. 6.

²³⁴ Více: Vilém KURZ (ed.), *Národopisná výstava československá v Praze roku 1895*, in: *Z říše vědy a práce*, 3, 1895, s. 1-3. Jan PARGAČ a kol., *Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895*. Praha 1996, s. 26-130. Miloš MELZER, *Morava a národopisná výstava československá*, *Národopisná revue* 5, 1995, č. 3, s. 123-128.

výkladovou formou o aktuálních problémech literatury a umění. Závěrečnou rubriku *Drobnosti* tvořila směs krátkých zpráv z kulturního života české společnosti.²³⁵

Nejen Herbenovi se zdálo, že rozchodem realistického trojlístku a vydáním Kaizlových *Českých myšlenek* se realistické hnutí začalo drobit a rozpadat. „Kdo a co je dnes vlastně realism?“, ptal se roku 1897 literární kritik František Václav Krejčí. Na svou otázku si odpovídá: „Nejprv to je skupina učenců, ponejvíce filologů a historiků, která vyvolává boj o *Rukopisy*. Odtud podává se jí dále kritické a opoziční stanovisko vůči starovlasteneckému životu v jiných jeho stránkách. Ale vedle negativní kritičnosti objevují se i pozitivní snahy vlastní. [...] Tím skládá realism na čas své zbraně, nekritizuje už, nýbrž spoluvede národní politiku. Tu už vlastně není svým směrem, nýbrž jen odstínem mladočeské strany. Za to, že v ní neutonul, děkuje vystoupení prof. Masaryka z politiky a jeho přiklonění se k vzniklému zatím mladému hnutí. [...] Realism ve dřívějším slova smyslu, jako školy nebo strany, vlastně už není. Je to dnes pouze duchovní směr, představovaný jednotlivcem prof. Masarykem a publicisticky hájený *Časem*.“²³⁶ František Václav Krejčí svými několika řádky ukázal proměnu realistického hnutí během deseti let. Zároveň naznačil, že „čistý“ realismus je vlastně jenom Masaryk.

Masaryk litoval rozpadu realistické skupiny, složením mandátu se ocitl v politické izolaci. V roce 1897 odmítl domažlickými mladočechy nabízenou možnost zisku politického mandátu a dál setrval ve své politické distanci.²³⁷ Koncem století vynaložil úsilí na vytvoření silného politického deníku. Vidina zpravodajské podpory ze strany Herbenova *Času* nutila Masaryka koncem devatenáctého století k jednání s Janem Herbenem o přeměně časopisu na politický deník.

²³⁵ Podle: *Besedy Času. Beletristická příloha časopisu Čas*, Praha, ročníky 1896-1901.

²³⁶ Podle: Zdeněk ŠOLLE, *Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi*, Praha 1998, s. 195.

²³⁷ Více: Václav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 96-110. Podle Doubka Masaryk pomýšlel na spolupráci s redakcí časopisu *Die Zeit*. „Vidina finanční a zpravodajské podpory *Času* ze strany vídeňského deníku, který bude ‚polo náš‘, převážila politické zájmy. Postupem času však pomasínaly i tyto naděje a v roce 1898 jednoznačně ochladly i celkové vzájemné vztahy. Tamtéž, s. 100-101.

5. Čas a realistická strana 1900-1905

„Realismus nechtěl být zpočátku samostatnou stranou, chtěl jen jiné politické metody, pravdu, varování se všeho sebeklamu, vymanění se z každé dvojakosti, chtěl v poměru stran více snášenlivosti, bojovat co nejrozhodněji proti autoritářství strany staročeské, a chtěl sebevědomou demokratickou politiku jak v poměru ke šlechtě, tak i k lidu samému. Proto hlásal s největší horlivostí nutnost práce kulturní a zejména sociálních reforem.“

Karel Kramář – Zdeněk Tobolka²³⁸

5.1. Počátky Masarykovy realistické strany

V roce 1890 nepomýšleli realisté na ustanovení vlastní strany. T. G. Masarykovi nevadilo, pokud jednotlivci „prodchnutí realismem“ pracovali v politických stranách zcela odlišného smýšlení. Realistickému hnutí šlo hlavně o to, aby realistické zásady pronikly do všech sfér české společnosti.²³⁹ Josef Kalvoda potvrzuje tato Herbenova slova, když tvrdil, že Masaryk na počátku devadesátých let devatenáctého století opravdu nezamýšlel ustanovit realistickou stranu jako takovou. Kalvoda v *Genesi Československa* tvrdí, že Masaryk v těchto letech pomýšlel spíše na ustanovení vlastní církve, než politické strany. Podle Josefa Kalvody „Masaryk vzýval k vytvoření ‚nového náboženství‘, které překoná všechny formy církevního náboženství, dodávaje, že ‚toto náboženství nemůže být nic jiného, než náboženství nezjevené, ale my hledáme boha nezjeveného, to je náboženský cíl, pro který pracujeme.“²⁴⁰ Realistické hnutí nemělo mnoho politicky a společensky činných členů – všichni se navzájem znali – ale,

²³⁸ Karel KRAMÁŘ – Zdeněk TOBOLKA, *Česká politika*, III, Praha 1909, s. 517.

²³⁹ Podle: Jan HERBEN, *Proti proudu*, Praha 1997, s. 28. Srov. Milan ZNOJ – Jan HAVRÁNEK – Martin SEKERA (eds.), *Český liberalismus. Texty a osobnosti*, Praha 1995, s. 254. Zdeněk Václav Tobolka poukázal na to, že v říjnu roku 1890 *Čas* v jednom ze svých článků navrhoval, „aby se všechny živly protipunktační, konzervativní i radikální spojily v organizaci nazvanou Spojená strana lidová. Tímto vlastně Tobolka odporoval tvrzení Jana Herbena, že Masaryk v roce 1890 nepomýšlel na ustavení politické strany. Ačkoli by Spojená strana lidová nebyla samostatná realistická strana, Masaryk pomýšlel jistě na to, že by byl jednou z vůdčích osobností Spojené strany lidové. Zdeněk Václav Tobolka tvrdil, že na ideu Spojené strany lidové pomýšlel Masaryk „nejen v den otištění programu [*Návrhu programu lidového*], nýbrž ještě několik neděl po otištění tom, třebaže nezavírali oči před otázkou, zda by v podobné jednotné organizaci spojení živlů konzervativních s radikálními nebylo na úkor jednotnému postupu organizace jako celku.“ Tamtéž, s. 254.

²⁴⁰ Josef KALVODA, *Genese Československa*, Praha 1998, s. 29. Podle Kalvody ještě na ustavujícím sjezdu strany v roce 1900 Masaryk prosazoval do názvu strany slovní spojení „jednota bratrská“. Tamtéž, s. 30.

jak napsal Josef Kalvoda, to málo „dávalo o sobě vědět takovým způsobem, že byli označováni jako ‚Masarykova sekta‘“.²⁴¹ Toto označení zřejmě mělo vyjadřovat hlubokou oddanost členů realistické strany svému vůdci, „jejich netoleranci a horlivost, jakou se zpravidla vyznačují náboženští fanatici“.²⁴² T. G. Masaryk byl svými realistickými přáteli označován jako „Pastýř“. Kalvoda naznačuje, že pro většinu českých intelektuálů byl Masaryk raritou, „jsa bojovně antikatolický, radikálně vystupoval proti náboženskému fanatismu. Podněcoval, ale nepřesvědčoval.“²⁴³

Na konci století už byla situace jiná. V roce 1889 se stal *Čas* týdeníkem. Poté, co Masaryk na podzim roku 1893 složil poslanecký mandát za mladočeskou stranu, se názorově i pracovně rozešel jak s Josefem Kaizlem, tak s Karlem Kramářem. *Čas* vydával a řídil Jan Herben sám. S Masarykem neztratil kontakt, dál propagoval jeho myšlenky v *Čase*. V novoročním čísle *Času* z roku 1899 volal Jan Herben po pevnějším seskupení realistů, nejlépe v rámci vlastní strany.²⁴⁴ Do *Knihy vzpomínek* si k tomuto svolání v *Čase* poznamenal, že „ten český inteligent, jenž cítí příčiny našeho ponížení v sobě, musí být odpadlíkem ode všech stran, musí jít sám a čekat, až z takových disidentů vyrostě nový tábor inteligence“.²⁴⁵ Masaryk zamýšlel ustanovení realistické strany a stál o to, aby se *Čas* společně s měsíčníkem *Naše doba* stal oficiální tribunou nové strany. Byl si však vědom, že *Čas* jako týdeník se stávajícím složením rubrik novému politickému konceptu nepostačí a bude nutné jeho vydávání upravit, nejlépe do

²⁴¹ Josef KALVODA, *Genese Československa*, Praha 1998, s. 30. Srov. Jana ŠETŘILOVÁ, *Masaryk a Kramář*, Odkaz 1997, č. 6, s. 17-20. Jana Šetřilová představuje ve svém článku Masaryka jako „Pastýře“, Kramáře jako „Dítě“. Zároveň se snaží postihnout, jaké úkoly měl realismus v devadesátých letech 19. století, respektive jaké úlohy hráli T. G. Masaryk a Karel Kramář. Podle Luboše Velka „nic ostatně nevystihovalo Masaryka lépe nežli přezdívka Pastýř, který jako samojediný udává směr stádečku věrných, jehož ho slepě následuje, a to až do doby, kdy se jednotlivé kusy ze stádečka zatouží z moci Pastýřovi emancipovat.“ In: Luboš VELEK, *Karel Kramář a Národní strana svobodomyšlná (mladočeská) 1890-1914*, in: Jan BÍLEK – Luboš VELEK (edd.), *Karel Kramář (1860-1937. Život a dílo*, Praha 2009, s. 109. Více o politické úloze Karla Kramáře v devadesátých letech 19. století: Luboš VELEK, *Slovanství a rakušanství v české politice v 90. letech 19. století – Kramářova aféra*, in: *Sto padesát let Slovanského sjezdu (1848). Historie a současnost. Sborník referátů z vědeckého kolokvia 11. června 1998 v Praze*, Praha, 2000, s. 144-170. Srov. Jan BÍLEK – Luboš VELEK (edd.), *Karel Kramář (1860-1937. Život a dílo*, Praha 2009, s. 104-138.

²⁴² Josef KALVODA, *Genese Československa*, Praha 1998, s. 30.

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ Zřejmě i Jan Herben cítil, že realistické hnutí potřebuje pevný a jednotný program, založený na kompromisu jeho představitelů, pokud nemá dojít k jeho zániku. Koncem devatenáctého století se mu totiž příliš nedařilo udržet v redakci *Času* potřebnou morálku. Redaktoři se často mezi sebou pouštěli do vášnivých diskusí, které končili neakceptováním termínů společných redakčních schůzí. Ve svém deníku píše Bronislava Herbenová v roce 1898 že „1. února nepřišli Vlček, Jakubec, Táborský, Koloušek do schůze, protože Kraicz týden před tím se hádal s Kolouškem o dělících a prý urážlivě“. LA PNP, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 24.

²⁴⁵ Jan HERBEN, *T. G. Masaryk*, I, Praha 1928, s. 228. Srov. *Čas* 13, 1899, č. 1, s. 1-2. Herben v novoročním čísle *Času* píše přímo o potřebě sjednocení všech, kteří byli nespokojeni se současnou situací české politiky. Vyzývá všechny „odpadlíky ode všech stran“, aby „šli sami a čekali, až z takových disidentů vyrostě nový tábor inteligence“. Tamtéž.

podoby deníku. Nezbytnost zřízení deníku si uvědomovali i další realisté. František Veselý napsal: „Nový deník musí začít vycházet, *Národní listy* hnijou leností a bezduchostí, *Hlas národa* od 1. ledna zanikne a *Politická* přece nestačí inteligentnímu čtenáři. Jde jen o to, aby nový časopis nezačal vydávat někdo nejapný, a proto dobře, že se toho ujali realisté. To je jediná strana, která může novému listu vdechnout život.“²⁴⁶

Masaryk dobře věděl, že *Čas* je mezi pražskými, ale i moravskými čtenáři populárním periodikem, které ovlivňuje smýšlení stovek svých odběratelů. Zároveň si byl Masaryk dobře vědom, že ho Herben neskrytě a nekriticky obdivuje a bude jeho názory v *Čase* hájit za jakékoli situace. V lednu 1899 se Masaryk v dopisu Karlu Kramářovi zastal Jana Herbena a *Času*, když Kramářovi napsal: „*Čas*, při vši nemotornosti Majstrově, je přece jen dobrý, k Vám (i Kaizlovi) chová se Majstr velmi spravedlivě (vlastně nespravedlivě – neprávem shovívavě než to posuzuji já, ale já mu do toho nemluví), a dokonce pomáhá klubu, stojí proti radikálům důsledně.“²⁴⁷

5. 2. Hilsneriáda a *Čas*

K většímu sblížení a častější spolupráci Masaryka s Herbenem došlo ve druhé polovině roku 1899, kdy Herben v *Čase* podporoval Masaryka v boji proti antisemitistické pověře o rituální vraždě Anežky Hrůzové. Před Velikonocemi roku 1899 byla v lese Březině nedaleko Polné nalezena mrtvola devatenáctileté Anežky Hrůzové. Z brutálního činu, označeného za židovskou rituální vraždu, byl obviněn mladík židovského původu jménem Leopold Hilsner. T. G. Masaryk se postupně začal seznamovat se všemi podrobnostmi Hilsnerova procesu. Studoval soudní protokoly, zabýval se kriminalistickými postupy a fyziologií, konzultoval své názory s různými odborníky. Vyšetřování četníků ohledně vraždy Anežky Hrůzové bylo vedeno nedostatečně, okolí místa nálezu těla nenasvědčovalo zápasu, Hrůzová měla na sobě suché šaty, ačkoli v noci před ránem, kdy byla nalezena, pršelo. U mrtvoly nebylo nalezeno tratoliště krve. Hilsner byl přesto souzen a před soudem v Kutné Hoře odsouzen ke smrti oběšením.²⁴⁸

²⁴⁶ ANM, Praha, fond František Veselý, k. 20, inv. č. 2455, rukopis, František Veselý, *Vzpomínka na Jana Herbena*.

²⁴⁷ Jan BÍLEK a kol. (edd.), *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, Praha 2005, s. 285, dopis T. G. Masaryka Karlu Kramářovi z 9. 1. 1889, Praha.

²⁴⁸ Srov. *Čas* 13, 1899, č. 45, s. 1-8. Bohumil ČERNÝ, *Justiční omyl – hilsneriáda*, Praha 1992, s. 20-98. U příležitosti stého výročí Hilsnerovy aféry byla mimo jiné vysílána televizní rekonstrukce případu a 16.

Čas se proti rozsudku ozval 23. září, právě s poukazem na nedostatek důkazů proti Hilsnerovi. Herben napsal, že rozumný člověk konce devatenáctého století přece nemůže věřit v rituální židovskou pověru. Herbenův článek proběhl německými novinami a také Masaryk se o „rituální vraždě“ vyjádřil pochybovačně. Po otištění stati *Nutnost revidovati proces polenský*²⁴⁹ v *Čase* 6. listopadu 1899 začal na Masaryka ostře útočit tisk, proti svému učiteli se obrátili i studenti. *Katolické listy*, *Národní listy*, ale i *Národní politika* dodávaly studentům kuráže a na svých stranách udávaly adresu Masarykova bytu na Malé Straně, vybízejíce k demonstracím. Bronislava Herbenová si do svého deníku zapsala část rozmluvy s Charlottou Garrigue Masarykovou, která popisovala, jak proti manželovi vystoupili jeho vlastní žáci z univerzity. „Když nepřednášel, táhli se [studenti] na Malou Stranu, povykovali, hlouček jich vešel až do průjezdu. Pí Charli k nim přišla až dolů – zůstali v průjezdě a mezi vraty do dvora – a řekla jim: čeho si žádají, aby jen šli nahoru k profesorovi, on že jim ochotně odpoví na všechny otázky. Kdosi ze zástupu zvolal: ‚Ať žije profesor Masaryk!‘ A jiný: ‚Vždyť má strach – proč nepřednášel!‘ Paní pravila: ‚Nemá strach, ale je churav, pojd’te, přesvědčte se!‘ V tom se prý objevil T. G. v oblouku pavlače a volal něco na studenty. Nebylo mu rozuměti. Studenti se obrátili a utekli! T. G. se zlobil, říkal prý: ‚To jsou demonstranti? To jsou kluci!‘²⁵⁰ Studenti před Masarykovým bytem demonstrovali ještě několikrát, dokonce i před redakcí *Času*, kde je musela rozehnat policie. Nepokoje se odehrávaly také na půdě univerzity. Při přednášce „zašel [Masaryk] do největší vřavy, aby mluvil aspoň k jednotlivcům a tázal se jich, co chtějí. Když naklonil k nim ucho, pískali mu na prstech do uší, chytali ho za ruce, když si cestu razil, vyvraceli mu je. Jeden prý mu plivl do tváře! Na to pravil prý T. G.: ‚To si nemohu nechat líbit‘, a žádal legitimaci.“²⁵¹ Za Masaryka se v přednáškovém sále postavili realisticky smýšlející studenti a chránili ho vlastními těly. Dokonce ho museli ze sálu vynést až k připravené drožce na ulici, protože „někteří se na Masaryka obořili holemi a jeden udeřil ho prý po hlavě

června 1999 byla otevřena instruktáží výstava ve Španělské synagoze nazvaná *Vražda v Polné*. Více: Alexej MIKULÁŠEK, *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století*, Praha 2000, s. 85- 88.

²⁴⁹ *Čas* 13, 1899, č. 45, s. 1-8.

²⁵⁰ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 1861-1942, 224/50, *Deník z let 1898-1899*, s. 101-102. Srov. Alice MASARYKOVÁ, *Dětství a mládí. Vzpomínky a myšlenky*, Praha 1994, s. 98. Alice Masaryková vzpomíná na tuto událost: „Nešťastnou náhodou však otec právě v té době onemocněl trombózou, musel zůstat na lůžku a nemohl přednášet v Klementinu. Jednoho dne se studenti houfně za ním vydali na Malou Stranu a shromáždili se pod sloupořadím na renesančním nádvoří. Otec požádal matku, aby k nim sešla a pozvala nahoru dva studenty, kteří by mu předali námitky a vyslechli jeho odpověď. Upřímný, vlídný způsob a milý úsměv matčin odzbrojil hochy: deputaci neposlali a vytratili se.“ Tamtéž, s. 98.

²⁵¹ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, *Deník z let 1898-1899*, s. 105.

dvakrát.²⁵² Do konce roku 1889 dostal T. G. Masaryk od univerzity volno, které mu bylo nakonec místodržitelstvím prodlouženo do konce zimního semestru. Na obranu Masaryka se v *Čase* několikrát postavil Jan Herben, za což si od antisemitistické veřejnosti vysloužil nařčení, že je s Masarykem placen od židů. Dne 4. února 1900 dostali Masaryk s Herbenem obsílku k soudu za články v *Čase* a brožuru o přelíčení s Hilsnerem, které uveřejnili. Jejich obhájce Eduard Körner sice podal právní námitky, ale ty měly jen malou šanci na úspěch. Na rozdíl od Herbena, byl pro Masaryka soud stanovený na 13. února vedlejší věci. Masarykovi šlo hlavně o vyvrácení antisemitské pověry. Dne 13. února dopoledne o deváté hodině se Herben s Masarykem dostavili před soud, obžalováni za vydání (Herben) a napsání (Masaryk) brožury o procesu proti Hilsnerovi. Přestože proces s Hilsnerem není ukončen, brožura o obviněném vypovídala příznivě a naopak nepříznivě se obracela proti soudcům, svědkům a obžalobě. Masaryk se hájil energicky, také obhájce v dlouhé, téměř hodinu trvající řeči tvrdě odmítl celou žalobu s poukázáním na to, že celý proces je střetem vědecké kritiky, která má právo volně vyjádřit výsledky svého bádání a na druhé straně strach před veřejností a poctivou publicistikou. Herben, stížen nevolností, se musel s omluvou ze soudní síně vzdát na čerstvý vzduch. Po složitém jednání byl Masaryk odsouzen k pokutě šedesáti, Herben čtyřiceti korun.²⁵³ *Čas* o výsledku procesu informoval na čtyřech stranách. *Radikální listy* o procesu s Herbenem a Masarykem napsaly: „Vědec pan prof. Masaryk byl odsouzen. Jeho žurnalistický věrný nohsled *Čas* rozšlapal úterní přelíčení na plných čtyřech stránkách a slibuje ještě k tomu zvláštní článek.“²⁵⁴ Ani mladočeský humor nezůstal pozadu, *Šípy*, satiricko-obrázkový týdeník pro lid, napsaly, že „Macesryk“ a Herben „se kroutili dohromady před soudem pro svého milého Hilsnera jako dva lapení ouhoři.“²⁵⁵

Dne 14. května roku 1900 se Jan Herben vypravil do Poličky ve snaze uklidnit situaci. Z dopisu, který napsal manželce Bronislavě, se zdá, že situaci v Poličce svým veřejným vystoupením spíše zhoršil. „Myslil jsem, že z toho spadne strop... Slyšel jsem,

²⁵² LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, *Deník z let 1898-1899*, s. 106. Alice Masaryková vzpomíná: „Otec nebyl ještě zdrav, ale jakmile se mu ulevilo, rozhodl se déle nečekat a šel přednášet. Pěšky jít nemohl, a proto jel drožkou – a matka s ním. Na nádvoří Klementina čekala skupina otcových věrných žáků. Kryjíce ho vlastním tělem, doprovodili ho do učebny, kde ho očekával hulákající dav antisemitských nacionalistických studentů. V učebně se otec marně snažil zjednat ticho a promluvit. Konečně vzal křídu a napsal na tabuli: ‚Předneste své námitky a stížnosti!‘ Nestalo se. Studenti se opět vyhnuli přímému jednání, ale snad přece jeho klid a touha po pravdě na ně zapůsobila.“ In: Alice MASARYKOVÁ, *Dětství a mládí. Vzpomínky a myšlenky*, Praha 1994, s. 98-99.

²⁵³ Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za pravdou a ideálem*, III (1893-1900), Praha 2001, s. 23.

²⁵⁴ *Radikální listy* 7, 1900, č. 47, 16. 2. 1900, s. 4.

²⁵⁵ *Šípy* 13, 1900, č. 10, 17. 2. 1900, s. 2.

jak si povídali: „Nejlepší by bylo Herbena zmazat a vyhodit ho ven.“²⁵⁶ Herbena sice „nezmazali“, ale Poličku ještě týž den s nepořízenou opustil. Byl označen za vlastizrádce a židovského pomocníka. Hilsneriáda, jak napsal parlamentnímu zpravodaji Bedřichu Hlaváčovi v listopadu roku 1899 T. G. Masaryk, uškodila také *Času*.

Masaryk napsal, že: „antisemitism, respektive víra v polenský důkaz rituální vraždy je tak silný, že mu podléhají zde i – židé.“²⁵⁷ Na vině v šíření židovské pověry byla podle Masaryka hlavně žurnalistika. „Žurnalistická situace je dnes taková,“ napsal Masaryk Hlaváčovi, „všecka česká žurnalistika denní bude antisemitská, vlastně ebukální... Kvůli konkurenci budou ostatní listy také antisemitské – klerikální.“²⁵⁸ Prodeji *Času* však hilsneriáda neuškodila vůbec. Naopak, vzrostl počet prodaných výtisků, z vděčnosti k Masarykovi kupovali *Čas* i židé. O rok později, když se jméno Anežky Hružové a Leopolda Hilsnera přestalo objevovat na stránkách *Času*, poklesl odběr výtisků *Času* natolik, že byl Herben nucen půjčovat si kapitál na vydávání časopisu od známých a příznivců strany. Bronislava Herbenová ve svém deníku napsala, že Jan Herben původně počítal s finanční podporou od židů. Bronislava Herbenová napsala: „Jan, jak jsem viděla, představoval si věc zcela ideálně: židé koupí si za své peníze akcie, kdo je akcionářem, do toho redakci nic není, bude zde kapitál, velký kapitál k dispozici, bude se moci krásně, volně pracovat.“ Jak Bronislava napsala v deníku o pár řádek níže, židé odkup akcií přislíbili v rozhořčení z procesu s Hilsnerem, jakmile ale nejvášnivější spory utichly, od zamýšleného nákupu akcií deníku upustili. Také Masaryk spoléhal na to, že židé vydají na deník určitý obnos. Z toho, že nakonec od záměru ustoupili, vinil Masaryk Herbena. Bronislava Herbenová napsala, že Masaryk pravil, že měl Herben poslat židy k němu, on by je udržel. Masaryk ale dodal, že „pak by to arcit' nebyl deník Váš, ale můj“.²⁵⁹

Po patnácti letech se v *Čase* Herben s Masarykem k hilsneriádě vrátili. Udělali to kvůli podezření, že od židů brali peníze, nejméně prý 300 000 zlatých, z nichž se pak založil deník a „mnoho divných věcí mezi nebem a zemí“.²⁶⁰

²⁵⁶ Rodinný archiv Jana Herbena v Hostišově, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 14. 5. 1900, z Poličky do Prahy.

²⁵⁷ Vratislav DOUBEK a kol. (edd.), *Korespondence. T. G. Masaryk – Bedřich Hlaváč*, Praha 2001, s. 16. Dopis T. G. Masaryka Bedřichu Hlaváčovi z 12. 11. 1899.

²⁵⁸ Vratislav DOUBEK a kol. (edd.), *Korespondence. T. G. Masaryk – Bedřich Hlaváč*, Praha 2001, s. 16. Dopis T. G. Masaryka Bedřichu Hlaváčovi z 12. 11. 1899.

²⁵⁹ Podle: LA PNP, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 80-86.

²⁶⁰ Jan HERBEN, *T. G. Masaryk*, I, Praha 1926, s. 205; O vraždě v Polné, procesu s Hilsnerem a podezřívavosti lidí vůči Hilsnerovým obhájcům a Masarykovi vzniklo dokonce několik písní. Nejoblíbenější byly ty, které lidé skládali na známé nápěvy. Jednu z nich přetiskl Jan Herben v šedesátém třetím čísle *Času*: „Poslyšte milí křesťané,/ o židovské vraždě v Polné./ (Polná, Březina, holka nevinná/

5.3. Čas jako oficiální tribuna realistické strany

Začátky boje za pravdu a spravedlnost sblížily Herbena s Masarykem natolik, že v polovině roku 1899 nabídl Masaryk Herbenovi, aby se *Čas* stal oficiální tribunou nově založené realistické strany. Poukazoval hlavně na fakt, že *Čas* musí posílit své pozice, zvláště po období polenského procesu, aby mohl účinně odrazet antisemitistické útoky ostatních periodik. Zajímavé je, že Bronislava Herbenová zaznamenala, že nabídka k založení deníku nepřišla od Masaryka přímo, ale přes nakladatele Jana Laichtera. Herben podle své manželky o vydávání deníku začal vážně přemýšlet už 22. května 1899, kdy se začal ohlížet po možném finančním zajištění redakce a administrace. Podle Bronislavy Herbenové podpořili zřízení deníku také pražští učitelé. Herbenovy plány byly více než optimistické, v létě Bronislava napsala, že společně počítali „kolik lidé přislíbili Janovi subskribovati a spočetli na dvacet tisíc zlatých“. S tím prý chtěl Jan v září předstoupit před Masaryka a přátele „aby pracovali pak společně“.²⁶¹

Od konce léta začal František Veselý společně s advokáty Václavem Boučkem, Eduardem Körnerem a historikem Zdeňkem Tobolkou připravovat stanovy družstva, které by mělo nový deník vydávat. V září 1899 Masaryk Herbenovi stručně oznámil, že si ho nepřeje jako šéfredaktora deníku. Herben byl tímto Masarykovým soudem zaskočen a po právu roztrpčen. Bronislava Herbenová si poznamenala do svého deníku 14. září 1899: „Tu se stala neočekávaná věc, že prof. Masaryk, se kterým sešel se Jan poprvé po prázdninách, prohlásil se za první proti deníku a za druhé proti tomu, aby Jan byl šéfredaktorem. Odůvodňoval to druhé, že Jan není dost politikem. Jan viděl, že je mu deník nepohodlný a v druhé námitce cítil starý předsudek proti sobě.“ Herben před Masarykem jednou prohodil, že pro něho není politika hlavní věcí. Od té doby prý se Masaryk odvolával na toto Herbenovo prohlášení, že ho politika nezajímá. Proto Masaryk řekl 14. září 1899 Herbenovi, že „nemůže být šéfem, protože ho politika nezajímá“. Zároveň vyčetl Herbenovi, že „kdyby byl dost čilý, už mohl mít deníky

vraždě v Polné.)// Vandrovali dva židáci/ od Březiny po silnici./ (Polná, Březina, holka nevinná/ po silnici.)// Jeden Hilsner jmenoval se, /košerácký nůž měl v kapse. (ref.)// Když Anežku vyčíhali,/ do lesa ji dál zavlekli.// Pak ji na zem povalili,/ ze všech šatů ji vysvlékli –// Oprátku jí na krk dali,/ pod krkem ji podřezali.// Krev do mísy nachytali,/ do macesů zadělali.// Pravda najevo jít musí,/ Hilsner šibenici tuší.// Doktor Baxa pravdu hájí,/ Ouředníček židy chválí./ Masaryk židy zastává,/ zaplatit si od nich dává.// Pověz nám teď, Masaryku,/ kolik dostal jsi zlatníků?“ Převzato z: Alexej MIKULÁŠEK, *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století*, Praha 2000, s. 86. Srov. Martin KUČERA, *Reakce na hilsneriádu v táboře českých radikálů*, in: Hilsnerova aféra a česká společnost 1899-1999, Praha 1999, s. 73-88.

²⁶¹ Podle: LA PNP, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 82-83.

tří“.²⁶² Jan Herben měl obavy, že T. G. Masaryk bude příliš zasahovat do chodu redakce, přesto mu nabídl místo v redakci. Masaryk přijal, ale pod podmínkou, že mu *Čas* vyplatí odškodné 6 000 zlatých za dva roky, po které se bude *Času* plně věnovat.²⁶³ Masaryk si představoval spíše než obecně zaměřený deník realistickou tribunu, zaměřenou politicky, Jana Herbena v redakci, ne na místě šéfredaktora. Přesto se Jan Herben do funkce šéfredaktora deníku na základě dohody prosadil.

Dne 3. října 1899 se na základě advokáty vypracovaných stanov ustavilo na schůzi v Šebkově hostinci na Poříčí Tiskařské a vydavatelské družstvo *Čas* v Praze, jehož oficiálním cílem bylo: „Napomáhati živnosti a hospodářství svých členů společným vydáváním na zisk knih a časopisů politických, tak odborných a krásné literatuře věnovaných i provozování živnosti knihtiskařské, litografické a graficko-artistické, nakladatelství všeho druhu a slévárny písmen.“²⁶⁴

V listopadu 1899 se začala plně připravovat proměna týdeníku *Čas* v deník. Pro vydávání deníku zřídil užší výbor *Času* (Jan Herben, Tomáš Garrigue Masaryk, Josef Gruber, Jan Jakubec, Jan Laichter) družstvo s podíly padesát zlatých. Ke zřízení tohoto užšího výboru dal podnět T. G. Masaryk. Herben tak musel konzultovat své záměry s ostatními členy tohoto výboru. Bronislava Herbenová napsala, že „tato užší komise začala nyní Janovi překážeti, stala se mu břemenem, každý rozběh k dílu ochromujícím“.²⁶⁵ Další spor mezi Herbenem a Masarykem vyvstal v otázce svolání ke čtenářům deníku. Herben byl přesvědčen, že na svolání mnozí přispěvatelé čekají. Chtěl také, aby se užší výbor jednoznačně zformuloval koncepci deníku. Herben tedy navrhl na jedné z porad, aby bylo svolání otisknuto v nejbližším čísle. Masaryk mu opáčil: „Co budeme pořád mluvit in theoriam o svolání, má už být dávno sepsáno a bylo by.“ Když Herben vytáhl svolání z kapsy, byl Masaryk zjevně překvapen. Svolání zkritizoval, nepřál si „programové naznačování, nic, jen čistě hospodářsky“. Herben byl uražen zvláště potom, co zadal Masaryk napsat svolání Janovi Jakubcovi. Bronislava Herbenová napsala, že „Jakubec vyznal se mému muži, že neví, co jiného by napsal, než je napsáno v svolání Janově“. Proto prý použil Janovo prohlášení „jen to potom valně rozvodnil“ a Masaryk byl spokojený.²⁶⁶ Krátkým svoláním *Našim*

²⁶² LA PNP, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 82-83.

²⁶³ MÚA AV ČR, Praha, KOR 20/42, fond T. G. M., korespondence, T. G. Masaryk Janu Herbenovi 15. 10. 1899.

²⁶⁴ ANM, fond František Veselý, k. 24, inv. č. 2650, tisk, *Stanovy družstva tiskařského a vydavatelského Čas v Praze*, 1899.

²⁶⁵ LA PNP, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 87.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 87-88.

*přátelům a stoupencům!*²⁶⁷ vyzval výbor k „hojnému upisování podílů“. Poté, co Masaryk začal o deníku, ale i Herbenovi poprvé v září 1899 veřejně pochybovat, nabyl Jan Herben dojmu, že se nově ustanovený užší výbor obrací proti němu. „Kyselost vypukla znovu. V prvním týdnu po 28. říjnu změnil T. G. třikrát své stanovisko vůči deníku,“ napsala Bronislava Herbenová.²⁶⁸ Jana Herbena to „velmi rozrušilo“, i on si, stejně jako jeho manželka Bronislava jistě uvědomoval, že „dává jisté za nejisté, svou minulost i svou budoucnost – majetek svých dětí!“²⁶⁹ A jak napsala Bronislava Herbenová dále, docházela Janovi, který musel svou pozici šéfredaktora neustále obhajovat a vyvracet pochybnosti o své osobě, trpělivost. „Dle nálady mužovi, dalo se očekávat to nejhorší: roztržka. Hrozil tím již několikrát. Nedovedu si nic hroznějšího a skandálnějšího představit, než kdyby se muž měl s Masarykem rozejít, po třináctileté společné práci!“²⁷⁰ Před poradou, kterou měl užší výbor *Času* naplánovanou na 13. listopadu, prosila Bronislava Herbenová o radu Josefa Svatopluka Machara. Obávala se spiknutí výboru proti manželovi. Měl se totiž projednávat návrh Gustava Jaroše, který chtěl ponechat týdeník *Čas* a vedle něho zřídit jiný deník. Bronislava Herbenová se právem obávala, že týdeník *Čas* by za flexibilnějším deníkem zaostával, čímž by byla ohrožena jak samotná existence deníku, tak i Herbenova, který byl na příjmech *Času* přímo závislý. Na schůzi užšího výboru *Času* 13. listopadu 1899 byl Jarošův návrh upraven, bylo schváleno, že „nový deník má mít nové jméno, nepochybně dle Havlíčka *Národní noviny*, ale aby patrně bylo, že se za *Čas* a celou minulost nestydíme, že ji netrháme, má *Čas* zůstat jako součást deníku, a sice jako nedělní poučné čtení pro lid.“²⁷¹ Zároveň T. G. Masaryk vystoupil veřejně s prohlášením na podporu nového deníku: „Pokusíme se tedy o to, založit nový deník. Deník měl by ovšem vycházet co nejdříve, ale o tom rozhodne podpora, která se nám od veřejnosti dostane. Abych řekl přímo, je to otázka peněz. Vyzývám proto všechny své přátele a stoupence, aby k uskutečnění plánu přispívali podle svých sil a brzy... Deník náš jest a bude úplně samostatný a bude mluvčím směru, jež jsem já ve svých pracích snažil se založit a vědecky prohloubit. Jest na našich přátelích, jest na přátelích pokroku, aby nás podporovali, aby pomáhali provést nám naše záměry.“²⁷² Masaryk sám aktivně sháněl

²⁶⁷ Podle: LA PNP, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 93.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 83.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 97-98.

²⁷⁰ Tamtéž.

²⁷¹ Tamtéž, s. 104.

²⁷² ANM, fond František Veselý, k. 24, inv. č. 2651, rukopis, *Prohlášení T. G. Masaryka k založení Času jako deníku*, 15. 11. 1899.

finanční prostředky a snažil se získat vůdčí pozici v užším výboru a posléze i v samotném deníku, jak ukazuje dopis, který napsal 12. listopadu 1899 Bedřichu Hlaváčovi: „Budou-li peníze mé, tož upravím také svůj poměr k *Času*. Vyplatím Herbenovi nějaký obnos, koupím ho (ale právnicky je Herbenův podíl můj), a deník bude ne-li můj, tož hlavně mým a nebude moci rozhodovat nějaké mnohohlavé družstvo. Podíly mimo to budou, ale já budu podílníkem hlavním.“²⁷³

Odlišné názory představitelů užšího výboru na konečnou podobu deníku, poměr týdeníku k deníku a poměr Herbena k periodiku zapříčinilo ochladnutí aktivity většiny představitelů výboru. Nejvíce vystupoval Masaryk, který se nakonec postavil za Herbena a „starý“ *Čas*, podporu přislíbil také Josef Svatopluk Machar. Herben jednal s Antonínem Rennem, na jehož strojích se měl nový deník tisknout. Výboru se částka, kterou Antonín Renn stanovil za tisk, zdála příliš vysoká. Františku Drtinovi se Jan Herben koncem listopadu 1899 svěřil o záměru vést deník sám. Mezitím ale Jan Jakubec a Josef Gruber, největší kritici Herbenových myšlenek, vystoupili z užšího výboru.²⁷⁴ Dne 3. prosince 1899 byl Herben zvolen novým předsedou užšího výboru deníku. Na rozhodující schůzi družstva 16. prosince oznámil, že povede *Čas* sám a bude ho vydávat třikrát v týdnu. Poté vystoupil z družstva, což vyvolalo roztrpčení u podílníků, kteří stáli při Herbenovi, a požadovali od družstva, aby jejich částky vrátilo.

Od 1. ledna 1900 začal Jan Herben vydávat obdeník. Ještě téhož roku se *Čas* změnil na deník. Ačkoli Herben možnost *Času* jako sobotní přílohy deníku nejdříve zavrhoval, sám se této myšlence přiblížil, když zavedl sobotní číslo *Času* jako shrnující a obsahující výtah nejdůležitějších zpráv z celého týdne.

Čas byl v lednu 1900 upraven do podoby oficiální tribuny realistické strany. Na 31. března a 1. dubna 1900 byl svolán ustavující sjezd nové politické strany. O tom, že strana v prvním čtvrtletí roku 1900 vznikne, rozhodla schůze podílníků *Času* už 17. prosince 1899. Toho dne zvolený sedmnáctičlenný akční výbor sestavil časový rozvrh a začal pracovat na struktuře a organizaci strany. Dne 26. prosince byl akční výbor rozšířen o dalších pět členů a současně rozdělen na sedmičlenný výkonný výbor a šestnáctičlennou širší radu. Pro přípravu každé ze tří částí programu (politické a jazykové, hospodářské a sociální, kulturní a školské) byla jmenována zvláštní komise. Návrhy programu byly v polovině ledna hotovy a rozeslány členům výboru. Pražští

²⁷³ Vratislav DOUBEK a kol. (edd.), *Korespondence. T. G. Masaryk – Bedřich Hlaváč*, Praha 2001, s. 16.

Dopis T. G. Masaryka Bedřichu Hlaváčovi z 12. 11. 1899.

²⁷⁴ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 110-111.

členové se zúčastnili sobotních schůzek, věnovaných diskusím o programu, s venkovskými členy se diskutovalo písemně. Na poslední schůzi 3. března se hovořilo hlavně o poměru nové strany k ostatním stranám.

Dne 17. března se výkonný výbor sešel v plném počtu i s venkovskými členy, aby určil dny konání ustavujícího sjezdu. O šesté hodině večerní 31. března zahájil Masaryk schůzi v sále novoměstské restaurace U Štajgrů. S referátem vystoupil mladý historik Zdeněk Václav Tobolka, část programu pojednávajícího o školství a kultuře přečetl místo nemocného Františka Drtiny Karel Štech. Organizační statuta přednesl Václav Bouček. Po každém referátu následovala živá diskuse. Mnozí z účastníků schůze se ten večer setkali poprvé, ačkoli byli přívrženci stejného směru už několik let. Druhý den, v neděli 1. dubna, se po deváté hodině dopoledne dostali ke slovu právníci a ekonomové, na programu bylo jednání o návrhu jazykového a hospodářského a sociálního programu. První přednášel Eduard Körner, hospodářskému a sociálnímu návrhu se věnoval Cyril Horáček. Odpoledne vystoupil Masaryk, aby shrnul současnou politickou situaci a vyslovil se k poměru lidové strany ke stranám ostatním. Po schválení závěrečného prohlášení vystoupil Jan Herben, aby přečetl některé pozdravy, zaslané sjezdu. Ustavujícímu sjezdu realistické strany adresoval otevřený dopis také Václav Klofáč, jeden z předáků radikální mládeže.²⁷⁵ Redaktor časopisu českého dělnictva napsal, že „lidovou stranu může tvořiti jen ten, kdo lidově upřímně cítí, kdo úplně s lidem sroste a lidu se věnoval. A teď se podívejte na pány realisty! Většinou jsou to c. k. profesoři, jejichž škrobenost, otrokářství a rakušáctví je pověstné, jichž policajství a potlačování všeho volnějšího ruchu stalo se přímo příslovečným. A tyto příšery našich městeček, jež za jediného člověka považují c. k. okresního hejtmana, a lidu se vyhýbají na sto honů, ty že zorganizují se nyní v lidovou stranu? Tu bychom se dožili karikatury, jaké svět dosud neviděl.“²⁷⁶

Masaryk si uvědomoval, že k tomu, aby se strana posílila a nebyla jen směšnou karikaturou, jak jí předpověděl Václav Klofáč, musí agitačně působit v českých městech. Moravská metropole dosud novou stranu nepřijala, jako slibnější se jevila města, v nichž působili nejagilnější členové strany, znalí místních poměrů a požívající ve „svých“ městech poměrně velkého vlivu. Jako nejschůdnější cesta se zdálo realistům získat Benešov, město jižně od Prahy, vzdálené od ní jen několik železničních stanic.

²⁷⁵ O radikalismu Václava Klofáče více: Vratislav DOUBEK, *Zadlužený radikál Václav Klofáč*, Slovo a smysl 1, 2004, č. 2, s. 23-32. Srov. Roman VONDRA, *Osobnosti české minulosti. Václav Klofáč (1868-1942)*, HO 20, 2009, č. 7/8, s. 181-184.

²⁷⁶ Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk, Za ideálem a pravdou*, IV (1901-1914), Praha 2001, s. 36.

působil zde František Veselý a Julius Taussig, jedni ze zakládajících členů Masarykovy strany. Mimo to měl k Benešovu vztah i František Drtina, ve Voticích působil právník Čeněk Pinsker a v Hostišově stavěl honosnou vilu Jan Herben. V kraji tedy nebyli realisté žádnou neznámou. Na počátku března 1901 zahájil František Drtina v Benešově sérii přednášek, které měly popularizovat vědu a rozšířit vliv strany. Po Drtinovi přijel do Benešova historik Zdeněk Tobolka, ekonom Josef Gruber a právník Čeněk Pinsker.

Dne 31. března 1901 měl na předpřipravené benešovské půdě vystoupit s přednáškou o Františku Palackém a Karlu Havlíčkovi Borovském Tomáš Garrigue Masaryk. Když Masaryk v určený den v šest hodin večer přijel, z nádražní restaurace se vyhrnul zástup mladočeských „národních dělníků“ s klacky a bejkovci. Masaryk se s pomocí svých přívrženců do připraveného kočáru dostal a před osmou hodinou vystoupil v publikem zaplněném sálu hotelu Na poště. Hned za dámami v první řadě seděli Masarykovi přívrženci, v zadních řadách se tísnili alkoholem posilnění nepřátelé. Ti Masaryka, který vystoupil na pódium, nenechali promluvit ani slovo. Výtržníci zpívali, řvali, nadávali a výskali. Po hodině, kdy se nezdařilo zjednat pořádek, Masaryk odešel. K realizaci zamýšlené přednášky tedy vůbec nedošlo. Hned následující den přinesly *Národní listy* článek s názvem *Fiasko Masarykovců*, pojednávající škodolibě o nezdařené osvětové akci v Benešově. Nejvlivnější český list ukončil svůj článek vítězoslavným: „Profesor Masaryk zkrátka českému lidu nechutná, i nebude mu záživným učiněn ani pomocí oplatky universitních extensí, že proti prof. Masarykovi zavládl v českém těle přímo instinktivní odpor, organismus český ho nesnese a nic na světě nedostane český lid k tomu, aby strávil masarykismus již tolikráte nestrávený a vyvrhnutý.“²⁷⁷ Naopak redakce benešovského mladočeského periodika *Hlasy od Blaníka* vystoupení výtržníků odsoudila: „Uznáváme, že každá zákonně ustanovená organizace má právo starati se o své zmohutnění třeba cestou nepřímou. Komu to není vhod, nemusel na přednášku p. prof. Masaryka chodit a nevalný počet posluchačů by znamenal i při zachování veškeré důstojnosti mnohem výmluvnější odpověď, nežli hulákavé násilnosti, vedle hejna zvědavců, kteří se doslechli, že bude nějaká legrace a přišli se na ni podívat.“²⁷⁸

Na začátku října 1901 vyšla v *Čase* jména tří kandidátů, které strana lidová doporučila po dohodě na sjezdu 15. září svým venkovským voličům v okresech, v nichž se ukázala šance na úspěch. Krátké volební prohlášení upozorňovalo, že se jedná o zcela

²⁷⁷ *Národní listy* 40, 1901, č. 90, 1. 4. 1901, s. 2, *Fiasko Masarykovců*. Srov. Jiří TYWONIAK, *T. G. Masaryk a Benešov*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 30, 1990, č. 2, s. 99-117.

²⁷⁸ *Hlasy od Blaníka* 27, 1901, č. 14, s. 1.

nový, lidový a český směr, vedoucí k promyšlené politické práci.²⁷⁹ Ve volebním okrese Kolín – Kouřim – Uhlířské Janovice doporučili venkovským voličům realisté Václava Beneše, učitele měšťanské školy ve Vršovicích. Ve volebním okrese Jindřichův Hradec – Bystřice – Lomnice byl navržen František Kaněra, lékař ve Strmilově. V soudním okrese říčanském a jílovském kandidoval Jan Herben. Ve volbách neuspěl nikdo z navržených kandidátů České strany lidové.

Od svého vzniku byla nová strana oslabována vnitřními spory. Jednalo se hlavně o finance. Herben finanční potíže deníku řešil zpočátku půjčkami od vlastních přátel či příznivců strany, rok po vydávání deníku však bylo jasné, že bez finanční podpory strany nebude možné *Čas* nadále udržet.²⁸⁰ V únoru 1901 se začal vyostřovat spor mezi Herbenem a některými členy představenstva družstva. Herben o tom píše Veselému: „Byla schůze představenstva, ve které jsme se opět srazili s Eduardem Körnerem. Chce na valné hromadě, která odložena až na 24. února, udělat návrh, aby se družstvo rozešlo a likvidovalo.“²⁸¹ Na valné hromadě družstva *Času* 24. února 1901 bylo nakonec rozhodnuto, že dojde ke zřízení podpůrného garančního fondu, který by měl pomoci časopisu z nesnází. Benešovští realisté se zhostili úkolu sebrat 24 000 korun na garanční fond pro *Čas*. Veselý s Taussigem sice neshromáždili celou sumu, ale „sbírka vynesla 13 049 K 11 h, z nichž 12 000 K se dostalo Beaufortovi. Tím byl deník do zimy 1901 zabezpečen.“²⁸² V říjnu 1901 se družstvu, které řídilo vydávání *Času*, znovu nedostávalo kapitálu. Měsíční splátky se zpožďovaly, o čemž nakladatel Beaufort okamžitě informoval Veselého: „Dovoluji si Vám tímto co nejuctivěji připomenouti, že mně splátka na měsíc září dva tisíce korun dosud nedošla.“²⁸³ Garanční fond nakonec splátku za září zaplatil, ale splátka za listopad se opět opozdila. Masaryk navštívil Beauforta osobně a přislíbil mu, že pokud nebude v nejbližším čase sjednána náprava, postará se o řádné placení splátek osobně.²⁸⁴ Garanční fond byl v listopadu už zcela

²⁷⁹ *Čas* 15, 1901, č. 270, s. 1.

²⁸⁰ Podle: ANM, fond František Veselý, k. 20, inv. č. 2740, korespondence, František Veselý, Jan Herben Františku Veselému, 9. 2. 1901 z Prahy do Benešova Jan Herben napsal Františku Veselému: „Potvrzuji Vám tímto, že jste mi laskavě dne 8. února zapůjčil 600 korun. [...] Slibuji, že Vám je vrátím, jakmile dostanu z družstva půjčku, o kterou jsem žádal. Byl jsem k slzám dojat Vaší obětavostí.“ In: Tamtéž.

²⁸¹ Tamtéž.

²⁸² ANM, fond František Veselý, k. 20, inv. č. 2455, rukopis, František Veselý, *Vzpomínka na Jana Herbena*. Beaufortovi vyplácel garanční fond, v jehož čele stál František Veselý, každý měsíc splátku ve výši 2 000 K.

²⁸³ ANM, fond František Veselý, k. 29, inv. č. 2727, korespondence, Eduard Beaufort Františku Veselému, 1. 10. 1901, z Prahy do Benešova.

²⁸⁴ Podle Martin KUČERA, *Herbenova aféra 1905. K zákulisí reorganizace strany realistů*, *Moderní dějiny* 3, 1995, s. 33. Beaufort si uvědomil, že mezi ním a garančním fondem v podstatě neexistuje žádná písemná smlouva, na základě níž by mohl splátky vymáhat. Navrhl proto Františkovi Veselému, že „byste

vyčerpán, což Veselý sdělil Beaufortovi dopisem: „Nemám už žádné hotovosti, ze které bych mohl něco pro *Čas* poukázati. Celý dosavadní výtěžek ze sbírky už Vám byl vyplacen. O další akci bude se jednat na schůzi, kterou pan dr. Herben svolává na 15. prosince.“²⁸⁵ Nespokojený nakladatel Veselému obratem odepsal: „Váš ctěný list mě v nejvyšší míře překvapil. Spoléhal jsem pevně na to, že ujednání naše jsou závazná pro obě strany, nejméně do konce dubna 1902. I žádám od Vás obratem vyjádření, že za listopad a prosinec obnos korun čtyři tisíce mně nejdéle do konce prosince tohoto roku vyrovnán bude. Jinak byl bych nucen okamžitě, důsledky z porušení Vašeho závazku vyvoditi. Jsem přesvědčen, že Vy jako předák strany, zaručením tímto menší riziko nesete, než jakému bych byl vydán já, jako osoba soukromá.“²⁸⁶ Herben se snažil Veselého přesvědčit, aby přistoupil na Beaufortovy požadavky: „Teď v poledne p. Beaufort mi ukázal Váš list a oznámil mi, že Vám psal psaní, v němž žádá, abyste se mu zaručil jménem strany, že za listopad a prosinec dostane po tisíci [!] zlatých. Mně pak řekl, že na Vaší odpovědi závisí osud *Času*, když se nezaručíte, vytiskne osmého prosince poslední číslo! Prosím Vás, odpovězte mu kladně.“²⁸⁷ František Veselý se však vlastní osobou zaručit nechtěl a Herben ho za to nařkl, že nevěří v budoucnost deníku.²⁸⁸

Na schůzi strany 15. prosince 1901 požádal Jan Herben důvěrníky stranické organizace o půjčku, aby *Čas* mohl dále vycházet.²⁸⁹ Současně si Herben opatřil peníze na směnky, které mu podepsali jeho přátelé a známí. Začátkem března 1902 se opět vyostřil konflikt mezi Herbenem a představenstvem družstva. „Představenstvo družstva ve schůzi počátkem března usneslo se, dříve než jsem do schůze přišel, aby družstvo vyhlásilo likvidaci.“²⁹⁰ Družstvo se dostalo 5. října 1902 do likvidace.²⁹¹ Přesto se

laskavě zaslal ustanovení, ve kterém byste svým jménem, popřípadně přál-li byste si i jmény některých dalších pánů, zaručil, že budete mně až do měsíce března nebo května roku 1902 zasílati každého měsíce splátku v částce K 2 000 na účet pana Dra Jana Herbena, za což já se opět zavazuji obstarat tisk deníku *Čas*.“ Veselý však takový finanční závazek odmítl převzít. Podle ANM, fond František Veselý, k. 29, inv. č. 2727, korespondence, Eduard Beaufort Františkovi Veselému, 29. 10. 1901 z Prahy do Benešova.

²⁸⁵ ANM, fond František Veselý, k. 29, inv. č. 2727, korespondence, František Veselý Eduardu Beaufortovi, 4. 12. 1901, z Benešova do Prahy.

²⁸⁶ ANM, fond František Veselý, k. 29, inv. č. 2727, korespondence, Eduard Beaufort Františkovi Veselému, 5. 12. 1901, z Prahy do Benešova.

²⁸⁷ Tamtéž.

²⁸⁸ Tamtéž. Jan Herben píše Františkovi Veselému: „Myslím, že jste mému psaní neporozuměli. Neodvážil bych se prosit Vás, abyste se osobně zaručovali Beaufortovi za listopad a prosinec, nýbrž jménem straníků, kteří se 15. prosince sejdou. A to pokládám za možné! Proč nevěříte v úspěch schůze 15. prosince... Nevěřit deníku je bezdůvodné.“

²⁸⁹ Podle Martin KUČERA, *Herbenova aféra 1905. K zákulisí reorganizace strany realistů*, Moderní dějiny 3, 1995, s. 30.

²⁹⁰ ANM, fond František Veselý, k. 29, inv. č. 2727, korespondence, Jan Herben Františkovi Veselému, 16. 3. 1902, z Prahy do Benešova. Představenstvo družstva si totiž bylo vědomo, že od 1. ledna 1902 mají

Herbenovi samotnému podařilo vydávat noviny až do října roku 1902, kdy se ocitl ve finanční krizi.²⁹² Na podzim 1902 se na schůzích Československé strany lidové jednalo, zda má realistická strana *Čas* podpořit. Na schůzi 11. prosince navrhl Masaryk, aby byl stranický tisk podpořen, akcí na záchranu *Času* byl pověřen František Veselý společně s Juliem Taussigem.²⁹³ Kritici Jana Herbena v čele se Zdeňkem Václavem Tobolkou založili v listopadu 1902 družstvo, které začalo vydávat týdeník *Přehled*.²⁹⁴ Masaryk se za Herbena postavil, ačkoli byl mnohdy kritický ke svému žurnalistickému kolegovi, jevil se mu Herbenův charakter, oddanost, stejné náboženské přesvědčení a dlouhá novinářská praxe pro chod strany výhodnější, než Tobolkovo mládí a chladná lhostejnost vůči duchovním hodnotám lidského života.²⁹⁵

V lednu 1903 benešovští realisté zahájili záchranu *Času* uspořádáním sbírky mezi důvěrníky strany. Výnos nebyl velký, sešlo se 2 314 K 16 h.²⁹⁶ Peníze byly brzy spotřebovány, Masaryk se proto rozhodl podpořit a rozšířit Tobolkovo Lidové družstvo o podílníky *Času*, kterým byl na návrh Veselého a Taussiga stanoven podíl sto korun. Masaryk tím sledoval snadnější převzetí *Času* do majetku strany, která by řídila chod novin prostřednictvím družstva, jemuž by byl deník podřízen. Herben nebyl s Masarykovou myšlenkou spokojen, Františkovi Veselému napsal: „Můj poměr ke straně začíná být komický. Shání se družstvo, které má ode mne převzít *Čas*. To se může stát někdy na podzim, podle toho, jak se peníze upisují. Já však se mám starat udržet *Čas* do té doby, až ho družstvo bude moci převzít. Opravdu komická věc, neboť

podle stanov podílníci možnost vypovědět svůj podíl. Zároveň tím vznikalo nebezpečí, že podílníci podíly vypovědí hromadně, na jejich vyplacení však nebude mít družstvo kapitál. Herben poukazyval na to, že vypovězení podílu je dlouhodobá událost, trvající rok a za rok by bylo možné opatřit dostatečnou sumu na vyplacení vypovězených podílů podílníkům.

²⁹¹ Podle Martin KUČERA, *Herbenova aféra 1905. K zákulisí reorganizace strany realistů*, *Moderní dějiny* 3, 1995, s. 30.

²⁹² Františkovi Veselému Herben napsal: „Zachránil jsem se od září do dneška tím, že každé číslo platím hotově. Beaufort nechce dopustit, aby můj další úvěr rostl. Letošní letní měsíce strašně mne vyplatily. Byly zoufalé, nekonečně horší než vloni, neboť odpadly naděje. Nevydržel bych dlouho deficit letošní splátky dluhů loňských, jestliže mně strana nepomůže. Upínám úpěnlivě své zraky k Benešovu.“ In: ANM, Praha, fond František Veselý, k. 20, inv. č. 2455, rukopis, František Veselý, *Vzpomínka na Jana Herbena*.

²⁹³ Podle Zora DVOŘÁKOVÁ, *Než se stal prezidentem. T. G. Masaryk a realisté 1882-1918*, Praha 1997, s. 111.

²⁹⁴ *Přehled* se měl stát protiváhou Herbenova *Času*. Výkonný výbor strany si však vymohl, že se obě periodika vystříhají osobních sporů. Podle: Martin KUČERA, *Herbenova aféra 1905. K zákulisí reorganizace strany realistů*, *Moderní dějiny* 3, 1995, s. 27.

²⁹⁵ Podle: Martin KUČERA, *Herbenova aféra 1905. K zákulisí reorganizace strany realistů*, *Moderní dějiny* 3, 1995, s. 27.

²⁹⁶ ANM, Praha, fond František Veselý, k. 20, inv. č. 2455, rukopis, František Veselý, *Vzpomínka na Jana Herbena*.

udrží-li *Čas* sám, nač ho budu družstvu předávat?“²⁹⁷ Koncem dubna Masaryk od záměru zřídit pro *Čas* družstvo a předat periodikum do rukou strany upustil. Herben si to vysvětloval takto: „Jsme tedy tam, kde jsme byli na počátku roku: Herbene, pomoz si sám. Na únor, březen a duben jsem si pomohl. Na květen zeje přede mnou velké černé prázdno...“²⁹⁸

Tomáš Garrigue Masaryk se v září 1903 rozhodl, že se začne sám více starat o povznesení *Času*. Zavedl pravidelné redakční porady, které sám vedl. Herbenovi napsal Masaryk doporučení, jak docílit toho, aby *Čas* vyběděl natrvalo z finančních potíží. „Kdybych měl říci jedním slovem, co mně v *Čase* schází,“ napsal Masaryk, „pieta k započaté práci, a tudíž nepokračování v té práci. Situace *Času*, jak soudím, vyžaduje zlepšení, energický pokus o zlepšení. Aby dobří lidé neztratili víru!“²⁹⁹ Naopak František Veselý radil Herbenovi, aby zastavil vydávání deníku a vrátil se k finančně méně náročnějšímu týdeníku, Herben tuto možnost však pokládal za krok zpět, a proto to důrazně odmítl. Dne 23. října Herben oznámil v *Čase*, že periodikum přestává být oficiálním deníkem strany.³⁰⁰ Oficiálně strana akceptovala Herbenovo oznámení koncem roku 1903.³⁰¹ Veselý s Taussigem přejmenovali družstevní podíly určené pro *Čas* na „Všeobecnou důvěrnou sbírku“, která měla do budoucna podporovat Herbenem vydávané periodikum.

Nejenže Herben ve straně čelil nedůvěře vůči své osobě, ale musel odrážet i útoky zvenčí. V únoru 1901 profesor kolínského gymnázia Ignác Kadlec vytýkal *Času* polemickou jízlivost vůči mladočechům, shovívavost vůči socialistům a neurovnanost a nerozhodnost v náboženských otázkách. Masaryk s Herbenem ospravedlňovali shovívavost vůči socialistům tím, že právě socialisté zasluhují ohledy pro své společenské znevýhodnění, reprezentují především dělníky a chudinu.³⁰² Další kritik deníku Jan Peisker naříkal nad „klukovinami *Času*“, *Čas* a jeho žurnalista Herben škodí

²⁹⁷ ANM, Praha, fond František Veselý, k. 29, inv. č. 2727, korespondence, Jan Herben Františkovi Veselému, 28. 3. 1903, z Prahy do Benešova.

²⁹⁸ ANM, Praha, fond František Veselý, k. 29, inv. č. 2727, korespondence, Jan Herben Františkovi Veselému, 28. 3. 1903, z Prahy do Benešova.

²⁹⁹ Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*, IV (1901-1914), Praha 2005, s. 141, dopis T. G. Masaryka Janu Herbenovi, 1903.

³⁰⁰ Podle Zora DVOŘÁKOVÁ, *Než se stal prezidentem. Masaryk a realisté 1882-1918*, Praha 1997, s. 117.

³⁰¹ Podle Martin KUČERA, *Herbenova aféra 1905. K zákulisí reorganizace strany realistů*, *Moderní dějiny* 3, 1995, s. 34.

³⁰² Lidové noviny 1933 č. 120. *List z roku 1901*, edice Masarykova dopisu adresovaného profesoru kolínského gymnasia Ignáci Kadlecovi.

prý dobré pověsti realismu, Masaryka a celého národa.³⁰³ Ferdinand Jokl z Brna obžaloval *Čas* z „šovinismu a klerikalismu protestanského.“³⁰⁴

Mladočeský tisk Herben proti sobě popudil v červenci 1903, kdy kritizoval v *Čase* mladočeské pojetí Husových oslav, které označil jako pokrytecké, nevystihující Husův charakter, dokonce některé mladočeské projevy označil za klerikální, zvláště projev Jana Podlipného, bývalého pražského starosty a vůdčího představitele mladočechů. Jan Podlipný totiž Husa na základě Pekařova elaborátu označil za ctitele kultu Panny Marie.³⁰⁵ *Národní listy* se proti *Času* ostře ohradily. Obvinily realisty, spojené s evangelickými kruhy, z práce ve prospěch Pruska, Herbena napadly pro jeho účast na schůzi evangelických emisarů v sídle pražských Němců v tzv. Casinu. Pětidílnou sérií Herbenových článků s názvem *Práce pro krále pruského* odpovídal *Čas Národním listům* neméně útočně takřka po celý červenec 1903.³⁰⁶

5.4. Herbenova aféra

„V roce 1905 byl na Herbena podniknut velmi podlý útok,“ napsal básník a literární historik Josef Ošmera. „Tehdy Herbena vyloučili ze strany realistické, již budoval a již vždy věrně sloužil. I nejbližší přátelé ho opouštěli. A přece se obhájil a s pomocí Macharovou očistil.“³⁰⁷ Od začátku roku 1903 se v Masarykově straně začaly formovat dvě rozdílné frakce. Jedna kolem časopisu *Přehled*. Josef Gruber, Eduard Körner, Rudolf Pilát, August Žalud a Zdeněk Václav Tobolka nejdříve kritizovali Herbenovu činnost v *Čase*, poté podrobili kritice i názory Masarykovy. Proti této pravicově laděné skupině vystupovali levicově ladění realisté v čele s Aloisem Hajnem. Obě frakce se snažily získat rozhodující vliv pomocí stranického tisku, čímž se do popředí jejich zájmu dostal šéfredaktor *Času* Jan Herben. Obě skupiny kritizovaly Herbena, a

³⁰³ Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*, IV (1901-1914), Praha 2005, s. 139.

³⁰⁴ Tamtéž.

³⁰⁵ Jan Hus podle Josefa Pekaře žádal jiné vůdčí autority církve, než je papež. Podle Husa byl hlavou církve Kristus. Hus uznával svaté, mezi nimi také Ježíšovu matku Marii. Podle: Josef PEKAŘ, *O smyslu českých dějin*, Praha 1990, s. 122.

³⁰⁶ Srov. Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Moje zápisky 1871-1914*, Luboš VELEK – Alice VELKOVÁ (edd.), Praha 2004, s. 143-144. K Husovi se vrátil Herben ještě v roce 1926. Pro zahraniční čtenáře vydalo nakladatelství Kalich v Praze Herbenovu knihu *Husitství a bratrství*. Obšírně představil postavu Jana Husa, Jana Žižky, Petra Chelčického, Jana Blahoslava a Jana Amose Komenského, nastínil zánik Jednoty bratrské a připomenul ohlas české reformace v cizině. Důležitou část knihy tvoří doslov, v němž Herben shrnul myšlenky historiků devatenáctého a počátku dvacátého století o Husovi a husitství.

³⁰⁷ Josef OŠMERA, *Jan Herben*, Praha 1937, s. 6.

poukazovaly zvláště na skutečnost, že při předběžné kontrole účtů *Času* bylo zjištěno, že celkový dluh deníku činí 270 000 korun.³⁰⁸ V první polovině roku 1904 se finanční zatížení stalo pro Herbena neúnosné natolik, že se odhodlal k zoufalému gestu. V květnovém čísle časopisu *Čas* adresoval čtenářům svou žádost o pomoc. František Veselý vzpomíná: „Dne 1. května vyšel v *Čase* otevřený list přátelům. [...] V něm žádal dr. Herben, aby si jeho přátelé uložili daň ve prospěch *Času*, zámožnější, aby zaslali dvojnásobné předplatné, méně majetní příplatek pět korun k ročnímu předplatnému.”³⁰⁹ I tento zoufalý pokus Jana Herbena o záchranu *Času* ztroskotal. Od června 1904 do podzimu roku 1905 převzal vedení administrace do svých rukou nakladatel Beaufort, který z příjmů z inzerátů hradil tisky, papír i chod administrace a na chod redakce vyplácel Herbenovi měsíční paušál.³¹⁰

Herben musel z měsíčního paušálu vyplácet platy redaktorům, pro vlastní potřebu mu zbývalo zřejmě velice málo, proto u doktora Chvojky z Dejvic podepsal 10. června 1905 směnku na obnos tisíc korun, aby si sám vypůjčil na živobytí.³¹¹ Ve straně se začaly objevovat spekulace, že Herben defraudoval peníze určené pro sirotky po obětech důlního neštěstí v Mostě. Emanuel Chalupný,³¹² který na přání Masaryka vedl v *Čase* v roce 1903 vnitropolitickou rubriku, veřejně nařkl Jana Herbena ze zpronevěry výtěžku šesti set padesáti korun, které vynesla mostecká sbírka. Herben si byl svou nevinou jist, když napsal manželce Bronislavě, proč peníze držel tak dlouho ve svých rukou: „Redakce *Práva Lidu* přišla k němu [Jungovi] s dotazem, co je s mosteckou sbírkou. On řekl, že neví, ale že se za mne zaručuje, že peníze jsou v pořádku... Já jsem řekl: ‚Peníze jsou každému k dispozici, kdo přijde.‘ Naši mostečtí důvěrníci nechtěli peníze převzít a radili dát je Severočeské jednotě. Té zase já nechtěl je dáti, poněvadž je baxovská, a proto čekal jsem na vhodnou příležitost, aby se peníze mohly obrátit k účelu svému.”³¹³ Zároveň sdělil manželce, že jeho finanční situace není příznivá, z toho důvodu jí může zaslat pouze třicet až čtyřicet korun pro potřeby chodu

³⁰⁸ Podle: Martin KUČERA, *Herbenova aféra 1905. K zákulisí reorganizace strany realistů*, Moderní dějiny 3, 1995, s. 39.

³⁰⁹ ANM, Praha, fond František Veselý, k. 20, inv. č. 2455, rukopis, František Veselý, *Vzpomínka na Jana Herbena*.

³¹⁰ Tamtéž.

³¹¹ VHÚ, Praha, fond Jan Herben, korespondence, Emanuel Chvojka Janu Herbenovi, 30. 12. 1914. Bratr zemřelého dejvického doktora Chvojky se dožaduje zaplacení Herbenova starého dluhu.

³¹² Více o působení Emanuela Chalupného uvnitř pokrokové strany: Jiří KOŘALKA, *Společenské prostředí města Tábora na přelomu 19. a 20. století a Emanuel Chalupný*, in: Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor, Praha 1999, s. 221-231.

³¹³ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 15. 9. 1905 z Prahy do Hostišova.

hostišovské domácnosti.³¹⁴ O aféru s mosteckou sbírkou se začaly zajímat noviny a brzy ji vynesly na povrch. Dne 3. října 1905 si Josef Svatopluk Machar poznamenal, že „aféra se sirotčí sbírkou může vypuknouti na veřejnost každou chvíli. Dr. Herben řekl mi, že se toho nebojí, a že se ubrání, vyleze-li věc na veřejnost...“³¹⁵ Události dostaly rychlý spád. Dne 5. listopadu se výkonný výbor strany rozhodl vyloučit Jana Herbena ze svého středu. A nejen to. Jan Herben byl lidem představen s cejchem defraudanta za zpronevěřenou mosteckou sbírku pro tamní sirotky. Dne 17. prosince 1905 otiskl Herbenův přítel Josef Svatopluk Machar v *Čase* článek s názvem *O člověka...*, v němž se pokusil očistit přítelovo jméno. František Drtina správně soudil, že spor se vedl nejen o Herbena, ale především o „žurnalistickou, morální a intelektuální kvalifikaci jednotlivých stoupenců strany.“³¹⁶ Zároveň František Drtina navrhl ustavit ve věci sporu rozhodčí soud, který by měl jednohlasně buď potvrdit, nebo vyvrátit případnou Herbenovu vinu. Sám Drtina byl přesvědčen, že švagr defraudantem není, ale tisk vytáhl aféru na světlo a proto je nutné ve sporu veřejně pokračovat a také jej veřejně ukončit.

Dne 24. prosince byl v *Čase* otištěn jako epilog Macharův stylizovaný dopis Masarykovi uvedený slovy: „Tomáši, boj dra Herbena s výkonným výborem je dobojován. Sešli se důvěrníci strany, restringovali spor na čistě juridickou otázku: byla-li defraudace čili nic a po dlouhé debatě usnesli se na tomto dokumentu: ‚Sjezd důvěrníků České strany lidové na schůzi v Praze 17. prosince 1905 konané skončil své rokování těmito projevy: Výkonný výbor uznává, že dr. Herben neměl v záležitosti mostecké sbírky úmysl defraudovati a odvolává usnesení své ze dne 27. října 1905 o vyloučení jeho ze strany.‘ Dr. Herben prohlašuje, že lituje svých invektiv v *Čase* a odvolává je...“³¹⁷ Josef Svatopluk Machar zřejmě nečekal tak rychlé vyřešení sporu, jehož řešení mu připomnělo přísloví „Vlk se nažral, koza zůstala celá,“ které parafrázoval jako „Vlk výkonného výboru se nažral, koza Herbenova zůstala celá, ale musí litovat, že se bránila proti zubům vlkovým. [...] Znamenitě!“³¹⁸ Josef Svatopluk Machar byl rozčarován tím, jak spor dopadl. Chápal to jako urážku české morálky,

³¹⁴ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herbena Bronislavě Herbenové, 15. 9. 1905 z Prahy do Hostišova.

³¹⁵ Josef Svatopluk MACHAR, *O člověka... S pravdou ven!*, in: Prosa z let 1904-1905, Feuilletonů kniha osmá, Praha 1907, s. 217

³¹⁶ MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., 24/42, Čas a T. G. M., rukopis Františka Drtiny, *Odvolání Dra Herbena*, 15. 12. 1905, Praha.

³¹⁷ Josef Svatopluk MACHAR, *T. G. Masarykovi*, in: Prosa z let 1904-1905. Feuilletonů kniha osmá, Praha 1907, s. 226.

³¹⁸ Tamtéž.

křivou domluvu, která se udála pod pláštěm svornosti.³¹⁹ Dnes nelze přesně říci, zda Jan Herben zamýšlel svěřené peníze zpronevěřit, o jeho nevině by ale mohla svědčit *Hlavní kniha Času*, zaznamenávající s přesností veškeré náklady a výdaje *Času* na přelomu století. Jan Herben byl člověk praktický, vše, co se týče financí *Času* i finančních transakcí, kterých se *Čas* jakkoliv zúčastnil, velmi pečlivě zaznamenával.³²⁰ Při hlubším bádání v *Hlavní knize Času*, jsem zjistila, že položky přijatých i vydaných financí si přesně odpovídají. Bohužel nebyla tato *Hlavní kniha Času* dovedena až do konce roku 1905.³²¹

Josef Svatopluk Machar nebyl jediným, kdo se za Herbena a *Čas* postavil. Benešovský realista František Veselý otiskl v *Čase* 10. prosince 1905 prohlášení následujícího znění: „Není možné dále pasivně přihlížet tomu, jak zaniká jediný pokrokový deník pro nedostatek peněz. Proto se vytvoří nakladatelské družstvo Pokrok, do jehož rukou deník *Čas* přejde. S věřiteli dr. Herbena již bylo jednáno a jistinou šedesát tisíc korun lze provést uspořádání všech obchodních dluhů dosavadního podniku.“³²² Veselý společně s nakladatelem Gustavem Dubským svolali na 12. prosince 1905 schůzi věřitelů Herbenova deníku, aby se s nimi dohodli na vyrovnání dluhů, přičemž došlo také k dohodě s největším z věřitelů, nakladatelem Beaufortem. Veselý postupně očistil deník od dluhů, když věřitelé převedli svoje pohledávky na nově vzniklé družstvo Pokrok.

³¹⁹ Josef Svatopluk MACHAR, *T. G. Masarykovi*, in: Prosa z let 1904-1905. Feuilletonů kniha osmá, Praha 1907, s. 226. Jan Herben v pozdějších letech nezapomněl, jakou službu mu Machar prokázal, když se za něho v roce 1905 postavil před veřejností a pomohl očistit jeho jméno. Herben vystoupil na Macharovu obranu v *Čase* v listopadu roku 1911. Cyril Žďárský, člen redakce *Národních listů*, žaloval Josefa Svatopluka Machara za fejeton *Mrtvé duše*, který otiskl *Čas* 23. července 1911. Podle obžaloby nepřístojnými narážkami, které uvádí ve svém fejetonu, vystavil Machar redakci *Národních listů* posměchu celé veřejnosti. Machar komentoval situaci, v níž se *Národní listy* nacházely. Dědici po Juliu Grégrovi prodali *Národní listy* akciové společnosti Pražská knihtiskárna. Machar přirovnal odprodanou redakci ke Gogolovým „mrtvým duším“, koupeným nevolníkům.³¹⁹ Machar při výslechu popřel svou vinu, načež porota Machara jednohlasně osvobodila s odůvodněním, že pravda, kterou Machar v článku napsal, přece nemůže být urážkou. *Národní listy* totiž zakoupil v roce 1910 Karel Kramář za milion sedm set tisíc korun, a je pravda, že, za tuto částku „obdržel“ veškerý mrtvý, ale i živý inventář *Národních listů*. Jan Herben procesu, z něhož Machar vyšel jako nevinný, přikládal velkou váhu. Konečně bylo dosaženo vítězství nad největším konkurentem na poli české žurnalistiky. Více: Luboš VELEK, *Karel Kramář a Národní strana svobodomyslná (mladočeská) 1890-1914*, in: Jan BÍLEK – Luboš VELEK (edd.), Karel Kramář (1860-1937), Život a dílo, Praha 1999, s. 104-138.

³²⁰ Z let 1903-1905 nemám k dispozici žádné Herbenovy účty. Přesto nesouhlasím s názorem historika Martina Kučery, že Herben neměl o svých financích v té době dostatečný přehled a na celou sbírku a peníze z ní získané zapomněl. V důsledku vlastní tíživé finanční situace spíše čekal, až nastane příhodná doba na jejich nepozorované vrácení.

³²¹ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, *Hlavní kniha Času*, 1900-1902.

³²² Zora DVOŘÁKOVÁ, *Než se stal prezidentem. Masaryk a realisté 1882-1918*, Praha 1997, s. 135.

6. Česká strana pokroková 1906-1913

O vadách našeho pokrokářství psali jsme tolikrát v době, kdy bylo navrchu a kdy pokrokáři se procházeli jako pávi, že se nám skoro nechce o tom psátí dnes, kdy chodí jako zmoklé slepice...

*Ferdinand Peroutka*³²³

Dne 21. ledna 1906 byla na sjezdu za předsednictví advokáta Václava Boučka ustavena Česká strana pokroková. Strana vznikla vlastně už o rok dříve, 16. května 1905, sloučením lidové strany s frakcí kolem časopisu *Osvěta lidu* v čele s Aloisem Hajnem. Počátkem roku 1903 navštívil Masaryka Alois Hajn, redaktor pardubické *Osvěty lidu*, někdejší Masarykův posluchač na univerzitě, s návrhem, že Hajnovi přívrženci se spojí s realisty v jedinou politickou stranu. O rok později uveřejnil Alois Hajn v *Osvětě lidu* prohlášení, že jeho frakce nesouhlasí s poměry ve straně státoprávně pokrokové, především s jejím odchýlením od programu, nenávisí k sociální demokracii a k realistům. Frakce Aloise Hajna ze strany státoprávně pokrokové vystoupila, a z Antonína Hajna, Aloisova bratra a člena strany státoprávně pokrokové, se stal radikální odpůrce Masarykův, který proti němu nesmiřitelně vystupoval na veřejných schůzích i v tisku.³²⁴

Za svou tribunu zvolila nově ustavená strana časopis *Čas*. Dne 1. listopadu 1906 byla uzavřena společenská smlouva tiskařského a nakladatelského družstva Pokrok v Praze. Společnost s ručením omezeným zřídili a společenskou smlouvu podepsali Tomáš Garrigue Masaryk, Gustav Dubský, František Veselý, Julius Taussig, František Drtina, Karel Veselý, Ladislav Lehovec, František Tropp, Josef Laichter, František Zahálka, Jaroslav Kracík, Jan Šťastný a Karel Štech. Předmětem společenského podniku bylo společné vydávání knih a časopisů, především deníku *Čas*. Družstvo mělo fungovat na dobu neurčitou, ne však kratší než do 31. prosince 1926. Kmenový kapitál společnosti činil padesát tisíc korun, z nichž jen knihkupec a nakladatel Gustav Dubský

³²³ Ferdinand PEROUTKA, *Přítomnost* 4, 1927, č. 12, s. 177-178. Ferdinand Peroutka se v článku zamýšlí nad příčinami úpadku pokrokářského hnutí.

³²⁴ Podle: Alois HAJN, *Život novinářův*, Praha 1930, s. 150-151. Radikální pokrokáři s realisty jednali už na přelomu století. Srov. Martin KUČERA, *Česká strana radikálně pokroková na konci 19. století a jednání s realisty na podzim 1899*, *Sborník k dějinám 19. a 20. století* 13, 1993, s. 7-23. Více o Aloisu Hajnovi: Jiří KOTYK, *Alois Hajn (1870-1953)*, *Zprávy Klubu přátel Pardubicka* 33, 1998, č. 7-8, s. 198-200.

složil dvacet tisíc korun, ostatní společníci, včetně Masaryka, složili podíl v hodnotě pět set, výjimečně tisíc korun. Jelikož se Jan Herben potýkal s nedůvěrou, pramenící s aférou se sirotčími penězi, měl na přeměnu deníku *Čas* v tiskový orgán pokrokové strany podíl hlavně František Drtina. Drtina chtěl deník rozšířit a klást větší důraz na propagaci periodika. Za základ úspěchu deníku pokládal silnou redakci, podléhající družstvu. Bylo třeba rychle odstranit poměry v *Čase*, pramenící z aféry se sirotčími penězi a nedostatkem financí. Redaktoři totiž dostávali plat až o měsíc později, Herben, aby snížil náklady, redukoval platy lokálkářům i reportérům. Lokálkář Karel Pelán napsal T. G. Masarykovi dopis, v němž si stěžoval na poměry panující v redakci *Času*. Herbenovi se Pelánův plat zdál neúměrně vysoký v porovnání s prací, kterou odváděl. Pelán se rozhodl s Herbenem o svém platu více nejednat a vyjednávat s Masarykem.³²⁵ Masaryk vzal stejně jako v roce 1903 otěže *Času* do svých rukou, zúčastnil se redakčních porad, doporučoval a navrhoval.³²⁶ Masaryk Herbena nabádal k větší důslednosti a nekompromisnosti. V redakci totiž Herben neprosazoval autoritářský postoj vůči kolegům. „Byla to volná republika, a povrchní pozorovatel by snadno byl mohl nabytí dojmu, že je až příliš volná, že ji nikdo neřídí a že *Čas* je listem, do kterého sice tito redaktoři i jiní přispívatelé píšou, ale který se záhadným jakýmsi způsobem rediguje vlastně sám.“³²⁷

V dubnu roku 1907 rekapitulovali za výbor tiskařského a nakladatelského družstva Tomáš Garrigue Masaryk, František Veselý a Gustav Dubský pokroky *Času*, které učinil od prvního března 1906. Za rok stoupl počet odběratelů o 27,5 % a výtěžek z inzerce o 33,5 %. Aby se vydávání deníku *Čas* se stalo hmotně výhodným, vyzval výbor družstva Pokrok předtištěnými dopisy společensky činné příznivce, aby se stali „tichými společníky družstva“ a vložili na provoz deníku vklad nejméně padesát korun.³²⁸

Ideologicky vycházela Česká strana pokroková z myšlenek realistického hnutí osmdesátých a devadesátých let devatenáctého století. Její politický program požadoval

³²⁵ MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., 20/42, *Čas* a T. G. M., korespondence, Karel Pelán T. G. Masarykovi, 25. 12. 1905, Praha.

³²⁶ MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., 20/42, *Čas* a T. G. M., tisk s přípisem T. G. Masaryka, plán redakční rady, 2. 10. 1905.

³²⁷ Ladislav KUNTE, *Otec Herben*, Panorama 4, 1935, č. 14, s. 55.

³²⁸ MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., 20/42, tisk, *Provolání výkonného výboru tiskařského a nakladatelského družstva Pokrok*, duben 1907, Praha. Status „tichého společníka“ byl v svolání vymezen následovně: „Tichý společník má nárok na podíl ze zisku družstva, ale jméno jeho ve smlouvě společenské uvedeno není a nijak neručí za dluhy družstva, takže nemůže na něm býti žádáno nic více, než složení upsaného vkladu, a ztráta jeho nemůže činiti více, než upsaný vklad.“

postupnou demokratizaci Rakouska-Uherska, zavedení všeobecného volebního práva, rovnoprávnost všech národů monarchie na základě přirozeného práva, zeslabení centralismu a posílení národnostně teritoriální autonomie, přičemž hlavně Masaryk zdůrazňoval význam drobné politické práce a odmítal radikalismus. Zároveň pokrokaři prosazovali hospodářské a kulturní posílení národa.³²⁹ Pokroková strana jako jediná česká strana neměla ve svém programu požadavek provedení českého historického státního práva. Za základ veškeré své politiky pokládala Česká strana pokroková všeobecné rovné právo hlasovací. Všeobecným volebním právem se začala předlitavská vláda více zabývat poté, co roku 1904 podal demisi dosavadní předseda vlády Ernst von Koerber. Na jeho místo nastoupil baron Paul von Gautsch, zastávající tuto funkci v letech 1897 až 1898. Postava barona Gautche naplňovala české politiky nadějami na větší porozumění pro jazykové požadavky. Gautsch přislíbil dokonce zřízení české univerzity v Brně. Od léta 1905 se však vláda zabývala znepokojujícími zprávami, které přicházeli z Ruska, a politickou krizí v Uhrách. Od září 1905 organizovala sociální demokracie stále mohutnější nátlakové demonstrace, které už ale dostaly celorakouský ráz. Z občanských českých stran podpořila sociální demokraty pouze Masarykova strana. Dne 24. září 1905 se na manifestaci dělníků Havlíčkově náměstí v Praze vyjádřil Masaryk pro všeobecné a rovné právo hlasovací. Kampaň za všeobecné volební právo probíhala také na stránkách *Času*.³³⁰

V neděli 1. října 1905 se v brněnském Besedním domě³³¹ konal Velký sjezd českého lidu ze zemí Koruny české. České noviny přinášely výzvy k protestům proti německému štvání, „kterým se má vynutiti, abychom školami a vzdělávacími svými vypuzeni byli z Brna, z královského hlavního města Moravy.“³³² V sobotu 13. září se střetl průvod brněnských Němců s českými obyvateli Brna. Šarvátky pokračovaly i následující den, „Velký sjezd“ přilákal do města početné zástupy Čechů i Němců, připravených hájit do krve svá práva. Masarykova strana vyslala na sjezd jako svého zástupce Františka Drtinu, který společně s moravským politikem Hynkem Bulínem,

³²⁹ Více: Martin KUČERA, *Pokrokaři*, in: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998*. Olomouc 2000, s. 71-82.

³³⁰ Více o boji za všeobecné volební právo: František HOLEC, *Boj o volební právo*, Praha 1990, č. 6, s. 14-15. Srov. Jan GALANDAUER, *Sociální demokracie v Rakousku a všeobecné rovné hlasovací právo*, *Střed/Centre* 1, 2009, č. 1, s. 82-94.

³³¹ Brněnský Besední dům. Byl postaven v letech 1870-1873 jako kulturní a společenské centrum českých obyvatel města Brna. Řadu jeho vnitřních prostor využívaly české spolky, nejvýznamnějším z nich byl Čtenářský spolek, sdružující českou brněnskou inteligenci ve druhé polovině 19. století a v první polovině 20. století.

³³² Jiří PERNES, *Nejen rudé prapory aneb Pravda o revolučním roce 1905 v českých zemích*, Brno 2005, s. 95.

náměstkem pražského starosty Karlem Grošem, děkanem české techniky v Praze Břetislavem Novotným a dalšími vystoupil se slavnostním projevem na balkoně Besedního domu.³³³

Impulsem k těmto srážkám nebyl „jen“ odpor Němců k myšlence zřízení české univerzity v Brně, ale také zpráva o manifestu cara Mikuláše II., kterým se vyslovil pro všeobecné volební právo. Srážky mezi policií a demonstranty vypukly také ve Vídni, Praze i v jiných městech.

Dne 4. listopadu 1905 vláda barona Gautsche přislíbila v Předlitavsku volební reformu uskutečnit. Dne 20. listopadu začalo zasedání říšské rady. Návrh všeobecného volebního práva vláda předložila 23. února 1906. Po dlouhých debatách byla nakonec osnova zákona 1. prosince schválena poslaneckou sněmovnou. Dne 26. ledna 1907 podepsal císař František Josef I. zákon o všeobecném rovném volebním právu.³³⁴

Během roku 1906 si Jan Herben s Tomášem Garrigue Masarykem povšimli vzrůstu odběru *Naší doby* i *Času* v regionu kolem Valašského Meziříčí. Masaryk o úspěchu pochyboval, přesto se rozhodl zahájit volební kampaň na Valašsku a kandidovat sám. „V dělnickém vláčku a v drožce či na kole sjezdil křížem krážem celý kraj, uspořádal sedmdesát osm schůzí, konaly se většinou v zakouřených hostincích a táhly se někdy až do čtyř hodin do rána.“³³⁵ Masarykovým protikandidátem na Valašsku byl Josef Povondra z Kroměříže, klerikál, majitel pohřebního ústavu. Volební boj dostal podobu konfesního střetnutí. Církev vydala proti Masarykovi letáky s hesly: „Kdo miluje svoji víru, nevolí Masaryka! Kdo miluje svoji manželku, nevolí Masaryka! Která matka miluje své děti, nepodporuje Masaryka! Kdo věří v Krista, nedá hlas Masarykovi!“³³⁶ První volební kolo dopadlo nerozhodně, pro druhé kolo se dělníci na Valašsku rozhodli, že stáhnou svého sociálnědemokratického kandidáta a budou hlasovat pro Masaryka.

³³³ Jiří PERNES, *Nejen rudé prapory aneb Pravda o revolučním roce 1905 v českých zemích*, Brno 2005, s. 107.

³³⁴ František Čapka popisuje hlavní části souboru volebních zákonů, které zaváděly všeobecné o rovné hlasovací právo takto: „Návrh volební reformy schválilo nejdříve 1. prosince 1906 plénum poslanecké sněmovny (194 : 63 hlasům) a poté i panská sněmovna (21. prosince 1906). Změny byly obsaženy ve čtyřech zákonech: 1. v zákonu č. 15/1907, který stanovil počet členů poslanecké sněmovny na 516 (z toho v Čechách 130, na Moravě 49 a ve Slezsku 15), přiznával rovné aktivní volební právo všem mužům starším dvaceti čtyř let (pasivní od 30 let); 2. v zákonu č. 16, jímž byl stanoven tzv. numerus clausus v panské sněmovně (maximální počet 170, minimální 150); 3. v zákonu č. 17, který obsahoval vlastní volební řád (z volební účasti byli vyloučeni vojáci z povolání, nesvéprávné osoby, osoby v chudinské péči a odsouzení za trestní činnost); 4. v zákonu č. 18, který stanovil trestní postih za maření svobodného průběhu voleb. Poslední "kuriózní" parlament byl 31. ledna t. r. rozpuštěn.“ In: František ČAPKA: *Dějiny zemí koruny české v datech*, Praha 1999, s. 794.

³³⁵ Zdeněk MAHLER, *Ano, Masaryk*, Praha 2002, s. 45-46.

³³⁶ Tamtéž, s. 47.

Dne 23. května 1907 byl T. G. Masaryk zvolen poslancem za valašský kraj.³³⁷ Masaryk proto přesídlil do Vídně, aby se mohl plně věnovat svým politickým povinnostem, *Čas* zůstal v rukou Herbenových.

Na začátku roku 1908 vstoupila Česká strana pokroková do kampaně před volbami do zemského sněmu. Volby se konaly podle starého kuriového systému. Koncem ledna 1908 pokroková strana jmenovala své kandidáty a s podporou *Času* zahájila sérii předvolebních schůzí.³³⁸ Na konci června se konal v Praze sjezd stoupenců České strany pokrokové. Výkonný výbor vyzval v *Čase* 17. června všechny příznivce realismu k účasti a okomentoval osm let politiky nejprve České strany lidové, později České strany pokrokové. Sjezd se konal v pražské restauraci Merkur a jeho výsledkem byl organizační řád, schválený posledním dnem sjezdu, 29. června 1908.³³⁹

Od ledna roku 1907 se pokroková strana začala podrobněji zabývat slovenskou otázkou. Ke Slovensku měl Jan Herben blízko, vyrůstal přece v prostředí jihovýchodní Moravy. Masaryk ve svých vzpomínkách napsal, že v jeho (tedy i Herbenově) rodném kraji se mluvilo „moravskou slovenčinou“.³⁴⁰ Herben navázal korespondenci se spisovatelem, básníkem a novinářem Svetozárem Hurbanem Vajanským, synem Jozefa Miloslava Hurbana. S Jozefem Miloslavem Hurbanem se Jan Herben setkal v roce 1878, kdy podnikl výlet na Slovensko. Z tohoto výletu vznikl článek s názvem *Ze Slovenska*, který vycházel na pokračování v brněnském čtrnáctideníku *Obzor*. S Vajanským se přátelil také T. G. Masaryk. Dojížděl za ním do Turčanského Svätého Martina, kulturního a politického centra Slováků. Počátkem roku 1889 mu pomáhal v Praze obstarávat finanční pomoc pro stavbu Národního domu v Martině. Zřejmě při

³³⁷ O prvních volbách do říšské rady podle nového volebního zákona píše František Čapka: „Za neobvykle vysoké volební účasti (84 % zapsaných voličů) proběhly první volby do říšské rady podle nového volebního zákona; o 516 křesel se ucházelo v Rakousku téměř čtyřicet politických stran a bloků. Z celkového počtu 108 českých mandátů získali agráři 28, mladočesko-staročeské seskupení 26, sociální demokracie 24, klerikální strana 17, uskupení "české státoprávní demokracie" (národní socialisté, radikální pokrokaři a státoprávníci) 9, pokroková strana 2 a zbývající 2 mandáty získali tzv. neodvislí poslanci. Nejsilnější německou stranou se stala v českých zemích sociální demokracie (21 mandátů), pak následovali agráři (19), pokrokoví (14), lidová německá strana (13), nacionální radikálové (12).“ In: František ČAPKA, *Dějiny země Koruny české v datech*, Praha 1999, s. 795. Masaryk měl na Moravě podporu zvláště u učitelstva. Více o volební kampani na Valašsku: František HÝBL, *Podíl českého učitelstva na Moravě na volebním vítězství Tomáše Garrigua Masaryka do říšské rady v letech 1907 a 1911*, in: Tomáš Garrigue Masaryk, filozof a pedagog, Hodonín, 1993, s. 91-95. Z realistů byl kromě Masaryka zvolen ještě František Drtina.

³³⁸ Nejsilnější sněmovní stranou se stala strana konzervativního velkostatku (49 mandátů), ústavověrní získali 21 mandátů. Z českých politických stran (celkem 98 mandátů) nejvíce míst obdrželi agráři (43) a mladočeši (38). Německé strany získaly celkem 68 míst. Podle: Otto URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 542-543.

³³⁹ Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*, IV (1900-1914), MÚ AVČR, Praha 2005, s. 277.

³⁴⁰ Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 207-208.

této příležitosti se Herben s Vajanským sešel. Už v roce 1891 však došlo k ochlazení vztahů mezi Vajanským a pražskými realisty. Vajanský reagoval pobouřeně na Masarykovu dvojstat' k rusko-polskému sporu z dubna 1891, zvláště na Masarykovo tvrzení, že Češi a Němci jsou si kulturně bližší než Rusové a Poláci. *Čas* 11. července 1891 Vajanskému odpověděl v rubrice *Směs* redakční glosou s titulkem *Chauvilismus*. Vajanskému časisté adresovali závěrečnou větu glosy: „Právě byzantinismus pana Vajanského je v zásadách totožný s židovskou nenávistí; byzantinismus Vajanského, pro který s ním není možný rozhovor o věcech slovanských, je prostě – neslovanský.“ U Vajanského přerostly původní sympatie k Masarykovi v nenávist, jíž dával průchod ještě dlouho potom, co na jeho výpady Masaryk už neodpovídal. Polemikou Masaryka s Vajanským se také ochladil Herbenův vztah k Vajanskému, oboustranná korespondence začátkem roku 1892 ustala.³⁴¹

Herben věnoval slovenským záležitostem v *Čase* pravidelnou rubriku už začátkem roku 1902. Se slovenským veřejným životem a kulturou seznamoval čtenáře ve *Slovenských pondělnících Času* Milan Rastislav Štefánik.³⁴² Štefánik začal příležitostně přispívat do *Času* zřejmě už v roce 1898. Kritizoval způsob psaní *Národních novin* a otevřeně slovenským konzervativcům vytýkal jejich vlažné a oportunistické postoje. V *Čase* se přikláněl ke spojení Slováků s Čechy, s nimiž chtěli společně usilovat o co největší uvolnění ze svazku monarchie. Čtenářům se snažil dokazovat, že záchrana Slováků je možná jen splnutím s Čechy, proto zaměřoval své úsilí na ustavení pevné česko-slovenské jednoty.³⁴³ Od ledna 1907 se v *Čase* objevuje rubrika *Slovenské věci*, v níž autoři (někdy psal Jan Herben rubriku sám, většinou se mu však podařilo získat schopné přispěvatele znalé slovenských poměrů, nejprve Milana Rastislava Štefánika, od roku 1909 Bohdana Pavlů, v roce 1911 se této rubriky ujal František Votruba)

³⁴¹ Podle: Albert PRAŽÁK, *T. G. Masaryk a Slovensko*, Praha 1937, s. 220-222. O rusko-polském sporu na stránkách časopisu *Čas* více: Vladislav ŠTASTNÝ, *Polemika v Čase roku 1891 o polsko-ruské otázce*, *Slovenské historické studie* 5, 1963, s. 85-124.

³⁴² Štefánik měl pro práci informátora o dění na Slovensku pro Herbenův *Čas* všechny předpoklady. Narodil se v rodině evangelického faráře nedaleko Brezové na západním Slovensku. Vyrůstal v ryze slovenském prostředí, v obci s vyhraněným národním uvědoměním, v rodině neskrývající národovectví. Na vysokoškolská studia odešel v roce 1898 do Prahy. Redigoval uměleckou přílohu Šrobárova *Hlasu*, dočasně působil ve funkci předsedy spolku slovenských studentů Detvan. T. G. Masaryk mu po Štefánikově přestupu na filozofickou fakultu (původně studoval techniku) zadával i placené příspěvky pro *Čas*. Více: Miloslav JOHN: *Milan Rastislav Štefánik. Život a smrt národního hrdiny*, Praha 2000, s. 9-13.

³⁴³ Jednoznačně se podle Miloslava Johna tyto Štefánikovy názory projevíly v recenzi publikace S. Czampela *O minulosti, přítomnosti a budoucnosti československé jednoty*, kde se Štefánik vyslovil jako jeden z prvních ke koncepci „dvojjediného národa československého“. Podle: Miloslav JOHN, *Milan Rastislav Štefánik. Život a smrt národního hrdiny*, Praha 2000, s. 11.

kritizovali maďarizační politiku a tlak, který vyvíjeli Maďaři na Slováky.³⁴⁴ Dne 27. října 1907 došlo ve slovenské vesnici Čerňová k incidentu, který pobouřil nejen samotné Slováky a Čechy, ale díky Robert Williamu Seton-Watsonovi, britskému publicistovi a historikovi se stal známým také v západní Evropě. Obyvatelé Čerňové u Ružomberku si na vlastní náklady vystavěli kostel, o jehož vysvěcení požádali Andreje Hlinku, tamějšího rodáka. Požadavku nebylo vyhověno, Andrej Hlinka byl totiž za účast při volbách v Ružomberku suspendován biskupem Alexandrem Párvym. Dne 27. října 1907 do vesnice za doprovodu četníků přišli biskupem pověřeni zástupci, aby kostel vysvětili. Při potyčce s místním obyvatelstvem zemřelo na místě devět osob, z patnácti těžce raněných zemřelo v průběhu několika dní po incidentu dalších šest lidí. Při masakru v Čerňové bylo dalších šedesát osob lehce zraněno. Dne 2. března 1908 bylo třicet osm Čerňovanů odsouzeno dohromady na třicet šest a půl roku žaláře.³⁴⁵ *Čas* od incidentu dne 27. října po celý průběh procesu s Čerňovany až do vynesení rozsudků přinášel čtenářům informace, z nichž je patrné, že časisté hájili zájmy Slováků a tvrdě odsoudili počin maďarských kněží. K Hlinkovi se stavěli s nedůvěrou a udržovali si od něho jakožto katolického kněze chladný odstup.³⁴⁶

Slovenské otázky se redakce *Času* intenzivněji věnovala také v roce 1912. Celým českým politickým táborem otřásla tzv. Zázvorkova aféra. Agrárník, poslanec Antonín Zázvorka, navázal jakožto člen delegací v Pešti na vlastní pěst styk s maďarským poslancem Jozefem Justhem. Za tento svůj v mnohém neuvážený krok mu vyjádřila podporu *Samostatnost*. Na to ostře reagoval *Čas*, který obvinil *Samostatnost* z recidivy maďarofilství. Odpověď *Samostatnosti* na sebe nenechala dlouho čekat. Vyslovila provokativní otázku, zda *Čas*, tím že vyzývá k boji proti Vídni a Pešti, Slovákům více neubližuje, než pomáhá.³⁴⁷

S českým pojetím neoslovanských představ v ucelené podobě se měla česká veřejnost seznámit v souvislosti s konáním přípravného slovanského sjezdu v Praze v červenci 1908. Realisté se z počátku stavěli k chystanému pražskému kongresu vstřícně. Masaryk byl dokonce předběžně jmenován mezi účastníky sjezdu.³⁴⁸

³⁴⁴ *Čas* 21, 1907. Hlavně čísla 22, 35, 168, 270.

³⁴⁵ Srov. Karol SIDOR, *Čerňová 1907-1937. Čerňovská masakra a pravota*, Bratislava 1937, s. 20-46. Srov. Roman HOLEC, *Tragédia v Čerňovej a slovenská spoločnosť*, Martin 1997, s. 26-213.

³⁴⁶ Robert William SETON-WATSON, *Národnostní otázka v Uhrách*, Brno 1913, s. 359-362; *Čas* 21, 1907, č. 298, 28. 10. 1907, s. 2.

³⁴⁷ Více: Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 123-166.

³⁴⁸ Masaryk se ale nakonec členem české delegace nestal, pokrokovou stranu měl reprezentovat člen výkonného výboru strany Přemysl Šámal. Avšak ani ten se nestal referentem pro návrhy, které pokroková

V průběhu stranických jednání přikládal sněmu velkou váhu František Drtina, když naznačil, že setkání bude vlastně přípravou „k velikému dílu vzájemnosti slovanské na poli kulturním a hospodářském“.³⁴⁹ Jan Herben v *Čase* přivítal zahájení slovanského sjezdu nadšenými slovy: „Srdečně a přátelsky vítáme dnes všechny Slovany, kteří přijeli, anebo přijedou, aby zde pracovali na zbudování velkolepého díla – slovanské vzájemnosti.“³⁵⁰ Poté, co zřejmě chybou organizátorů sjezdu došlo k opomenutí pozvání představitelů pokrokové strany, změnil *Čas* ke sjezdu své stanovisko. Redakce *Času* se opomenutím pokrokové strany cítila dotčená a vinila ze vzniklé situace mladočechy, když napsala: „Opominuta byla strana naše. Prof. Drtina ve Vídni se o sjezd přičiňoval, byl zván do schůzí (v jeho zastoupení jednou prof. Masaryk) a jednal o věci s dr. Kramářem, jehož za toto opomenutí činíme zodpovědným. [...] Pro nás kulturní sjezd bez zástupců naší strany kulturním není a litujeme, že mladočeská stranickost tak nepěkným způsobem zneužila slovanské vzájemnosti pro své neslovanské stranické malichernictví a nepřátelství.“³⁵¹

V červnu roku 1911 byly vypsány nové volby do říšské rady. T. G. Masaryk uhájil svůj mandát, ale zůstal v radě sám po nezvolení Františka Drtiny v Hradci Králové.³⁵² Po volbách se ustavil Jednotný český klub v čele s Kramářem a Sdružení neodvislých pokrokových poslanců z Čech a Moravy v čele s Masarykem. Sdružení neodvislých pokrokových poslanců z Čech a Moravy bylo složeno z moravských lidovců, státoprávníků, pokrokářů a realistů. Sdružení jako celek mělo zastoupení v Jednotném českém klubu.

Začátkem roku 1912 se konal třetí sjezd České strany pokrokové. Hovořilo se nejen o poměru k ostatním stranám, ale také o ženské otázce. Boj žen za volební právo v letech 1905-1907 nebyl v Rakousku příliš úspěšný. Ale alespoň jedno pozitivum podle Mileny Lenderové měl, ženy totiž získali volný přístup do politických organizací.

strana předložila sjezdu k projednání. Šámal nebyl poslancem, proto jeho účast na sjezdu nebyla chápána jako rovnocenná. Podle Vratislava Doubka se realisté cítili vážně poškozeni chybami v organizaci sněmu. Poslancům pokrokové strany se totiž vůbec nedostalo oficiálního pozvání. Redakci *Času* zastupoval jako pozorovatel Věnceslav Švihovský. Podle: Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 123.

³⁴⁹ *Čas* 22, 1907, č. 179, s. 1.

³⁵⁰ *Čas* 22, 1907, č. 191, s. 4.

³⁵¹ *Besedy Času* 12, 1908, č. 192, s. 2.

³⁵² Volby do říšské rady nepřinesly žádné převratné změny v jejím složení, i když oproti volbám v roce 1907 zčásti pozměnily konstelaci politických sil v radě. Přírůstkem 10 mandátů získali agráři 38 míst, národní socialisté ziskem 7 nových mandátů obsadili 16 křesel, sociální demokraté mírně posílili 2 mandáty na 26 míst). Naproti tomu klerikálové ztratili v Čechách všechny mandáty a museli se spokojit jen se ziskem 7 míst na Moravě. Podobnou tendenci měly volební výsledky německých stran v českých zemích. O 10 míst posílili radikálové (na 22 mandátů), agráři získali 21 mandátů, liberálové 12 míst a sociální demokraté 10 míst. Podle: Otto URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 548-549.

Odtud postupovaly ve svém úsilí dál.³⁵³ Masaryk věřil, že muž a žena jsou si rovni jak po stránce duševní, tak i mravní. Rozdíly mezi nimi spatřoval pouze po stránce fyziologické. Masaryk tvrdil, že žena, stejně jako muž má úkol sociální. Masarykovy myšlenky, že „otázky ženské není, jako není otázky jen mužské“ a „muž a žena od samého počátku kulturního vývoje byli spolu a dovedli všechno dělat společně, byla vždy vzájemnost – každá vnitřní změna ženy je změnou muže, muže také ženy,“³⁵⁴ se řídil také Jan Herben. Po vzoru T. G. Masaryka si jako životní partnerku našel ženu samostatnou, společenskou, literárně a umělecky nadanou, a toto její nadání podporoval. Jan Herben své manželce důvěřoval po stránce soukromé, ale i pracovní. Už rok po svatbě, v létě roku 1893, odjel na delší dobu mimo Prahu a Bronislavě připadla veškerá starost o vydávání *Času*, administrativu i chod redakce. Manželovi podávala zprávy o dění v redakci prostřednictvím pravidelných dopisů.³⁵⁵

V roce 1904 vyšlo zvláštní číslo *Besed Času*, kulturní přílohy k časopisu *Čas*, nazvané *Číslo sepsané ženami pro ženy*.³⁵⁶ Jak napovídá název, zvláštní vydání *Besed Času* obsahovalo pouze články, jejichž autorkami byly ženy. Články se zabývaly nejen uměním, literaturou, ale i školstvím, tělovýchovou a spolkovou činností. Jan Herben sice žádnou biografii, v níž by se přímo zabýval ženskou otázkou, nevydal, ale doklady o tom, že si žen velice vážil, najdeme například v životopisech T. G. Masaryka, v nichž líčí Charlottu Garrigue Masarykovou jako vzdělanou ženu s velkým rozhledem, jako rovnoprávnou partnerku svému muži. Svě vlastní ženě vzdal hold v *Knize vzpomínek*,

³⁵³ Podle: Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, s. 270. V Předlitavsku přistoupily ženy poprvé k volebním urnám na přelomu února a března 1908 při volbách do zemského sněmu. Šlo ale jen o ty, které platily nejméně osm korun přímých daní. Dříve volily pomoci zplnomocněnce. Za zemřelého mladočeského poslance Václava Škardu byla v roce 1912 zvolena do zemského sněmu první žena – poslankyně Božena Viková-Kunětická. Více: Luboš VELEK, *První v Rakousku! Zvolení prvního poslance-ženy Boženy Vikové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a ženského hnutí v habsburské monarchii*, in: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*, Praha 2007, s. 259-319.

³⁵⁴ Tomáš GARRIGUE MASARYK: *Otázka sociální. Základy marxismu sociologické a filosofické*, Praha 1898, s. 448. Masaryk rovněž kritizoval katolickou církev a její konzervativní vztah k ženě. T. G. Masaryk byl toho názoru, že je nutné otevřít veřejnou sféru ženám a umožnit jim přístup ke všem druhům vzdělání, profesnímu uplatnění a také politice. Ostře Masaryk vystupoval proti nepravdivému tvrzení klerikálů, že žena je především bytost nábožensky cítící a muž je bytostí rozumovou. Podle: Jana MALÍNSKÁ, *Do politiky prý žena nesmí - proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, Praha, 2005, s. 79-87.

Srov. Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Čechách v 19. století*, Praha 2005, s. 81-101. Srov. Tomáš GARRIGUE MASARYK, *Postavení ženy v rodině a ve veřejném životě* (1907), in: *Masaryk a ženy. Sborník k 80. narozeninám prvního prezidenta Republiky československé T. G. Masaryka*, I, Praha 1930, s. 69-78.

³⁵⁵ Podle: Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Cyril Seifert, František Drtina a Jan Herben Bronislavě Herbenové, 8. 3. 1893, z Drážďan do Prahy. Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, deníkové záznamy 9. 7.-16. 7. 1893, Drážďany, Lipsko, Berlín, Budyšín, s. 49.

³⁵⁶ *Besedy Času* 9, 1904, č. 1, *Číslo sepsané ženami pro ženy*, 8. s.

když napsal: „Mohl jsem se v životě odhodlat plout proti proudu, že jsem měl po boku duši, která mi byla oporou. Lekal jsem se toho okamžiku, kdy jako děvče odmítne svázat svůj život s člověkem, jenž neměl vlastně žádného postavení.“³⁵⁷

Od března 1912 se *Národní listy* a *České slovo* podílely na kampani, namířené proti *Času* a T. G. Masarykovi. *Národní listy* veřejně nařknuly Masaryka, že publikuje v *Čase* vlastní politické komentáře ve formě prefabrikované, zdánlivé zahraniční korespondence. Jan Herben na nařčení *Národních listů* rychle a poněkud zbrkle reagoval v *Čase*, aniž by si ověřil Masarykovy záměry a pravou totožnost zahraničních dopisovatelů, za jejichž jmény se opravdu skrýval Masaryk. T. G. Masaryk se přiznal k autorství dopisů příteli Bedřichu Hlaváčovi. Z aféry, která vznikla polemikou mezi *Časem* a *Národními listy*, vinil Masaryk Herbena: „Je to můj dopis, ale opravdický, jak ostatní, které se tou dobou dělaly, totiž dopis srbského politika v Římě, který jsem napsal t.j. přepsal, zčeštil pro *Čas*, dopis důležitý pro posuzování černohors[ké] politiky. Nežurnalism Majstrův je skutečně nepříjemný, ta známá nežurnalistická nonšalance, ví přece, jak a že dostávám zahr[aniční] informace a že jich užívám pro *Čas* ve formě dopisů (ale de facto jsou to dopisy!), a co z toho udělal! Žurnalista – nežurnalista!“³⁵⁸

³⁵⁷ Jan HERBEN, *Masarykův rodinný život*, Praha 1936, 67 s. Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 6.

K osobnosti Charlotty Garrigue Masarykové: Stanislav POLÁK, *Charlotta Garrigue Masaryková*, Praha 1992, s. 1-42. Srov. s díly Jana Herbena, která věnoval T. G. Masarykovi, např. Jan HERBEN, *T. G. Masaryk. Život a dílo prezidenta osvoboditele*, Praha 1966, 475 s., Jan HERBEN, *Masarykův rodinný život*, Praha 1936, 67 s.

³⁵⁸ Vratislav DOUBEK a kol. (edd.), *Korespondence. T. G. Masaryk – Bedřich Hlaváč*, Praha 2001, s. 192. Dopis T. G. Masaryka Bedřichu Hlaváčovi ze 7. 4. 1912. Jan Herben polemizoval s *Národními listy* ohledně „Masarykových dopisů“ hlavně v těchto číslech časopisu *Čas*: *Čas* 26, 1912, č. 79, s. 1. *Čas* 26, 1912, č. 96, s. 7.

7. Mafie

Válka! Přerušuji samozřejmě dovolenou a jedu do redakce. V Benešově na nádraží jsem viděl odjezd vojáků do pole. Scény srdcervoucí a dojmy drásavé. Slzy se derou do očí...

Jan Herben³⁵⁹

7. 1. Roky 1914-1916

Po červnovém atentátu na následníka trůnu Františka Ferdinanda d' Este zasáhla v Čase poprvé cenzura. *Naše doba* propadla konfiskaci, proslýchalo se, že místodržící hrabě Thun obdržel seznam „nežádoucích“ lidí, které je třeba zavřít, mezi nimi je i Masarykovo jméno. Herben neztratil kontakt s budoucím prezidentem ani za války. Dělo se tak přes Přemysla Šámala. Ten, stejně jako Herben, patřil mezi „zasvěcené“ – odbojovou skupinu Mafie³⁶⁰ – kterou tvořil okruh nejbližších Masarykových spolupracovníků.³⁶¹ Toto seskupení, které se formovalo na začátku války, mělo nepochybně základ už v polovině osmdesátých let devatenáctého století, kdy vrcholil rukopisný boj. Ke konci roku 1885 se skryti, aby byli nerušeni výpady přívrženců *Rukopisů* a veřejností, scházeli v pražských kavárnách lidé, pokládající *Rukopisy* za podvrh. Zprvu se kolem Herbena seskupila hrstka univerzitních spolužáků, z větší části bývalých Gebauerových žáků. Byli mezi nimi Jaroslav Vlček, Ferdinand Jokl, František Táborský a později členů ještě přibývalo. Aby uchránili svou totožnost během soukromých hovorů, zvolili pro označení osob svých, jim blízkých, nebo těch, o jejichž názorech diskutovali, „krycí“ jména. „Athénčiči měli jména: Masaryk byl Té Gé, Gebauerovi přezděno Památka (měl ve zvyku říkat v přednáškách ‚Památka ať mluví za sebe sama‘). Profesor Král byl Rex, dr. Kaizl Říšský rada. [...] My mafiáni mezi sebou neříkali jsme si jinak, než Josefu Peiskrovi Piskoř, Arnoštu Krausovi Jevrej, filosofu Polívkovi Bullion, Ferdinandu Joklovi Jókaj, profesoru Viravskému Votiperka, advokátnímu koncipientovi dru Noskovi Nasíka a profesoru, pozdějšímu zemskému

³⁵⁹ Jan HERBEN, *Lístky z válečného deníku 1914-1918*, Praha 1933, s. 4.

³⁶⁰ Píši dle dnešního pravopisu, ačkoli Milada Paulová a Jan Hajšman zachovávají označení „Maffie“, Jan Herben „Maffia“.

³⁶¹ Srov. Jan HAJŠMAN, *Česká mafie. Vzpomínky na odboj doma*, Praha 1934, s. 103-167. Více: Milada PAULOVÁ, *Tajný výbor Mafie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916-1918*, I, Praha 1968, s. 26-84.

školnímu inspektoru Kaňkovi Tkanička. Mně říkali přátelé Mistr.“³⁶² Později Julius Grégr označil spolek, formující se kolem Masarykova *Athenaea* a nově vzniklého *Času* za ‚mafiány‘. Bohuslav Šantrůček v díle *Masaryk a Klofáč* kladl vznik tajného realistického kroužku ke konci roku 1886: „Když 20. prosince roku 1886 vyšel v Praze nový čtrnáctideník, který byl nazván *Čas* a který redigoval mladý doktor filosofie Jan Herben, nebylo pro něho [Masaryka] žádné pochybnosti, že bude mít novou, účinnou tribunu a že tak bude i jistě konec izolace. K tomu kroužku, který se scházel v uzavřené místnosti vinárny Ludvíka Masaryka a který byl nazván Juliem Grégrem Mafií, měl velmi blízko.“³⁶³ Pojem Mafie upadl podle Šantrůčka v zapomnění, když se *Čas* po neshodách mezi Herbenem, Kaizlem, Masarykem a Kramářem zůstal roku 1893 pouze v Herbenových rukou.³⁶⁴

Historička Milada Paulová, zabývající se domácím odbojem v letech 1914-1918, rozlišuje na začátku války tři tajně se formující seskupení. První ve straně realistické, druhé ve straně mladočeské, třetí ve straně státoprávně pokrokové. Vedoucí postavou prvního seskupení byl Tomáš Garrigue Masaryk, druhého Karel Kramář a státoprávně pokrokového Lev Sychrava. Vedení válečné Mafie obstarávali Karel Kramář, Alois Rašín, Přemysl Šámal, Josef Scheiner a Edvard Beneš, do činnosti tajného výboru byli zapojeni mimo jiných také Jan Herben, Cyril Dušek, František Veselý, Josef Svatopluk Machar a František Drtina.³⁶⁵ Milada Paulová rozuměla Mafií „tajný revoluční výbor, jehož jménem Masaryk zahájil zahraniční akci.“³⁶⁶ Hlavní náplní působení této Mafie bylo podle Paulové trojí, a to udržovat styk s cizinou, provozovat zpravodajskou činnost a především nabýt vlivu na vedení české oficiální politiky.³⁶⁷ Mafii na začátku války tvořila dvě hlavní křídla, mladočeské a realistické. Odbojová skupina tak dočasně sjednotila dva protirakouské české politické proudy, reprezentované Kramářem a

³⁶² Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 269-270.

³⁶³ Bedřich ŠANTRŮČEK, *Masaryk a Klofáč*, Praha 1938, s. 154.

³⁶⁴ Tvrzení Bedřicha Šantrůčka odporuje záznam v deníku Bronislavy Herbenové, která ještě koncem devadesátých let 19. století používá slovo „Mafie“ k označení „přátel, kteří ve středu za Janem“. Podle: LA PNP, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 8. Pro účely této práce budu rozlišovat tajné uskupení Mafie, které vzniklo v osmdesátých letech v období rukopisných bojů a odbojovou organizaci Mafii, která se zformovala na začátku války. Důležité pro tuto práci je, že hlavními představiteli obou organizací byl Jan Herben a T. G. Masaryk.

³⁶⁵ Srov. Milada PAULOVÁ, *Tajný výbor Mafie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916-1918*, I, Praha 1968, s. 22-23. Lev Sychrava se stal podle Ivana Šedivého prvním českým politickým emigrantem. Dne 21. prvního září 1914 odjel s protirakouským posláním do Švýcarska. Podle: Ivan ŠEDIVÝ, *Za československou republiku 1914-1918*, Praha 1993, s. 6-7. Srov. Sylva SOUČKOVÁ, *František Drtina. Filozof, pedagog a politik v korespondenci a vzpomínkách (1861-1925)*, Praha 2004, s. 97-119.

³⁶⁶ Milada PAULOVÁ, *Tajný výbor Mafie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916-1918*, I, Praha 1968, s. 7.

³⁶⁷ Tamtéž.

Masarykem. Práce tajného výboru v mladočeské straně je sama o sobě velmi zajímavá a zasloužila by jistě samostatnou práci, já se však vzhledem k vybranému tématu zaměřím na realistické křídlo Mafie a jeho činnost.

O složení odbojové Mafie v počátcích její činnosti píše Josef Hotmar: „Zakladateli Mafie byli dva univerzitní učitelé – Masaryk a Beneš – tři advokáti – Bouček, Šámal a Veselý – tři novináři – Herben, Dušek a Dubský a jeden stavitel – Pfeffermann. Řady spiklenců ovšem začaly ihned růst, ačkoli zájmem zakladatelů byl co nejnižší počet a tím jistota před možným vyzrazením účastníků.“³⁶⁸

Když Masaryk odešel hledat podporu do zahraničí, byli takřka všichni jeho spolupracovníci hlídáni policií. Schůzky probíhaly tajně, pokud možno na nenápadných místech. V tomto případě Hostišov, letní sídlo Jana Herbena, splňoval podmínku utajení ve všech směrech. Byl to právě Masaryk, který skupinu stmeloval, i přes fakt, že podstatnou část války trávil v cizině. Na spolupráci se skupinou okolo Jana Herbena vzpomíná v Čapkových *Hovorech s T. G. Masarykem*: „V roce 1900 začal vycházet *Čas* jako deník, od té doby jsem tam docházel pravidelně a víc radíval, než sám psal. Nejlepší vzpomínku na tu spolupráci mám ze začátku války z roku čtrnáct, to jsme se scházeli, doktor Herben, inženýr Pfefferman, Kunte, já a později také Beneš, a pozorně jsme študovali válečnou situaci, z těch porad vycházely dobré články, pokud to tehdejší cenzura připouštěla.“³⁶⁹

Za první schůzku odbojové organizace Mafie lze považovat setkání v redakci *Času* první den války. Poradu vedl Jan Herben, který se předčasně vrátil z hostišovské dovolené. Josef Hotmar rekonstruuje tuto první poradou ve své knize *Zrození republiky 1914-1918*: „Sešli se všichni – Otto Fischer, Ladislav Kunte, Alois Stašek, Gabriel Trapl a Julius Schmitt. Mezi Čechy i jeden Srb – Frano Cvjetiša.“³⁷⁰

V srpnu 1914 docházel do redakce *Času* téměř každý den také T. G. Masaryk. Četl noviny, zejména cizozemské, dokud ještě docházely, při tom velmi pozorně sledoval vývoj války. Zacházel sem také Edvard Beneš, který se před tím sešel s Masarykem na Letné, kde se dohodli, že Beneš bude docházet do redakce a pomůže připravovat akci, protože nadále nelze zůstat pasivními. Povaha a cíl této akce však nebyla v této době ještě přesně vymezena.

³⁶⁸ Josef HOTMAR, *Zrození republiky 1914-1918*, Brno 2005, s. 57.

³⁶⁹ Karel ČAPEK, *Hovory s T. G. Masarykem*, Praha 1990, s. 141.

³⁷⁰ Josef HOTMAR, *Zrození republiky 1914-1918*, Brno 2005, s. 44.

Dne 26. září 1914 si novináři z *Času* vymohli přijetí u českého místodržitele Františka Thuna. Přemysl Šámal, Cyril Dušek, Gustav Dubský a Jan Herben přišli „bojovat slovy“ o to, aby *Čas* nebyl hned na začátku války zastaven. „Jasnosti, raďte nás vyslechnout, přednesu svou řeč stručně,“ začal mluvit Herben. „Dostali jsme výstrahu, že *Čas* bude při nejbližším provinění zastaven. Za provinění naše a za důvody k výstraze udává výnos policejního prezidenta, že jsme často konfiskováni, že nepěstujeme loajalitu... My pokládáme tento výnos za velké nedorozumění. Jasnosti, Vám nemůže být tajno, že my jsme politická strana, která první v Čechách vydala program, v němž jsme budoucnost svého národa zakládali na existenci Rakouska-Uherska. Kdo tak smýšlí, nemůže být neloajální.“³⁷¹

Dne 25. listopadu byl Herben „pozván“ jako zástupce *Času* na „schůzi“ českých deníků na policii. Policejní prezident Křikava, policejní rada Demartini, dvorní rada Zerboni a první státní zástupce Sadmán seznámili zástupce pražských novin a časopisů s novými cenzurními opatřeními. Přislíbili nekonfiskovat, ale redakcím telefonicky oznamovat, co se nepřipouští. Redakcím bylo ponecháno právo vyplnit cenzurovaná místa novým textem. Redaktoři se měli vyvarovat zvláště informacím typu: „a) že si říše nestojí dobře na bojišti, b) že také hospodářsky je nějak otřesena..., c) nesmí se psát, že zásobování dělá obtíže..., d) nesmějí být polemiky proti jiným národnostem, e) nesmějí se oznamovat zatčení osob.“³⁷² Zároveň bylo novinářům doporučeno psát „vlastenecky a nadšeně“.³⁷³

V redakci *Času* došlo k prvnímu sblížení Tomáše Garrigue Masaryka s Přemyslem Šámalem, jemuž se Masaryk svěřil se svými úvahami o potřebě akce, od něhož v zápětí získal podporu nejen utvrzením potřeby činu, ale také v podobě prvního příspěvku k této akci, dvou tisíc korun.³⁷⁴ Rozhodl se, přesvědčit se o situaci za hranicemi sám. V září 1914 využil možnosti doprovázet svou švagrovou do Spojených států amerických

³⁷¹ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 462-463. Herben se v poslední větě přeřekl, místo slova „neloajální“ řekl „loajální“, čímž úplně pozměnil smysl řeči. Gustav Dubský Herbena prý ihned opravil a Thun se usmál. Dále přesvědčoval Jan Herben českého místodržitele, že „*Čas* je list nebohatý, redakce majíc na paměti, že na něm závisí padesát rodin svou existencí, vyčerpala všechny možnosti, byla úzkostlivá ve své opatrnosti do krajnosti... Od okamžiku, co se vrátili nemocní a ranění do země, je mezi námi síla, kterou neovládáme my a neovládají ji ani úřadové. Jistě v té kritické chvíli je potřebí inteligentního listu, který má vzdělané vrstvy udržovat při rozvaze a chladné mysli. Myslili jsme, že správa státní uvítá okolnost, může-li se opírat o takové listy, které neztratily hlavu.“ Thun odpověděl časistům německy (vyžádal si od nich svolení). Doporučil novinářům mírnost a přislíbil, že „musilo by se stát něco těžkého, nežli by *Čas* byl zastaven.“

³⁷² Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 469-470. Podle Jana Herbena byli na „poradu“ pozváni: Raimund Cejnek za *Národní politiku*, Václav Novotný za *Hlas národa*, Servác Heller za *Národní listy*, František Soukup za *Právo lidu* a vládní rada dr. Svátek za *Úřední noviny*.

³⁷³ Tamtéž.

³⁷⁴ Srov. Jan HAJŠMAN, *Přemysl Šámal*, Praha 1946, 29 s.

a dojel s ní až do Holandska, odkud se vrátil s cennými informacemi. Když se podruhé vrátil z Holandska, pokládal již za potřebné seznámit své spolupracovníky o věcech, které se měly dít doma, kdyby se už nemohl z exilu vrátit. V doprovodu Jana Herbena a jeho dvou synů navštívil rodný kraj, nevěděl, zda už to není naposledy. V bytě Václava Boučka v Jungmannově ulici se až do prosince 1914 několikrát sešli členové pokrokové strany a redaktoři *Času*. Byli to Edvard Beneš, Gustav Dubský, Cyril Dušek, Jan Herben, Josef Pfeffermann, Přemysl Šámal a František Veselý. Při poslední schůzi v prosinci 1914 chyběli Dubský a Dušek, první povolány do vojenské služby, druhý od listopadu 1914 ve vězení.

Po schůzce Mafie v prosinci 1914 odjel Masaryk do Itálie, v Římě byl až do ledna 1915, poté odcestoval do Švýcar.³⁷⁵ Odjezdem Masaryka do ciziny ztratila realistická skupina svou skutečnou i formální hlavu. Na Masarykovo přání byl zvolen jeho nástupcem Přemysl Šámal. Jan Herben byl o Masarykových pohybech a dění v zahraničí dobře informován, hlavně díky pravidelným stykům s širokým okruhem lidí různých zájmů a profesí, jak zaznamenává ve svých pamětech dění o Vánocích roku 1914 Jan Hajšman: „Z kroužku se stal ohníček, ke kterému se člověk spěchal ohřát. Duší kroužku byl dr. Herben. Táhly za ním do *Času* a k nám k Huse zástupy lidu z Prahy a z venkova, zblízka – z daleka, zvláště mnoho vojáků ze všech front, až z Němce a z Belgie.“³⁷⁶ Dne 15. dubna přišli do redakce dva ruští důstojníci, uprchlíci ze zajateckého tábora u Milovic. Redakce byla jejich příchodem poděšena, Herben radil, aby se do Milovic vrátili, protože válka jistě nebude trvat dlouho. O jejich „návštěvě“ píše Herben: „Byl bych málem plakal. Oni šli původně do *Národních listů*, neboť znali jméno Kramářovo. [...] V *Národních listech* je odkázali, aby šli do *Času*!“³⁷⁷ Jelikož se redakční kruh bál o osud periodika, uspořádali mezi sebou redaktoři sbírku a koupili Rusům dva lístky na vlak, který je měl dopravit na švýcarské hranice. Odpolední *Národní listy* přinesly zprávu, že oba důstojníci byli zadrženi a odvezeni zpět do Milovic.

Na začátku války zastavila policie Herbenovi veškeré veřejné přednášky. V září 1914 byl zatčen předseda národně sociální strany Václav Klofáč, v roce 1915 předseda mladočechů Karel Kramář a také poslanec Alois Rašín. Do vězení se dostali Viktor Dyk

³⁷⁵ Podle: Otto URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 574-600.

³⁷⁶ Jan HAJŠMAN, *Česká Mafie. Vzpomínky na odboj doma*, Praha 1934, s. 53. Srov. Sylva SOUČKOVÁ, *František Drtina. Filozof, pedagog a politik v korespondenci a vzpomínkách (1861-1925)*, Praha 2004, s. 101.

³⁷⁷ Jan HERBEN, *Lístky z válečného deníku*, Praha 1933, s. 17.

a Josef Svatopluk Machar, Alice Masaryková a Hana Benešová. Jan Herben měl strach zvláště o obě ženy, které byly vězněny za velezradu. Alice nejprve v Praze, poté ve Vídni. Paní Haně dlouhé věznění podlomilo zdraví.³⁷⁸ Dne 18. září 1914 z obavy o zastavení *Času* navštívili redaktoři Dubský a Krouský prvního státního zástupce Sandmanna. „A měli dojem, že *Času* nehrozí zastavení“, píše ve svém válečném deníku Jan Herben. „Sandmann pravil: ‚Já se nedivím, že páni redaktoři nevědí, co se smí psát; my nevíme, co se má konfiskovat.‘“³⁷⁹ Redakce *Času* se tedy rozhodla otiskovat zprávy, které den před tím tiskla *Národní politika* nebo *Neue Freie Presse*. Přesto „dne 26. listopadu zatkli v bytě našeho redaktora Duška,“ píše Jan Herben matce. „Vojenský soud žaluje ho pro některé články zkonfiskované v *Čase*. Neotiskli jsme, než co bylo také v jiných novinách, ale nastává jakýsi přísnější kurs. Plná Praha je po kolik dní také zpráv, že já jsem ve vazbě, Masaryk ujel do Holandska atd.“³⁸⁰ Za Duška přejal funkci odpovědného redaktora Ladislav Kunte. O zprávě, že byl Cyril Dušek zatčen, se redakce *Času* v dalším čísle zmínit nesměla. O prohlídce v redakci píše Herben: „Po Duškově zatčení byla u nás v *Čase* vojenská prohlídka všech redakčních stolů. Něco vzali vojáci na stole Duškově, Kuntově i na mém, ale věci bezvýznamné. Pro jistotu přece jsem dělal i v bytě pořádek, neboť nevíme dne ani hodiny.“³⁸¹ Dušek zůstal ve vězení až do 31. ledna 1915. V červnu se odjel léčit do sanatoria v Prčici, v důsledku strádání ve vězení totiž začal Cyril Dušek na jaře 1915 chrlit krev.³⁸²

I přesto, že spousta abonentů odcházela na bojiště a rušila předplatné *Času*, časopis neupadal. „Bylo 9:15 večer. Před *Národní Politikou* zástup lidí až do jízdní dráhy, před *Časem* také. Zrovna se prodávalo nové číslo *Času* v celém průjezdě a před domem. Tlačénice k umačkání,“ napsal Jan Herben manželce Bronislavě v srpnu 1914.³⁸³ Od října 1914 nechávaly v listu zarmoucené rodiny tisknout oznámení o svých padlých

³⁷⁸ Více: Dagmar HÁJKOVÁ, *Charlotta Garrigue Masaryková za první světové války*, in: Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000. Praha, 2001, s. 187-199. Radovan LOVČÍ, *Alice Garrigue Masaryková. Život ve stínu slavného otce*, Praha 2007, s. 180-269. Pavel KOSATÍK, *Osm žen z Hradu. Manželky prezidentů*, Praha 1993, s. 9-156.

³⁷⁹ Jan HERBEN, *Lístky z válečného deníku 1914-1918*, Praha 1933, s. 9.

³⁸⁰ MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence, Jan Herben Václavovi Herbenovi, 2. 12. 1914, z Prahy do Brumovic. Zprávu o Duškově zatčení chtěla dát redakce *Času* do připravovaného čísla, cenzura jim ji však nepovolila.

³⁸¹ Tamtéž. Podle Jana Herbena přišli policisté do redakce v deset hodin odpoledne. Odnegli si několik rukopisů, ještě zalepených v obálkách. Herben se vzdal práva být přítomen u jejich rozlepování. Podle Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, s. 472-473.

³⁸² Cyril Dušek, novinář a diplomat, zemřel v roce 1924. V letech 1901-1915 byl členem redakce *Času*, v letech 1920-1922 pracoval jako vyslanec ve Švýcarsku a v letech 1922-24 jako vyslanec v Egyptě.

³⁸³ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 3. 8. 1914, Praha.

synech, manželích a švagrech. Časopis neztrácel ani přispěvatele, nabízeli se dopisovatelé z různých koutů Čech, ale i z ciziny.

Začátkem roku 1915 začaly problémy s dopravou *Času* k odběratelům. Pro opoziční stanovisko listu vůči uherské vládě ve věcech slovenských byl *Čas* v červenci roku 1915 na uherských poštách konfiskován. Odběratelům a redakci se dařilo obcházet cenzurní opatření posíláním *Času* v uzavřených obálkách, čímž se ale předplatné zvyšovalo.³⁸⁴

Dne 28. dubna 1915 se konala v bytě Jana Herbena porada Mafie. O situaci doma i v zahraničí informoval Jana Herbena, Františka Drtinu, Edvarda Beneše a Františka Pfeffermanna Přemysl Šámal.

V dopise z 2. června 1915 si Jan Herben stěžoval bratrovi Václavovi: „Já a náš list jsme od počátku války špatně zapsáni, protože držíme se Slovy a protože nepíšeme nadšeně o válce a vítězství. Čím víc obecnstvo čte *Čas* – už tiskneme 20 000 výtisků – tím větší pronásledování a vyhrožování. Už jsme měli být několikrát zastaveni, pokaždé štěstím jsme unikli, leda že Duškovi dali šest měsíců.“³⁸⁵ Cyril Dušek zaznamenal, že *Čas* byl od 28. července do 24. listopadu 1914 (za pouhé čtyři měsíce!) devětasedmdesátkrát konfiskován.³⁸⁶ Cenzura hlídala *Čas* až do 26. srpna 1915, kdy byl Kuntemu doručen dopis od c. k. policejního ředitelství v Praze o zastavení *Času*. Těsně před zastavením periodika vydávali redaktoři *Času* dokonce dvě čísla denně, většinou osmistránkové číslo hlavní, prodávající se v Praze po čtyřech korunách, které vycházelo v devět hodin večer, a noční číslo o jednom listě, dané do oběhu ráno po koruně.

Důvodem zastavení listu bylo podle výměru, který byl 26. srpna 1915 odpoledne doručen do redakce a administrace *Času*, bylo oficiální: „Zcela nepřijatelný způsob dosavadního psaní vašeho listu, jenž již vícekrát zavdal příčinu k úřednímu zakročení.“³⁸⁷ *Čas* se policejnímu ředitelství zdál nebezpečný hlavně pro svou oblibu u čtenářů a také proto, že informoval o skutečném dění na jednotlivých frontách. Právě tomu redaktoři věnovali zvýšenou pozornost. Jan Herben píše manželce Bronislavě: „Můj pokoj je vystěhován do předsíně a všechny zdi ověšeny jsou mapami, diagramy a obrazy lodí válečných. Stůl je pokryt vojenskými spisy a příručkami: chef našeho

³⁸⁴ VHU, Praha, fond Jan Herben, korespondence, redakce *Času* Rajmundu Vajdovi, 10. 8. 1915, z Prahy do Burszentnértu. Více o cenzuře za první světové války: Alexandra ŠPIRITOVÁ, *Odras přípravy a rozpoutání první světové války v české poštovní přepravě*, *Paginae historiae* 5, 1997, s. 72-88.

³⁸⁵ MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence, Jan Herben Václavovi Herbenovi, 2. 6. 1915, z Prahy do Brumovic.

³⁸⁶ Srov. Milada PAULOVÁ, *Tajný výbor Mafie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916-1918*, ČSAV, Praha 1968, s. 243.

³⁸⁷ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 508-509.

generálního štábu inž. Pfeffermann.“³⁸⁸ Členové redakce byli po zastavení *Času* odvedeni k výslechu. Jan Herben byl ještě téhož dne propuštěn, redaktori Schmitt, Šaška, Fišer a Minařík propuštěni po šestnácti dnech, nejdéle pobýli ve vězení Kunte, Dušek, Hájek a Trapl.

Jan Herben se svého přesvědčení aktivizovat široké masy českých čtenářů nevzdal. Hned po zastavení *Času* udržel redakci pohromadě myšlenkou vytvoření nového periodika, jež by umožňovalo objektivně informovat veřejnost o děních na domácí i zahraniční scéně. V situaci, která panovala po zastavení *Času*, nemohl Herben vydávat zpravodaj. Pokud by vydával politický list, musel by otiskovat vládní zprávy.³⁸⁹ Jan Hajšman vyjadřuje ve své práci o české Mafii Janu Herbenovi neskrývaný obdiv v situaci, s jakou se vyrovnával se zastavením *Času* a jak se ihned pustil do zařizování chodu nového periodika: „Zatímco já obstarával pohřeb *Času*, dr. Herben, pohotový a houževnatý jako vydra, připravovat týdeník *Novinu*, literární, kulturní, politika a válka nic.“³⁹⁰ Herbena tížil problém existenčního zajištění redakce, proto na založení nového periodika tolik spěchal. Dne 29. srpna 1915 se konalo zasedání vydavatelského družstva Pokrok za účasti Františka Veselého, Václava Boučka, Františka Krejčího, Přemysla Šámala, právního zástupce listu JUDr. Taussiga, nakladatele listu Gustava Dubského, prokuristy Pospíšila a redaktorů zastaveného *Času* v čele s Janem Herbenem, odpovědným redaktorem Ludvíkem Kuntem a vedoucím administrace Janem Hajšmanem. Družstvo se usneslo vydávat beletristické a kulturní periodikum s názvem *Novina*. Šéfredaktorem se stal Herben, vydavatelem družstvo Pokrok.³⁹¹ První číslo vyšlo 1. října 1915. Hlavním motivem pro vydávání *Noviny* byly hospodářské důvody, Jan Herben se snažil snížit deficit předčasně ukončeného ročníku *Času* a získat finanční zajištění pro své zaměstnance. Ačkoli byla *Novina* pouze týdeníkem, zaměstnávala práce v redakci Jana Herbena na plný úvazek. Matce Alžbětě do Brumovic píše 18. listopadu 1915: „Práce mám také dost. Při *Novině* se nadělám právě tolik, jako když

³⁸⁸ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 3. 8. 1914, Praha.

³⁸⁹ Jan Herben odmítl vydávat periodikum, které by svými články bylo loajální k vládě. Nechtěl se znovu doprošovat, jako se doprošoval v září roku 1914 u českého místodržícího Františka Thuna. „Bylo mi strašně, když jsem v září u Thuna a Křikavy, později u Coudenhova dovolával se našeho rakouského programu! Zbraň slabých je lest! Ale teď už klamat nebudu. Rakouský náš program neexistuje, dnes je to lež. A opět připomínám ten blízký konflikt: Masaryk vystoupí proti Rakousku a my budeme ohřívát rakouský program proti němu,“ napsal Jan Herben 27. srpna roku 1915. In: Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 513.

³⁹⁰ Jan HAJŠMAN, *Česká mafie. Vzpomínky na odboj doma*, Praha 1935, s. 264.

³⁹¹ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 509-512.

vycházel *Čas*. Každý týden psát, korigovat v tiskárně a číst spousty špatných rukopisů, nežli v nich najdu zrnečko! Sám něco rozepsati nemohu, kdybych měl i chuť.“³⁹²

Dne 4. září 1915 přijeli do Hostišova za Herbenem Václav Bouček a František Veselý. Přivezli zprávy od Charlotty Masarykové, v jejímž domě byla v pondělí 13. srpna v šest hodin večer vykonána domovní prohlídka. Masaryk byl právě v Paříži, kam za ním 17. září přijel Beneš. Také Herben očekával prohlídku v Praze. Dne 14. října 1915 byli pozatýkáni redaktori bývalého *Času*, Jan Herben byl ale týž večer propuštěn domů. Domovní prohlídka na sebe nenechala dlouho čekat. Dne 15. října klepali policisté na Herbenovy dveře. Herben byl ale na prohlídku dobře připraven, dokonce se vyšetřujícímu komisaři přiznal: „Měl jsem na to šest neděl, po případě alespoň měsíc, abych všecko odstranil odtud, co jsem od Masaryka měl.“³⁹³ Syn Prokop rychle uschoval otcovy zápisky, Herben nebyl zatčen, ale v listopadu odjel do Vídně, aby svědčil v procesu se zadrženými redaktory. Rozsáhlé zatýkání bylo důsledkem tzv. knoflíkové aféry. Prostředník Bohumil Mareš přinesl Františkovi Soukupovi do redakce *Práva lidu* v knoflíku tajné poselství, přivezené do Čech ze Švýcarska paní Aloisíí Linhartovou. František Soukup i Bohumír Šmeral považovali Bohumila Mareše za provokátéra státní policie. Dne 7. října tedy oba sociální demokraté informovali pražskou státní policii. Následovalo zatýkání, které značně narušilo síť Mafie. I přesto dál vytvářel Herben kolem sebe síť spolehlivých lidí, kteří měli za úkol pravdivě a nenápadně informovat svoje okolí o dění na frontách a situaci v zahraničí. Zároveň měli rozšiřovat propagační Denisovy „kletby na Rakousko, jimiž bouřil svědomí svých státníků“. Herben dle svých slov navázal spojení na v různých koutech Čech a Moravy, měl „několik stanic“, na Mělníce p. Petrželku, u Kokořína mlynáře Kučeru doktora Zahálku v Roudnici, primáře Mesanyho v Pardubicích, inženýra Jelínka a mlynáře Havlíčka v Berouně a Králově Dvoře, statkáře Sixtu na Českobrodsku, Františka Veselého v Benešově, zvěrolékaře Poupu ve Voticích, notáře Černého v Říčanech, rodinu Havelkovou na Čáslavsku, továrníka Krausera v Dobrušce, lékárníka Tůmu v Holicích, doktora Seiferta v Napajedlech, továrníka Štěpánka ve Zlíně, primáře

³⁹² MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence, Jan Herben Alžbětě Herbenové, 18. 11. 1915, z Prahy do Brumovic.

³⁹³ Jan HERBEN, *Lístky z válečného deníku 1914-1918*, Praha 1933, s. 41. Jan Herben občas posílal Bronislavu k Charlottě Masarykové s chlebem. U Masaryků byl po takřka pěti letech na návštěvě 6. června 1915. Alice Masaryková pozvala manžele Herbenovi shlédnout Herbertovu malířskou pozůstalost. Naposledy byl Herben u Masaryka doma, když psal v únoru 1910 nástin životopisu k Masarykovým šedesátým narozeninám. Podle: Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 497.

Šantrůčka v Přerově a mlynáře Vávru v Čejči.³⁹⁴ Jednalo se o dobře postavené a ve společnosti uznávané lidi, kteří mohli v případě nutnosti ovlivnit poměrně velký počet lidí, s nimiž se při výkonu svého povolání každodenně setkávali. Se Slovenskem navázal kontakt Herben přes paní Hálkovou, jejíž manžel byl povolán na vojnu. Teprve v dubnu 1917 zasvětil Herben se Šámalem a Kvapilem do principů tajné organizace Vavra Šrobára. Zprávy z Děčína vozil doktor Chlup, další informace získával Jan Herben z dopisů vojáků, kteří domů přicházeli z fronty na dovolenou.

Válka ztížila situaci Herbenovy rodiny a podepsala se na zdraví jejích příslušníků. Na začátku války vypukla epidemie cholery. Bronislava o tom zpravuje tchyni Alžbětu a švagra Václava: „Bud’te všichni opatrní, pokud se týče styku s lidmi kvůli nákaze. Udělejte si pravidlem: nedat ani sousto do úst dříve, dokud si neumyjete čistě mýdlem ruce. Třebas čisté ruce! To velice chrání, neboť cholera i úplavice přichází ústy do těla.“³⁹⁵ Jan Herben odjel 3. února 1915 do plicního sanatoria ve Stupčicích u Střezimíře. Nachladil se a dostal silný zápal plic. Koncem roku prodělal operaci pravého oka, na které několik let neviděl a které mu komplikovalo práci v redakci. Syn Jiří dostal o Vánocích roku 1914 zánět pohrudnice, Ivan byl o necelý rok později operován se zánětem slepého střeva a léčen na zápal plic. Nejstarší Prokop se se svými padesáti šesti kilogramy zdál u odvodu slabý. Snad právě tyto okolnosti uchránily všechny tři syny Jana Herbena před narukováním do války. Přesto 8. října 1914 požádal Jan Herben o udělení příslušnosti k městu Praze, aby chlapci při odvodu zůstali na výcvik v Praze a ne ve Znojmě (Herben měl do roku 1914 příslušnost v Brumovicích). Občanství ale v Praze nedostal. „Dočkám-li se šedesátky, jsem zvědav, zda-li město Praha dá mně, jako udělala jiným spisovatelům k jubileu, také – občanství.“³⁹⁶

Nejvíce však rodinu tížily obavy o Bronislavina bratra, Zdeňka Foustku, který byl jako vojenský lékař zajat v Kyjevě, a o synovce Janoše Herbena, syna Václava Herbena, který narukoval na frontu a nedával o sobě žádné zprávy.³⁹⁷

³⁹⁴ Podle: Jan HERBEN, *Ohlas zahraniční revoluce doma*, Praha 1924, s. 5.

³⁹⁵ MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence, Bronislava Herbenová Alžbětě Herbenové, 20. 11. 1914, z Prahy do Brumovic.

³⁹⁶ MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence, Jan Herben Václavovi Herbenovi, 2. 12. 1914, z Prahy do Brumovic. Jelikož Herbenovy šedesáté narozeniny spadaly do jara roku 1917, zdá se, že při sledu politických událostí na ně nejen město Praha, ale i významné osobnosti a Herbenovi spolupracovníci zapomněli.

³⁹⁷ Srov. Sylva SOUČKOVÁ, *František Drtina. Filozof, pedagog a politik v korespondenci a vzpomínkách (1861-1925)*, Praha 2004, s. 101. Dne 5. října 1914 psala Olga Drtinová Františkovi Drtinovi dopis, v němž se manželovi vyznávala z obav o bratra Zdeňka. František Drtina kontroloval často seznamy zajatých, které docházely do *Času* a do redakce *Práva lidu*. Tamtéž s. 100. Domů do

Na poměry, panující ve válečné Praze si Bronislava stěžovala v korespondenci s tchyní a švagrem. „Jsme tuze zkráceni na příjmech. Šetřím, jak mohu, jednu služku jsem pustila, ale je to všechno málo“, píše Bronislava tchyni 18. listopadu 1914.³⁹⁸ Zvláště tuků se nedostávalo, proto Bronislava posílala do Brumovic prázdné bedýnky, v nichž se jí vracely kachny, ořechy, ovoce a mouka. Ne vždy se však podařilo doručit potraviny v požitelné podobě. Nejednou přišla bednička s uraženým víkem a vykradená, jindy se zpozdila a kvůli horku se maso zkazilo a ovoce zplesnivělo. Bronislava s dětmi proto zůstávala častěji v Hostišově, ale poté, co začátkem roku 1917 byly lidem ve vsi zabaveny zásoby, pociťovala nedostatek i na vesnici. Přesto zde bylo v letních měsících k dostání více potravin než ve městě. „Všechn čas jinak utluče člověk sháněním životních potřeb. Dnes byla jsem dvakrát na Vinohradech až u Nuselských schodů pro – maso. V Praze jsou prázdné krámy, nebo mají jen skopové za čtrnáct korun kilo! Začíná opravdovský hlad. Žebráci táhnou se jeden za druhým, každý chce chléb a my sami prvně tento týden nedostali po dva dny chleba.“³⁹⁹

Některé Herbenovy zápisky v *Knize vzpomínek* dokládají, že humorem bylo možné překonat těžké životní chvíle: Dne 23. září 1915 si Herben zaznamenal historku, kterou si vyprávěla pražská společnost: „Paní Masaryková psala muži, že je nemocná. Masaryk sedl do vlaku a přijel. Vešed domů, byl překvapen, že paní mu jde naproti zdráva. Okamžitě pochopil, co se stalo, když z temného kouta vystoupil detektiv a pravil: ‚Pane profesore, zatýkám Vás ve jménu zákona!‘ – ‚Neopovažujte se!‘ vzkřikl Masaryk, ‚jsem občan Severoamerických států, a vytáhl z kapsy dokumenty‘. – Zatím se rozhrnula portiera, vystoupil americký konsul, podal Masarykovi ruku a pravil: ‚Pane, jste svoboden, a vy, táhněte!‘, dodal k detektivu. Konsul vzal Masaryka pod rameno a dovedl jej zase na nádraží. – Vliv kinematografů,“ poznamenal si k tomu Herben.⁴⁰⁰ Dne 4. ledna 1916 si zapsal, že operní zpěvačce Miss Cavanové bylo po žádosti v Národním divadle povoleno zpívat anglicky, protože prohlásila, že zpívá americkou angličtinou. Bylo jí povoleno zpívat i italsky, to když prohlásila, že se jedná o rakouskou italštinu. „Francouzsky zpívat nesmí, protože jí nenapadlo prohlásit, že zpívá

Kladna se Zdeněk Foustka vrátil z ruského zajetí až po válce. O návratu Janoše Herbena se Jan Herben nezmiňuje.

³⁹⁸ MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence. Bronislava Herbenová Alžbětě Herbenové, 18. 11. 1914, z Prahy do Brumovic. O situaci v Praze za války: Otto URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 579-589.

³⁹⁹ MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence, Bronislava Herbenová Václavu Herbenovi, 26. 4. 1917, z Prahy do Brumovic. Srov. Robert KVAČEK, *První světová válka a česká otázka*, Praha 2003, s. 96-105.

⁴⁰⁰ Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*, IV (1901-1914), Praha 2005, s. 119.

francouzštinou švýcarskou. Po válce by se měl věnovat jeden zbytečný katolický kostel v Praze na válečné museum, ve kterém by na věčnou paměť ukazována byla českému potomstvu rakouská blbost se vším příslušenstvím.“⁴⁰¹

7. 2. Roky 1917-1918

Dne 16. května 1917 vyšla ve *Zlaté Praze* gratulace k Herbenovým šedesátým narozeninám. Anonymní autor trefně vystihl přímou souvislost jubilentovy politické úlohy s malým čtenářským zájmem o jeho beletrii, kterou pokládal právem za nedoceněnou. „Postavení, jež Herben donedávna zaujímal jako žurnalista, ustavičné polemiky a celková nesnášenlivost jeho žurnálu, politická nemohoucnost a skutková pasivita jeho strany – to vše nepřispělo nikterak k jeho popularitě.“⁴⁰² Zprávy o jubileu Jana Herbena rodině významně pomohly, Bronislava v dopisech tchyni a švagrovi do Brumovic píše o solidaritě lidí, kteří darovali rodině drobné dárky, většinou jídlo.⁴⁰³

Válka postavila české politiky před nelehké rozhodování. Rakousko-Uhersko ztratilo během posledních sta let úlohu ochránce malých národů a stalo se německým spojencem. Měla se česká politika stále držet loajálního přístupu k monarchii, jako tomu bylo dosud? Mají čeští politici po skončení války hájit návrat k předválečným poměrům? Nebo nová situace bude vyžadovat nové postupy a řešení? Tyto otázky si kladl nejen Masaryk a okruh jeho spolupracovníků, ale snad každý český politik, jemuž nebyl osud vlasti lhostejný.⁴⁰⁴ Jan Herben se ještě v roce 1916 stavěl ke vzniku samostatné Československé republiky skepticky. „Nebyl jsem právě nadšen, že jsem Rakušanem, ale bral jsem to jako osud, jež dlužno snášet“,⁴⁰⁵ napsal Herben o svém stanovisku k monarchii. Podle Herbena byl absolutismus jediným možným politickým zřízením, které mohlo ovládat tak velký mnohonárodnostní stát. Bratrovi do Brumovic napsal Jan Herben 30. března 1916 dopis, v němž informoval bratra o působení T. G. Masaryka v zahraničí. „V nějakém prý svém manifestu prohlásil, že Rakousko už se vlastně rozsypano, a že Čechové dostanou na jeho troskách samostatné království, ke

⁴⁰¹ Jan HERBEN, *Lístky z válečného deníku 1914-1918*, Praha 1933, s. 50. Jan Herben kritizuje nejen tupost rakouských úředníků, ale jako evangelík snižuje také význam katolických kostelů.

⁴⁰² Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, novinový výstřižek, *Zlatá Praha*, 16. 5. 1917, s. 8.

⁴⁰³ MZA Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, Bronislava Václavovi a Alžbětě Herbenovým, 26. 4. 1917, z Prahy do Brumovic.

⁴⁰⁴ Srov. Robert KVAČEK, *První světová válka a česká otázka*, Praha 2003, s. 162.

⁴⁰⁵ Jan HERBEN, *Ohlas zahraniční revoluce doma*, Praha 1924, s. 15.

kterému budou patřit Čechy, Morava, Slezsko a Slovensko. To se rozumí, že jsou to sny a fantazie, ale rakouské úřady přece na to zuří a chystají proti němu proces pro velezrádce. Nikdo jim nedovede vymluvit, že je to vše pošetilé.“ Zároveň se Jan Herben obával o svou osobu: „A proto člověk neví, kdo všechno se do toho procesu dostane, a žádný z nás není jist, bude-li ještě zítra chodit po procházkách Prahou. Tudíž je lépe zavírat se doma a nikomu nepsat.“⁴⁰⁶

Dne 21. listopadu 1916 zemřel císař František Josef I., na trůn nastoupil Karel I., který se pokusil vyvést Rakousko-Uhersko z války. Nový císař uvolnil tuhou cenzuru a v létě 1917 udělil politickou amnestii.⁴⁰⁷

Koncem dubna 1917 psala Bronislava švagrovi Václavovi na Moravu, že v německých novinách „vyskytla se podivná báchorka, jakoby nám v Paříži prohlásili samostatný český stát, zvolili prozatímní vládu s profesorem v čele. V Rusku prý už české legie na to přísahaly. Tak by tu stát měl i své vojáky! Pomyslete – jsou to pohádky, vidíte? V Praze se to smí jen šuškat, ale jak při tom svítí oči radostí a pýchou.“⁴⁰⁸ Tento dopis byl zřejmou snahou informovat příbuzné na Moravě o skutečných poměrech tónem, kterým se snažila Bronislava obejít cenzuru.

Dne 30. května 1917 se opět sešla k zasedání říšská rada. Podnět k hledání nové české politické identity nevyšel z řad politiků, ale od kulturně činných intelektuálů. V květnu roku 1917 podepsal Jan Herben společně s dalšími více než dvěma sty českými novináři, spisovateli, vědci a kulturními činiteli *Manifest českých spisovatelů*, první veřejné prohlášení požadující sebeurčení českého národa. Podle zápisků z *Válečného deníku* z roku 1917 Jan Herben do konceptu *Manifestu*, který jeho autor Jaroslav Kvapil přinesl do Akademické kavárny, také zasahoval: „já jsem v něm škrtl nějakou větu a dvě – tři slova nahradil jinými výrazy.“⁴⁰⁹ Herben se zbavil všech pochybností a konečně tak vyjádřil své stanovisko k Rakousku-Uhersku a české politice. *Manifest spisovatelů* nebyl jen souborem podpisů několika desítek předních osobností českého

⁴⁰⁶ MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, Bronislava Václavovi a Alžbětě Herbenovým, 30. 3. 1916, z Prahy do Brumovic. Herben zřejmě zmiňuje Masarykovo pařížské vystoupení v listopadu 1915. Masarykova ženevská řeč z 6. 7. 1915 pronesená u příležitosti výročí upálení Jana Husa byla totiž hodnocena jako „soukromé vypovězení války“ Rakousku-Uhersku.

⁴⁰⁷ Více Zdeněk ŠOLLE, *Masaryk - Beneš - Štefánik – Kramář*, Listy 23, 1993, s. 92-97.

⁴⁰⁸ MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence, Bronislava Herbenová Václavu Herbenovi, 26. 4. 1917, z Prahy do Brumovic.

⁴⁰⁹ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 606. Kvapil se však o zásahu Jana Herbena a jeho podílu na Manifestu ve svých vzpomínkách nezmiňuje. Přemyslu Šámalovi, šefovi Mafie, Kvapil svůj záměr oznámil v dubnu 1917, jako první otiskla projev spisovatelů v úplném znění redakce Večera 18. května 1917. Podle Jaroslav KVAPIL, *O čem vím. Sto kapitol o lidech a dějích mého života*, II, Praha 1947, s. 22-26. Srov. Kateřina VÁVROVÁ, *Manifest českých spisovatelů*, Muzeum Brněnska, Brno 2007, s. 97-106.

života. Cíleně naléhal na českou politickou reprezentaci, aby se vzdala myšlenky na soužití střeoevropských národů v jednom soustátí. Po Českém svazu, který českou politiku na říšské radě zastupoval, spisovatelé požadovali, aby hájil české zájmy nezávisle a mužně. Herben *Manifestu českých spisovatelů* připisuje s odstupem let velkou váhu. „Projev náš rozvázal ústa i nespisovatelům, poslanci byli veřejným míněním takřka bičováni k rozhodnosti,“ napsal v roce 1924 Herben.⁴¹⁰

Dne 15. srpna představil na schůzce Mafie v Herbenově vile v Hostišově u Votic Přemysl Šámal nový koncept spolupráce českých stran. Jan Herben si o setkání poznamenal: „Přítomni: dr. František Veselý z Benešova, Machar, Jaroslav Kvapil, dr. Šámal, profesor Moudrý z Plzně a švagr Drtina. Politický výklad podal dr. Šámal o tom, jak mladočeši chtějí svou stranu čistit, potom se pokusit o spojení stran: své, naší, státoprávní a národně sociální. Orgánem nové strany byly by *Národní listy* s novou redakcí. *Národní listy* jsou ochotny škrtnout tři ročníky a po případě přijmout nový název. Počítá se se mnou v redakci. Mé námitky věcné – proti *Národním listům* v každé formě, třeba maskované. Mimo to je mi podezřelý chvat. Já mám pracovat pro Kramářovu diktaturu, aby všechno bylo hotovo, než se vrátí Masaryk?“⁴¹¹ Jak uvidíme, jen o čtvrt roku později vítal Herben Karla Kramáře na Žofině slavnostním projevem, v němž zmínil předválečné zásluhy vůdce mladočechů. Na slavnostním večeru k poctě Karla Kramáře měl Herben úlohu hlavního řečníka. Byl to do jisté míry večer můj, poněvadž jsem já jediný vyzdvihl jeho úroveň, a pronesl jsem něco, co se může nazvat myšlenkami.“⁴¹² Přítele Josefa Svatopluka Machara vybízel Jan Herben ke spolupráci s Kramářem v dopise z 23. října 1917: „Dějí se v Praze věci, nad nimiž se ti snad hlava točí. Už několik dní cítím výčitky, že Tě nikdo z nás neinformoval. Jak se to stalo? Uvítal jsem za naše přátele 17. října Kramáře na Žofině a moje řeč udělala veliká kola v českém rybníce. K. mne hned objímal a od té [chvilky] s kým mluvil, nepřetržitě mě blahořečil. Druhého dne jsme se potkali a on se na mne zavěsil. Když jsme chodili

⁴¹⁰ Jan HERBEN, *Ohlas zahraniční revoluce doma*, Praha 1924, s. 46.

⁴¹¹ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 622. Srov. Sylva SOUČKOVÁ, *František Drtina. Filozof, pedagog a politik v korespondenci a vzpomínkách (1861-1925)*, Praha 2004, s. 119. Srov. Jana ČECHUROVÁ, *Prvním předsedou čs. vlády byl před 80. lety dr. Karel Kramář*, Masarykův lid 5, 1999, č. 1, s. 12-16 nebo Jana ČECHUROVÁ, *Karel Kramář - "vůdce" národní demokracie*, in: *Osobnost v politické straně: Sborník referátů z konference "Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861-1999"*, Olomouc, 19.-20. října 1999, Gloria, Rosice u Brna 2000, s. 277-279.

⁴¹² Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 628. Srov. Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář. První československý premiér*, Praha 2007, s. 141. Herben Kramářovi v oslavném projevu mimo jiné řekl: „Když jste byl odvážen, patřil jste jedné straně. Když jste nyní přijel, patříte celému národu. Dnes není stran v českém národě, celý národ je jedna strana. In: Vladimír SÍS, *Karel Kramář 1860-1930. Život a dílo*, Praha 1930, s. 272.

Mariánskou ulicí, dělalo to sensaci. Večer téhož dne přišel k nám a před Brončou opakoval, že jsem dal celému Žofínskému večeru tvar i směr a že jsem vytvořil ovzduší, za které mi je neskonale vděčen. Nemohl prý si přát nic krásnějšího.“ Po výctu pohnutek, které Herbena ke spolupráci s Kramářem vedly, píše Herben: „Když byl Kramář u mne, tuze litoval, že zavčas nepožádal o feuilleton Tebe. Machar pod čarou, to by bylo něco! Každým způsobem budou i Tebe verbovat, jestliže se to už nestalo.“⁴¹³ Do Kramářových *Národních listů* přispíval Jan Herben až do května roku 1918, kdy byly zastaveny.

V prosinci roku 1917 svolala mladočeská strana, strana pokroková a moravská lidově pokroková strana své sjezdy. Jejich představitelé se v Roudnici shodli na sloučení mladočechů, realistů, státoprávních pokrokářů a těch národních socialistů, kteří nesouhlasí se zrušením soukromého vlastnictví a kolektivismem výrobních prostředků.⁴¹⁴ V únoru 1918 se nová strana ustavila jako Česká státoprávní demokracie.⁴¹⁵ Za hlavní úkol si strana kladla dobýt politickou samostatnost, být stranou všenárodní, nikoliv třídní, a snažit se prosadit sociální reformy.

Realisté se při procesu ustavení nové strany rozdělili na dvě skupiny. Jedna část, představovaná Janem Herbenem, Františkem Drtinou, Přemyslem Šámalem, Josefem Svatoplukem Macharem, přestoupila ke státoprávní demokracii. Druhá část, zastoupená Františkem Veselým, Cyrilem Duškem, Václavem Boučkem, Antonínem Uhlířem a Otakarem Krouským, se snažila udržet ještě rok samostatnou existenci realistické strany, „doufajíc v prospěch, který vyplyne z popularity Masarykovy“.⁴¹⁶ František Peroutka viní první část realistů, která přestoupila do národní demokracie, z pozdějšího neúspěchu o obnovu realistické strany: „Naneštěstí nejpopulárnější její část byla unesena koncentračními ideály politickými a přes žádost druhých, aby se s rozhodnutím počkalo až do Masarykova návratu, vstoupila do tvořící se národní demokracie. [...] Ztráta těchto lidí zhatila naděje realistické strany, že bude moci hrát vynikající roli

⁴¹³ LA PNP, Praha, fond Machar, Josef Svatopluk, 28/B/4, složka VII, korespondence, Jan Herben Josefu Svatoplukovi Macharovi, 31. 10. 1917, z Prahy do Vídně. Více: Jana ČECHUROVÁ, *Karel Kramář - "vůdce" národní demokracie*, in: *Osobnost v politické straně: Sborník referátů z konference "Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861-1999"*, Olomouc, 19.-20. října 1999. Rosice u Brna 2000, s. 277-279.

⁴¹⁴ Podle: Petr PROKŠ, *Politikové a vznik republiky 1914-1918*, Praha 1998, s. 73.

⁴¹⁵ Podle: Sylva SOUČKOVÁ, *František Drtina. Filozof, pedagog a politik v korespondenci a vzpomínkách (1861-1925)*, Praha 2004, s. 119. Srov. Jana ČECHUROVÁ, *Karel Kramář - "vůdce" národní demokracie*, in: *Osobnost v politické straně: Sborník referátů z konference "Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861-1999"*, Olomouc, 19.-20. října 1999, Gloria, Rosice u Brna 2000, s. 277-279.

⁴¹⁶ Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, II 1919, Praha 1991, s. 517.

v republice.“⁴¹⁷ Ferdinand Peroutka napsal, že štěpení realistické strany na dvě části se dělo podle toho, jak jednotlivý představitelé smýšleli o socialismu: „Muži socialismu vzdálenější odešli do národní demokracie, která už při svém vzniku měla jasný charakter strany občanské.“⁴¹⁸ Zbylá část realistů založila začátkem roku 1918 časopis *Česká stráž*. Česká stráž převzala v podstatě program, který formuloval *Čas* v devadesátých letech devatenáctého století. „Týž intelektualismus a táž čtyři hlavní slova se objevují: pravda, kritičnost, mravnost a pokrok.“⁴¹⁹

V neděli 6. ledna 1918 se v sále Obecního domu sešel „generální sněm poslanců zemí českých“. Na něm byla vyhlášena *Tříkrálová deklarace*, požadující autonomii pro Čechy a Slováky a jejich spojení v jeden státní celek. Tento „převrat“ provedli lidé, kteří se vrátili z války, internace a vězení společně s odbojáři z Mafie. Podle historika Karla Pacnera byl mezi nimi i Jan Herben.⁴²⁰ Přípravy k samotnému převratu začaly v březnu 1918, v komisi, která se ustavila v dubnu a která měla po stránce správní a administrativní zajistit chod nového státu Herben chyběl.⁴²¹ Nechyběl však při první ustavující schůzi Národního výboru 13. července 1918.⁴²² Předsedou osmatřicetičlenného sboru byl zvolen vůdce státoprávní demokracie Karel Kramář, místopředsedy agrárník Antonín Švehla a socialista Václav Klofáč, jednatelem František Soukup.⁴²³ Jan Herben zastupoval v Národním výboru státoprávní

⁴¹⁷ Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, III 1920, Praha 1991, s. 906. Srov. Sylva SOUČKOVÁ, *František Drtina. Filozof, pedagog a politik v korespondenci a vzpomínkách (1861-1925)*, Praha 2004, s. 119.

⁴¹⁸ Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, III 1920, Praha 1991, s. 906.

⁴¹⁹ Tamtéž, s. 907. Srov. Martin KUČERA, *Realisté*, in: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998*, Olomouc 2000, s. 63-70. Tito „zbylí“ realisté se nakonec přidali k národním socialistům. „Dne 30. března až 1. dubna 1918 se konal v Národním domě na Šmíchově sjezd národních socialistů, kteří se sloučili s anarchokomunisty i levicovými realisty a založili Českou stranu socialistickou.“ In: Petr PROKŠ, *Politikové a vznik republiky 1914-1918*, Praha 1998, s. 115.

⁴²⁰ Karel PACNER, *Osudové okamžiky Československa*, Praha 1997, s. 46. Pacner na základě vzpomínek Jana Hajšmana uvádí mezi těmi, kteří vyhlásili Tříkrálovou deklaraci Karla Kramáře, Aloise Rašína, Václava Klofáče, Přemysla Šámala, Gustava Habrmana, Jana Herbena a Antonína Kalinu. Zároveň Pacner říká, že do vydání Tříkrálové deklarace měla Mafie jako „tajný komitét“ ohromný vliv na veřejné mínění, ale na politiku pouze jen přes veřejné mínění.

⁴²¹ Karel Pacner uvádí, že v této komisi byli Přemysl Šámal, Alois Rašín, František Sís, Josef Scheiner, Jaroslav Preiss a Vilém Pospíšil a Ferdinand Pantůček. Ti vytvořili subkomise pro otázky správní, finanční, obchodní a další. Podle: Karel PACNER, *Osudové okamžiky Československa*, Praha 1997, s. 48.

⁴²² Agrárník Antonín Švehla přesvědčil ostatní politiky, že nelze najít jiné měřítko pro složení Národního výboru, než je měřítko posledních voleb do říšské rady roku 1911. „Měly pak podle tohoto měřítko v Národním výboru strana sociálně demokratická deset míst, agrární devět, státoprávní demokracie také devět, čeští socialisté čtyři, katolická strana čtyři, realisté jedno místo a onomu stínu, který zbyl po stranně staročechů, bylo přiznáno také jedno místo.“ In: Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu 1918-1923*, Praha 1998, s. 19. Srov. Otto URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 630-631.

⁴²³ Více: Jan KUKLÍK, *Karel Kramář v čele Národního výboru a první poválečné vlády (říjen 1918-leden 1919)*, Sborník Národního muzea v Praze - A 61, 2007, č. 3-4, s. 41-48.

demokracii.⁴²⁴ Národní výbor činil administrativní přípravy, ve snaze zajistit předem organizované převzetí moci bez chaosu. Národní výbor připravoval také první zákony.⁴²⁵

Počátkem roku 1918 se k politickým a národnostním svárům v monarchii připojil hospodářský rozvrat a vyhrocující se sociální problémy. Se zásobovací krizí narůstala nespokojenost občanů. Příděly potravin klesly na polovinu předválečné spotřeby.⁴²⁶ Od začátku roku 1917 už nevozila Bronislava Herbenová potraviny z Hostišova, policie tam totiž lidem zabavila zásoby. V září roku 1918 musel dokonce Herben žádat obecní výbor v Budeníně (pod něhož spadal i Hostišov) o povolení k vývozu ovoce z vlastní zahrady v Hostišově do Prahy.⁴²⁷ Zásoby docházely také v Brumovicích, odkud koncem roku 1917 chodit bedničky s potravinami. Po celý leden stávkovali dělníci na mnoha místech monarchie. Stávky se nevyhnuly ani Praze, kde v centru města rozvášněný dav raboval obchody.⁴²⁸

Dne 12. října 1918 se po pražských kavárnách a v ulicích rozdávaly letáky s krátkou, ale srozumitelnou větou: „Prohlídka zámku Troje. V neděli dne 13. října o desáté hodině dopoledne.“⁴²⁹ Herben dostal dopis ze sekretariátu strany, že v Troji promluví Machar, Dyk a Sís. Také od Herbena se očekávala krátká řeč. Herben promluvil jako druhý, po Františku Sísovi. Než mohl řeč dokončit, přišli četníci, za velkého hluku byla schůze rozeznána. Následující den stávkovali dělníci po celých Čechách, většinou byly stávky doprovázeny demonstracemi.⁴³⁰

⁴²⁴ Členy Národního výboru podle jednotlivých stran byli: sociální demokracie (10 členů): R. Bechyně, A. Hampl, A. Meissner, A. Němec, F. Soukup, J. Stivín, K. Vaněk, G. Habrman, F. V. Krejčí, V. Tusar; agrární strana (9 členů): A. Prokůpek, K. Sonntag, O. Srdínko, A. Švehla, F. Udržal, I. Zahradník, F. Zíka, C. Horáček, F. Staněk; státoprávní demokracie (9 členů): J. Budínský, A. Hajn, J. Herben, K. Kramář, A. Rašín, A. Jirásek, J. S. Machar, F. Mareš, J. Scheiner; socialistická strana (4 členové): J. Slavíček, J. Stříbrný, F. Krejčí, J. V. Klofáč; katolické strany (4 členové): F. Červinka, M. Hruban, F. Kordač, J. Šrámek; realistická strana (1 člen): C. Dušek; staročeská strana (1 člen): J. Brabec. Z předpokládaných 40 členů jich měl Národní výbor 38, protože po jednom místě neobsadili socialisté a realisté. Podle: Petr PROKŠ, *Politikové a vznik republiky 1914-1918*, s. 165.

⁴²⁵ Podle: Otto URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 632. Srov. Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu 1918-1923*, Praha 1998, s. 21.

⁴²⁶ Podle: Petr PROKŠ, *Politikové a vznik republiky 1914-1917*, Praha 1998, s. 105.

⁴²⁷ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, Osvědčení o vývozu ovoce z Hostišova, udělené Janu Herbenovi starostou obce Františkem Ratajem, 25. 9. 1918, Budenín.

⁴²⁸ Tamtéž, s. 110.

⁴²⁹ Jan HERBEN, *Lístky z válečného deníku 1914 až 1918*, Praha 1933, s. 84.

⁴³⁰ Podle: Otto URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 616. Generální stávka proběhla v pondělí 14. října na celém území českých zemí. Na mnoha místech vyhlašovali lidé republiku. Generální stávka byla akcí Socialistické rady (která vznikla 6. září 1918 a představovala společný orgán socialistických stran. Zajišťovala jejich společný postup a měla být protiváhou pravicového Národního výboru). Dne 14. 10. 1918 zorganizovala Socialistická rada generální stávku proti vývozu potravin ze země. Národní výbor se od celé akce distancoval. Podle: Karel PACNER, *Osudové okamžiky*

Dne 18. října Tomáš Garrigue Masaryk, Milan Rastislav Štefánik a Edvard Beneš v Paříži zveřejnili *Prohlášení nezávislosti československého národa* jeho prozatímní vládou.⁴³¹ Dne 28. října došlo k převzetí Obilního ústavu a Švehla se Soukupem vyhlásili na Václavském náměstí samostatný český stát.⁴³²

Československa, Praha 1997, s. 43-45. Srov. Otto URBAN, *Česká společnost 1848-1918*, Praha 1982, s. 635-636.

⁴³¹ Jan GALANDAUER, *T. G. Masaryk a vznik ČSR*, Praha 1988, 40 s.

⁴³² Karel PACNER, *Osudové okamžiky Československa*, Praha 1997, s. 93.

8. Československá republika, Masaryk a Herben

Třebas chceme zachovávat jako strana Masarykova politickou pasivitu, žádáme o zastoupení v Národním výboru. Dosud je jakýmsi naším delegátem dr. Šámal. Chodí do schůzí bez oficiálního pozvání jako pozorovatel. Stejně, jako chodil na počátku války na Havlíčkovu náměstí ke Švehlovi do schůzek zástupců stran. Jednali jsme se Švehlou o zastoupení v Národním výboru. „Za koho mluvíte,“ ptal se nás pohrdlivě Švehla, „za koho mluvíte, za těch pár realistických profesorů?“... On dnes mluví pohrdlivě o realistických profesorech, když první z nich, Masaryk, na všech frontách čtyřdohody postavil české vojáky do boje proti Rakousku, zatímco on sám vymýšlel loajální projevy proti osmadvacátému pluku... Národ, který se chce osvobodit a jehož politici vůdcové mluví pohrdlivě o inteligenci, je národ ubohý.

*Jan Herben*⁴³³

V říjnu roku 1918 se stal Jan Herben členem Národního výboru. Jeho představitelé vyhlásili dne 28. října v Praze samostatný československý stát. Dne 14. listopadu 1918 bylo z Národního výboru vytvořeno Revoluční národní shromáždění, které předalo výkonnou moc první československé vládě Karla Kramáře, jmenované téhož dne.⁴³⁴ Dne 19. listopadu 1918 byl Jan Herben společně s Josefem Svatoplukem Macharem, Aloisem Jiráskem, Jaroslavem Kvapilem, Františkem Václavem Krejčím a Stanislavem Kostkou Neumannem zvolen do kulturního výboru Poslanecké sněmovny.

Dne 23. března 1919 se sešla státoprávní demokracie, mezi jejíž členy Jan Herben patřil, k prvnímu sjezdu v nových poměrech. Strana „doufala, že bude jednou z největších stran, byla přesvědčena, že žádná vláda nebude se moci obejít bez onoho množství odborníků ze všech oborů, jimiž disponovala.“⁴³⁵ Strana byla na svůj vznik a

⁴³³ Jan HERBEN, *Listky z válečného deníku 1914-1918*, Praha 1933, s. 124.

⁴³⁴ Už druhý den po svém ustavení přijal parlament několik zákonů. Mezi nimi zákon o zrušení všech šlechtických práv a výsad a o zákazu používání šlechtických titulů. Srov. Karel PACNER, *Osudové okamžiky Československa*, Praha 1997, s. 111. Více: Jan KUKLÍK, *Karel Kramář v čele Národního výboru a první poválečné vlády (říjen 1918- leden 1919)*, Sborník Národního muzea v Praze - A 61, 2007, č. 3-4, s. 41-48. Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář. První československý premiér*, Praha 2007, s. 148-160.

⁴³⁵ Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, II 1919, Praha 1991, s. 518. Srov. Sylva SOUČKOVÁ, *František Drtina. Filozof, pedagog a politik v korespondenci a vzpomínkách (1861-1925)*, Praha 2004, s. 119-120. Situace ve vládě byla na jaře 1919 natolik vyhrocená, že se národně demokratictí ministři rozhodli podat demisi. T. G. Masaryk ji ale nepřijal. Zajímavé je, že o demisi nebyl informován samotný premiér a předseda národní demokracie Karel Kramář, který v té době pobýval na mírové konferenci v Paříži. Jeho dlouhodobá nepřítomnost ve vládě se podepsala na atmosféře ve vládě. Národní shromáždění muselo na jaře jako vláda všenárodní koalice neustále přistupovat na kompromisy, vyrovnávat se s radikalizací poměrů v ČSR a nedostatkem potravin. Tím, co nakonec Kramářově vládě zlomilo vaz, byly v červnu roku 1919 komunální volby. Národní demokraté skončili jako poslední

na svou skladbu intelektuálů hrdá, jak dokazuje výrok Jana Herbena, který za československou státoprávní demokracii odpověděl sociálním demokratům: „Dělnictvu musí být řečeno, že není k tomu povoláno, aby předpisovalo inteligenci, co má dělat. To musí vědět inteligence sama a jen ona. K tomu národ svou inteligenci má.“⁴³⁶ Jan Herben se ztotožnil takřka se všemi myšlenkami národních demokratů. Ideálem demokracie byla pro Jana Herbena stejně jako pro Karla Kramáře rovnost lidí a národů. Národní demokraté odmítali sociální křivdy, ale nechtěli, aby republika vládla diktatura jedné třídy. Jako páteř demokracie vnímali národní demokraté řádnou administrativu, proto zamýšleli vybudovat silnou správu. Co bylo Janu Herbenovi blízké, byla koncepce národní demokracie jako strany pokrokové, která chce šířit osvětu a probouzet lid. Národnědemokratický program prosazoval odluku církve od státu, vyslovil se odmítavě proti jakýmkoli příspěvkům ze státní poklady na provoz církví. Vyslovil se pro vyvlastnění velkostatků a rovnoměrnější rozdělení půdy. Poté, co po komunálních volbách v roce 1919 padla Kramářova vláda, bylo jasné, že národní demokraté budou muset ze svých koncepcí slevit.⁴³⁷

Dne 4. května 1919 zemřel při nešťastném přistání italského letounu Caproni 450 u letiště ve Vajnorách u Bratislavy ministr války Milan Rastislav Štefánik. Do odvážných hypotéz o jeho tragické smrti se zapojil také Jan Herben. V článku *Hrdina*, který napsal k desátému výročí smrti M. R. Štefánika pro zvláštní čtvrté vydání čísla časopisu *Letec*, zpochybnil svými úsudky závěry italské vyšetřovací komise, která v květnu roku 1919 prošetřovala letecké neštěstí u Vajnor. Jan Herben uvedl, že před dopadem se letadlo vzňalo a někdo z něho vyskočil. Nevím, odkud Jan Herben kontroverzní informace o tragickém skonu M. R. Štefánika převzal, ani jak na tento článek reagovali odborníci. Je nutné si uvědomit, že Herbenův *Hrdina* je článek s oslavným podtextem. Autor umělecky zpracoval Štefánikův skon jako zmaření nadějí československého národa, které vkládal do osoby ministra války M. R. Štefánika. „Dne 4. května – před deseti lety – zakroužil Štefánikův aeroplán nad Bratislavou. Přátelé ho viděli. Zdálo se potom, že hledá místo, kde by přistál. Odbočil z města k vesnici Vajnorům. Pojednou však diváci uzřeli hrůzyplné divadlo. Oh, bože můj, letadlo se vzňalo a letělo k zemi. Někdo z něho vyskočil... Když Bratislavští přiběhli na místo neštěstí, našli zohavenou mrtvolu

z vládních stran se ziskem 9,6 % hlasů. Kramářova vláda podala v nepřítomnosti svého premiéra demisi. Prezident jmenoval vládu rudo-zelené koalice v čele se sociálním demokratem Vlastimilem Tusarem. Podle: Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář. První československý premiér*, Praha 2007, s. 163-165.

⁴³⁶ Podle: Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, II 1919, Praha 1991, s. 518.

⁴³⁷ Podle: Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář. První československý premiér*, Praha 2007, s. 244.

generála a ohořelé mrtvoly průvodců jeho italských... Nelítostný osud jej předčasně zabil. Štefánik se rozbil o tu zemi slovenskou, kterou tak miloval a kterou přišel zlíbat. Kdyby jen o hodinu byl osud prodloužil život jeho: matka by ho byla přivinula k srdci, a on by viděl planoucí oči krajanů, které opouštěl kdysi jako chudý student a ke kterým se vracel jako generál a ministr československého osvobozeného národa.“ Jan Herben tak znovu přilil do ohně a nahrál svým článkem slovenským šovinistům. Nedlouho po otištění Herbenova *Hrdiny* ověřovala na příkaz kanceláře prezidenta republiky vyšetřovací komise vedená generálem Stanislavem Čečkem výpovědi svědků a okolnosti Štefánikovy havárie.⁴³⁸

Podle *Seznamu členů národního shromáždění československého*, brožury sepsané k 31. prosinci 1918, byl Jan Herben činný v Československém demokratickém klubu a seděl ve sněmovně v křesle s číslem sto šestnáct. Ve své funkci aktivně nevystupoval, spíše pozoroval nové politické poměry. Za dobu svého působení v senátorském křesle vznesl pouze několik interpretací. Uvědomoval si, že jeho pozice v senátu v první polovině dvacátých let vyplynula spíše ze situace po roce 1918, je jakousi odměnou za předešlé zásluhy, ale od starého realisty jakoby se ani příliš neočekávalo. Ačkoli v *Knize vzpomínek* napsal: V Revolučním národním shromáždění i v Senátě jsem pracoval rád a horlivě. Zvláště o věcech kulturních a armádních.“⁴³⁹ Svého vlivu využil jen několikrát. Podle poměrně malého zapojení se do politického života ve dvacátých letech dvacátého století soudím, že Jan Herben ztratil v Masarykovi svůj vzor a začal na politické scéně tápat. Byl v České státoprávní demokracii (v roce 1919 přejmenována na Československou národní demokracii). Ztratil ale toho, podle něhož řídil své kroky od poloviny osmdesátých let – T. G. Masaryka. Herben se vzdálil Hradu a jako by nebyl schopný se v některých chvílích politicky rozhodovat sám za sebe. Masaryk se nezařadil nábožensky, „byl příliš protestantský pro katolíky a příliš katolický pro protestanty“ a poté, co poznal, že realistické hnutí se samo sobě nemůže stát vlivnou politickou silou v národě, nedovedl se zařadit ani politicky (ačkoli se zkusil spojit se staročechy a nakonec zakotvil u mladočechů, aby v roce 1900 založil vlastní stranu). Herben se ale po válce zařadit politicky musel, pokud chtěl zůstat veřejně činný. Zvolil proto stranu,

⁴³⁸ Převzato z: Miloslav JOHN, *Milan Rastislav Štefánik. Život a smrt národního hrdiny*, Olomouc 2000, s. 97-98. Dnes se historie přiklání k tomu, že šlo o tragickou nehodu, zaviněnou lidským faktorem – selháním pilotů. Další verze neštěstí berou v úvahu nepříznivý vítr při přistávání letounu či závadu na stroji. Srov. různé verze: Daniel KOVÁČ, *Milan Rastislav Štefánik*, Budmerice 1999, s. 13-69. Vladimír ZUBEREC: *Milan Rastislav Štefánik. Léta hvězdná a válečná*, Praha 1990, s. 11-31. Ján MLYNÁRIK, *Cesta ke hvězdám a svobod*, Praha 1991, s. 28-119.

⁴³⁹ Jan HERBEN, *Knih vzpomínek*, Praha 1936, s. 164.

s níž prezident sympatizoval a k níž přešla většina Herbenových nejbližších předválečných spolupracovníků.

Dne 15. srpna 1919 pomohl Jan Herben Masarykovi získat pro post generálního inspektora Josefa Svatopluka Machara. V Hostišově se v den mariánské pouti sešla společnost bývalých Mafiánů, mezi nimi poprvé i Masaryk. Machar se po předchozích zkušenostech s politickými kruhy nabídku postu generálního inspektora bránil, ale jak Herben později napsal: „Naše vojenské poměry v těch měsících, ač jsme odrazili útok Maďarů na Slovensko, byly velmi podobny slavnému Augiášovu salonu, v hlavě i v údech. Jen tenkrát hodlal se Machar podrobit, jestliže toho republika potřebuje a jestliže prezident poroučí. A pan president řekl s úsměvem: Já tedy poroučím.“⁴⁴⁰ O tři dny později složil Machar v Praze přísahu do rukou prezidenta Masaryka. Ve svém úřadu se necítil naplněn, kritika k němu nebyla milosrdná. Jan Herben sice cítil, že přítel ve funkci generálního inspektora selhává, ale pomoci se nepokusil. Snad cítil, že obtížná situace, v níž se Machar nachází, vznikla také jeho přičiněním. Nevystoupil ani na výzvy syna Ivana, studujícího v letech 1921-1923 na Vojenské akademii v Hranicích na Moravě. Poměry na akademii pod vedením francouzské mise byly neuspokojivé jednak po stránce výuky, ale i hmotného zaopatření studentů.

V březnu roku 1922 Ivan psal rodičům z Hranic: „Někdo se postará o nás, když né ministr a generální inspektor, tož pánbůh. A až se ti páni jednou rozkejvají a v červenci přijedou vyšetřovat, máme-li zamrzlé umývárny a topí-li se nám v učebnách, budou mít jistě radost, jak budeme veselí a jak se při defilé budeme potit! Můj názor je, že kdyby poblíž Hranic vynalezl někdo nové umělé hnojivo, že bychom sem snad pana ministra dostali – ale jedná-li se jen o život, existenci a zdraví čtyř set akademiků, kteří mají být obrodou celé armády – to je vedlejší. [...] Já se jen divím, že to nikdo nechápe, co my budeme znamenat. Stačí, aby ještě jedni akademici studovali po nás v takových poměrech, a pak se může celá armáda pohrbít na dobu našeho života. Z nás k plukům na místo důstojníků, kteří přinesou nového ducha, nové vzněty, přijdou hlupáci a tupci. Každý bude tak otupen za ty dva roky, že ho ani nenapadne začínat s něčím novým, něco zušlechťovat, když jeho nadšení a ušlechtilé snahy byly zašlapány při samém začátku od idiotských Francouzů a indolentních československých úřadů. Každý z nás si ponese do života dojem, že jsme ubohý národ! Pozbyl jsem vší víry v lidi – opravdu. Machara jsem tak miloval a vážil si ho, ale věřím dnes, že by se na jeho místě dalo

⁴⁴⁰ Petr SÝKORA, *Básník proti hradu – neposlušný občan Josef Svatopluk Machar*, Libri, Praha 2009, s. 113.

udělat víc. [...] Modlím se, aby konečně se stala zde nějaká náprava – nedá se to opravdu už snést, myslí-li člověk.“⁴⁴¹ Stížnosti nebyly rozhodně pouhým stýskáním si dvacetiletého mladíka, skutečné poměry na vojenské akademii byly opravdu neutěšitelné.⁴⁴² Ivan sice pro otce připravoval materiál, z něhož by mohl připravit interpelaci do Senátu, ale zdá se, že Jan Herben materiálů, které syn nashromáždil ani nezamýšlel použít. Ivan o tom napsal matce: „A náš taťka věří každým slibům. Kdyby užil svého práva a udělal interpelaci v Senátě, kdyby pánům pořádně zatopil a udělal trochu ostudy a skandálu, měli by z něho respekt. Ale takhle mu naslibují, ano, ano pane senátore, příští týden tam zajedu, krucihiml já s nima zatočím! A Machar je patrně rád, když ho táta nezdržuje u taroků... Ať taťka řekne slovo, ať řekne, že konečně udělá interpelaci, já mu seberu materiál. Zvlášť mohu dodat týdenní rozvrhy dle francouzského systému, jako ilustraci ubohosti učební osnovy...“⁴⁴³ Veřejně kritizovat poměry na akademii se Jan Herben rozhodl až po synových opakovaných prosbách a osobní návštěvě v Hranicích na společné schůzi branných výborů Poslanecké sněmovny a Senátu Národního shromáždění 17. května 1923. Stalo se tak až poté, co na Vojenské akademii došlo ke třem sebevražedným pokusům, z nichž dva skončily smrtí vojínů. Zároveň došlo k nehodě, při níž byl granátem způsoben smrtelný úraz dalšího vojína. Tyto události vzbudily zájem tisku, který si nemohl nevšimnout, že na akademii studuje také „senátorský synek“. Herben vyslovil podezření, že na akademii v Hranicích neprobíhá výcvik a výuka podle regulí a doporučil vše prověřit kontrolní komisí.⁴⁴⁴

V roce 1919 se objevila otázka, zda a jak obnovit realistickou stranu a *Čas*. Našly se hlasy, volající po obnově časopisu a vytvoření hnutí, smýšlením podobné realismu z devadesátých let. Bylo by to vůbec možné? Rozhodnout se muselo roku 1920, v Národním shromáždění sedělo dosud šest realistů, kteří byli jmenováni dohodou. Nyní šel stát do prvních voleb. Jmenovaní poslanci měli ustoupit voleným. Strana, která neměla pevnou organizaci, neprováděla žádnou propagaci a nezískala si podporu široké vrstvy lidí, nemohla doufat, že zvítězí. Slabina strany byla podle Ferdinanda Peroutky hlavně vzdálenost od voličů a zejména „rozumová pýcha“. Před válkou se realisté zabývali problémy, které „nevstupovaly ani na práh lidového vědomí“. Proto se nemohli

⁴⁴¹ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Ivan Herben Bronislavě Herbenové, 6. 3. 1922, z Hranic do Prahy.

⁴⁴² Více: Petr MAJER, *Vojenská akademie Hranice na Moravě 1920-1990*, Praha 1991, 117 s.

⁴⁴³ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Ivan Herben Bronislavě Herbenové, 6. 3. 1922, z Hranic do Prahy

⁴⁴⁴ VHU, fond Generální inspektorát, rukopis, Zápis o společné schůzi branných výborů Poslanecké sněmovny a Senátu Národního shromáždění 17. 5. 1923 v Poslanecké sněmovně. Komise neshledala žádnou vinu představitelů akademie na sebevražedných pokusech vojínů.

realisté nikdy stát stranou v pravém slova smyslu „lidovou“. Strana sice těžila z faktu, že z jejího středu vyšel úspěšný vůdce zahraničního odboje – prezident Masaryk. Jak ale podotkl Peroutka: „Ani sebevětší sláva, vyzařovaná minulostí nestačí straně, není-li v ní v přítomnosti dostatek schopných vůdců.“⁴⁴⁵ Proto 18. duben 1920 znamenal konec pro realisty. Neúspěch realistů ve volbách je vlastně dokladem toho, jak úzce byl realismus navázán na osobu T. G. Masaryka. V něm ztratil svou hnací sílu i pojítka, které udržovalo osoby různého zájmu a charakteru pohromadě. Realistické myšlenky se společně se svými nositeli rozplynuly v ostatních stranách, hlavně u národních socialistů, národních demokratů a sociálních demokratů. Dne 13. června 1920 obnovil *Čas* Herbenův spolupracovník a redaktor Ladislav Kunte, ale už po necelých třech letech, 28. ledna 1923, deník zanikl. Část redakce se ho sice pokusila udržet jako týdeník, ale bezúspěšně, zanikl ještě téhož roku.

Do roku 1923 se podařilo udržet fungování Realistického klubu, který čítal necelých tisíc členů. Dne 6. ledna 1920 proběhl likvidační sjezd pokrokové strany. Realistický klub se ustavil 21. března 1920 v čele s Emanuelem Rádlm a Zdeňkem Nejedlým.⁴⁴⁶ Během několika měsíců se jeho odnože objevily i v dalších větších městech, například v Jičíně, Jihlavě a v Plzni. Klub měl třináct organizací a v celé republice jen devět set padesát členů.⁴⁴⁷ V případě Realistického klubu už se nedalo mluvit o straně, ale spíše o debatním kroužku. Emanuel Rádl se Zdeňkem Nejedlým chtěli podle Ferdinanda Peroutky vzkřísit realismus, přičemž bylo nutné, nahradit v něm osobu Masaryka jinou vůdčí osobností. Emanuel Rádl se k této teorii vyslovil přímo, když napsal: „Masaryk má jiný úkol, nuže je naší povinností jej zastat.“⁴⁴⁸ Podstatou realismu nebyl obsah

⁴⁴⁵ Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, III 1920, Praha 1991, s. 904; Realistické hnutí a jeho vývoj popsal po válce nesmiřitelný odpůrce realismu básník Viktor Dyk, rovněž s poukazem na „rozumovou pýchu“ realistické inteligence: „Ztráta rukopisů byla ztrátou víry ve velkou minulost, jež dávala naději na velkou budoucnost; kritický revizionismus realistů zasahoval vše; bojoval proti národnímu sebepřecenění, ale stalo se mu podezřelým každé nadšení; bojoval proti lživlastenectví, ale podezřívá i skutečné vlastenectví; realismus je racionalistický a utilitaristický; popravoval s radostí, byl rád, že jsou nedostatky, aby mohl kritizovat; bylo v něm hodně hrdopyšnosti a maloměšťácké nenávisti ke kráse; realismus byl ve všem těžkopádný; pokrokové a státoprávní hnutí let devadesátých, jaré, mladé a optimistické, čelilo nebezpečnému kritikaření realismu.“ Tamtéž, s. 905.

⁴⁴⁶ Jan Herben podle Václava Černého neměl Zdeňka Nejedlého příliš v oblibě, snad také právě proto se nepřihlásil do Realistického klubu. Václav Černý vzpomínal, že Jan Herben měl pro Jana Nejedlého přezdívku „zmije Nejedlá“. Oslovoval ho tak zvláště poté, co se Jan Nejedlý rozešel s realismem a od roku 1921 začal vydávat vlastní čtrnáctideník *Var*. Podle: Václav ČERNÝ, *Paměti*, I 1921-1938, Brno 1994, s. 91.

⁴⁴⁷ Podle: Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, III 1920, Praha 1991, s. 911. Srov. Josef ŠPIČÁK, *Pokroková strana a Realistický klub 1918-1920*, in: *Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.-21. října 1998*, Rosice u Brna, 1999, s. 43-63.

⁴⁴⁸ Podle: Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, III 1920, Praha 1991, s. 907.

učení, jako metoda myšlení. Emanuel Rádl tvrdil, že nový realismus není konkrétní politickou teorií, nýbrž realismus je zvláštní metodou myšlení.⁴⁴⁹ V Realistickém klubu se soustředili lidé svým způsobem radikálnější, než byli ti, kteří přešli k československým socialistům. Spojovalo je přesvědčení, že spolupráce s československými socialisty nedávala realistům potřebnou duchovní volnost. Zároveň byli přesvědčeni, že příliš aktivní politikou trpí zásady realismu. Přesto klub prohlásil, že bude podporovat obě socialistické strany. Do prvního čísla týdeníku *Realistická stráž* napsal Zdeněk Nejedlý programový článek, v němž bylo slovo „pokrok“ skloňováno ve všech možných souvislostech.⁴⁵⁰ Už o rok později došlo k prvním názorovým střetům mezi představiteli pravicového a levicového křídla klubu.⁴⁵¹ Rok 1923 byl nejen konečným rokem klubu, ale také poslední tečkou za realistickým hnutím, které v pozměněné formě hýbalo českou společností bezmála pětatřicet let.

Jak je možné, že strana, jejíž vůdce se stal hlavou státu, se po vzniku ČSR už nikdy nesešla a její tiskové propagační orgány nenabýly ani desetinou významu, jaký měly před válkou? To byly otázky, jež si pokládal ne jeden volič. Nejspíše proto, že síla realismu byla v jeho kritice. Dokud bylo před válkou co kritizovat, realisté rostli na významu. Realisté, kteří dříve vedli *Čas* a patřili k Masarykovým nejbližším spolupracovníkům, museli jít v roce 1918 do politiky, na práci v redakci a propagaci jim nezbyval čas ani síly. Realistická strana stávala se, zvláště v literatuře, sběrnou mnohé prostřednosti a semeništěm mnohého filistrovství, a ani politicky nedozrála k úkolům, na něž dozrát mohla, v popřevratové době rozplynula se příliš rychle jako sněhová voda na jaře v písku jiných stran politických, aniž obrodila politický život český, jak se to od ní čekalo.⁴⁵²

Jan Herben se pokusů obnovit *Čas* ani stranu nezúčastnil. Pokládal funkci realismu za skončenou a nebyl nakloněný žádným regeneračním pokusům. Myslel, že většina bývalých realistů dostala příležitost v jiných stranách a doufal, že jejich názory nové

⁴⁴⁹ Podle: Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, III 1920, Praha 1991, s. 907. Více: Miloš HÜBNER, *Emanuel Rádl 1873-1942*, Křesťanská revue 59, 1992, č. 5, s. 98-102. Šimona LOEWENSTEINOVÁ, *Filosof a moralista Emanuel Rádl. 1873-1942*, Praha 1994, s. 76-89. Tomáš HERMANN, *Emanuel Rádl a české dějepisectví. Kritika českého dějepisectví ve sporu o smysl českých dějin*, Praha 2002, s. 6-47.

⁴⁵⁰ Podle: Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, III 1920, Praha 1991, s. 912.

⁴⁵¹ K názorovému střetu došlo v souvislosti s rozkolem v sociální demokracii na podzim 1920. Tento rozkol donutil i členy Realistického klubu, který se v celku přikláněl k sociální demokracii, aby zaujali stanovisko pro levici či pro pravici. Rádl byl přesvědčením blíže k pravici a žádal, aby klub zachoval v tomto sporu neutralitu. Nejedlý naopak považoval za povinnost klubu přimknout se k levici. Levici, která nakonec zvítězila v realistickém klubu, nezáleželo příliš na jeho udržení. Podle: Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, III 1920, Praha 1991, s. 912-914.

⁴⁵² František Xaver ŠALDA, *O Janovi Herbenovi, novináři a beletristovi*, Šaldův zápisník, 1936/37, s. 132-142.

strany posílí a pomohou jim ukázat správný směr. Jan Herben začátkem roku 1920 kandidoval a byl zvolen do Senátu za národní demokracii.⁴⁵³ Jeho volba byla verifikována 26. května 1920, slib vykonal ještě týž den. Stal se členem výboru branného a imunitního. Na rozdíl od Poslanecké sněmovny, volené na šest let, byli senátoři voleni na osm let. Do Sněmovny mohl být zvolen občan, který dosáhl věku třiceti let s nejméně tříletým státním občanstvím, do Senátu mohl být zvolen občan po dosažení věku pětáctyřiceti let a s nejméně desetiletým státním občanstvím. První volby do Senátu se konaly v dubnu r. 1920 a bylo zvoleno sto čtyřicet dva senátorů z jedenácti politických stran.⁴⁵⁴ Prvorepublikový Senát se měl těšit vážnosti u lidí a měl kontrolovat rozhodnutí, přijatá první sněmovnou. Postupem času se však ukázalo, že Senát se stal spíše „odkladištěm vysloužilých politiků“.⁴⁵⁵

Za národní demokracii vstoupil Jan Herben do sporů o jazykový zákon.⁴⁵⁶ Nejsilnější boj se vedl v podstatě o málo více než o slovo, jakkoli to zní podivně. Ve vládním návrhu jazykového zákona bylo napsáno: „Jazyk československý je oficiálním jazykem republiky.“⁴⁵⁷ Národní demokracie se ostře ohradila proti použití slova „oficiálním“, žádala, aby místo něho bylo použito slovo „státním“. „V monarchii byla němčina státní řečí a národní demokraté vynucovali, aby nyní českoslovenština byla stejně pojmenována. Nic jiného, tvrdili, nemůže vyhovět důstojnosti národa československého a jasně vyznačit jeho vedoucí postavení v národním státě.“⁴⁵⁸ Jan Herben se snažil

⁴⁵³ Více o České státoprávní demokracii (Československé národní demokracii) a její koncepci: Ladislav MRKLAS, *Karel Kramář a národní demokracie – tvůrci i kritici prvorepublikové demokracie*, in: Jan BÍLEK – Luboš VELEK (edd.), *Karel Kramář (1860-1937. Život a dílo*, Praha 2009, s. 492-495. Michal PEHR, *K politickému programu Kramářových národních demokratů*, in: Jan BÍLEK – Luboš VELEK (edd.), *Karel Kramář (1860-1937. Život a dílo*, Praha 2009, s. 519-529.

⁴⁵⁴ Nejvíce míst obsadila Československá sociální demokracie (41), s velkým odstupem následovala Republikánská strana venkova (18), Československá strana lidová (18), Německá sociální demokracie (16). Ostatní strany získaly od 3 do 11 mandátů. Zbývající senátoři byli voleni ve dvou národnostních enklávách – 4 na Těšínsku a 4 na Podkarpatské Rusi. 51 senátorů bylo předtím členy Národního shromáždění. To se týkalo i Jana Herbena. Podle: Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář. První československý premiér*, Praha 2007, s. 260.

⁴⁵⁵ Podle: Tamtéž, s. 261.

⁴⁵⁶ Jazykový zákon (č. 122/1920, přijatý ve stejný den jako ústava) stanovil za státní a oficiální jazyk jazyk československý. Zvláštní práva náležela menšinovým jazykům v případě, kdy obyvatelé mluvící jazykem tvořili alespoň 20 % v daném soudním okrese. Tento zákon byl přijímán negativně jen v oblastech, kde tvořila jazyková menšina výraznou většinu. I v případě 90% převahy menšiny byl vnitřním jazykem státních úřadů, pošty či železnice jazyk československý, včetně jeho povinné výuky na školách. Podle: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126023.htm>. Srov. Jaroslav VALENTA, *Jazykové zákonodárství a německá menšina v ČSR 1918-1938*, ČČH 99, 2001, č. 2, s. 336-341.

⁴⁵⁷ Jaroslav VALENTA, *Jazykové zákonodárství a německá menšina v ČSR 1918-1938*, ČČH 99, 2001, č. 2, s. 337.

⁴⁵⁸ Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, III 1920, Praha 1921, s. 997. Většina se nechtěla požadavku národních demokratů podrobit, byla přesvědčena, že co se obsahu týká, je slovo „oficiální“ totožné se slovem „státní“. Masaryk trval na tom, že starorakouské jazykové spory nesmějí být zanášeny do nové

„přesunout tento spor z horké půdy politické na klidnější pole lingvistické a polemizovat proti tomu jen jako proti zbytečnému užívání cizích slov. Upozorňoval většinu sněmovny na ohledy, jimiž je povinna mateřštině“.⁴⁵⁹ Jazykový výbor opustil původní vládní návrh a jako kompromis uvedl v jazykovém zákoně obě slova, jazyk československý byl prohlášen za jazyk „státní oficiální“, přičemž toto pořadí slov bylo závazné. Prováděcí jazyková nařízení byla vydána až v roce 1926, krátce před vstupem dvou německých stran do vlády.

V noci z 28. na 29. listopadu 1920 přednesl poslanec Jan Herben v Národním shromáždění nově navržený a vlastní rukou psaný úvod československé ústavy podle vzoru ústavy Spojených států.⁴⁶⁰ Byla to jistě jedna z nejslavnějších nocí Herbenova života, vrchol jeho politické kariéry. K. Z. Klíma vzpomínal, že „v Herbenovi dřímá ztracený kantor, byl skvělý řečník a tu noc, kdy přednášel svůj úvod k ústavě, obecnostvo prý ani nedýchalo“.⁴⁶¹ Herben se netajil tím, že jako vzor k úvodu československé ústavy použil ústavu americkou. Přesto byl nařčen z plagiátorství. Večer 29. února 1920 přednesl Jan Herben jakožto poslední řečník před aktem schválení nové ústavy „několik obecných myšlenek o posledních událostech ve sněmovně“. Především nabádal své kolegy k pevnější víře v budoucnost a připomněl jim důležitost okamžiku schválení ústavy pro budoucí generace: „Zdá se mi, že z této sněmovny vymizela radost. Ani z jediné řeči, ať přátel připravené ústavy, ať odpůrců, nezaslechl jsem zákmitu radosti. A já se netajím tím, že dnešní den pokládám za den radosti.

republiky. Doporučoval, aby se ústavní výbor řídil mírovou smlouvou s mocnostmi Dohody, která mluvila o jazyku „oficiálním“.

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 1001. Jan Herben řekl: „Na mne slovo ‚oficiální‘ působí přímo způsobem ponižujícím. Jednáme o jazyce mateřském o jazyce svého státu československého, a hned do titulu nemáme českého slova. Já v tom cítím neúctu, podceňování a přímo odkazování našeho jazyka do čeledníku, jakmile se nehodí do ústavní listiny... Hle hojnost a bohatství českého jazyka mizí nám, jakmile máme v čelo svého jazykového zákona dát české slovo!“ Tamtéž, s. 1001-1002.

⁴⁶⁰ Herbenův koncept ústavy podle jeho rukopisu podle Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Družstevní práce, Praha 1936, s. 165-166: 1. My, národ československý, chtějící upevnit dokonale jednotu národa, zavésti spravedlivé řády v Republice, zajistiti pokojný vývoj domoviny československé, prospěti obecnému blahu všech občanů tohoto státu své i jiné národnosti, a zabezpečit požehnání svobody příštím pokolením, přijali jsme ve svém Národním shromáždění dne 29. února 1920 ústavu pro Republiku československou, jejíž znění následuje.

2. My, národ československý, chceme usilovati, aby ústava i zákony země naší byly prováděny v duchu dějin našich, v nichž září postavy Jana Husa, Jana Žižky, Petra Chelčického, Jiřího z Poděbrad, Jana A. Komenského i Karla ze Žerotína, stejně jako v duchu moderních zásad obsažených v hesle o sebeurčení národů, abychom právem mohli vstoupiti do společenství národů jako člen vzdělaný, mírumilovný, demokratický a pokrokový.

3. My, národ československý, jsouce si vědomi toho, že vlastní naše oběti, ani hrdinství našich legionářů, ani státnická moudrost Tomáše G. Masaryka nebyly by snad stačily, abychom dosáhli svobody 300 let ztracené, kdyby nás nebyla provázela přízeň národů Francie a Anglie, Unie americké a Italie, vyslovujeme těmto šlechtným národům vděčnost a zavazujeme potomky své, aby přes jakákoli nedorozumění v budoucnosti snad možná, po všechny časy této vděčnosti byli pamětlivi.

⁴⁶¹ K. Z. KLÍMA, *Jan Herben, novinář*, in: Janu Herbenovi na památku, Fr. Borový, Praha 1937, 92 s.

V několika hodinách přistoupíme k aktu, který bude na mnoho století památný v našich dějinách.“⁴⁶² Jan Herben nemluvil v tomto případě za národní demokracii, svou stranu, ale sám za sebe, za celek národa. V jednu hodinu v noci z 28. na 29. února začalo hlasování, nejdelší, které sněmovna dosud zažila.⁴⁶³ Poté, co byla přijata nová ústava, dne 29. února přestala platit Prozatímní ústava z roku 1918.

Herben se ve dvacátých letech rozhodl zaznamenat Masarykovy životní osudy, právě proto z tohoto období pocházejí biografické práce o prvním československém prezidentovi. Byl to také logicky promyšlený tah – Masarykovské studie, články a brožury se po převratu těšily velké oblibě čtenářů. V dopisu z 3. prosince 1925 psala Bronislava Herbenová nejstaršímu synovi Prokopovi do Berlína, že otec „spokojeně pracuje na Masarykovi pro Zlatoroh“.⁴⁶⁴ Zároveň ale dodala, že je Jan Herben velmi dotčen, že jej Hajšman opomenul zmínit při psaní své práce o zásluhách Mafie.⁴⁶⁵ Herben nebyl dokonce ani dekorován na Hradě prezidentem Masarykem, tak jako většina bývalých mafiánů. Na dekorování se nedostavil ani Josef Svatopluk Machar. Ten byl ale na rozdíl od Herbena pozván, ale podle paní Bronislavy byl „velmi roztrpčen, ale viděl jen sebe“.⁴⁶⁶ Machar veřejně vytýkal Masarykovi ochladnutí vůči starým předválečným přátelům. Masaryk se Machara nezastal před útoky socialistického tisku, Drtinu nepozval ani na návštěvu a k Herbenovi se choval tak, jako by jej ani neznal. Ostatně o něm prohlásil: „Mladočech. Dlouho jsem se ho nemohl zbavit. Odporný – důkaz, jak se nedá naučit, co v člověku není.“⁴⁶⁷ Masaryk ale jakoby zapomněl i na Gustava Dubského, Josefa Zárubu-Pfeffermanna a Jaroslava Kvapila. Masarykova „nevděku“ vůči bývalým spolupracovníkům si povšiml i československý tisk. Novinář Karel Horký napsal: „Dopadlo to při zúčtování našeho státního převratu opravdu podivně. Nebyl to snad jen Herben, který odkázán hostinou převratu na jednu

⁴⁶² Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 171.

⁴⁶³ Ferdinand Peroutka uvedl, že na znamení souhlasu s jednotlivými body ústavy museli poslanci koalice vstát tu noc celkem sto pětapadesátkrát. V ústavním výboru se nepodařilo sjednat úplnou dohodu, národní demokracie přenesla boj do pléna, když podala řadu pozměňovacích návrhů. Poněvadž ty nebyly přijaty, hlasovala pak proti různým partiím jazykového zákona a proti vázaným kandidátním listinám. Podkladem při tvorbě této ústavy byly cizí ústavy, ale i prozatímní ústava. Při jednání o ústavě z roku 1920 se největší spor strhl o "navrhovanou" druhou komoru moci zákonodárné. Další boje byly vedeny o jazykový zákon, župní zákon a také o odluku církve od státu. Definitivní ústavní listina byla a dále může být příkladem pro další ústavy. Podle: Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, III 1920, Praha 1921, s. 926-932.

⁴⁶⁴ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Herbenová synovi Prokopovi Herbenovi, 3. 12. 1925, z Prahy do Berlína.

⁴⁶⁵ Více: Jan HAJŠMAN, *Česká mafie. Vzpomínky na odboj doma*, Praha 1935, 273 s.

⁴⁶⁶ Rodinný archiv Jana Herbena v Hostišově, korespondence, Bronislava Herbenová synovi Prokopovi, 3. 12. 1925 z Prahy do Berlína

⁴⁶⁷ Antonín KLIMEK, *Boj o hrad*, II, Praha 1998, s. 73.

z nejhubenějších kůrčiček chodil zádumčivě po chodbách Senátu, přemítaje, jak by napomohl zapomnětlivosti svých přátel a zlepšil své postavení. [...] Takřka ti všichni, ať už na tu platformu [realistickou] přispívali jenom svou prací a duchem, nebo hmotně, ať už to byl ten pohodlný, ale skvělý žurnalista Herben, nebo nenáročný, neúporně horlivý Drtina, nebo lví Machar, nebo ušlechtilé kulturní Laichter. [...] Ti všichni jaksi rychle zmizeli z knihy realistických dějin, která byla degradována na obyčejnou spolkovou knihu, a pokud nebyli zvyklí antichambrovat nebo nosili jméno příliš zvučné, aby mohlo být přehlédnuto, splynuli brzy možná již rádi s podhradním davem.⁴⁶⁸

Masaryk vykopal po válce mezi sebou a někdejšími přáteli hluboký příkop, který se nikomu mimo Edvarda Beneše nepodařilo překročit. Z někdejších spolupracovníků otevřeně kritizoval „tatička“ Masaryka Josef Svatopluk Machar. Dilema Masarykovy osobnosti a jeho státního pověření po první světové válce vystihl Machar snad nejlépe v osobním dopise, který je datován 17. březnem 1932: „Ty jsi teď ten starozákonní pánbů v Genesis – stvořil svět, byl spokojen, chválí si své dílo – komu se pak zdá, že to není v pořádku, je člověk nekritický a nerozumí tomu. Byla doba, kdy jsi připouštěl, že se můžeš mýlit, bylo to před převratem, kdy nebyla ještě demokracie, ale byla připuštěna diskuse. Nebylo autoritářství a přiznávalo se, že každý člověk se může mýlit, ale také každý může osvětlit spornou věc...“⁴⁶⁹ Herben i přesto, že se mu Hrad uzavřel, dále Masaryka ctil. Poté, co se Herben rozešel s národními demokraty pro jejich poměr k prezidentu Masarykovi a ministru Benešovi, vzdal se 1. října 1925 svého mandátu. Do *Knihy vzpomínek* si trpce poznamenal: „Svět kariéry, zisků a obchodů není mým světem. V národní demokracii jsem nemohl vydržet.“⁴⁷⁰ Vstoupil do národní strany

⁴⁶⁸ Karel HORKÝ, *Silvestry J. S. Machara*, Mladá fronta, 31. 12. 1936, s. 53-54. Snad nejlépe vystihla vztah T. G. Masaryka k Janu Herbenovi Alice Masaryková, když o Herbenovi napsala, že „přese všechno domlouvání otec ho měl také rád – byl mu nutností.“ Zdá se, že po válce Herben přestal být Masarykovi nutností. Podle: Alice MASARYKOVÁ, *Dětství a mládí. Vzpomínky a myšlenky*, Praha 1994, s. 30.

⁴⁶⁹ Josef HOTMAR, *Zrození republiky*, Brno 2005, s. 17.

⁴⁷⁰ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 21; Jan Herben se s národní demokracií rozešel pro její poměr k Masarykovi a Benešovi, když se ocitla na krajním pravém křídle československé politiky, kam se dostala v roce 1925, když po volebním nezdaru začala podporovat vznikající fašistické hnutí. Podle: Ferdinand PEROUTKA, *Budování státu*, II 1919, s. 526-527. Srov. Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář. První československý premiér*, Praha 2007, s. 246-249. Po celou dobu první republiky národní demokracie kolísala mezi opozicí a vládní koalicí. V roce 1924 schválil moravský sjezd národní demokracie usnesení, v němž odsoudil kritiku Masaryka a Beneše ze strany vedení národní demokracie (hlavně Karla Kramáře). Pražské centrum národní demokracie označilo moravský sjezd za nelegální a na jaro roku 1925 svolalo nový sjezd do Brna. Tam už kritické hlasy nezazněly. Předáci vnitrostranické opozice byli z národní demokracie odstraněni. Podle Lustigové právě to vyvolalo rozkol uvnitř národní demokracie. „Stoupenci vnitrostranické opozice začali houfně opouštět řady národní demokracie, mezi nimi například Josef Svatopluk Machar, Přemysl Šámal, Karel Engliš, Jan Herben a Jaroslav Stránský. Tamtéž, s. 246-247.

práce a za ni ještě jednou kandidoval do Senátu. Senátorského mandátu se Jan Herben vzdal v roce 1927.

Po životopisu Masaryka pro Zlatoroh vydal v roce 1927 brožuru s názvem *Doživotní prezident republiky*, v níž připomíná Masarykovy zásluhy a apeluje na voliče. Spis je psán před druhou prezidentskou volbou, Herben tvrdí, že bylo chybou ústavy, svěřit volbu prezidenta do rukou oběma komorám Národního shromáždění, připravovaná volba prezidenta by se podle něho měla uskutečnit veřejným plebiscitem. Herben se za Masaryka neváhal postavit ani proti Josefu Svatoplukovi Macharovi, který prý psal paměti s jediným cílem – očernit Masaryka. Herben rychle reagoval dopisem, který zaslal příteli v září 1934: „Drahý příteli! V Praze se proslýchá, že píšeš své paměti, kde píšeš o T. G. M., že je zlý a necitelný člověk. Dokládáš se prý Drtinou a mnou. Prosím Tě, mě vynech. Sloužil jsem celý život a nechci, aby se teď mezi T.G. a mnou položil stín. Doufám, že mně přátelsky vyhovíš. Oddaný J. Herben.“⁴⁷¹

Herben se na rozdíl od Machara s nevděkem prezidenta Osvoboditele smířil. Přesto je zvláštní, že přese všechna příkoří, jichž se Herbenovi dostalo, od mládí k Masarykovi lnul, hlásal jeho myšlenky a obhajoval před veřejností Masarykova rozhodnutí. Nejenže nejednou nasadil do sporu o Masaryka svou kůži, ale dokonce i dobrou pověst časopisu *Čas*. Podivného nerovnoměrného vztahu Masaryka a Herbena si povšimli i jejich současníci. Snad nejvýstižněji ho popsal František Xaver Šalda: „Myslím, že je to česká zvláštnost, která nebude nikdy plně pochopena, jak se tento muž, kterého ideje nechávaly vlastně velmi chladným, stal vykladačem velikého českého ideologa Masaryka; nepokojný bouřlivý Schauer byl by k tomu, zdá se ti na první pohled, mnohem povolanejší. V Masarykovi bouřil vášnivý kvas myšlenkový, někdy dosti rmutný, v něm se zmítalo cosi faustovského, čemu bylo těžce rozuměno rozšafnou filistrovskou obcí českou. Herben to podal tak, že lidé tomu velmi dobře rozuměli, přecedil to populárním cedníkem, všechno faustovství zůstalo v cedníku a ostatek prodával se v laciných porcích pro lidi menší duševní náročnosti, kterým šly ovšem dobře k duhu. Co dokázal Herben svým popularizačním talentem, toho by nikdy nedokázal Schauer nebo jiný muž myšlenkově výraznější, který by žil intensivnějším životem vnitřním. „Ich dien – Sloužím“, říkával si společně s králem Janem Lucemburským Herben o svém životním poslání vzhledem k Masarykovi, sloužil jistě

⁴⁷¹ LA PNP, Praha, fond Josef Svatopluk Machar, 28/B/4, korespondence, Jan Herben Josefu Svatoplukovi Macharovi, 17. 9. 1934, b. m. Šlo o fámou, J. S. Machar paměti, v nichž by hanil T. G. Masaryka, nevydal.

věrně, s nejlepší vůlí a po svém nejlepším rozumu, ale způsobem poněkud osudným.“⁴⁷² Pokud budeme rekapitulovat vztah T. G. Masaryka k Janu Herbenovi, dojdeme k přesvědčení, že Masaryk s Herbenem nikdy spokojený nebyl. Káral ho za nedochvilnost, lenost, neschopnost odepřít si kouření a víno. „Od těch dob jsem nikdy nebyl nablízku T. G. M. jako dříve, prasklo to ve mně všechno, co mě s T. G. M. spojovalo, a bojím se, že už nikdy se starý poměr nevrátí. Co si pěkného Masaryk o mně myslí, to mně nikdy neprospělo, co o mně veřejně mluvíval, to mě vždy zabíjelo,“⁴⁷³ napsal Jan Herben v roce 1905 Josefu Svatoplukovi Macharovi po aféře s mosteckou sbírkou, kdy byl redaktor zbaven vlastnických práv *Času* a dokonce na čas vyloučen ze strany. Dnešními slovy řečeno byl Jan Herben Masarykovým ministrem propagandy. Ačkoli Masaryk bořil mýty a legendy, mýtem a legendou se nakonec sám stal.

Tuto svou funkci propagátora Masarykovy osoby a jeho myšlenek vykonával Jan Herben s obrovským nasazením přes čtyřicet let s vědomím, že ten, kterého tolik obdivoval, s ním nikdy nebude zcela spokojen. „Já sám jsem s Herbenem nikdy nebyl spokojen, protože byl líný“, vyjádřil se veřejně o Herbenovi T. G. Masaryk. „Vždy se mi vybavuje představa té modré duchny a pod ní chrápe realista Herben... Ale jak už to bývá v životě, dostal se k té práci a dělal ten *Čas*. Pak přišel k tomu Schauer, byl vzdělanější, hegelian. On napsal článek...já jsem šel Herbenovi vynadat... Pak jsme vzali *Čas* Kaizl, Kramář a já... Ale pak zase nastaly osobní třenice a v pětadevadesátém jsem se mandátu vzdal. Kaizl a Kramář tam zůstali. Jaká byla příčina? Osobní... A Herben to vyhlásil v *Čase* – to on dovedl dělat takové kumšty.“⁴⁷⁴

Ani ke konci života nebyl Jan Herben zahořklý. Ačkoli na politické penzi, neztrácel kontakt s okolním světem. Jeho činnost měla osvětový ráz, přispíval do *Lidových novin* a psal nekrology pro týdeník *Národní práce*, který vedl jeho nejmladší syn Ivan Herben. Jako řečník se Jan Herben zúčastnil přednáškového cyklu o českém národním osvobození, který pořádala v Praze Československá obec legionářská. Populární byla zvláště sedmá přednáška tohoto cyklu, nazvaná *Ohlas zahraniční revoluce doma*. Herben, smířený s poválečnou situací nové republiky, rekapituloval v přednášce z větší části svůj válečný deník.⁴⁷⁵ Válečný deník vydala Herbenova snacha Milena až v roce

⁴⁷² František Xaver ŠALDA, *O Janovi Herbenovi, novináři a beletristovi*, Šaldův zápisník, 1936/37, s. 141-142.

⁴⁷³ Zora DVOŘÁKOVÁ, *Než se stal prezidentem. T. G. Masaryk a realisté 1882-1918*, Praha 1997, s. 138.

⁴⁷⁴ Anna GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, *U Masarykovců. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*, Bratislava 1995, s. 199-200.

⁴⁷⁵ Podle: Jan HERBEN, *Ohlas zahraniční revoluce doma*, Praha 1924, s. 3.

1933, protože Jan Herben nechtěl případným dřívějším vydáním válečného deníku zavdat podněty ke sporům o to, kdo více a kdo méně se zasloužil o samostatnost Československé republiky. Tyto spory vypukly hlavně v roce 1921, kdy T. G. Masaryk těžce onemocněl a jako svého nástupce určil Edvarda Beneše, což se dotklo Karla Kramáře. Jeho averze se poprvé projevila v pokusu omezit ústavou prezidentské pravomoci, v roce 1921 dostala podobu tzv. sporu o 28. říjen. Došlo k veřejnému dohadování se o tom, kdo má větší zásluhy o osvobození Československa, zda odboj domácí či zahraniční. Herben došel k závěru, že práce odboje zahraničního a domácího byly dvěma spojitými nádobami. Zahraniční aktéři se museli opírat o to, co dělají odbojoví představitelé doma, ti naopak museli řídit svou práci podle toho, jak se zahraničním odbojářům dařilo za hranicemi.⁴⁷⁶ Zášť propukla znovu, když Masaryk prosadil, že Husův den bude státním svátkem. Papežský nuncius opustil Československo a diplomatické styky s Vatikánem byly na dva roky zmrazeny. Když vypukla v roce 1929 hospodářská krize, přiřkla ji Kramářovská opozice na vrub Masarykovi. Nezáleželo na tom, že postihla celou Ameriku a Evropu. Bída vyhnala nespokojené lidi do ulic. Krvavý incident se odehrál 4. února 1931 u duchcovského viaduktu. Komunisté připsali střelbu na vrub Masarykovi, prohlašovali, že „Masaryk nechal střílet do dělníků.“⁴⁷⁷

Koncem dvacátých let a začátkem let třicátých trávil Jan Herben vždy několik květnových a červnových týdnů v Karlových Varech. Odpočíval tu, psal *Knihu vzpomínek* a rekapituloval svůj život. Uvědomoval si nástup nové generace, ale i odchod té staré, svých současníků, přátel, ale i odpůrců. „Do těch posledních dní padlo úmrtí Dykovo, které mne nedojalo. Abych se nepřetvařoval, přišel jsem do literárního odboru České akademie o něco později. Jako nejstarší bych byl musil asi předsedat a promluvit o Dykovi. Zůstalo to na Macharovi.“⁴⁷⁸ Z nejbližších jej navždy opustila 1. dubna 1929 matka Alžběta. T. G. Masaryk vyjádřil Janu Herbenovi upřímnou soustrast telegramem i dopisem. Herben Masarykovi odpověděl. Na příkladu matčině vysvětlil postoj rodiny k událostem po 28. říjnu 1918. „Všemu tomu, co se u nás stalo...jaksi

⁴⁷⁶ Na rozdíl od Herbena Karel Kramář vyzdvihoval práci domácího odboje, když prohlásil: „Zatímco já jsem úpěl pod šibenicí, oni se ve švýcarském zátiší váleli po hotelích. Spojenci byli pražským převratem 28. října postaveni před hotovou věc!“ Ke sporu si přisadili také klerikálové. Páter Šrámek požadoval vyúčtování zahraničního odboje, u jehož představitelů měl podezření, že v exilu utráceli nad poměry. Švehla mu na jeho požadavek odpověděl: „Monsignore, za revoluce nezbyvá čas na podvojně účetnictví!“ Podle: Zdeněk MAHLER, *Ano, Masaryk*, Praha 2002, s. 79-80.

⁴⁷⁷ Podle: Zdeněk MAHLER, *Ano, Masaryk*, Praha 2002, s. 87.

⁴⁷⁸ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 25. 6. 1931, Praha.

nerozuměla, ale cítila se šťastna. Když slyšela kolem sebe někdy reptat, zlobívala se a říkala: Když mně někdo řekne, že se máme zle, hned bych mu dala po hubě. Co lidé viju včil, jak bývalo zle, když jsem já bývala děvčica a mosela jsem chodit na robotu!“⁴⁷⁹

I na konci života byl Jan Herben mezi novináři uznávanou osobností. Václav Černý vzpomínal, že v listopadu 1934 byl také Jan Herben přizván, aby podepsal protest Obce československých spisovatelů proti organizovaným fašistickým výtržnostem. Protestní manifest si vynutila doba, v níž „místo podle včerejších směrů a programů, škol a školiček literatura se teď rozeskupovala spíš podle obecných kritérií politických: spisovatel byl ‚pravičák‘ nebo ‚levičák‘. Uplatňovalo se tedy hledisko vzaté ze soudobého politického stranictví, a tím jistěm kulturní svéprávnost a samostatnost umění trpěla, byla zamlžována; neboť národní politické stranictví té chvíle bylo vášnivé a divoké.“⁴⁸⁰ Pravicí cloumala nenávist k Masarykovi a Benešovi. V březnu 1930 byl ustaven politický klub Vlajka. Jejím programem byl stavovský stát podle italského vzoru, osvobození národa od Masarykova realismu a pozitivistických pověr, silný národní stát, podpora katolické kultury a sociální spravedlnosti, podpora slovenské autonomie, v zahraniční politice spolupráce se slovanskými národy, boj proti partajnictví, mezinárodnímu kapitálu, židomarxismu a světovému zednářství, levičáckému intelektualismu a německému šovinismu.⁴⁸¹

Koncem roku 1934 otřásly českou veřejností boje o vysokoškolské insignie. Podle zákona z ledna roku 1920 měly být české univerzity vráceny německou pražskou univerzitou univerzitní insignie, tedy zlatý rektorský řetěz a děkanská žezla. Rektoři německé univerzity zákon odmítli a české úřady nebyli s to za čtrnáct let realizaci tohoto zákona prosadit. V roce 1934 byl zákon konečně realizován.⁴⁸² Poté, co zástupce německé pražské univerzity odmítl insignie vydat, dne 24. listopadu pražští vysokoškolští studenti zaútočili na budovu Karolina, kde sídlil rektorát německé pražské univerzity. Došlo k boji mezi českými a německými studenty. Střetnutí se neobešlo bez zásahu policie – proti českým studentům. Akci českých studentů,

⁴⁷⁹ MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M, KOR 42/72, korespondence, Jan Herben Tomáši Garrigue Masarykovi, 12. 4. 1929, Praha. Alžběta Herbenová se narodila roku 1839.

⁴⁸⁰ Václav ČERNÝ, *Paměti*, I 1921-1938, Brno 1994, s. 307-308.

⁴⁸¹ Podle: Oldřich ŠULER, *Slovo o českém fašismu. Přísně tajné*, Literatura faktu 2003, č. 6, s. 28-35. Srov. Ivan PFAFF, *První protifašistický manifest českých intelektuálů*, ČČH 91, 1993, č. 2, s. 247-267.

⁴⁸² Zákon, nazývaný „lex Mareš“, podle svého navrhovatele Františka Mareše, vešel v platnost hlavně zásluhou nového děkana české univerzity Karla Domina. Podle: Milan NAKONEČNÝ, *Český fašismus*, Praha 2006, s. 139.

označovanou jako „insigniáda“ zorganizovala Vlajka.⁴⁸³ Boje se neobešly bez antisemitských výtržností. Ještě téhož dne, 24. listopadu byly insignie německou univerzitou vydány a před právnickou fakultou v Praze se konala oslavná manifestace. Účast českých studentů (podle Václava Černého hlavně budoucích právníků) při bojích o insignie se zdála být vážným a hrozivým mementem, proto z popudu Spolku studujících filozofie svolala koncem roku 1934 demokratická spisovatelská obec do paláce Radio manifestaci. Promluvili František Xaver Šalda, Otokar Fischer, Vladislav Vančura, Vítězslav Nezval a Zdeněk Nejedlý. Vzniklý manifest spolupodepsali Jaroslav Kvapil, Jan Herben a jiní. „Padla rozhodná slova o právu československého spisovatele ohradit se proti podezírání z nevlastenectví a nacionalistické demagogii.“⁴⁸⁴

⁴⁸³ Více: Milan NAKONEČNÝ, *Vlajka. K historii českého nacionalismu*, Praha 2001, s. 123-145.

⁴⁸⁴ Václav ČERNÝ, *Paměti*, I 1920-1938, Brno 1994, s. 308. Václav Černý vzpomínal, že tuto manifestaci Jaroslav Kvapil srovnával s projevem českých spisovatelů v roce 1917. Václav Černý napsal, že manifestací „mocenským nárokům fašizující nacionalistické demagogie nebyl sice učiněn konec, ale jistě rázem vyčpěly její pretence na mravní vedení národa a státu.“ Tamtéž, s. 308-309. Více: Milan NAKONEČNÝ, *Český fašismus*, Praha 2006, s. 139. Podle Nakonečného „protest proti insigniádě podepsaly desítky významných českých, převážně levicových intelektuálů, na její obranu se postavila pouze hrstka z nich, např. spisovatel gen. Rudolf Medek, který Čapkem zorganizovaný *Manifest Obce spisovatelů* proti původcům insigniády, českým studentům, ostře odsoudil“. Tamtéž, s. 140. Proti insigniádě vystoupili kromě Obce spisovatelů také komunisté, sociální demokraté a národní socialisté.

9. Spisovatel Jan Herben

Všecko, co jsem dělal, dělal jsem jako novinář. I ta beletrie i ta historie jsou součástí mého povolání novinářského. Jednu stránku svého povolání konal jsem vědomě, programově. Obracel jsem totiž vždy zřetel k průměrnému českému člověku. Průměrné lidi patrně Bůh má rád, proto je nás na světě nejvíc.

Jan Herben⁴⁸⁵

9.1. Herbenův realismus

Jan Herben se při psaní svých knih pohyboval napříč všemi literárními žánry. Široký rozhled mu zajistilo vzdělání, ale především denní kontakt s politiky, novináři a spisovateli. V letech 1884 až 1887, tedy v období, kdy pracoval v redakci *Národních listů*, posléze připravoval a vydával *Čas*, přečetl Herben dle svých slov „snad všecko, co existovalo. Politické spisy i politické časopisy“.⁴⁸⁶

Jan Herben začínal jako studentský básník v *Zoře*, *Obzoru* a slovenské *Nitře*, kde publikoval nejčastěji pod pseudonymem Svatopluk Vojmír. Herbenovy básně však nedosahovaly takové úrovně, jak si mladý básník přál, proto se rozhodl psát beletrii.⁴⁸⁷ Tento žánr se také lépe hodil pro psaní historických pojednání a národopisných črt.

Už na studiích v Praze se Herben postavil proti uměleckému idealismu. „Má prý z formálního hlediska pochybený základ. Líčí lidi, jak nejsou, podkládá jim myšlenky, jakými nemyslí, a činy, kterých nekonali.“⁴⁸⁸ Odmítal i naturalismus a jeho přílišný důraz na lidské pudy. Herben se prohlašoval za realistu. Nejen v politice a žurnalistice, ale i v umění. Podle Herbena mělo jít umělci především o konkrétní skutečnost.

⁴⁸⁵ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 20.

⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 122. Herben prolistoval všechny ročníky *Národních listů*, *Národa*, *Krásova Času*, *Štulcova Pozoru*, *Moravské orlice*, *Našince*, *Pozora olomouckého*, *Barákovu Svobodu* i *Winklerovu Pravdu*. Četl jak články kulturní, tak politické. Získal přehled o dění v monarchii, ale i nejnovější poznatky z kultury. Získával tak ale hlavně inspiraci (k politickým spiskům) a osvojoval si techniky novinářského, ale i spisovatelešského psaní. Nejvíce na něho zapůsobila v prvních letech *Naše politika* Edvarda Grégra z roku 1876. „Jeho námítky proti program státoprávnímu pokládám za geniální a uměl jsem je takřka zpaměti,“ napsal Herben. In: Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 122.

⁴⁸⁷ Velkým povzbuzením pro Herbena bylo, když ho literární kritik a spisovatel Jan Evangelista Kosina v kritice Herbenových básní, otištěných v *Zoře* v roce 1876, nazval „jinochem bohatě nadaným“. František Bartoš přesvědčoval Jana Herbena, aby se zdokonaloval v próze, protože, jak tvrdil „nemáme dobrých prozaiků...nějakou básničku ustrouhá ledakdo“. In: Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 129.

⁴⁸⁸ Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Turnov 1937, s. 27.

„Realisti donutí literaturu podávati jasný, co možná podrobný obraz všeho života lidu po duchovní, mravní i hmotné stránce.“⁴⁸⁹ Herben se ocitl pod vlivem ruským, ale zapůsobili na něho zvláště „národnici“, scházející se v Umělecké besedě. Jan Herben si vytvořil vlastní metodu uměleckého realismu. „Byla to teorie velmi primitivní. Byl to realism úplně statický, loudavý a ospalý, místy střízlivý až do podešvovosti. Vypozorovat několik znaků nějakého vnějškového předmětu nebo nějaké osoby a přenést je na papír pokud možno věrně, to bylo summum jeho umělecké moudrosti. Šel-li ve své praxi beletristické nad to nějakým lyrickým záchvěvem v malbě přírodní, bylo to vlastně vypadnutí z úlohy a dalo se to per nefas.“⁴⁹⁰ Jako protipól svého realismu cítil Jan Herben romantismus. Albert Pražák napsal, že Jan Herben často tvrdil, že v literatuře je nutný pořádek a kázeň, stejně jako ve všem. Právě kázeň a pořádek postrádal Herben u spisovatelů romantismu. Český romantismus byl podle Herbena pouze nesmyslným doháněním západní Evropy, zamýšlel se často, zda je tento „let komoňů bez úzdy, řítících se splašeně všemi klikatými směry“, pro českou literaturu vůbec prospěšný.⁴⁹¹ Podle Otakara Chaloupky nebyl Jan Herben „žádný formální experimentátor, a ani mu o to nešlo. Chtěl podávat věrné, lidsky procítěné a pravdivé svědectví pro budoucnost, a v tom byl vynikající“.⁴⁹²

9.2. Próza

V polovině osmdesátých let začal Tomáš Garrigue Masaryk pociťovat, že opravdový, umělecky silný moravský román v české literatuře chybí. Velice si vážil talentu Jaroslava Vrchlického. Chtěl s ním pohovořit o jeho novém dramatu o Julianu Apostatovi a navrhnout práci na společném díle – románu, ale básník odmítl.⁴⁹³ Masaryk pociťoval svou literárně uměleckou nedostatečnost, proto hledal pro svůj záměr jiného spisovatele. S Janem Herbenem ho sblížoval rodný kraj a znalost poměrů jižní Moravy, kam chtěl Masaryk děj společného díla ukotvit. Masaryk vypracoval Herbenovi písemnou osnovu. Jednotlivé kapitoly měla spojovat postava klobouckého

⁴⁸⁹ Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Turnov 1937, s. 27. K hnutí českých národních patřil také Josef Holeček.

⁴⁹⁰ František Xaver ŠALDA, *O Janu Herbenovi, novináři a beletristovi*, Šaldův zápisník, IX, 1936/1937, s. 134.

⁴⁹¹ Podle: Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Turnov 1937, s. 54.

⁴⁹² Otakar CHALOUPKA, *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti*, Brno 2005, s. 276.

⁴⁹³ Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*, II (1882-1893), Praha, 2001, s. 100.

lékaře Warause, postava skutečně žijící, kterou Masaryk i Herben osobně znali. Román měl být fiktivním vyprávěním klobouckého advokáta, do jehož rukou se po Warausově smrti dostali lékařův deník. Zápisky začínaly rokem 1848. Podle Masarykova a Herbenova konceptu Waraus studoval teologii s Karlem Havlíčkem Borovským, medicínu v Praze a ve Vídni, ale kvůli předčasnému sňatku nemohl pomýšlet na vědeckou kariéru. Stal se vojenským lékařem, procestoval Itálii, Mexiko a severní Ameriku. Po návratu zažil pruský vpád na Moravu v roce 1866. Románový doktor Waraus zemřel v roce 1884. Kolem Warause se měly odvíjet rozmanité lidské osudy, viděné plasticky pohledem hlavní postavy, která má díky svému povolání lékaře přístup do intimního života vesnických rodin.⁴⁹⁴

Herben s Masarykem nakonec od společného díla upustili, zřejmě na zamýšlený román nezbyval kvůli pracovnímu vytížení obou autorů ve druhé polovině osmdesátých let čas.⁴⁹⁵

Roku 1889 vydal Jan Herben v Ottově Laciné knihovně *Moravské obrázky*. Prvním jejich kritikem se stal T. G. Masaryk, když 28. prosince 1889 do *Času* napsal, že jde o: „otisk z většiny starších prací, o nichž se veřejná kritika pochvalně vyslovovala, když vycházely v časopisech. I referent prvotiny redaktora tohoto listu může pochváliti, že v celku dobře vystihl charakter jihomoravského lidu. Znalec snad pohřešovati bude důraznější vylíčení slabých stránek našeho moravského lidu. [...] Obrázky jako celek jsou pěkné a čtou se velmi příjemně“.⁴⁹⁶ Herbenova prvotina je souborem rozličných obrázků – krátkých příběhů s popisným aspektem – národopisných črt, vycházejících z prostředí jižní Moravy. I když nejstarší obrázek je vlastně popsáním Herbenova výletu na Slovensko, při němž navštívil spisovatele a novináře Josefa Miloslava Hurbana. Obrázek *Ze Slovenska* pochází z roku 1878, ostatní napsal Herben v průběhu osmdesátých let.⁴⁹⁷ Druhé vydání *Moravských obrázků* věnoval Jan Herben Františkovi Bartošovi, který první vydání velmi chválil a Herbena povzbuzoval, aby pokračoval

⁴⁹⁴ Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*, II (1882-1893), Praha, 2001, s. 100-101. S doktorem Warausem se setkáme až později v románové kronice *Do třetího a čtvrtého pokolení*. V ní ale není doktor Waraus hlavní postavou, objevuje se pouze na místech, kde je ho v ději „třeba“, většinou při ošetřování nemocných vesnických lidí.

⁴⁹⁵ Pokud se zamyslíme nad myšlenkou psaní společného románu, bylo vůbec reálné, aby ho dva natolik odlišní lidé jako byli Masaryk s Herbenem mohli napsat? Oba sice dobře znali prostředí jižní Moravy, to by ale samo o sobě k sepsání románu určitě nestačilo.

⁴⁹⁶ Část tohoto Masarykova článku je otištěna v díle: Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 127.

⁴⁹⁷ Za článek *Ze Slovenska*, který otiskl časopis *Obzor* (jeho šéfredaktor Vladimír Šťastný byl katechetou Slovanského gymnázia), dostal Jan Herben pět zlatých. Více v kapitole o Herbenově dětství a mládí.

v psaní krátkých próz.⁴⁹⁸ V duchu Bartošově jsou napsány i *Slovácké děti*,⁴⁹⁹ které vyšly v roce 1890. Jan Herben se stal sběratelem lidopisného materiálu, všímal si zvyků, mravů i psychologie jihomoravského lidu. *Slovácké děti* jsou směsí žánrových obrázků, vystavěných na popisné metodě. Literární kritik František Xaver Šalda napsal, že mnoho z „přesvědčení Bartošových přešlo mnoho i do literárního života Herbenova. Bartošovská byla zejména Herbenova nechuť k literaturám západním, ke všemu, co nutilo k hlubšímu studiu složitých a stinných poměrů moderně společenských, odpor k hlubšímu estetickému fundování literární práce, bartošovská byla jeho láska k rodné hroudě, ale i k nízkému omezenému obzoru domácně tradičnímu. Herbenovi bylo nesympatické v podstatě v literatuře všecko, co nevycházelo z lidu a nebylo určeno pro lid, co přesahovalo tendenční povídku venkovskou.“⁵⁰⁰ Přesto se *Slováckými dětmi* zařadil Jan Herben ke sběratelům ústní lidové slovesnosti, kteří „snesli mnoho cenné látky ve svých národopisných i beletrizujících pracích o dětském životě venkovském“.⁵⁰¹

Třetí knihou drobných próz, která vyšla pod názvem *Na dědině* v roce 1893,⁵⁰² se už autor od Bartošovy popisné metody odchýlil. Kniha *Na dědině* představuje přechod k novelistice. Kromě lidových typů na barvitěm pozadí svérázné krajiny představil autor čtenářům svůj kritický postoj k některým rysům povahy moravských Slováků. Kritizoval jejich názorovou zaostalost a naznačil východisko z jejich situace v pokrokových reformách, přispívajících ke kulturnímu povznesení jihomoravských vesnic. Kniha *Na dědině* je rozdělena do třech částí, každá část je složena z několika novel, v nichž Jan Herben představil jednotlivé obyvatele Slovácka. Nejsou důležitá jména, ale spíše typy postav, které obývaly tradiční jihomoravské vesnici v druhé polovině devatenáctého století. Setkáváme se s dobromyslnými strýci, kteří nebyli dál

⁴⁹⁸ Kniha *Moravské obrázky* při svém druhém vydání nesla toto věnování: „Památce Františka Bartoše, svého učitele. Všechno, co je v této knize, psal jsem jako žák jeho školy.“ In: Jan HERBEN, *Brumovice*, Praha 1946, s. 417. Doslov Ivana Herbena.

⁴⁹⁹ Knihu *Slovácké děti* věnoval Jan Herben Bronislavě Foustkové, své budoucí manželce: „Své[!] Bronislavě. Věnuji Ti, Broničko, tyto obrázky a vzpomínku Tvé první návštěvy v našem kraji a v Brumovicích roku 1885. Jsou to obrázky z doby starší, ale najdeš tu i některé z těch roztomilých děvčic a tvrdých chlapců, které si sobě upřímně zamilovala.“ In: Jan HERBEN, *Brumovice*, Praha 1946, s. 417. Doslov Ivana Herbena.

⁵⁰⁰ František Xaver ŠALDA, *O Janovi Herbenovi, novináři a beletristovi*, Šaldův zápisník, IX, 1936/1937, s. 133.

⁵⁰¹ Arne NOVÁK – Jan V. NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české*, Brno 1995, s. 192. Arne Novák tvrdí, že se svojí činností sběratelskou Jan Herben zařadil po bok Františku Bartošovi, Janu Vyhlídalovi a Matoušovi Václavkovi.

⁵⁰² Knihu *Na dědině* věnoval Jan Herben Jaroslavu Vlčkovi, když napsal: „Věnuji tuto knížku příteli svému Jaroslavu Vlčkovi, profesoru a spisovateli.“ In: Jan HERBEN, *Brumovice*, Praha 1946, s. 417. Doslov Ivana Herbena.

než za humny, klevetivými tetkami, které jsou schopny pro předsudky zkazit lásku svých dětí. Jan Herben nám představil pastevce, nemanželské děti, žebráky, cikány, ale na druhé straně i lidi, které založili první záložny, starosty a uvědomělé písmáky. Škála lidí, obývajících moravskou vesnici, je stejně tak pestrá, jako je pestré složení postav v Herbenově knize *Na dědině*.⁵⁰³ V knize *Na dědině* představil Jan Herben postavy, s nimiž se setkáme i v jeho románové kronice *Do třetího a čtvrtého pokolení*.⁵⁰⁴ V některých novelách si povšimneme autobiografických prvků, Jan Herben popisoval vesnici tak, jak si ji pamatoval z dětství nebo z návratů domů na prázdniny. Motiv návratů do rodných Brumovic pak použil i v dalších knihách, hlavně v *Hostišově* a v *Knize vzpomínek*. Tyto návraty popsal čtenářům jako nejslavnější chvíle svého života a proměňoval se při nich v básníka, opěvujícího krásy jižní Moravy.

Knih *Brumovice* je vlastně výběrem z Herbenových raných próz *Moravské obrázky*, *Slovácké děti* a *Na dědině*. Knihu *Brumovice* vydalo Vydavatelstvo Družstevní práce až v roce 1946. O její vydání se zasloužil syn Jana Herbena Ivan Herben. Družstevní práce knihu sice vysadila už v roce 1940, ale vydat ji nesměla, protože nacistická cenzura knihu zakázala, třebaže šlo o nepolitickou beletrii. Ivan Herben se snažil knihou *Brumovice* splatit otcův „dluh“, který Jan Herben nestačil splatit sám. O Moravě sice psal své rané prózy, ve dvacátém století se ale více věnoval Hostišovu.⁵⁰⁵

Nejobsáhlejším Herbenovým dílem je románová kronika *Do třetího i čtvrtého pokolení*. Dvoudílná kronika o životě selského rodu na moravském venkově přelomu osmnáctého a devatenáctého století vznikala mezi léty 1889 až 1892.⁵⁰⁶ Dějiny textu knihy *Do třetího a čtvrtého pokolení* mají vlastní bohatou historii. Původně byl pod

⁵⁰³ Kniha je čtivá právě pro pestrost postav. Herben je necharakterizuje přímo, k charakteristikám dochází popisem jejich činů. Každá z novel se soustřeďuje na jednoho obyvatele vesnice, vypráví jeho životní příběh. Přesto soubor novel působí celistvým dojmem, hlavně proto, že postavy spojuje stejné prostředí jihomoravské vesnice. Nářečí slovácké užívá Herben pouze v jednotlivých dialozích. Některými novelami prostupuje osoba autora jako pozorovatele, někdy se student Jan sám zapojuje do děje.

⁵⁰⁴ V novele *Helvítko* rozvíjí Jan Herben příběh helvítky Hanyšky a katolíka Janka, jimž nepřejícnost rodičů zhatila vztah. Jankův syn Janeček vyrůstá s Hanyškou, zatímco Janek se oženil s dívkou, kterou mu vybrala jeho matka. Jan HERBEN, *Na dědině*, Praha 1893, s. 143-150. Podobný příběh můžeme číst i v knize *Do třetího a čtvrtého pokolení*. Nepřejícnost rodičů zhatí lásku helvítky Hanyšky a katolíka Petra. Toho matka donutí opustit těhotnou Hanyšku. Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, II, Praha 1956, s. 51. Jan Herben použil dokonce stejnou situaci setkání nové nevěsty s Hanyščiným synem.

⁵⁰⁵ Dalším souborem povídek, který čerpá z Herbenových knih *Moravské obrázky*, *Slovácké děti* a *Na dědině* je v roce 1998 vydaný soubor povídek s názvem *Zlatými brýlemi*. Povídky se odehrávají ve smyšlené Staré vsi (rodné Brumovice). Kniha *Zlatými brýlemi* měla popularizovat Herbenovu drobnou novelistiku a ukázat autorovu zálibu v moravském folklóru. Text byl editorem Michalem Huvarem přizpůsoben dnešním pravopisným normám. Na konec knihy přidal Michal Huvar vysvětlivky, jedná se hlavně o výklad pojmů ze slováckého nářečí. Podle: Jan HERBEN, *Zlatými brýlemi*, Brumovice 1998, s. 111-117.

⁵⁰⁶ Albert Pražák tvrdí, že pracovat začal Jan Herben na *Pokolení* už v roce 1888. Podle: Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Turnov 1937, s. 30.

tímto názvem uveřejňován příběh z jihomoravského prostředí v devátém ročníku časopisu *Ruch* v roce 1887. Pro knižní vydání, které vycházelo v sešitech od roku 1889 do roku 1892, Jan Herben *Do třetího a čtvrtého pokolení* zcela přepracoval. Takže je to vlastně dílo úplně nové, které se pouze v základních rysech shoduje s vydáním časopiseckým.⁵⁰⁷ První díl *Pokolení* vyšel v roce 1892. Pro druhé vydání knihy v roce 1907 Jan Herben knihu znovu přepracoval, značně jej rozšířil, hlavně o popisné pasáže a vsuvky z dějin jihomoravského kraje. I v třetím knižním vydání z roku 1919 a znovu i v pátém vydání z roku 1936 Herben prováděl další úpravy, ačkoli hlavně pravopisné a stylistické.⁵⁰⁸ Po roce 1948 nepostihlo *Pokolení* absolutní zákaz šíření, jaký potka řadu prvorepublikových literárních děl, ale vzhledem ke vztahu autora k T. G. Masarykovi, nebyl velký zájem o jeho reedici.⁵⁰⁹ Arne Novák popsal Herbenovo *Pokolení* jako „ryze moderní problém vzestupu a rozvratu rodu, jenž zasahuje do života celé krajiny. Dílo má základ pokrokově a buditelsky tendenční a vyvrcholuje snahy celých pokolení moravských“.⁵¹⁰ Jedná se spíše o sled epizod, než celistvý epický příběh. První díl kroniky zabírá časové údobí od šedesátých let osmnáctého století až do revolučního roku 1848. Druhý díl na první navazuje, Herben ho dovedl až do léta roku 1873.

Matěj Hrabec, zakladatel rodu, se z rozmaru hraběcího blázna Czobora stane z drába úředníkem, který začne utiskovat a urážet své poddané – dřívější sousedy. Mstí se tak za to, že jím jako sirotkem sedláci v mládí pohrdali. Matěj Hrabec se ale díky nabyté moci dopouští těžkých zločinů. Později se usadí jako sedlák v Brumovicích – jako by cítil potřebu srůst s rodnou hroudou a se svými krajany. Ale lidé ho nemají rádi. Vidí v něm vetřelce, cizince a uzavírají se před ním. Stejně tak se brumovičtí sousedé chovají k Matějovu synovi Fridrichovi. Z něho, z počátku popanštělého a lehkomyšlného synka, se stane později vychytralý intrikán a roku 1848 agent provokatér kontrarevoluce. Fridrich Hrabec, člověk neobyčejně energický a vychytralý, má s Hanišou Dvořákovou tři dcery: Verunku provdanou do Prahy za ničemu Štetinu, Teklu provdanou do Klobúk za Kučeru, a Anežku provdanou za Petra Beneše. Poměr starého Friedricha Hrabce k těmto třem dětem připomíná poměr krále Leara k jeho třem dcerám. Když Hrabcův statek vyhoří, Verunka s Teklou odmítnou otci poskytnout nový domov. Friedrich

⁵⁰⁷ Více v ediční poznámce: Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, I, Praha 1953, s. 491.

⁵⁰⁸ Čtvrté vydání, bez udání letopočtu, je nezměněný otisk vydání třetího z roku 1911. Podle: Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, Praha 1953, s. 491. Vycházím z šestého vydání z roku 1953, které vychází z posledního vydání „z autorovy ruky“, tedy z vydání pátého z roku 1936.

⁵⁰⁹ První díl románové kroniky *Do třetího a čtvrtého pokolení* vyšel v roce 1954, v roce 1956 ho doplnil druhý díl. Po sedmé vydalo oba díly *Pokolení* Státní nakladatelství krásné literatury a umění v roce 1963.

⁵¹⁰ Arne NOVÁK – Jan V. NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české*, Brno 1995, s. 773.

Hrabec po smrti dcery Anežky zešílí. Ze čtvrté generace Hrabců nás seznamuje Herben s medikem Jiřím Benešem, Anežčiným synem. Ten studuje v Praze lékařství v sedmdesátých letech devatenáctého století. Právě v tomto okamžiku děj *Pokolení* končí. Další osudy Jiřího Beneše se nedozvíme, ani to, zda také jeho, jako matku Anežku a jejího otce Friedricha, stihne „msta osudu“, kterou na rod Hrabců svým chováním přivolal Matěj Hrabec.

Jan Herben byl podle literární historičky Jaroslavy Janáčkové „zcela zaujat postavou Jiřího Beneše“. Potom je však s podivem, že kroniku s postavou, která kolem sebe mohla rozvinout další děj, nedokončil.⁵¹¹ Také František Xaver Šalda tvrdil, že „román Herbenův je torso. Z třetího pokolení podává [autor] jen mládí jejího jediného představitele a čtvrtého tu vůbec už není. Že při románě tak tragickém rytmu generačního je to nenahraditelná ztráta a nesmírná škoda, není třeba dokládat. Také nevíš nic o vlastním ideově stavebném plánu Herbenově, nic o tom, jak chtěl provést svou myšlenku boží msty na potomcích nejvzdálenějších, jak chtěl na jejich charakter naroubovat jejich osud“.⁵¹² Že Herben *Pokolení* nedokončil, není tak zcela pravda. Třetí díl *Pokolení* je totiž roztroušen v novinách a v jedné povídkové knize. Od neděle 1. března do soboty 13. března 1936 přinášely *Lidové noviny* na svých stránkách sérii osmi povídek.⁵¹³ O rok později otiskly *Lidové noviny* další tři pokračování, první 7. května u příležitosti nedožitých osmdesátých narozenin Jana Herbena.⁵¹⁴ V roce 1946 oslovilo nakladatelství Brázda Ivana Herbena, aby „pro venkovské odběratele pořídil výbor z díla Jana Herbena“.⁵¹⁵ Ivan Herben sebral do knihy *Ondřej Kment a jiné povídky* drobnější literární díla Jana Herbena, z nichž některé se týkají Brumovic, jiné Hostišova. Ivan Herben chtěl ukázat, že stejně jako rodné Brumovice, tak i Hostišov, měly pro Jana Herbena zvláštní význam. Podle Ivana Herbena měl „Herbenův sloh i řeč nejen patinu jihočeského písmáctví, ale dovede také hýřit barvami, chutná vínem a voní

⁵¹¹ Srov. Jaroslava JANÁČKOVÁ, *Český román na sklonku 19. století*, Praha 1967, s. 105.

⁵¹² František Xaver ŠALDA, *O Janovi Herbenovi, novináři a beletristovi*, Šaldův zápisník, IX, 1936/1937, s. 140.

⁵¹³ V roce 1936 byly v *Lidových novinách* otištěny tyto povídky: *Nový učitel*, *Tajemství Jiřího Beneše*, *Láska Jiřího Beneše*, *Málka pátrá po tajemství*, *Umírající Vávra vzpomíná*, *S tajemstvím do hrobu*, *Kořeny Jana Vávry*, *Konec Jiřího Beneše*. Podle: Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, III, Brumovice 2000, s. 109.

⁵¹⁴ Tyto tři povídky byly otištěny pod názvy: *Ondřej a Poluška*, *Ondřej Kment* a *Kment mudruje o politice*. První povídka vyšla 7. května, druhá 12. května a třetí 20. května 1937. Podle: Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, III, Brumovice 2000, s. 109.

⁵¹⁵ Jan HERBEN, *Ondřej Kment a jiné povídky*, Brázda, Praha 1947, s. 7. Úvod Ivana Herbena.

slováckou slaninou.⁵¹⁶ Povídkový soubor *Ondřej Kment a jiné povídky* obsahuje „nově“ povídky *Ondřej Kment a Vavřinec Zkúmal*, které se měly objevit jako kapitoly třetího dílu kroniky *Do třetího a čtvrtého Pokolení*.⁵¹⁷ V roce 2000 uspořádal Michal Huvar třetí díl *Pokolení*. Shromáždil povídky, roztroušené v novinách a povídky z knihy *Ondřej Kment a jiné povídky*, edičně je upravil a uspořádal podle logické návaznosti. Čtenáři se setkají jak se starými postavami, učitelem Kalinou, doktorem Warausem, starým Vávrou, ale i s novými postavami Ondřejem Kmentem a jeho milovanou Poluškou a Vavřicem Zkúmalem.

Po Praze, kam Jan Herben zavedl Jiřího Beneše na studia medicíny, se ve třetím díle vrací zprátky na Moravu, dokonce do rodných Brumovic. Na Jiřího Beneše se v Brumovicích už jen vzpomíná. Až v poslední povídce *Kořeny Jana Vávry* se dozvíme, že Jiří Beneš zemřel v březnu 1887 jako vojenský lékař v Holandsku, kam odešel zapomenout na nešťastnou lásku. Tím je vlastně *Do třetího a čtvrtého pokolení* dokončeno. Smrtí posledního bezdětného Jiřího Beneše, který pykal za dědičný hřích po pradědovi Matěji Hrabcovi.

Vedle hlavních postav vystupuje v románové kronice řada aktérů menších, epizodních a statických. Jejich příběhy jsou často zdlouhavé a odvádějí čtenářovu pozornost od hlavní dějové linie. Vystupuje tu písmák Pecúch, udaný Hrabcem s jinými sedláky jako nebezpečný buřič proti státu nebo kobylský pojezdny, který zpupně znectil Maryšku. Nesympaticky líčí Herben řadu katolických kněží, naopak tu evangelík Krátký je statečný i v utrpení, které jeho jediné dceři připraví jeden ze selských synků. Herben představuje řadu venkovských buditelů, mlynáře Kornyšla, mladého bohoslovce Hrázu nebo kupce Františka Bezděka. „To všecko jsou však jen siluety, jen více méně zajímavé figurky - zkumatel lidského nitra, norec do hlubin lidské duše Herben není,“ napsal o zástupu těchto epizodních postav František Xaver Šalda. Také kolektiv autorů, který vypracoval *Dějiny české literatury*, tvrdí, že tím, že „autor své hrdiny neizoloval od života ostatních obyvatel vesnice, ani od jejich hospodářských a politických proměn, vytvořil historické dílo o společenských změnách..., dílo širokého záběru, v němž výchozí záměr Herbenův z děje téměř zcela mizí. Přitom tím, že za ústřední motiv zvolil konflikt mezi rodem panského drába a lidovým kolektivem, našel klíč

⁵¹⁶ Tamtéž. Úvod Ivana Herbena. Proto pro výbor povídek *Ondřej Kment* vybral Ivan Herben ukázky jak z Herbenovy tvorby hostišovské, tak z tvorby, beroucí náměty z rodných Brumovic. Kapitoly *Ondřej Kment a Vavřinec Zkúmal* byly v roce 1947 otištěny poprvé, Ivan Herben je totiž vyňal z nedokončeného třetího dílu románové kroniky *Do třetího a čtvrtého pokolení*. Tamtéž, s. 9.

⁵¹⁷ Podle: Jan HERBEN, *Ondřej Kment a jiné povídky*, Brázda, Praha 1947, s. 7. Úvod Ivana Herbena.

k pravdivému zobrazení feudálního útlaku.⁵¹⁸ Naopak literární historik Arne Novák si na *Pokolení* nejvíce cení „sytých partií popisných i jadrného podání dějů pro moravský venkov typických“.⁵¹⁹ V kronice moravského venkova dal Herben prostor také událostem světovým. V dialozích postav se objevují výhledy na poměr lidu k šlechtě, k Vídní, k císaři, k Římu. Autor se dotýká otázky židovské, objeví se i zmínky o Košutově povstání, obeslání frankfurtského sněmu, ale i o úpadku moravských cukrovarů. Epizody jsou ale nesoustavné, děj neuspořádaný, postavy se vytrácejí a zase vracejí, překvapující svými činy, které nejednou bývají v rozporu s jejich povahou. „Ani hlavní idea, která nesla asi Herbena při koncepci jeho románu, překonávání moravské lokálnosti pro ústřední vliv Prahy, stmelování různých krajů v jednolitý národní celek, není dost jasně vystižena a doložena, nestala se umělecky krví a tělem. Ten celý román Herbenův je spíše kniha novinářsky dokumentární než umělecké dílo naplněné horkou tepající krví; mnohem spíše traktát než báseň.“⁵²⁰

Autoři příručky *Česká literatura od počátků k dnešku* napsali, že hlavně ve druhém díle *Pokolení* „potlačoval autor ve své rozměrné próze románovost. Posiloval v ní váhu dobových svědectví a publicistického komentáře. Jimi přímo apeloval na nutnost společensky reformních kroků“.⁵²¹ Jaroslava Janáčková napsala, že Jan Herben užil v *Pokolení* zvláštní způsob psaní, v němž skloubil stylové postupy kronikáře a romanopisce, „rozvinul pestrý a obsáhlý obraz, ve kterém od roku 1848 přibývá temných barev“.⁵²² Jaromír Bělič a Jiří Skalička v doslovu k šestému vydání Herbenova *Pokolení* napsali, že jde „v naší literatuře o dílo po mnoha stránkách jedinečné. Nemá obdoby už svým námětem, jako obraz národního obrození na Moravě, a bylo průkopnické i ztvárněním tématu, hrdinou je tu všecken lid z Herbenova rodiště Brumovic a okolních panství bývalého panství hodonínského“.⁵²³ V úvahu musíme vzít

⁵¹⁸ Miloš POHORSKÝ a kol., *Dějiny české literatury*, III, Praha 1961, s. 416. Ačkoli ve druhém díle Herben zachytil v příbězích hlavních postav uvolnění, které přinesl nástup kapitalismu, jen v několika málo případech došlo s tímto uvolněním v *Pokolení* ke kladnému rozvoji osobností hlavních postav. Novými vykořisťovateli se namísto šlechty stávají bohatí sedláci. Zvláště z druhého dílu je cítit Herbenova soudržnost s chudými a odpor k bohatým sedlákům. Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, II, Praha 1953, s. 574. Doslov Jaromíra Běliče a Jiřího Skaličky.

⁵¹⁹ Arne NOVÁK – Jan V. NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české*, Brno 1995, s. 773.

⁵²⁰ František Xaver ŠALDA, *O Janovi Herbenovi, novináři a beletristovi*, Šaldův zápisník, IX, 1936/1937, s. 141.

⁵²¹ Jan LEHÁR – Alexandr STICH – Jaroslava JANÁČKOVÁ – Jiří HOLÝ, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 1998, s. 371.

⁵²² Jaroslava JANÁČKOVÁ, *Český román sklonku 19. století*, Praha 1967, s. 103.

⁵²³ Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, I, Praha 1953, s. 535. Doslov Jaromíra Běliče a Jiřího Skaličky.

fakt, že Bělič a Skalička psali doslov k Herbenovu *Pokolení* v roce 1953 a nevyhnuli se ideologickému zabarvení textu.

František Xaver Šalda tvrdil, že život hlavních postav *Pokolení* „obmezoval Herben úmyslně na jakýsi selský katechismus v románové formě; ten katechismus, ty různé poučky o právech a povinnostech občanských a politických, byly mu věc hlavní, a forma něco úplně vedlejšího, jen jakési nutné zlo. Bylo to také svým způsobem přeceňování lidu, česká obdoba k ruským „národníkům“.“⁵²⁴

„Myslím, že tu Herben nedosahuje ani myšlenkové opravdovosti, ani epické zrnitosti Holečkových *Našich*, vedle nichž bývá *Do třetího a čtvrtého pokolení* často stavěno. Holeček byl opravdový myslitel, který si odvodil ze života selského celou soustavu poznání, celý opravdový světový a životní názor. Toho u Herbena není. Herben je dosti mělký osvětář a liberál, který chce všechny bolesti vesnické léčit pokrokovým liberalismem běžné ražby, liberalismem sice velmi zdomácněným a rozředěným, ale přece liberalismem, neboť nese v sobě nových zdrojů myšlenkových,“ napsal o románové kronice *Do třetího a čtvrtého pokolení* František Xaver Šalda.⁵²⁵ Jan Herben se po vydání *Pokolení* dovolával beletrie Jana Nerudy, ale právě románovou kronikou z moravského venkova jakoby se Herben vrátil o desetiletí zpátky, do stádia přednerudovského, k literárním pracím Jakuba Malého.⁵²⁶ Naopak Jaroslava Janáčková viděla osobitou sílu Herbenovy kroniky *Do třetího a čtvrtého pokolení* v respektu k lidovému společenství a hlavně touze po něm, jako po základní hodnotě lidského

⁵²⁴ František Xaver ŠALDA, *O Janovi Herbenovi, novináři a beletristovi*, Šaldův zápisník, IX, 1936/1937, s. 134.

⁵²⁵ František Xaver ŠALDA, *O Janovi Herbenovi, novináři a beletristovi*, Šaldův zápisník, IX, 1936/1937, s. 137. Herbenovo *Pokolení* je srovnáváno s Holečkovými *Našimi* hlavně ve školské praxi. Jsou pro to dobré důvody. Holečkovi *Naši*, nedokončená románová kronika, rozsáhlá epopéj jihočeského lidu, vyšla v deseti knihách v letech 1888-1930. Josef Holeček dílo stejně jako Herben nedokončil. Holeček vytvořil obsáhlou zbeletrizovanou historii českého regionu. Sledoval události na Vodňansku a Písecku od zrušení roboty po prusko-rakouskou válku, zachytil postupný rozpad jihočeské venkovské společnosti, způsobený rozmachem kapitalistického podnikání kolem poloviny 19. století. Vedle partií vypravěčských a vzpomínkových obsahují *Naši* pasáže úvahové a popisné. Na rozdíl od Jana Herbena hledá Josef Holeček v jihočeském sedláckovi ideál národní české povahy a dobrého křesťana. Celý život jihočeských sedláků se točí kolem práce, střídající se podle ročních období, čas plyne cyklicky, roční období provází jihočeský folklor, zvyky a lidové moudrosti. Holeček představil čtenářům stejně jako Herben směs originálních postav, ústředními postavami se stává rod sedláka Kojana. Josef Holeček v *Našich* aplikoval postupy lidového vypravěčství, jež spočívaly v plynulém přiřazování nových tematických celků vznikajících z drobných podnětů uvnitř vyprávěných příběhů. Podle: Josef HOLEČEK: *Naši*, X, Doslov Jeleny Holečkové, s. 435-436.

⁵²⁶ Podle: František Xaver ŠALDA, *O Janovi Herbenovi, novináři a beletristovi*, Šaldův zápisník, IX, 1936/1937, s. 135. František Xaver Šalda už neuvedl, v jakém smyslu napsal, že se Herben v *Pokolení* vrátil „do stádia přednerudovského, k literárním pracím Jakuba Malého“. Šalda měl zřejmě namysli to, že Herben dával přednost poučnému popisu před uměleckou hodnotou díla.

života.⁵²⁷ Rovněž Felix Vodička tvrdil, že nikdo z našich realistických prozaiků ve způsobu zpracování látky nepředešel Herbena. Právě *Pokolení* se podle Felixe Vodičky stalo vzorem venkovského realistického románu, jehož hlavním hrdinou na rozdíl od starších povídek není jedinec, nýbrž kolektiv.⁵²⁸

V *Pokolení* si čtenář povšimne mnoha autobiografických prvků. Děj se odehrává v Herbenově rodné vesnici – moravských Brumovicích. Herbenův otec, stejně jako starý Hrabec pracoval jako úředník pro pány. Podobná jsou i jména Herben – Hrabec, zvláště pokud si uvědomíme, že příjmení Herben vzniklo zkomolením slovenského Hrebeň. Do děje vložil Herben dlouhé popisné části, líčící kraj kolem Hustopečí. Románová kronika byla Herbenovi místem k vyjádření vlastních přesvědčení. Nestranný nebyl autor při vyličení povah kněží. Katolíci jsou líčeni převážně záporně, evangelíci kladně. Únik z vesnické poroby viděl Herben u třetí generace – Jiřího Beneše (stejně jako sám u sebe) v „úťeku“ do Prahy a ve studiu na univerzitě. Snad nejvíce autobiografický je třetí díl *Pokolení* tak, jak ho uspořádal Michal Huvar v roce 2000. Jan Herben zde vlastně popsal Brumovice za svého mládí, kdy studoval na filozofické fakultě. Zmiňuje se o schůzkách studentů v Kloboukách, mezi něž přicházeli uvědomělí sedláci ale také „ten s uherským jménem“ – T. G. Masaryk.⁵²⁹ Kapitoly *Málka pátrá po tajemství* a *Umírající Vávra vzpomíná*, vyprávějí vlastně o posledních dnech Janova otce Vavřince Herbena. Objevuje se tu jeho syn Jan, přijíždějící z Prahy, sedící u lůžka nemocného otce. Herben připomněl svou statečnou matku Alžbětu, ale i babičku Kateřinu.⁵³⁰

Ačkoli se *Pokolení* nedostalo příliš kladnému přijetí u literárních kritiků, nelze mu po více jak sto letech od prvního vydání upřít velký význam pro dnešek. Význam Herbenovy románové kroniky *Do třetího a čtvrtého pokolení* pro dnešek předpověděl její první recenzent T. G. Masaryk, když napsal: „sociálního románu ve větším slohu posud se nám nedostává. [...] Osnova děje je prostá..., příhody Benešovy jsou tak jedinou nitkou v tkanivu širokém, v němž vidíme žít celý kraj jižní Moravy. Slyšíme, jak se chystala nynější hospodářská krize, poznáváme akciový ruch, z jiných břehů poznáváme, na jaké výši stál život mravní a národní do let sedmdesátých. Herben velmi

⁵²⁷ Podle: Jaroslava JANÁČKOVÁ, *Český román sklonku 19. století*, Praha 1967, s. 106.

⁵²⁸ Felix VODIČKA, *Moravské beletristické studie Jana Herbena*, ČMM 62, 1938, 201 s.

⁵²⁹ Podle: Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, III, Brumovice 2000, s. 21.

⁵³⁰ Takových autobiografických „narážek“ najdeme v *Kronice do třetího a čtvrtého pokolení* nespočet. Například Vávřův syn Jan studuje také filozofii v Praze, katoličtí kněží na Moravě odsuzují jeho proticírkevní výroky. Starý Vávra byl vyhlášeným muzikantem a drábem na panském (stejně jako Janův otec Vavřinec Herben). Podle: Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, III, Brumovice 2000, s. 71-94.

dobře postihl charakteristikon kraje jím líčeného. Rozbírání nejzávažnější otázky našeho národního bytí, ukazuje, jak probouzelo se národní uvědomění, jak náboženství působí, jak působí rozdíl náboženský, katolicismus a protestantismus, skrývající v sobě ostatky českého bratrství. Veliká přednost Herbenovy práce jest, že se v ní, prostě řečeno, nevlastenčí po starém a zastaralém způsobu. Právě proto i národnímu citu a vědomí spis vyhoví v míře svrchované – život líčený mnohem opravdověji povzbuzuje než ono horování, ukazující vždycky a všude podle šablony nejbližší cíle našich národních tužeb, ale neukazující nikdy vedoucí k nim prostředky. [...] Nakonec pověděli bychom slovo o sociálním vlivu takových prací, jako Herbenových. Myslíme, že kniha v kraji, jenž se tu vyličuje, velmi bude působiti, a ovšem blahodárně. Představme si tudíž, že by mladší naše spisovatelstvo podobně líčilo různé kraje naší vlasti – účinek by byl znamenitý a trvalý, kdežto posavadní povětšinou šablonovité romány, které právě tak dobře mohly se odehrát v Číně jako u nás doma, neslouží než chvilkové zábavě, respektive dočasnému zaneprázdnění. Jsme si jisti, že Herbenovo *Třetí a čtvrté pokolení* na Brumovsku a v celém jihu Moravy v každém ohledu bude působiti dobře.⁵³¹ Herben popsal realistický obraz jihomoravské vesnice. Historický vývoj Moravského Slovácka není u Herbena pouhou vzpomínkou na „staré dobré časy“ ani osobním vyznáním lásky ke kraji, k němuž se takto hlásí rodný syn. „*Do třetího a čtvrtého pokolení* stále ještě může plnit ten úkol, který si autor ve své práci kladl znovu a znovu: vychovávat venkovské obyvatelstvo v uvědomělé občany,⁵³²“ napsali v doslovu k šestému vydání *Pokolení* Jaromír Bělič a Jiří Skalička.

Větší čtenářské oblibě než dílu *Do třetího a čtvrtého pokolení* se dostalo *Hostišovu*. Autoři příručky *Česká literatura od počátků k dnešku* charakterizovali knihu Hostišov jako knihu, kterou psal Jan Herben srdcem, knihu o vesnici na okraji Tábořska, kterou učinil středem volného vyprávění. „Střídají se v něm portréty osob a jejich příběhy, vzpomínky a vyznání vypravěče – jak stádo běží. Takto Herben vyšel vstříc potřebě uvolňujícího čtení, při němž se může začít a přestat, jak se mi zachce.“⁵³³ První díl Hostišova věnoval Herben zesnulým přátelům, těm, kteří v Hostišově byli a „budou mít

⁵³¹ Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, III, Brumovice 2000, s. 101-105. Michal Huvar uvádí, že tuto Masarykovu recenzi našel v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, neuvádí však žádný bližší odkaz. Michala Huvara jsem kontaktovala, bibliografický odkaz k Masarykově recenzi *Pokolení* mi však nedodal.

⁵³² Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, I, Praha 1953, s. 535. Doslov Jaromíra Běliče a Jiřího Skaličky.

⁵³³ Jan LEHÁR – Alexandr STICH – Jaroslava JANÁČKOVÁ – Jiří HOLÝ, *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha 1998, s. 371-372.

nejspíše pochopení pro knihu tak sešitou“.⁵³⁴ V roce 1933 vyšla tato kniha už po čtvrté, rovnou ve dvou svazcích. I toto čtvrté vydání, doplněné o druhý svazek zaznamenalo četné ohlasy v soudobém tisku. Do druhého sebral Herben hostišovské články, které se do prvního vydání nedostaly, a texty vzniklé po roce 1907. Druhý díl Hostišova propagoval hlavně týdeník *Panorama*. Nejvíce oceňovaným se při hodnocení Herbenova celoživotního díla stal druhý díl *Hostišova*. Do protikladu *Pokolení* postavil František Xaver Šalda právě *Hostišov*, když o něm napsal: „Je to knížka teplého podzimkového závětří, kniha spočinutí v chvíli a její blaženosti. Jsou tu teplé obrázky přírodní, střídme v barvě, přesné v kresbě, pohledy na přírodu přistiženou v nedbalkách lovcem a milovníkem. Je tu přírodní i kulturně historický zeměpis Táborska. Turgeněv a Kipling jsou patrony této slunečné, impresionistické kresby. Tato přírodní nota je v *Hostišově* mnohem šťastnější než dějinná filosofie a historická problematika Bílé hory, která nejde nad běžnou fejetonistiku, aby se zase jednou hodně názorně ukázalo, že Jan Herben nebyl člověk ideový, nýbrž jen a jen bystré oko a hbitá ruka. Tím jej ani nesnižují, ani nepodceňují; naopak: jsou to věci vzácnější, než se zdá.“⁵³⁵

Zajímavé je hodnocení beletristické tvorby Jana Herbena tak, jak ho v předmluvě k povídkovému souboru *Ondřej Kment a jiné povídky* nastínil Ivan Herben. Tvrdil, že „učení kritikové často za života Jana Herbena tomuto spisovateli křivdili. Ať vzali do ruky kteroukoli jeho knihu, kroutili nad ní rozmrzele hlavou, protože se jim nehodila do jejich literárně-kritických škatulek“.⁵³⁶ Podle Ivana Herbena není žádná z otcových knih ryze folkloristická. „Člověk je Herbenovi nikoli předmětem vědeckého pozorování, ale předmětem hluboké lidské lásky. [...] Tato lidovost vyvěrající z lidu a z lásky k průměrnému českému člověku tvoří kromě mistrovství, s jakou spisovatel ovládá českou řeč, kouzlo, jež z díla Jana Herbena nevyprchalo ani za osmdesát let po jeho smrti. Proto věřím, že i knížka *Ondřej Kment*, naplněná láskou k člověku, láskou k rodné zemi i láskou k mateřskému jazyku, je nadčasová a dá českému čtenáři, co mu

⁵³⁴ Jan HERBEN, *Hostišov*, I, Družstevní práce, Praha 1949, s. 5. Věnování Jana Herbena. První díl *Hostišova* je rozdělen na čtyři části. První část, nazvaná historie z našeho okna, vypráví o místech a osobnostech, které se zapsali do dějin kraje „severního Táborska“. Druhá část, *Dnešní Táboři*, vypráví podnebí kraje, zvířeně, lidech a jejich mravech. Další části knihy, *Pod naší střechou* a *V našem újezdě*, obsahují drobné povídky o lidech a zvířatech, žijících v Hostišově a jeho okolí. Na rozdíl od *Pokolení* v *Hostišově* Herben jasně oddělil část popisnou (první a druhá část) od části vyprávěcí (třetí a čtvrtá část). Nelze však říci, že oddělil část statickou a dynamickou, protože i popis historie kraje a jeho osobností je značně dynamický.

⁵³⁵ František Xaver ŠALDA, *O Janu Herbenovi, novináři a publicistovi*, in: Šaldův zápisník, IX, 1936/1937, s. 142.

⁵³⁶ Jan HERBEN, *Ondřej Kment a jiné povídky*, Praha 1947, s. 9-10. Úvod Ivana Herbena.

chtěl Jan Herben dát za svého života: kousek potěšení, kousek poučení a kousek svého vlastního srdce.⁵³⁷

9.3. Historické spisy

Prvním historickým spisem byla vlastně Herbenova disertace *Morava mezi léty 1618 až 1619 a politika Karla staršího ze Žerotína*, z roku 1884, jejíž část byla otištěna v Rezkově *Sborníku historickém*.⁵³⁸ Velkým a nedostižným vzorem mu byl František Palacký, na jehož dílo chtěl právě zkoumáním povstání roku 1618 navazovat. Vývoj českých dějin ovlivnily podle Herbena „velké“ české osobnosti: svatý Václav, Jan Hus, Jan Amos Komenský, Josef Dobrovský a Karel Havlíček Borovský. V protireformaci viděl Herben nejžalostnější pokles národní síly, cítil ji jako přímý a „rafinovaný útok na naši národní pravdu a pokus o vymazání nejpyšnějšího listu našich dějin i o ztlumení hlasu jejich představitelů, hlavně M. Jana Husi.“⁵³⁹ V Janovi z Nepomuku spatřoval pouhou „náhražku“ potlačovaného Jana Husa.

V roce 1893, v době, kdy Herben převzal *Čas* od družstva, hájil před kritikou svou knihu *Jan Nepomucký. Spor dějin s církví římskou*, kterou vydal k pětistému výročí připomenutí mučednické smrti Jana z Pomuku. Život tohoto pražského generálního vikáře neskončil jeho mučednickou smrtí v roce 1393, legenda o jeho životě a smrti procházela v průběhu českých dějin velmi zajímavými proměnami.⁵⁴⁰ Brzy po Nepomukově smrti vydal jeho představený Jan z Jenštejna k římské kurii stížné podání na krále Václava IV., v němž již Jana z Pomuku označuje jako mučedníka. Václav Hájek z Libočan ve své *Kronice české* rozlišuje dva Jany, Jana Nepomuckého a Jana z

⁵³⁷ Jan HERBEN, *Ondřej Kment a jiné povídky*, Praha 1947, s. 11-12. Úvod Ivana Herbena.

⁵³⁸ Podle: Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Turnov 1937, s. 12. Více v kapitole o Herbenově dětství a mládí.

⁵³⁹ Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Turnov 1937, s. 13-14.

⁵⁴⁰ Jan Nepomucký se narodil před 1/2 14.století, roku 1369 byl už veřejným notářem. Jeho otec byl rychtářem, Jan se podepisoval „z Pomuku“, narodil se v jihozápadních Čechách, ve vesnici s klášteřem. Klášter i vesnice jsou jmenovány v pramenech ze 14. století jako „Pomuk“ i jako „Nepomuk“, po zničení kláštera za husitských válek převládlo označení vesnice „Nepomuk“ Vít Vlnas v knize *Jan Nepomucký. Česká legenda* vyložil život i smrt Jana Nepomuckého, nastínil vývoj svatojánské legendy a kultu, který se začal rozvíjet v prostředí pražské kapituly po období husitských válek. Podle Vlnase zaměnil Jan z Krumlova, kanovník na Hradčanech, omylem rok úmrtí Jana z Pomuku, čímž zavedl pozdější chybné domněnce některých badatelů, že vlastně žili a byli utopeni Janové dva. Jan z Pomuku se nestal jen věčným tématem sporů historiků, podle Vlnase „syndrom odčinění Bílé hory vedl k účelovému vkládání aktuálních politických tužeb do minulosti. Došlo tak k paradoxní situaci: potomci pobělohorských katolíků ztotožnili sebe samé s tradicí nekatolické emigrace. Podle: Vít VLNAS, *Jan Nepomucký. Česká legenda*, Praha 1993, s. 7-46.

Pomuku. Oba podle něj byli utopeni, jeden však roku 1383, druhý roku 1393. Sedmnácté století přineslo dva latinské životopisy Jana jako mučedníka, který odmítl prozradit královnino zpovědního tajemství. Josef Dobrovský vyloučil na základě svého bádání zachování zpovědního tajemství jako důvod vikářovy smrti. Roku 1849 vyslovil Ferdinand Břetislav Mikovec teorii, podle níž pravým důvodem kanonizace Jana Nepomuckého v osmnáctém století byla snaha zastínit touto postavou památku Mistra Jana Husa. Mikovcovy teorie se drží i Jan Herben. Za pravdu ale dal také některým teoriím Otty Abela.⁵⁴¹ Všiml si také podobnosti lidových oslav svátku svatojánského a svátku Jana Husa. Vyslovuje nad českou společností krutý soud: „Celá historie svatojánská – byť konečně i všeliké podezření odpadlo – vydává jedno hrozné poučení pro nás: jak hluboký byl úpadek duševní českého národa, jak zanedbána věda, jak náboženský cit znešvařen, jak vědomí o minulosti vydrásáno ze země, že v Čechách i v Římě mohly tak veřejně, tak okatě a bez rozpaků falšovány býti dějiny české.“⁵⁴² Svůj spis vydal Herben k pětistému jubileu připomenutí si smrti Jana z Pomuku. Připomněl v závěru knihy, že současný papež Lev XIII. si oslavy připomenutí mučednické smrti Jana Nepomuckého nepřál, nýbrž pomýšlí na oslavu kanonizace Jana Nepomuckého až v roce 1929. Herben z toho vyvozuje tvrzení, že církve si zřejmě také není jistá a že snad v roce 1929 nebude svatojánská otázka tak aktuální, aby vyvolala bouřlivé polemiky. Zároveň píše, že „mezi vzdělanci nenašel jsem už člověka, jenž by dějiny české znal a ve svatost Jana Nepomuckého věřil. Opakuji, ani jediného člověka“.⁵⁴³

V roce 1910 se Herben k otázce Jana Nepomuckého vrátil spisem *Jan z Pomuku a Jan z Nepomuku*,⁵⁴⁴ v němž znovu vyzdvihl úlohu světce Jana Nepomuckého jako protiváhu kultu Jana Husa. Kniha o Janu Nepomuckém se dočkala velké kritiky katolických kněží, hlavně na Herbenově rodné Moravě.

Roku 1920 vydal Jan Herben spisek *Legenda svatojánská. Stručné poučení o české historii, jezovitském podvodu a ponižující pověře lidu českého*. Spis byl napsán pro „venkovský lid“, Herben dostatečně nepochopil smysl legendy jako literárního žánru. Potíral vše neověřené a nedostatečně prameny podložené. Prohlásil Jana z Nepomuku

⁵⁴¹ Otto Abel byl soukromým docentem činným v Berlíně a Bonnu. Knihu o Janu Nepomuckém psal od roku 1850, v roce 1855 byla vydána v Berlíně. Otto Abel se snažil dokázat, že Jan Nepomucký neexistoval, ale jeho postava byla účelově vytvořena, aby zastřela památku Jana Husa. Kniha Otty Abela vyšla v českém překladu v roce 1864. Podle: Vít VLNAS, *Jan Nepomucký. Česká legenda*, Praha 1993, s. 230.

⁵⁴² Jan HERBEN, *Jan Nepomucký. Spor dějin s církví římskou*, Praha 1898, s. 108.

⁵⁴³ Tamtéž, s. 112.

⁵⁴⁴ Jan HERBEN, *Jan z Pomuku a Jan z Nepomuku*, Hradec Králové 1910, 23 s. Srov. Vít VLNAS, *Jan Nepomucký. Česká legenda*, Praha 1993, s. 214-243.

za římskou legendu, s níž nemají české dějiny co dočinění, protože „dějinně je prokázán jen Jan z Pomuku, generální vikář, a Jan z Nepomuku jest jen legendární výtvar na zatlačení Husovy postavy“.⁵⁴⁵ Proti Herbenovým závěrům uveřejňuje roku 1921 Josef Pekař sérii novinových článků, později shrnutých ve spisku *Tři kapitoly z boje o sv. Jana Nepomuckého*,⁵⁴⁶ kde se brání tomu, aby se osoba sv. Jana Nepomuckého stavěla proti osobě Husově. Roku 1925 ruší československá vláda svátek sv. Jana Nepomuckého (16. květen) jako den pracovního klidu. Jan Herbena vedlo k zásahu do polemiky hlavně osobní přesvědčení, konvertoval po vzoru Masarykově na přelomu osmdesátých a devadesátých let devatenáctého století k evangelické církvi, navzdory tomu, že v mládí byl vychován jako katolík a doma se s ním „počítalo“ pro kněžskou dráhu, nejen kvůli možnosti celoživotního zaopatření prvorozeného syna, ale také díky zbožnosti celé rodiny.

České obrození viděl Jan Herben jako vítězství českého živlu. Spatřoval v něm přímou návaznost na reformační minulost, pokračování v přerušené tradici. Tato Herbenova koncepce, kterou nastínil už roku 1892 v románové kronice *Do třetího a čtvrtého pokolení*, se shodla s koncepcí Masarykovou, tak jak ji vyslovil v roce 1894 v *České otázce*.⁵⁴⁷ K Masarykovým šedesátým narozeninám vydal Jan Herben sborník statí, v němž čeští i zahraniční současníci Masarykovi, sledovali Masarykův přínos pro národ jak na poli politickém, tak kulturním, ve školství, hospodářství, literatuře a filozofii. Jindřich Vančura napsal do sborníku stať *Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu*, na kterou v *Českém časopise historickém* v lednu 1912 odpověděl Josef Pekař.⁵⁴⁸ Pekař podrobil Vančurovu stať kritice, proti níž se ohradil redaktor sborníku k Masarykovým šedesátinám Jan Herben. Vydal v roce 1912 proti Pekařovi spis *Masarykova sekta a Gollova škola*. Herben znovu otevřel otázku *Rukopisů*, hájil

⁵⁴⁵ Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Turnov 1937, s. 14.

⁵⁴⁶ Josef PEKAŘ, *Tři kapitoly z boje o sv. Jana Nepomuckého*, Praha 1921, 60 s. Jan Herben po Pekařově vystoupaní nařkl Josefa Pekaře, že se „propůjčil prostě k službám oficiální církvi a pomáhá jejím nesnázím, jakoby si z jednoho podvodu pomohla podvodem druhým.“ Převzato z: Vít VLNAS, *Jan Nepomucký. Česká legenda*, Praha 1993, s. 249.

⁵⁴⁷ Herbenovi byla stejně jako Masarykovi tzv. česká otázka především „otázkou po osudech člověčenstva, otázkou svědomí“. Plně se ztotožňoval s Masarykovým: „Věřím s Kollárem, že historie národů není nahodilá, nýbrž že se v ní projevuje určitý plán Prozřetelnosti a že tedy je úkolem historiků a filozofů, úkolem každého národa, ten plán světový postihovat, místo své v něm poznat a určit a podle toho poznání co možná s nejplnějším a nejjasnějším vědomím postupovat při vši práci, i politické.“ In: Tomáš GARRIGUE MASARYK, *Česká otázka*, Praha 1969, s. 7-8.

⁵⁴⁸ Edvard BENEŠ – František DRTINA – František KREJČÍ – Jan HERBEN (edd.), *T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám*, Praha 1911, 324 s. Zde na stranách 117-137 otištěna stať Jindřicha Vančury *Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu*. Sborník vyšel kvůli problémům s dochvilností přispěvatelů, sazbu a tiskem až v roce 1911. Vydavatelem byl Gustav Dubský, který pořídil pro sborník fotografie Masarykova rodného kraje. Srov. Josef PEKAŘ, *O smyslu českých dějin*, Praha 1990, s. 383-406.

správnost Vančurova článku a podrobil Josefa Pekaře a jeho názory kritice. Dokonce se nebránil užít sarkasmu a „protivníka“ před čtenáři zesměšnit. „Nemám dost místa, abych dokázal četnými fakty gollovství v prof. Pekařovi. I v tom je podoba k mistru, například, jak Pekař přeskakuje v historii od látky k látce. Od Valdštejna ke Kristianovi je zrovna Horymířův skok. Nemaje místa, pravím tedy o tom gollovství: musili byste prof. Pekaře vidět, když přednáší. Dělá v řeči pomlčky a posunky trochu fešácké, trochu kejklířské, pomlaskává, kroučí očima, a než svůj hedvábný facalíček přinese z náprsní kapsy k nosu, vyvede s ním ve vzduchu půvabné barokní oblouky, z čehož něco připomíná mistra, v celku nepochybně patří k aristokratické eleganci, jak si ji p. prof. Pekař představuje. Odborně mohlo by se to nazvat pozitivistickým dandismem.“⁵⁴⁹ Širokým čtenářským vrstvám přiblížil tak polemiku, kterou se aktéři snažili až na výjimky vést na poli vědeckém.

Jan Herben intuitivně vycítil, že rozdílné názory Masaryka a Golla na pojetí dějin a husitství nejsou pouze problémem přelomu století, ale že jde o dva protikladné postoje k dějinám vůbec, které nesou v sobě mimo jiné také různé možnosti politických směřování.⁵⁵⁰ Herben svou knihou přilil vodu do ohně dlouholetého sporu o smysl našich dějin a o českém obrození. Už Josef Kaizl v *Českých myšlénkách* z roku 1895 poukázal na evropské vzory, které výrazně přispěly k oživení českého života v době obrození. Herben vedl tento zápas jako laik s odborníky, ale byl si vědom svých slabin, proto se snažil „převodem řeči jiným směrem i posměšnou a psychologicky umnou a někde i správnou charakteristikou odpůrců snažil se čtenáře – laika přesvědčit o své a Masarykově pravdě“.⁵⁵¹

9.4. Vzpomínkové knihy

Knihu *Deset let proti proudu* chtěl Jan Herben podle Alberta Pražáka nazvat původně jako *Životopis psa nebo Hloupý Honza a jeho rod*. „Sloužil prý skutečně jako pes věrně

⁵⁴⁹ Jan HERBEN, *Masarykova sekta a Gollova škola*, Praha 1912, s. 111.

⁵⁵⁰ Srov. Miloš HAVELKA, *Spor o smysl českých dějin 1895-1938*, Praha 1995, 868 s.

⁵⁵¹ Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Turnov 1937, s. 17. Pražák si povšiml specifického Herbenova stylu vedení polemik. Jan Herben se pokoušel negací odpůrce zakrýt trhliny a nedostatky vlastní argumentace. Nevyhýbal se posměšné karikatuře, zesměšňování odpůrcových návyků a dřívějších činů, aby odvedl čtenářovu pozornost od svých často chabých argumentů. O Pekařovi tak například napsal, že stačí na pitvání morčat, že zjišťuje jen fakta, že je stylistický estét, filozof indiferentismu, Gollovi prý historie není vitae magistra, ale herbář fakt. Podle: Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Turnov 1937, s. 17.

ideám, které jeho mládí uložil Tomáš G. Masaryk.⁵⁵² Tak jako v *Deseti letech proti proudu*, tak i v *Boji o podvržené rukopisy* z roku 1911 zavzpomínal na zápasy kolem *Rukopisů* v roce 1886, přičemž vyložil jak zápasy v tisku, tak i ve vědeckých kruzích na univerzitě.

Po celou válku psal Jan Herben krátké denní záznamy, díky zprávám, které dostával od přispěvatelů domácích i zahraničních, měl Herben poměrně dobrý přehled o dění nejen v Čechách a na Moravě, ale i na frontách. Během čtyř válečných let popsal Herben takřka tisíc čtvrtek, poznámky doplňoval výstřižky z novin. Už za války pomýšlel Herben své zápisky vydat, ale na rady politických přátel od tohoto záměru upustil. Zřejmě nechtěl být původcem sporů o to, jak se lidé, působící v politice dvacátých let dvacátého století, chovali či nechovali za války, jaký vliv měla na vznik nové republiky zahraniční revoluce a jaké zásluhy nese odboj domácí. Tyto debaty byly nakonec stejně zahájeny a autor s patnáctiletým odstupem souhlasil, aby vydavatelka a zároveň snacha Milena Herbenová sestavila výbor z Herbenových zápisků. Téměř tisíc čtvrtek nebylo z obavy z policejní prohlídky skladováno pohromadě, skrývaly se v různých koutech bytu ve Štěpánské, u spolehlivých známých, několik balíků listů bylo pečlivě zapečetěno do plechových nádob, obalených stearinem a zakopáno v Hostišově na zahradě. Zahrada během let značně změnila svou podobu a plechovky, obsahující záznamy z prvních dnů války a porady, na níž v bytě u Václava Boučka načrtl Masaryk před odjezdem svůj revoluční program, se dohledat nepodařilo.⁵⁵³ Milena Herbenová dodává, že také u spolehlivých přátel se leccos ztratilo a „v prvních letech po válce prodávaly se sběratelům rukopisů v pražských kavárnách lístky z Herbenova válečného deníku.“⁵⁵⁴ V zápiscích, psaných stroze, Herben zaznamenával i zprávy, jejichž pravdivost se později nepotvrdila. Jeho *Lístky z válečného deníku* jsou tak spíše mozaikou, než soustavnou kronikou, snažící se postihnout události do detailů a s vědeckým důrazem.

Ke konci života pociťoval Herben touhu své dílo uzavřít, nenechat ho nedokončené. V poslední desítce let svého života se věnoval převážně uspořádání a dokončení svého literárního díla, za které byl 29. května 1928 zvolen řádným členem IV. třídy České akademie, která ho v roce 1931 poctila cenou za životní dílo. V roce 1935 byl Herben

⁵⁵² Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Turnov 1937, s. 10.

⁵⁵³ V posledních letech prováděla Anna Herbenová řadu změn na zahradě hostišovské vily. Součástí této rekonstrukce bylo také upevnění betonových sloupů pro nový plot. S tím byly spojeny také výkopové práce podél celé parcely. Plechovky obalené stearinem se při těchto úpravách nenašly.

⁵⁵⁴ Jan HERBEN, *Lístky z válečného deníku 1914-1918*, Praha 1933, s. 4.

odměněn za *Knihu vzpomínek* státní cenou.⁵⁵⁵ Přes tuto snahu se pečlivému Janu Herbenovi nepodařilo dokončit všechna svá díla. Zásahu na jejich dokončení a odborně pojatém výkladu a doplnění poznámek a vysvětlivek má hlavně spisovatelův syn novinář Ivan Herben.

Při čtení Herbenových vzpomínkových knih je třeba vzít v úvahu autorovo ledabylé nakládání s fakty a především cílevědomost, s jakou vzpomínky psal. Vratislav Doubek poukázal na slabinu *Knihy vzpomínek*, když napsal, že: „Z celé knihy je patrná bezvýhradná oddanost myšlence realismu a jmenovitě jeho vůdčí postavě, T. G. Masarykovi, která jej přivádí k často nekritickým, legendotvorným soudům.“⁵⁵⁶

9.5. Životopisné studie

Z Herbenova zájmu o české obrozenecké novinářství vznikla v roce 1921 monografie o novináři Bedřichu Peškovi, *Úvod k epitafům B. Pešky*. V roce 1926 napsal Herben knihu věnovanou životu a dílu Václava Matěje Krameria. Několik studií napsal Jan Herben o básníkovi Gustavu Pfliegerovi Moravském. Nejstarší z nich pochází z roku 1883 a byla otištěna v časopise *Domácí krb*. Ke studii o Pfliegerovi využíval Jan Herben básníkův deník. Zajímal se hlavně o obraz Moravy v Pfliegerově díle. Herben si ve své studii postěžoval, že někteří spisovatelé (myslel právě Pfliegera) rychle upadají v zapomnění. V roce 1885 vzdal Jan Herben hold svému velkému žurnalistickému vzoru – Karlu Havlíčkovi Borovskému. Herben studoval obecní samosprávu, její pravomoci, možnosti a povinnosti. Materiál, který nashromáždil, shrnul a vydal ve spisku *Vzorná obec*.⁵⁵⁷

Zvláštní část Herbenovy literární produkce tvoří syntetická zpracování Masarykova životopisu.

Jan Herben i přes řadu nepřesností a vlastní zaujatost v životopisných knihách a studiích T. G. Masaryka doslova zmytizoval. Herben představil Masaryka jako bojovníka za národní svobodu, štvance, hnaného rakouskými úřady, člověka, který se pro „národní“ věc dovedl na dlouhý čas odloučit od toho nejcennějšího, co měl – od

⁵⁵⁵ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1934, 685 s.

⁵⁵⁶ Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910*, Praha 1999, s. 35.

⁵⁵⁷ Herben byl při psaní *Vzorné obce* ovlivněn článkem Karla Havlíčka Borovského *Co jest obec?*, který otiskly *Národní noviny* 31. prosince 1848. Více: Bohumil VAVROUŠEK SLAVĚTINSKÝ, *Památník K. H. Borovského*, Praha 1921.

rodiny a vlasti. „Masarykovský mýtus představoval ‚tatička‘ jako filozofa v úradě, jenž moudře spravuje zemi, avšak toto úsilí mu zleva i zprava narušují nezodpovědní, hašteřiví vůdcové politických stran, kteří se ostatně od počátku snažili omezit jeho reálné pravomoci“, napsal o masarykovském mýtu historik Ivan Šedivý.⁵⁵⁸ Jan Herben byl vlastně prvním tvůrcem legendy o Masarykovi, kterou začal budovat v podstatě už v *Čase*, kdy nešetřil chválou na osobu T. G. Masaryka. Jakoby oficiálně prvním velkým pokusem, kdy chtěl Jan Herben poukázat na Masarykovu jedinečnost, byl redakční úvodník v *Čase* z 6. března 1900. Jan Herben ho věnoval T. G. Masarykovi k jeho padesátým narozeninám. Bylo to v době, kdy ostatní periodika přinášela nenávistné zkažky o procesu Masaryka a Herbena, který souvisel s hilsneriádou.⁵⁵⁹ Dosud nikdy se v tisku neobjevilo tak horoucí vyznání, plné oddanosti Masarykovi. Herben oslavoval Masarykovu činnost od jeho příchodu do Prahy v roce 1882. Vyjádřil veřejně Masarykovi úctu, ale zároveň vyjádřil obavy, že plně nepochopil slova svého vůdce: „Hlásíme se k němu jako k mistru a učiteli, pokud ovšem dovedli jsme učení jeho chápat a tlumočit je dále.“⁵⁶⁰ První pokusy o mytizaci vyvolaly reakci. Ještě v březnu roku 1900 na Herbenův „vroucí“ úvodník reagovaly *Šípy*: „Výtečník pan Macesryk v tyto dny slavil svoje padesáté narozeniny a – rozumí se – *Čas* ho za to celého kadidlem počmoudil. Že prý jest největším mužem své doby.“⁵⁶¹ Protimasarykovskou reakci vyvolala i některá další Herbenova díla. Snahy bořit masarykovský mýtus, který Jan Herben pracně vybudovával, se objevovaly ve větší míře s každým vydáním dalšího spisu, který Herben věnoval životu a dílu T. G. Masaryka. Masarykovu. Jan Herben vydal k Masarykovým šedesátým narozeninám sborník statí,⁵⁶² v němž čeští i zahraniční současníci Masarykovi sledovali Masarykův přínos pro národ jak na poli politickém, tak kulturním, ve školství, hospodářství, literatuře a filozofii. Jindřich Vančura napsal do sborníku stať *Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu*, na kterou v *Českém časopise historickém* v lednu 1912 odpověděl Josef Pekař.⁵⁶³

⁵⁵⁸ Ivan ŠEDIVÝ, *T. G. Masaryk: Zrozen k mýtu. „Chudý chlapec, který se proslavil*, DaS 29, 2007, č. 1, s. 15.

⁵⁵⁹ Viz. kapitola pátá *Čas a realistická strana 1900-1905*.

⁵⁶⁰ *Čas* 14, 1906, č. 29, s. 1.

⁵⁶¹ *Šípy* 13, 1906, č. 13, s. 5.

⁵⁶² Edvard BENEŠ – František DRTINA – František KREJČÍ – Jan HERBEN (edd.), *T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám*, Praha 1911, 324 s. Zde na stranách 117-137 otištěna stať Jindřicha Vančury *Čím se Masaryk zavděčil českému dějepisu*. Sborník vyšel kvůli problémům s dochvilností přispěvatelů, sazbou a tiskem až v roce 1911. Vydavatelem byl Gustav Dubský, který pořídil pro sborník fotografie Masarykova rodného kraje. Srov. Josef PEKAŘ, *O smyslu českých dějin*, Praha 1990, s. 383-406.

⁵⁶² Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1883*, Praha 1990, s. 16-17.

⁵⁶³ Tamtéž.

první ucelený pokus o Masarykův životopis vydal Jan Herben už v roce 1910. Knihu s názvem *T. G. Masaryk. Nástin životopisný* vydal Herben u příležitosti Masarykových šedesátých narozenin. V závěrečné poznámce k Nástinu prosil čtenáře o shovívavost. Knihu psal v chvatu, nemohl věnovat zpracování tolik péče, jak by si sám přál. Čtenářům dále slíbil, že důkladnější práci o Masarykovi představí veřejnosti k jeho sedmdesátým a osmdesátým narozeninám. Slib splnil. V letech 1926-1927 vydal Jan Herben třísvazkovou biografii s názvem *T. G. Masaryk*. Zachytil v ní všechny podstatné stránky Masarykova života od útlého dětství až do chvíle, kdy byl Masaryk v roce 1927 potřetí zvolen prezidentem. Herben tak předložil veřejnosti vůbec první obsáhlejší vylíčení Masarykova života. Nové, druhé vydání z let 1928-1930, dovedl Herben až do Masarykovy osmdesátky. Po smrti svého otce doplnil Ivan Herben v roce 1938 třetí vydání Masarykovské biografie o kapitulu *Od osmdesátky do smrti*. Herbenova třísvazková monografie se dočkala upraveného vydání ještě v roce 1946. Herben v předmluvě uvedl: „Chci být jen... zpravodajem, který referuje co nejvíc vlastními slovy Masarykovými.“ V doslovu podotkl, že psal životopis bez vědomí Masaryka a že se ho dokonce neptal ani na podrobnosti. Čtenáře tak upozorňoval, aby nepovažovali knihu za Masarykem posvěcenou. Herben chtěl být jen „evandelistou“, který zvěstoval jen to, co sám viděl a slyšel. Na metodu kritickou, poznamenával, „je času dost a já ji ponechávám jiným“.⁵⁶⁴

Ačkoli chtěl Herben v Masarykově životopisu dle vlastních slov zprostředkovávat jen to, co zažil, neunikne naší pozornosti, že Herben nebyl při psaní nestranný. Jeho zaujetí Masarykem a aktivní účast v nejedné z popisovaných situací ovlivnili jak jejich vylíčení, tak i zpětné hodnocení. Osobu Masaryka pojal Herben nekriticky, až panegyricky.⁵⁶⁵ Devět set stran Masarykova životopisu je na mnoha místech naplněno patosem, v souladu s legendou, kterou o Masarykovi tvořil, Herben pozvedl Masaryka do výše mytického hrdiny, ustavení Československé republiky přirovnával k vyvedení

⁵⁶⁴ Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1883*, Praha 1990, s. 16-17.

⁵⁶⁵ Nabízí se nám srovnání s díly dalších Masarykových životopisců: Jaromírem Doležalem, Zdeňkem Nejedlým a Stanislavem Polákem. Doležal a Herben odevzdávali své práce veřejnosti ve vší skromnosti, Nejedlý pět svazků Masarykova životopisu předal veřejnosti sebevědomě. Vyslovil uznání Doležalovým pracím, ale Herbenovu masarykiadu a Čapkovi *Hovory* podrobil přísné kritice. Herbenův Nástin z roku 1910 posoudil jako nejlepší Masarykův životopis, který ale Nejedlého práce předčí svým rozsahem i obsahem. Na adresu Herbenovu Nejedlý poznamenal, že Herben je „ve své nejvlastnější lidské základně duch pohodlný“ a tudíž i konzervativní, a že přes všechno dobré, co o Masarykovi pověděl, je on sám, Herben „příliš malý“ na to, aby mohl obraz „pravého“ Masaryka vůbec vytvořit. Podle: Jaroslav OPAT: *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, s. 19. Pětisvazková Masarykovská biografie Stanislava Poláka je v současné době patrně nejsoustavnějším průvodcem pramennými masarykovskými materiály.

židů z babylonského zajetí. Jan Herben nevěnoval náležitou pozornost ověřování údajů, se kterými pracoval, proto životopis obsahuje mnoho nepřesností a věcných chyb. Dlouhý výčet těchto nepřesností vytkl autorovi Jaromír Doležal v Masarykově sborníku z roku 1935. Už roku 1925 adresoval Herbenovi výtku zjednodušeného líčení Masarykova ideového a politického vyzrání filozof Josef Král. Herben Královi výtku nevzal v práci z let 1926-1928 náležitě v úvahu.⁵⁶⁶ I přes výtky odborníků byla Herbenova práce přijata veřejností kladně, jako do té doby jediný pokus o syntetické zpracování Masarykova životopisu. Václav Černý se o Herbenově práci vyjádřil, že byla „populární a jen a jen propagační“. O jejích literárních kvalitách poznamenal, že Masarykova biografie byla psána vášnivě a s temperamentem, v němž „stranickost dokázala být až umělecky evokační...“⁵⁶⁷

Roku 1930 vydal Jan Herben knížku *Chudý chlapec, který se proslavil*. Přípravoval ji téměř dva roky a je to vlastně další z Masarykových životopisů. Herben ji napsal jako doplnění knihy *Chudí chlapci, kteří se proslavili*. Knihu americká spisovatelka S. K. Boltonové vydal Jan Laichter v českém překladu.⁵⁶⁸

Knihu psal Jan Herben jazykem srozumitelným i pro dětského čtenáře. Poslední kapitolu s názvem *Na hradě českých králů* dopsal v roce 1945 Ivan Herben. Jaromír Hořec k úvodu k *Chudému chlapci* napsal, že druhé vydání knihy v roce 1946 vzbudilo velkou pozornost. „Čtenáři, zejména mladí, jimž byla také kniha určena, ji přijali jako ušlechtilé čtení o životě prezidenta Osvoboditele, kdežto ideoví držitelé moci, kterým se vydání nehodilo do jejich plánů, ji kritizovali a vytýkali nakladatelství, že se ji odvážilo vydat...“⁵⁶⁹

V roce 1931 vyšel sto pětadesáti stránkový *Skicář k Masarykovu životu*. Shrnul do něho své masarykovské stati z různých sborníků a časopisů z let 1906-1930, od vážných úvah až po úsměvné epizody o Masarykovi jako lovcí medvědů nebo o Masarykově vztahu k dětem. Poslední knihou, kterou vzdal Herben Masarykovi úctu, byl *Masarykův rodinný život*. Kniha vyšla v posledním roce svého autora a během následujících let

⁵⁶⁶ Podle: Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1883*, Praha 1990, s. 16-17.

⁵⁶⁷ Václav ČERNÝ, *Paměti*, II, Brno 1992, s. 250.

⁵⁶⁸ Ivan ŠEDIVÝ, *T. G. Masaryk: zrozen k mýtu. "Chudý chlapec, který se proslavil"*, DaS 29, 2007, č. 1, s. 14-16.

⁵⁶⁹ Jan HERBEN, *Chudý chlapec, který se proslavil*, Praha 1990, s. 5. Úvod Jaromíra Hořce ke třetímu vydání Herbenovy knihy *Chudý chlapec, který se proslavil* v roce 1990. Jan Herben nebyl jediným autorem, který postavu T. G. Masaryka přiblížil mládeži. Lída Merlínová napsala v knize *Tatíček Masaryk* z roku 1934: „Pro toto okouzlení Vašich [!] duší jsem napsala tuto báseň o smělém rekovi, který přemohl draka o mnoha hlavách... báseň o hrdém kovbojovi smělého čela..., báseň o bílém cestovateli džunglí... Můj rek – toť Tomáš Garrigue Masaryk“ In: Lída MERLÍNOVÁ, *Tatíček Masaryk*, Šolc a Šimáček, Praha 1934, s. 5.

dosáhla počtu dvanácti vydání. Herben rekapituluje vztah Tomáše Garrigue Masaryka k manželce Charlottě od prvního seznámení v Lipsku až po Charlottinu smrt v Praze.

9.6. Petr Bezruč, Jan Karafiát, Vojtěch Rakous

Jako spisovatel, novinář a autor příležitostných kritik v *Čase* si Jan Herben všímal nově vznikající česky psané literatury. Dovedl odhadnout talent mladých básníků a prozaiků, kteří se právě na něho, jako šéfredaktora *Času* obraceli s prosbami o otištění svých prvotin. Dne 17. ledna 1899 našel Herben na svém redakčním stole dopis s několika básněmi. Redaktor *Času* znal většinou osobně všechny, kteří v Čechách psali dobré verše, ale i naivní rýmovánky. Poměry v české literatuře byly poměrně úzké, oku pátravého redaktora neunikla tehdy takřka žádná domácí novinka. Herbenovi byl rukopis povědomý, verše byly nadmíru dobré, měly svou zvláštní originální formu a spád. Dopis přišel z Brna, proto začal Herben pátrat mezi svými brněnskými přáteli. Jeho podezření, že Petr Bezruč je pseudonym, se potvrdilo. Musel proto svou odpověď a souhlas s otištěním veršů básníkovi sdělit pomocí štítku v dalším čísle *Času*. Bezruč zaslal redaktorovi brněnskou adresu jednoho ze svých přátel Františka Losíka, poštovního úředníka, který byl Bezručovým kolegou v kanceláři brněnské pošty.

V únoru 1899 měly být otištěny v *Beletristické příloze k politickému týdeníku Čas* některé z Bezručových básní. Byly však zadrženy cenzurou. I přes naléhání Herbena si přál básník zůstat v anonymitě. I nakladatelství J. R. Vilímka hledalo Bezručě pomocí inzerátů v novinách. Z Herbenova stolu se ztrácely Bezručovy dopisy. Jaroslav Tůna, který navštěvoval Herbenovu rodinu, prozradil, že Bezruč žije v Brně. Snad Tůna měl na svědomí Herbenovu ztracenou korespondenci, která zapříčinila, že v září 1899 byla identita Petra Bezruče prozrazena. Norbert Mrštík podle rukopisu prozradil svému bratrovi Vilémovi, že autor básní je Vladimír Vašek, syn Herbenova gymnaziálního profesora Antonína Vaška. Poté se Bezruč odmlčel, ale už 4. února 1900 poslal Herbenovi k otištění dvacet svých básní. Dopisem z jedenáctého října 1902 dostal redaktor *Času* od Bezruče povolení vydat v *Knihovničce Času* knížku *Slezské číslo* (později vydáno pod názvem *Slezské písně*).⁵⁷⁰ To byl začátek a zároveň vrchol tvorby

⁵⁷⁰ Petr BEZRUC, *Slezské číslo*, Praha 1903, 84 s.

básníka Petra Bezruče.⁵⁷¹ Petr Bezruč dovolil až v roce 1910 grafikovi Vojtěchovi Preissigovi vydat *Slezské písně* v bibliofilské edici. *Slezské písně* se od té doby dočkaly mnoha vydání, Bezruč ale pokaždé odmítl honorář.⁵⁷² S redaktorem Herbenem zůstal v kontaktu, jak potvrzuje dopis z 9. března 1916, zasláný na Herbenovu pražskou adresu z Brna: „Pamatujete na větu před sedmnácti lety psanou: ‚Mám tušení, že se mi mé verše jednou šeredně vyplatí?‘ Stalo se. Po šesti měsících puštěn na svobodu, doch ich traue den Landfrieden nicht! Hořel jsem jako louč s obou konců. Srdečný pozdrav! 5. 3. 1916. Habent sua fata...“⁵⁷³

Podle Jana Herbena byl Bezruč zcela nenapodobitelnou individualitou v českém básnickém světě. Neměl předchůdce a neměl epigonů. „Individualita tak silná není napodobitelná.“⁵⁷⁴ Sám Herben přiznal, že neměl na Bezruče a jeho básnickou tvorbu většího vlivu, než že korektorsky upravil některé básně. Zároveň přiznával ve své vzpomínkové knize *Proti proudu*, že budou-li mu někdy v budoucnu přiznávány zásluhy o Petra Bezruče, „tedy snad ty, že jsem vymaňoval na něm verše tak dotíravě, stejně jako kdysi na Svatopluku Čechovi Neruda, když byl redaktorem *Lumíra*“.⁵⁷⁵

V polovině osmdesátých let, když si Jan Herben prohlížel v knihkupectví Františka Bašteckého beletrii, dostala se mu do rukou knížečka drobného formátu o sto čtyřiceti šesti stranách černě orámovaných. Stála třicet krejcarů. Jan Herben při zběžném listování neodolal a koupil ji. Protože ale byla vydána anonymně, jak píše, dlouho nevěděl nic o jejím autorovi: „Když jsem knížku doma četl, zatočila se mi hlava. Jaká to krásná povídka a jaký básnický sloh! Chodil jsem s ní, jako bych byl našel tajný poklad. Brzo jsem se přesvědčil, že neví o *Broučcích* žádný z mých známých spisovatelův Umělecké besedě, že jí nezná ani žádný z učitelů, jichž jsem se doptával. Zнала ji jen má snoubenka, tehdy učila na Královských Vinohradech. Rozumí se, běžel jsem se svým nadšením k panu Bašteckému a vylákal na něm jméno autorovo.“⁵⁷⁶

⁵⁷¹ Srov. František BURIÁNEK, *Bezruč - Toman - Gellner - Šrámek. Studie o básnickém počátku našeho věku*, Praha 1955, 279 s.

⁵⁷² Podle: Jan HERBEN, *Proti proudu*, Praha 1997, s. 24.

⁵⁷³ Jan HERBEN, *Lístky z válečného deníku 1914-1918*, Praha 1933, s. 52-53. Bezruč se zmiňuje o dopise, ve kterém, aby obhájil své přání zůstat v anonymitě, napsal v roce 1899, že se mu jeho verše mohou vymstít. V básních oslovuje arcivévodu Bedřicha markýzem Gerem, který utlačuje slezský lid. Bezruč se bál arcivévodovy odplaty. Když byl Bezruč uvězněn ve Vídni, protože v roce 1915 vyšla ve francouzském časopise báseň podepsaná šifrou P. B., bál se, že přišla hodina Bedřichovy odplaty. Na tuto skutečnost naráží v dopise, který zaslal Janu Herbenovi v roce 1916 z vídeňského vězení.

⁵⁷⁴ Jan HERBEN, *Proti proudu*, Praha 1997, s. 21.

⁵⁷⁵ Tamtéž, s. 19.

⁵⁷⁶ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 143-144. Srov. Věra BROŽOVÁ, *Karafiátovi Broučci a realisté*, in: Zdeněk HOJDA – Roman PRAHL (edd.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003, s. 344. Věra Brožová upozorňuje na to, že Jan Herben i Gustav Gamma

Jan Karafiát se narodil roku 1846 v Jimramově. Po skončení studií s teologickým zaměřením pracoval rok v Kolíně nad Rýnem, pak odešel na studia do Edinburgu, po návratu v roce 1875 dvacet let působil jako farář v Hrubé Lhotě. V polovině devadesátých let odešel do Prahy, kde se věnoval práci na revizi *Bible Kralické*. Tento evangelický kněz proslul jako prozaik, autor historických spisů, ale hlavně jako skvělý vypravěč autor knih pro děti a mládež. V roce 1876 vydal Karafiát anonymně svým nákladem u nakladatele Václava Horkého knihu pro děti *Broučci*.

Jan Herben se k *Broučkům*, které kdysi zakoupil u Bašteckého, „vrátil“ v roce 1893. Napsal na ně recenzi, ale protože se mu zdálo, že jeho závěry vyznívají až příliš nadšeně, svěřil napsání recenze jednomu z redakčních kolegů, obvykle skeptičtějšímu Jarošovi. Díky pochvalné recenzi Gustava Gamy Jaroše v *Čase* byla první edice z roku 1876 rychle vyprodána a roku 1894 přišla reedice.⁵⁷⁷ Karafiát se v říjnu roku 1895, po úspěšné reedici *Broučků*, ohlásil v Herbenově redakci.⁵⁷⁸ Od té doby četl Herben spisy, které Karafiát psal, ale žádný ho nezaujal tolik, jako *Broučci*. Dokonce docházel na Karafiátova pravidelná kázání do vinohradské modlitebny. Podle Herbena byl jako spisovatel Jan Karafiát mistrem stručnosti, učenosti a krátkých vět, které zřejmě převzal z anglických knih, které četl.⁵⁷⁹

Ne náhodou patřili oba první popularizátoři *Broučků* k realistům. Po vzoru T. G. Masaryka požadoval Jan Herben po autorech dětské literatury hlavně stručnost, jasnost, názornost a přiměřenost dětskému věku.⁵⁸⁰

Jan Herben i Gustav Gama Jaroš ocenili na *Broučcích* kvality jejich „dětsky básnického slohu“ a výrazovou jednoduchost. Díky hojným citoslovcím a částicím dialogy odkazují k přirozenému mluvenému projevu. Zároveň Jan Herben s Gustavem Jarošem oceňovali opakování a četné paralelismy, díky nimž mají dětští čtenáři pocit ukotvenosti a stability pohádkového světa. Návraty ročních dob současně začleňovaly život jednotlivce do cyklického přírodního řádu stálého zániku a obnovy. „A Karafiát –

Jaroš si přivlastňovali veliké zásluhy na popularitě *Broučků*. Postupem času *Broučky* propagovali tak vehementně, až to bylo k nelibosti jejich autora Jana Karafiáta.

⁵⁷⁷ Podle: Věra BROŽOVÁ, *Karafiátovi Broučci a realisté*, in: Zdeněk HOJDA – Roman PRAHL (edd.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003, s. 345.

⁵⁷⁸ Přestože Jaroš s Herbenem odhalili totožnost autora *Broučků*, až do roku 1912 byla knížka vydávána bez jména autora. Podle: Věra BROŽOVÁ, *Karafiátovi Broučci a realisté*, in: Zdeněk HOJDA – Roman PRAHL (edd.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003, s. 347.

⁵⁷⁹ Podle: Jan HERBEN, *Proti proudu*, Praha 1997, s. 16.

⁵⁸⁰ Podle: Věra BROŽOVÁ, *Karafiátovi Broučci a realisté*, in: Zdeněk HOJDA – Roman PRAHL (edd.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003, s. 345. Brožová napsala, že *Broučky* považovali realisté za důstojný prozaický pandán Sládkovým *Skřiváncím písním*. Tamtéž.

aniž by měnil svůj specifický způsob vypravování – nevynechával ani tabuizované téma smrti a zrození.⁵⁸¹

Jan Karafiát svá autorská práva na toto dílo odkázal Českobratrské církvi, která díky tomuto štědrému daru mohla sponzorovat vydávání bible a jiných církevních tisků. *Broučci* jsou dodnes oceňováni hlavně pro nezaměnitelný básnický sloh a ve své době novátorský přístup k dětskému chápání, který počítá s psychologií dítěte. Básník Jan Skácel v roce 1967 napsal, že „jediný Karafiát dokázal dětem říci, že na světě je smrt a nevylekal je“.⁵⁸² Skácel však opomněl zmínit i Karafiátovu smrt zlou, určenou neposlušným. O teologickou a morální hodnotu *Broučků* se ovšem dodnes vedou spory, *Broučkům* se vyčítá důraz na bezmyšlenkovitou poslušnost, která zřejmě souvisí s Karafiátovou představou reformované církve.⁵⁸³ Prvním, kdo vytkl Karafiátovým *Broučkům* přílišnou poslušnost, byl na začátku století T. G. Masaryk, když napsal, že „místy kazatel vadívá umělci, té ‚poslušnosti‘ je v první části přes míru“.⁵⁸⁴

Jan Herben „objevil“ také spisovatele Alberta Österreichera, pišícího prózy z chudého židovského prostředí, publikujícího pod uměleckým jménem Vojtěch Rakous. Herbena zaujalo Rakousovo dílo *Vojkovičtí a přespolní*,⁵⁸⁵ volně spjaté obrázky, které byly vydány poprvé v roce 1910, kompletně až ve dvacátých letech dvacátého století. Rakous kreslí lidovým jazykem rázovité až groteskní figurky z židovského prostředí, líčí jejich zvyky, povahy a záliby. Herbena Rakous zaujal realistickým podáním postav a svým suchým humorem, se kterým líčí životní osudy svých hrdinů, venkovských židů. Spolupráci Herbena s Rakousem usnadnil fakt, že Vojtěch Rakous žil v Praze, kde také pracoval jako obchodník s obuví. Bohužel bylo dílo *Vojkovičtí a přespolní* prvním, ale zároveň také posledním hodnotnějším Rakousovým dílem, díky němuž se zapsal do dějin české literatury.

⁵⁸¹ Věra BROŽOVÁ, *Karafiátovi Broučci a realisté*, in: Zdeněk HOJDA – Roman PRAHL (edd.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003, s. 346.

⁵⁸² Jan KARAFIÁT, *Broučci*, výbor z díla, Brno 1967, předmluva Jana Skácela, s. 9.

⁵⁸³ Srov. Věra BROŽOVÁ, *Karafiátovi Broučci a realisté*, in: Zdeněk HOJDA – Roman PRAHL (edd.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003, s. 344 - 355.

⁵⁸⁴ Tomáš GARRIGUE MASARYK, *Umělecké (zprávy)*, *Naše doba* 10, 1902/1903, s. 141. Masaryk s Karafiátem řešili počátkem dvacátého století osobní náboženský spor. Polemika se vedla dokonce na stránkách Masarykovy *Naší doby* a Karafiátových *Reformovaných listů*. Více: Věra BROŽOVÁ, *Karafiátovi Broučci a realisté*, in: Zdeněk HOJDA – Roman PRAHL (edd.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003, s. 348-349.

⁵⁸⁵ Vojtěch RAKOUS, *Vojkovičtí a přespolní*, Praha 1926, 206 s.

9.7. *Besedy Času* a Bronislava Herbenová

První beletristická příloha politického týdeníku *Čas* vyšla pod stejným názvem mateřského časopisu v roce 1896, o rok dříve začal Herben vydávat knihy v edici *Knihovnička Času*. Roku 1899 změnil Herben název *Čas. Beletristická příloha k politickému týdeníku* na kratší *Besedy Času*. Hned roku 1896 získala kulturní příloha časopisu *Čas* několik vážených dopisovatelů. V rubrice *Básně* otiskoval nejnovější literární produkci Herbenův „básník číslo jedna“ – Josef Svatopluk Machar. Do rubriky *Krásná próza* přispívala Amálie Vrbová alias Jiří Sumín. Následovala rubrika *Překlady*, rubrika Bronislavě Herbenové nejbližší. Poprvé uveřejnila Dostojevského povídku *Vánoční stromeček*, později známou jako *Hošík u Ježíškova stromečku*. Rubrika *Různé* obsahovala poznatky o literaturách evropských, zprávy ze „společnosti umělecké“ nebo vzpomínky literátů. Následující rubrika *Beseda* seznamovala čtenáře výkladovou formou o aktuálních problémech literatury a umění. Závěrečnou rubriku *Drobnosti* tvořila směs krátkých zpráv z kulturního života české společnosti.⁵⁸⁶

Besedy Času se staly periodikem, v němž tehdy svůj literární um mohla předvést manželka Jana Herbena, Bronislava Herbenová.

V roce 1901, kdy se součástí *Besed Času* stala pod vedením Bronislavy Herbenové také rubrika *Dětský koutek*, vycházely *Besedy Času* stále v sobotu, za deset halířů byly samostatně prodejné a samozřejmě byly zdarma přikládány k předplacenému deníku *Čas*. Zůstala rubrika *Beletrie původní* a *Beletrie přeložená*. Rubrika *Studie a články původní* nahradila rubriku *Úvahy a studie*. Bronislava Herbenová začala přispívat také do nové rubriky *Studie a články přeložené*. Zvláštní rubriku tvořily úryvky bez názvu, většinou do češtiny přeložené teze anglických, francouzských, ruských nebo německých umělců, filozofů, vědců a literátů. *Besedy Času* se staly vyhledávaným kulturním periodikem také díky rubrice *Obrazy*, ve které byla čtenářům představována malířská díla předních českých umělců. Na rubriku *Obrazy* navazovala rubrika *Naše galerie aneb Výklady k obrázkům a zároveň pokus o návod čtenáři, jak se má s prospěchem na obrázky dívat*. Poslední rubrikou *Besed Času* byl Bronislavin *Dětský koutek*, vůbec první dětský koutek v českých novinách. Z obsahů dětských koutků je zřejmé, že Herbenová dávala přednost původní české tvorbě, děti našly na posledním listě či dvojlistě *Besed* pohádky, krátké povídky, hádanky, říkanky, ale i bajky. Bronislava

⁵⁸⁶ Podle: *Besedy Času. Beletristická příloha časopisu Čas*, Praha, ročníky 1896-1901.

Herbenová seznamovala prostřednictvím *Dětského koutku* malé čtenáře s tradicí ústní lidové slovesnosti, zvláště s písněmi českými a moravskými. Arne Novák nazval Bronislavu Herbenovou za tuto činnost „zušlechtitelkou četby pro mládež“.⁵⁸⁷ Pokud zařazovala do rubriky, věnované dětem, překlady, byly to většinou do různé míry pro malé čtenáře upravené překlady ruských spisovatelů, hlavně Dostojevského a Tolstoj.

Už v prvním roce existence *Dětského koutku* prosadila Bronislava Herbenová myšlenku, věnovat celé jedno číslo pouze dětským čtenářům. Který čas by se pro její myšlenku hodil lépe než nejkrásnější svátky v roce – Vánoce? Na Vánoce roku 1900 vyšla hned dvě zvláštní čísla *Besed Času*, věnovaná celá dětem. V roce 1904 už význam *Dětského koutku* poněkud upadal, literatuře pro malé čtenáře je v tomto ročníku věnována půlstránka, maximálně stránka, naplněná většinou pouze s jedním příspěvkem. Bronislava do *Besed Času* překládala většinou prózu z ruštiny, ale i polštiny, angličtiny a němčiny. Pro kulturní přílohu *Času* psala také recenze nebo drobné příspěvky, většinou o české a ruské literatuře. Její práce v *Besedách času* skončila rokem 1914, 16. srpna, kdy se redakční rada *Času* rozhodla *Besedy Času* pro nedostatečný zájem čtenářů už dále nevydávat.

Ruské autory překládala pro edici *Času Dobré knížky*, mezi nejznámější patří satiricko-komická povídka *Krokodýl: Neobyčejná událost nebo Pasáž v pasáži: pravdivá povídka o tom, jak jeden pán v povědomých letech a povědomého zevnějšku pohlcen byl krokodýlem v pasáži živý, celý beze zbytku a co z toho pošlo*, kterou vydalo družstvo Pokrok v roce 1911.⁵⁸⁸ Ve stejném roce vydalo družstvo Pokrok ještě Bronislavou přeloženou povídku F. M. Dostojevského *Ošklivá příhoda*.⁵⁸⁹

V roce 1888 přeložila pro *Ottovu ruskou knihovnu* román *Obyčejná historie* od ruského klasika Ivana Aleksandroviče Gončarova.⁵⁹⁰ Pro Jana Laichtera přetlumočila a uspořádala výbor z ruských bylin.⁵⁹¹ V doslovu překladatelky vykládá Bronislava

⁵⁸⁷ Arne NOVÁK – Jan V. NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české*, Brno 1995, s. 979. Jan Herben věnoval několik svých knih dětským čtenářům. V roce 1902 vydal příběhy Jana Palečka, v roce 1921 vyšla Herbenova čítanka s ukázkami z Herbenových děl. V roce 1930 byla vydána kniha *Chudý chlapec, který se proslavil*, v níž Herben vyprávěl mladým čtenářům o osudech T. G. Masaryka. O čtyři roky později vydal Jan Herben knihu příběhů *Kocour Baghyra a pes Rek*.

⁵⁸⁸ Fjoror Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Krokodýl*, přeložila Bronislava Herbenová, Praha 1911. V roce 1928 vydal tuto povídku v kapesním formátu v Praze Adolf Synek. Fjoror Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Krokodýl*, Praha 1928, 117 s.

⁵⁸⁹ Fjoror Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Ošklivá příhoda*, přeložila Bronislava Herbenová, Praha 1911, 69 s.

⁵⁹⁰ Ivan Aleksandrovič GONČAROV, *Obyčejná historie*, přeložila Bronislava Herbenová, Praha 1900, 123 s.

⁵⁹¹ Bronislava HERBENOVÁ (ed.), *Ruské byliny. Žeň z literatur*, Praha 1909, 130 s. V roce 1937 vydal Jan Laichter pro velkou čtenářskou oblibu tyto *Ruské byliny* znovu, už po desáté.

Herbenová pojem bylina, jejich historii a význam pro ruský lid. Bronislava se představuje čtenářům jako opravdový znalec ruské ústní lidové slovesnosti, byliny interpretuje, poučuje čtenáře o zvlátnostech tohoto literárního útvaru. Překladatelka se nesnažila byliny upravovat, protože „způsob vypravování miluje širokost a časté opakování buď jednotlivých slov nebo veršů; ba někdy v příbuzných okolnostech opakují se i celé odstavce... jak si je zpěvák vybavuje... Tak hrdina je vždy silný, mohutný, kůň bohatýrský a dobrý, hrud' a ruce bílé, hlava bujná, ústa cukrová...“⁵⁹² Spolupráci s renomovaným nakladatelem Janem Laichterem Bronislava uvítala. Mohla tak zúročit svůj zájem o východní literaturu. Z vlastního zájmu ale zřejmě i kvůli poptávce, přeložila Dostojevského povídky *Hošík u Ježíškova stromečku*, *Stoletá*, *Mužik Marej*, *V panském ústavě* a *Povídku o kupci*, kterou pod vedením Václava Tilleho v edici *Žeň z literatur* vydal Jan Laichter v Praze v roce 1929.⁵⁹³ V doslovu k tomuto výboru z Dostojevského povídek připomíná Bronislava Herbenová Dostojevského lásku k dětem. Povídkou *Hošík u Ježíškova stromečku* chtěl Dostojevskij podle překladatelky upozornit na „opuštěné děti, které často ve velkoměstech bídne hynou, chtěl tak pobídnouti aby ti, kdož mohou, opuštěných dětí se ujímali“.⁵⁹⁴ Snad i láska k dětem sblížovala překladatelku se svým velkým vzorem. Pro Laichterovo vydavatelství pracovala Bronislava ještě ve stáří. K velikonočnímu vydání povídky *Ilja Muromec a Kálin car*, kterou z ruského originálu přeložila Bronislava Herbenová, vyryl a na ručním lisu vytiskl obrázky roku 1938 Michael Florian ve Staré Říši na Moravě.

Nakladatel a knihkupec Bedřich Kočí požádal Bronislavu Herbenovou o uspořádání třísvazkové čítanky pro mládež. První svazek s názvem *Dětský koutek z článků pro Besedu Času* byl věnován dětem do devíti let, druhý od devíti do dvanácti let, třetí byl určen pro děti od dvanácti do patnácti let.

⁵⁹² Bronislava HERBENOVÁ (ed.), *Ruské byliny. Žeň z literatur*, Praha 1909, s. 124.

⁵⁹³ Fjodor Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Hošík u Ježíškova stromečku*, přeložila Bronislava Herbenová, Jan Laichter, Praha 1929, 58 s.

⁵⁹⁴ Fjodor Michajlovič DOSTOJEVSKIJ, *Hošík u Ježíškova stromečku*. Přeložila Bronislava Herbenová, Praha 1929, s. 57.

10. Hostišov

*Kdo vystupuješ, jda od středu
země české, za Sázavou na hory
táborského kraje, vystupuj
s myslí vážnou.
Když staneš na horách
za Oticemi, na Větrově, Mezivratech
a na hoře miličínské,
skloň hlavu. Kráčíš po půdě historické...*

*Jan Herben*⁵⁹⁵

10.1. Hostišov Jana Herbena

Před prázdninami roku 1907 vydal Jan Herben knihu *Hostišov*, sestavenou z kratších črt, obrázků nevládné vrchoviny na pomezí jižních a středních Čech. Ve druhé polovině devadesátých let devatenáctého století Herben v Praze zdomácněl natolik, že se přistihl při tom, že dějiště pohádek, které vyprávěl svým dětem, zasazoval do českého a ne do rodného moravského kraje. Pro svou rodinu hledal na prázdninové měsíce letní byt. Při svém hledání se zaměřil na krajinu kolem Voticka, především díky snadné dostupnosti z Prahy, kterou zajišťovala nejen Dráha císaře Františka Josefa, uvedená do provozu v září roku 1871, ale také silnice, spojující Prahu s Tábořem. V roce 1896 pronajal Jan Herben pro rodinu byt v Oldřichovci. Pronájem zprostředkoval Herbenovi jeho přítel, votický advokát Čeněk Pinsker. Mladá rodina však nehledala příležitostné útočiště pro letní měsíce, chtěla se do Oldřichovce vracet každoročně. To zřejmě nebylo možné, proto následující rok zajistil Pinsker Herbenově rodině pronájem bytu v hostišovském dvoře. Po nezbytných úpravách, provedených na jaře roku 1897 zde Herbenovi pobývali během letních měsíců až do roku 1901. Do nedalekých Votic zamířil se svou manželkou Věrou v létě 1898 také Herbenův spolupracovník, kmotr Herbenova nejstaršího syna

⁵⁹⁵ Jan HERBEN, *Hostišov*, II, Praha 1945, s. 6

Prokopa, Václav Vlček. Mezi Herbenem a Vlčkem panovala dusná atmosféra, která pobytem na České Sibiři ještě zhoustla. Václav Vlček zazlival Herbenovým, že jeho žena Věra kvůli stěhování do Votic, které jí doporučila Bronislava, potratila. Názorově se Václav Vlček s Herbenem rozešli už následujícího roku, po vydání Vlčkovy brožury *Jan Herben a Cie.*⁵⁹⁶

O stavu letního bytu v hostišovském dvoře napsala Bronislava Herbenová do svého deníku 14. února 1899: „Mnohá věc se mi v bytu nelíbí, ale toto pohodlí, které tam Jan má, nenalezli bychom snad nikde. Já s dětmi spím ve veliké šalandě, Jan má za kuchyní přes síň pěkný útulný pokojíček, v němž večer pilně pracuje. (Za pokojíčkem Janovým je ještě světnička, které využíváme jako spíže a harampárny.) Jan dal byt vymalovati, protože byla špína a plíseň na zdích, za sedm zl. vymalovati dva pokoje, a my se nemusili čtyři měsíce štítiti čiré, židovské špíny, jako loni.⁵⁹⁷ S hostišovskými sousedy se rodina z Prahy dobře szila. „Žijeme v Hostišově blaze. Lidé nás tam mají v lásce. Jana vychvalují za vzor dobrého člověka a muže i otce. Já jsem lékař celé dědinky. Kde koho co bolí, přijde ke mně, pro mast, prášek, „tu vodičku“ (karbolku) apod.“⁵⁹⁸ Z bytu ve dvoře se museli Herbenovi na podzim 1899 neplánovaně vystěhovat, protože správce dvora zamýšlel do bytu nastěhovat svou rodinu. Po pěti letních pobytech na Voticku se Herben rozhodl, že od místního kováře odkoupí kus zahrady na severním konci Hostišova, hned u silnice. Architekt Jan Kotěra vypracoval ještě téhož roku plán podle

⁵⁹⁶ V sedmém čísle *Osvěty* v roce 1899 vydal spisovatel a vydavatel tohoto měsíčníku Václav Vlček svou „červnovou odvetu“ nazvanou *Jan Herben a Cie.* Krátká stať vyšla později tiskem u Františka Šimáčka. Napadal v ní nejen Jana Herbena, Josefa Svatopluka Machara, ale i T. G. Masaryka. Vlčkova „odveta“ je vlastně završením rukopisného sporu, který ho názorově rozdělil s Masarykem. Majitel vily *Osvěty*, v níž v letech 1886-1889 bydlel Tomáš Garrigue Masaryk se svou rodinou, se nezdráhal v útočné stati vytažit staré zbraně, zmínil pohrdavý postoj Masaryka k zástupu oddaných spolupracovníků, kritizoval myšlenky realismu, ale také poukázal nedokonalou češtinu, se kterou přišel mladý Masaryk v sedmdesátých letech z Vídně, pohrdavě se vyjádřil k „legendám o profesorově sečtělosti“. Jan Herben Vlčkovi stejnou mincí oplácel v *Čase* a dařilo se mu díky britkému jazyku uchránit před Vlčkovými útoky nejen Machara, Masaryka, ale i sebe. Snad nejvíce Herbena zasáhly Vlčkovy vzpomínky na jednu z procházek s Masarykem z doby, kdy Masaryk bydlel v *Osvětě*. „Vyšli jsme spolu ze vrat a kráčeli jsme Čelakovského ulicí dolů. Tu nás potkal zánovní doktor filozofie, oběma nám známý; když pozdraviv nás minul, Masaryk se pohrdlivě ušklíbl. ‚He,‘ pravil, ‚to je taky jeden takový výtečník.‘ ‚Nu což‘ odvětil jsem, dávno už jsa zvyklý pošklebnému jeho kritizování všelikých osob i věcí, ‚což – tohle je mladík ne hloupý, schopný, nadějný –.‘ ‚Nadějný, he –,‘ vyjadřoval Masaryk dále svůj despekt, ‚a když se ho prof. Palacký otázal při zkoušce na číselný poměr národností na Moravě, nevěděl to.‘ ‚To snad přece ne!‘ ‚Jakpak ne, snad vím, co vím.‘ ‚Ale,‘ namítal jsem, ‚vždyť ten mladý člověk je sám Moravan, z Moravy literárně žije –.‘ ‚A nevěděl to. Zeptejte se prof. Palackého.“⁵⁹⁶ Ten mladý doktor filosofie byl Jan Herben. Václav Vlček ostře kritizoval celé realistické hnutí v čele s Herbenem: „Ačkoli jste redaktor *Času*, ačkoli na mne tucet let hafáte, k lýtkům mi přiskakujete a jméno mé jedovatými slinami třísníte – i Vy, slouho Masarykův, soudruhu i kompaňone Macharův, i Vy zcela dobře víte, že jsem člověk pravdomluvný, počestný, bezúhonný... I Vy dobře víte, že jsem nikdy neklesl na stupeň Vaší kumpanie, že se nikdy nezahodím, abych užíval jejích praktik a šmejdu.“⁵⁹⁶ Jan Herben a Václav Vlček se tak až do roku 1908, kdy Václav Vlček zemřel, stali nesmiřitelnými protivníky.

⁵⁹⁷ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, *Deník z let 1898-1899*, s. 57-58.

⁵⁹⁸ Tamtéž.

Herbenových instrukcí. Jan si přál jednoduchý domek, Wachterhaus, jaký mívají hlídači při dráze. Kotěra pojal Herbenovo přání po svém, navrhl úhlednou vilu s rázem idealizované rezidence amerického Čecha a s duchem české horské chalupy.⁵⁹⁹ Když Herben od Kotěry v lednu roku 1901 obdržel skicu s návrhem Wachterhausu, stavitele nehledal dlouho. Spokojil se s místním votickým stavitelem Emanuelem Vrzalem. „Co Kotěra navrhl, to Vrzal zvrzal“, tradovalo se potom po léta u Herbenových.

O stavbě chalupy zpravovala Bronislava sestru Olgu Drtinovou: „Milená bando, bandičko! Dereme peří, přesypáme, chci ještě dnes ryzce zavářet, dnes jdeme k Ornsteinům, zítra do Votic se loučit, je to všecko hrozně protivné. [...] Stavitel Vrzal převzal ochotně na splátky stavbu naší chalupy. Už se kopou grunty. Zdá se, že tím přece jen získáme, smlouva byla velmi výhodná a Votičáci sami nabízejí půjčku ze záložny...“⁶⁰⁰ Bronislavino nadšení však netrvalo dlouho, už o čtyři měsíce později píše Jan Herben Čěnkovi Pinskerovi: „Velectěný pane doktore! Se stavitelem mám peklo. Přiletěl na mne, já mu sdělil, co jsme smluvili, on že zapoví peníze u spořitelny, když neobdrží celý obnos...“⁶⁰¹ Vrzal skutečně u spořitelny ve Voticích peníze zapověděl. Chalupa byla rozestavěná, peněz na dostavbu se nedostávalo, podle Herbenových byl úrok příliš veliký, staviteli navíc nespláceli v předepsaných lhůtách, za což se mu Bronislava v několika korespondenčních listcích omlouvala a opakovaně slibovala nápravu, což nebyla schopná vzhledem ke stavu rodinných úspor dodržet. Veškerou korespondenci se stavitelem, řemeslníky a úřady vykonávala majitelka vily, Bronislava Herbenová. Jan Herben v té době splácel dluhy *Času*, proto bylo připsání vily na manželčino jméno logickým tahem pro případ osobního bankrotu. Kolaudace proběhla 13. června 1902, poté co byla chalupa vyzděna a do kuchyně byl zabudován sporák.

Dne 9. června 1902 provedl stavitel Vrzal ve Voticích rekapitulaci do *Účetní knihy*, poznamenal si, že práce zednické, tesařské, pokrývačské, sklenářské a natěračské budou

⁵⁹⁹ Více o architektu Janu Kotěrovi: Vladimír ŠLAPETA (ed.), *Jan Kotěra 1871-1923. Zakladatel moderní české architektury*, Praha 2001, 411 s.

⁶⁰⁰ Sylva SOUČKOVÁ, *František Drtina, filozof, pedagog a politik v korespondenci a vzpomínkách (1861-1925)*, Praha 2004, s. 47. Občanská záložna ve Voticích fungovala od roku 1863. V červenci roku 1897 zahájila činnost ve Voticích také Spořitelna města Votic. Jedná se o případ, kdy se k založení spořitelny odhodlali místní představitelé až po určitém společenském a ekonomickém oslabení vlivu občanské záložny. Na zpracování stanov votické spořitelny se významně podílel osobní Herbenův přítel, votický advokát Čeněk Pinsker. Bronislava sestře v listopadu 1901 píše, že k půjčce se uvolila votická záložna, ve skutečnosti šlo ale o Spořitelnu města Votic, jak dokládá další korespondence Bronislavy Herbenové s Čěnkem Pinskerem i stavitelem Emanuelem Vrzalem. Podle: Jan HÁJEK, *Regionální finanční elity – institucionální řevnivost, koexistence či kooperace?*, in: Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA (edd.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha 2008, s. 65-66.

⁶⁰¹ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Čěnkovi Pinskerovi, Praha, 15. 2. 1902.

stát majitelku vily Bronislavu Herbenovou, které byl tento výměr zaslán, celkově 2484,37 zlatých, tedy 4968,74 korun. Dále bude vyplaceno dovozní 33,88 korun. Z rozhořčené korespondence, kterou po obdržení *Účetní knihy Herbenovy vily*⁶⁰² vedla Bronislava s advokátem Pinskerem je zřejmé, že nebyla se stavitelovým účtováním za provedenou práci spokojena. Čeněk Pinsker se stal zprostředkovatelem mezi oběma stranami – nespokojenými manželi Herbenovými a stejně tak nespokojeným stavitelem Emanuelem Vrzalem. Spor s Emanuelem Vrzalem se táhl dalších osm let, Bronislava vyjadřovala své obavy o rodinné úspory, stavitel si totiž po splacení chalupy řekl ještě o zaplacení „vícepráci“ a to ve výši dvanáct tisíc korun. S tím rázná Bronislava nesouhlasila, na radu advokáta Pinskera nabídla staviteli pět tisíc korun. Některé položky v rozpočtu, zvláště za „vícepráce“ totiž neschvalovala. Vše mohl vyřešit pouze Jan Kotěra, který v roce 1901 společně s návrhem vily předložil staviteli také rozpočet předpokládaných stavebních nákladů. Plány si ještě roku 1902 vyžádal Kotěra zpět a když o ně Bronislava Herbenová v roce 1909 prosila, Kotěra odpověděl, že se plány ztratily. Tudíž nebylo ve sporu důležitých důkazů, že stavitel žádal za „vícepráce“ částku příliš vysokou. Bronislava Herbenová se o postupu vůči staviteli radila s Čeněkem Pinskerem. prosinci roku 1909 votickému advokátovi napsala: „Bylo by nám velmi nemilé, kdyby k žalobě dojíti mělo. Hostišov je pro nás místem tak drahým, že nechceme mít vzpomínku naši zakalenu spory, tím více se stavitelem našeho zátiší se nechceme ve zlém rozejít a nepřejeme si, aby na tuto svou práci u nás musel s hořkostí vzpomínati.“⁶⁰³ Stavitel Emanuel Vrzal žádal za vícepráce tisíc korun, Bronislava byla ochotna zaplatit pět set korun. Obě strany se za pomoci advokáta Pinskera dohodli až v roce 1909, Bronislava zaplatila částku osm set korun.

Na splátky pro stavitele Vrzala si Bronislava Herbenová půjčovala peníze od svých pražských známých, kteří byli sice ochotni na splátky počkat, ale ne více, než byl smluvený termín. Dne 20. března 1907 byla na veškerý majetek Bronislavy Herbenové, tedy i na vilu v Hostišově, uvalena exekuce. V soudním protokolu c. k. Obchodního soudu v Praze je uvedeno, že si manželé Herbenovi půjčili od Matyldy Jungové, manželky univerzitního lektora na Královských Vinohradech 27. listopadu 1906 šest tisíc dvě stě korun na 6% úrok. Karel Nosek, advokát a přítel Jana Herbena, nedokázal zabránit tomu, aby okresní soud ve Voticích vydal 11. dubna zástavní právo na vilu

⁶⁰² Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, *Účetní kniha Herbenovy vily*, Votice, červen 1902.

⁶⁰³ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Herbenová Čeněku Pinskerovi, 10. 12. 1909, Praha.

v Hostišově, stojící na stavební parcele katastrální číslo 729/2 v obci Lysá. Jan a Bronislava se na doporučení advokáta Noska a Bronislavina bratra Zdeňka Foustky 12. dubna 1907. Snad za pomoci Bronislavina bratra Zdeňka Foustky se jim podařilo dluh u Matyldy Jungové splatit a exekuce byla stažena. Zprávy o rozestavěné Herbenově vile a finančních obtížích se proslýchaly i v Praze a nijak nepřispěly k reputaci pošramocené Herbenovy pověsti z roku 1905, kdy byl s cejchem defraudanta na čas vyloučen z kruhu realistů. Idylická doba, která Herbenovu vilu čekala, nezačala tedy příliš slavně.

Za svou více než stoletou existenci prošla Herbenova vila mnoha stavebními úpravami, z nichž většinu obstarával po smrti Jana Herbenova syn Jiří. Její podoba z roku 1903 je zachována do dnešní doby velmi dobře.⁶⁰⁴

Novostavba u silnice na kraji Hostišova se snad ve všem odlišovala od obvyklé místní zástavby a Herben za ni sklídl mnoho posměšků. Malíř Antonín Slavíček, který v roce 1902 v Hostišově namaloval *Cestu do vsi*, neúhledný Wachterhaus Herbenovi příliš nepochválil. Řekl mu, že svým domem zničil půvabné panorama vesnice a napříště odmítal v Hostišově pracovat. Na pražské výstavě architektury v roce 1908 prohodil nějaký všetečka, že vila by se měla spíše jmenovat „U Nesmysla“, což byla narážka na skutečnou výstavní karikaturu moderní architektury v Praze. Na tuto narážku odpověděl Jan Herben velkým nápisem na zdi, čitelným ze silnice: „Tato chalupa, kdyby ústa měla, pomluvy by netrpěla. Navrhl Kotěra, stavěl Vrzal. Stojí v táborském kraji, dobří lidé v ní přebývají.“

⁶⁰⁴ Podoba vily je zachycena v obrazových přílohách. Těžká střecha, jak vyžaduje zdejší povětrí, končí širokým okapem. Okna jsou malá, ze strany od silnice zamřížovaná. Četná jsou střešní okna a výklenky. Vila má dva vchody, ze silnice a ze zahrady. Vchod ze silnice z východní strany je ozdoben klenutým moravským žudrem. Vchod ze zahrady tvořila původně otevřená veranda se zábradlím, zdobeným srdíčky, kterou dvěma freskami vyzdobil malíř Jaroslav Panuška. Na jednu stranu namaloval do mokré omítky panoráma místních kopců, v pozadí s velkým a malým Blaníkem, na druhou vyobrazil buchovský rybník s ostrůvkem, u kterého stojí selské stavení, bývalé sídlo Zbyňka Buchovce z Buchova, táborského hejtmána. Na jižní stranu vily namaloval Panuška sluneční hodiny, které Herben nechal opatřit nápisem: „Hodina ranní, polední, večerní, která to bude ta moje poslední?“ Hodiny jsou dnes bohužel skryty pod omítkou. V roce 1903 navštívil rodinu Herbenovu na Hostišově dánský učenec a folklorista Benedictsén a rodina si dobře zapamatovala jeho finské pořekadlo: „Muu maa mustikka, oma maa mansikka“, česky „Cizí země borůvka, naše země jahoda.“ Tak ho dnes najdeme v moravském žurdu, kam ho vepsal malíř Jaroslav Panuška. Všechny plány architekta Kotěry nebyly, na střeše se neosvědčil veliký tepaný kohout a ani veliký barevný květ mezi žudrem a prvním oknem nevyzdobil společenskou místnost. Pokoj na severní straně nebyl opatřen výklenkem, proto je dnes sluncem málo osvětlený a tmavý. Přízemí vily tvoří přístupová chodba, kuchyně a dva pokoje. Pokoj na jižní straně, největší ze všech místností, měří třicet čtyři čtverečních metrů a sloužil jako společenská místnost, ve které se scházela celá rodina. Místnost je opatřena krbem. V pokoji na první pohled zaujme obraz Bronislavy Herbenové ve starožitném rámu. Trámový profilovaný strop v místnosti zhotovil místní tesař. Na zdi najdeme zavěšenou šavli z třicetileté války, kterou našli sedláci. Odkoupil ji od nich Jan Herben. Druhý pokoj si oblíbil zvláště nejstarší syn Jana Herbenova Prokop. V pokoji najdeme lavici zdobenou rostlinnými motivy z Národopisné výstavy v roce 1895. Do prvního patra se třemi mansardními pokojíky vystoupáme po dřevěných schodech.

Také spisovatel Vladislav Vančura na konci třicátých let podrobil dům kritice. Dům ho „nepříjemně překvapil“, připadal mu „těsný a málo sličný“. Snažil se to vyložit jako projev Herbenova asketismu: „Člověk před básníkovým domkem si znovu uvědomuje i jeho pohrdání krásou.“⁶⁰⁵ Ale Herben byl po přestálých peripetích s Vrzalem a Matyldou Jungovou domem nadšen. Dům splňoval všechna jeho přání: ne moc velký, trochu horalský, propojený se zahradou. Už Kotěřův návrh Herbena okouznil. Mezi svými přáteli prý později prohlásil, že nic tak krásného a důmyslného nečekal a bylo mu, jako by jeho a celou rodinu umělec povyšoval do vyššího stavu.

Názvem „chalupa“ vyslovil spisovatel Herben přání, aby se domu neříkalo „vila“. K domu patří rozsáhlá zahrada. Býval v ní altánek a záhonky. Na letní byt si Herben přivážel z Prahy také psa Reka, o němž se zmiňuje v knize *Hostišov*. Pes ho doprovázel při toulkách po neustupovských lesích (dříve než Herben roku 1915 oslepl na pravé oko a pověsil pušku na hřebík) a stával se věrným společníkem při jiné z Herbenových pozdějších zálib – houbaření.

V Hostišově našel Jan Herben především odpočinek po namáhavé redakční práci. Herbenův hostišovský den, jak vzpomíná syn Ivan, začínal pozdě. Dospával probdělé noci, vysezené v pracovně u psacího stolu. Po snídani si zapaloval viržinku, vzal myslivecký klobouk a šel s Rekem do lesa. Vrátil se k obědu a po svačině vyšel do polí znovu. Jan Herben v Hostišově mnoho nepracoval, psal zde podle Ivanových slov pouze korespondenční lístky a to jenom, když musel a ještě velmi nerad.⁶⁰⁶

Jaké skutečnosti zapříčinily, že se z „malého Wachterhausu“ stal dům, reprezentující svého majitele. Dům hostící osobnosti české vědy a kultury, dům, který bude inspirovat umělce, dům, na nějž budou ve svých vzpomínkách pamatovat i osobnosti, které ho nikdy nenavštívily? Určitě k tomu přispěla a jeho atypická podoba a výhodná poloha v blízkosti Prahy. Čím ale lákala vila návštěvníky, aby se do ní opakovaně vraceli? Nejen malebným okolím, osobností majitelky a zároveň dobré hostitelky, ale hlavně propagací. A na tu Herben velmi dbal. Jan Herben se nijak neskrýval s novými pocity, které získal pořízení si vlastního domu a rozsáhlou zahradou.⁶⁰⁷ Propagace Hostišova a jeho role v politickém životě českého národa si byli vědomi snad všichni přední čeští spisovatelé a novináři. Herben seznámil širokou veřejnost s Hostišovem už v roce 1907 stejnojmennou knihou, v níž vylíčil nejen krásy přírody a historii kraje, ale i „obyčejný“

⁶⁰⁵ Podle: Vladislav VANČURA, *Mistrův příbytek*, Panorama 1939, č. 7, s. 112, podepsáno šifrou W.

⁶⁰⁶ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, Ivan HERBEN, Bezejmenný rukopis, psaný za účelem přednášky roku 1959 v Praze.

⁶⁰⁷ Jan HERBEN, *Hostišov*, II, Praha 1936, s. 78.

život svých hostišovských sousedů. Vydání knihy načasoval záměrně do období kolem voleb do říšské rady. Kniha vyšla hned několik týdnů po volbách, před kterými si realisté vyměnili obvyklou sérii invektiv s ostatními kandidujícími stranami. „Herben ovšem nebyl takový prostáček, aby nevěděl, co činí, když v roce parlamentních voleb tiskne studii o zpěvu drozdů. Následovat ho v tom budou další političtí literáti, Čapek a Vaculík, v letech politických zvrátů budou psát fejetony o kaktusech a hnojení.“⁶⁰⁸ Obracení pozornosti k chalupám v těžkých dobách a náročných situacích má v dějinách české literatury dlouhou tradici. „Neznamená jen schovávání se před politikou v těžkých dobách, je to také budování barikád před přílišným pronikáním měřítek pražských salónů do všech rovin lidského života, očista zemědělskými rituály a hledání nesporných jistot, k nimž tato literární tradice rozhodně počítá dobře založený záhon.“⁶⁰⁹

O dění na České Sibiři informovaly noviny se stejnou frekvencí, s jakou se na politické scéně míhala postava Jana Herbena. Herben mluvil o vile nejen při přátelských posezeních, v redakci *Času*, ale i při politických schůzkách. „Mluvil zejména o Hostišově, jak tam zahodí pražskou důstojnost do nejbližší škarpy a vydechne mezi bylinami a zvířaty jako oprostěný člověk.“⁶¹⁰ Ve fejetonu v *Karikaturách* z roku 1911 napsal Jaroslav Hašek: „Na Madagaskaru je povstání. V *Čase* vzpomíná při této příležitosti Dr. Herben na Hostišov. Japonci dobývají Port Arthuru. Dr. Herben vzpomíná na Hostišov. V parlamentě mluví se o starobním pojišťování dělnictva. Dr. Herben vzpomíná na Hostišov. Oposiční listy sedí na vládě, Dr. Herben sedí na Hostišově. Ledové kry blížící se skandinávským fjordům, ale Dr. Herben při té příležitosti píše o Hostišovu.“⁶¹¹ Hašek ve fejetonu vystihl ochotné vystupování z role tvůrce veřejného mínění a jeho proměňování se ve venkovského hospodáře.

V červnu 1907 se o Herbenově knižní novince široce rozepsal realistický tisk a dílo vykládal politicky, jako beletristickou verzi stranického programu. Tak se Herben postaral o to, aby kniha, která by v Praze jinak upoutala pouze pár desítek čtenářů, nezapadla mezi podobným stylem psanou venkovskou beletrii. Jihočeský realistický týdeník *Jiskra* Herbenovi věnoval úvodník, který poslání *Hostišova* shrnoval následovně: „Vzpouza dřímá v našem lidu, praví Herben; a kdyby se probudila,

⁶⁰⁸ Tomáš ZAHRADNÍČEK, *Objevení České Sibíře. Chalupář Jan Herben v Hostišově*, DaS 24, 2007, č. 2, s. 19.

⁶⁰⁹ Tamtéž.

⁶¹⁰ Albert PRAŽÁK, *Jak vidím Jana Herbena*, Praha 1937, s. 34.

⁶¹¹ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, novinový výstřížek, Jaroslav HAŠEK, *Dr. Herben a prof. Drtina Karikatury* 1911.

vybouřila by se dnes ve hnutí sociálním. Bylo by to hnutí stejně mohutné a radikální, jako jihočeské husitství a českobratrství.“⁶¹² Nejčtenější tábořský list vydavatele a redaktora Jana Nedvídky, *Český jih*, stojící *Jiskře* v opozici, se v roce 1907 o vydání *Hostišova* vůbec nezmínil.

Uvnitř realistické strany se *Hostišov* stal doslova povinnou četbou. Jeho propagaci v realistických kruzích zaznamenal Jaroslav Hašek: „Hostišov, letní sídlo Dr. Herbena na Voticku, jest duševním pojátkem mezi realisty. Každý pořádný mohamedán musí být alespoň jednou za svého života v Mekce, jinak nepřejde do ráje. Každý pořádný realista aspoň jednou za svého života v Hostišově a musí napsat o tom do nějakého realistického listu vzpomínku. Mám za to, že Dr. Herben s Drtinou lákají sem mladou generaci realistickou, aby na nich vynutili nějakou strašlivou přísahu na *Čas*, zejména od té doby, kdy je zradil Chalupný. Po složení přísahy pije mládež realistická, je-li přítomen profesor Drtina, mléko, není-li ho tu, pod vůdcovstvím Dr. Herbena moravské víno.“⁶¹³ Hašek vnímal realisty jako spolek podivínů s vlastními hodnotami a zásadami, celkem ve shodě s ve veřejnosti převažujícím názorem na realistickou stranu a její činnost před první světovou válkou.

S tím, jak ve společenských kruzích rostlo povědomí o Hostišově, množilo se i užívání slovního spojení „Česká Sibiř“, jako označení krajiny severně od Tábora a jižně od Benešova u Prahy. Pojmenovat vrchovinu na pomezí středních a jižních Čech Českou Sibiří nebyl Herbenův nápad, kopce mezi Voticemi a Miličínem nazývali lidé Českou Sibiří už dlouho před tím, než sousloví použil Herben v knize *Hostišov*, právě kvůli nehostinné zimě, která přichází příliš brzy a odchází příliš dlouho. Herben nazýval okolí Hostišova nejčastěji „severním Tábořskem“. Pojmenováním, které kraji dal, „severní Tábořsko“, povyšoval Herben své letní pobyty na zvláštní formu naplňování Masarykovy filosofie českých dějin. „Čtenář *Hostišova* si vzpomene na pozornost, jakou na počátku věnoval hledání stop husitské a reformační tradice v kraji. Ve venkovanech viděl především potomky husitů, matrikové katolíky, a v historických povídkách, obsažených v knize *Hostišov* připomínal slavné kapitoly protestantských tradic, spojené s okolními obcemi a městečky. Pro Herbena jakožto masarykovského

⁶¹² Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, novinový výstřížek *Jiskra*, 26. 6. 1907. Více o vztahu realistů a *Jiskry*: Blažena KAŠPAROVÁ, *Realisté a tábořská Jiskra 1903-1907*, Tábořský archiv 9, 1999, s. 245-256.

⁶¹³ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, novinový výstřížek, Jaroslav HAŠEK, *Dr. Herben a prof. Drtina*, Karikatury, 1911.

misionáře zůstal jeho letní domov navždy severním Tábořskem a k České Sibiři se už nevracel.⁶¹⁴

10.2. Hostišovští hosté

„Je-li pravda, že host do domu znamená tolik jako bůh do domu, bylo u nás bohů, velkých i drobných, veliká síla. Byli hosté domácí i cizokrajní.“⁶¹⁵ Poznamenal si Jan Herben, když ve druhém díle knihy *Hostišov* začal psát kapitolu s názvem *Návštěvy v Hostišově*. Pohodlí vily, které Jan Herben získal její výstavbou, využíval nejen k letnímu pobytu, ale i k občasným výletům během roku. Tím se jakoby prodloužilo i společenské vyžití vily, které vyvrcholilo během čtyř válečných let, kdy její prostory využívala k tajným schůzkám Mafie.

Hosté za letních dnů sedávali v otevřené verandě s výhledem do zahrady, do polí od lesa Kobylce až k samotě Zdeboř. Společnost zde trávila čas pod Panuškovými freskami dvou Blaníků a tvrzi na Buchovech. V zahradě stál sice dřevěný altán, ale daleko od domu, právě proto nejspíš využívala hospodyně k usazení širší společnosti právě verandu. Pokud počasí nedovolovalo využití verandy, shromáždila se společnost do velkého „parádního“ pokoje, jemuž vévodil krb. Na zdi visel obraz paní Bronislavy a Kotěřův nákres vily z roku 1901. Pokud byla přítomna Magda Šantrůčková, zpěvačka a sopranistka, dcera Antonína Dvořáka, zpívaly se české písně.

Není mi známo, že by architekt Kotěra, podle jehož plánu byla vila stavěna, Herbena v Hostišově navštívil. Poprvé se širší společnost v Hostišově sešla při pohřbu matky Bronislavy Herbenové, Aloisie Foustkové, která zemřela v červenci 1902.⁶¹⁶ Jedním z

⁶¹⁴ Tomáš ZAHRADNÍČEK, *Objevení České Sibiře. Chalupář Jan Herben v Hostišově*, DaS 24, 2007, č. 2, s. 16-19.

⁶¹⁵ Jan HERBEN, *Hostišov*, II, Praha 1933, s. 177.

⁶¹⁶ Aloisie Foustková přijela z rodné Moravy za dcerou na návštěvu, aby se podívala na nový dům, jehož stavba byla v plném proudu. Měla se v době, kdy Bronislava jednala se stavitelem Vrzalem ve Voticích starat o vnuky, devítiletého Prokopa, osmiletého Jiřího a teprve dvouletého Ivana. Aloisii se snad po dlouhé a náročné cestě a vysokému věku přitížilo, přivolaný lékař už nedokázal pomoci. Rodina se zřejmě vůli horku rozhodla vystrojit pohřeb ne na Moravě, nýbrž co nejbližší místa skonání Aloisie Foustkové. A byl dvacátého pátého července v nedalekých Voticích vystrojen „naší babičce“, jak s oblibou tchyni říkával Jan Herben, pohřeb. Mimo truchlící rodiny přijeli manželům Herbenovým vyjádřit upřímnou soustrast rodinní přátelé Jindřich Vančura a František Krejčí. Z osobních Herbenových přátel se pohřbu zúčastnil doktor Kraicz. Po uložení nebožky se jmenovaná společnost příliš nezdržela, jednalo se víceméně o formální návštěvu, i tak pro truchlící paní Bronislavu velmi náročnou. Do Hostišova byla adresována také kondolence Charlotty G. Masarykové: „Milá paní Herbenová! Teprve dnes jsem slyšela smutnou zprávu, že Vaše matka už od Vás odešla. Vím co taková ztráta je, a cítím s Vámi. Vaše C. G.“

prvních, komu byly otevřeny dveře pod moravským žurdem hned na jaře roku 1903, byl Čeněk Pinsker, po vystudování práv na pražské univerzitě od roku 1878 votický advokát. S Janem Herbenem se seznámil v Praze, ale ne při studiích, v roce, kdy Pinsker práva dokončil a odjel vykonávat praxi do Votic, začal Herben v Praze teprve studovat. Jejich seznámení musí spadat tedy do druhé poloviny osmdesátých let, ještě spíše do let devadesátých. Oba přátele sblížoval zájem o historii. Čeněk Pinsker psal do novin články o místní historii, nejvíce se zajímal o rok 1645, kdy se krajem prohnala vojska švédské a císařské armády a při bitvě na zasněžené pláni u Jankova 6. března byli císařští poraženi. Čeněk Pinsker publikoval závěry svého bádání na popud Jana Herbena v roce 1901 v knize *Bitva u Jankova 6. března 1645*.

Dalším, kdo mohl vidět rozestavěnou vilu na okraji Hostišova, byl malíř Antonín Slavíček. Se Slavíčkem se Herben seznámil na jedné z výstav v Topičově salonu na sklonku zimy nebo počátkem jara roku 1900. Už před tímto shledáním Herben v několika člancích seznámil své čtenáře s tímto krajinářem, poprvé po výstavě Mánesa, kterou Jan společně s Bronislavou navštívili v únoru 1898. Dne 16. května 1900 pronesl Herben v Poličce politickou řeč, věděl, že v ten čas Slavíček maluje ve Sloupnici, neváhal umělce lépe poznat a přes Proseč a Litomyšl se tam za ním vypravil. Během roku 1901 navštívil Herben společně s nejstarším synem Ivanem Slavíčkem a jeho rodinu na Okoři, kde se Antonín Slavíček od toho jara zdržoval. Herben Slavíčka popisoval jako nepřítele povrchních řečí a lichých obřadů. Obdivoval ho jako člověka pro jeho přímočarost, jako umělce pro jeho umělecký cit. Podívoval se že „tento zavalitý, červený a zdravý muž, od pohledu silák a neurvalec, mohl vykouzlit obraz tak jemný, hedvábný, takřka nadýchnutý“.⁶¹⁷ Nejvíce nadšený byl šéfredaktor *Času* obrazy *Březový háj* a *Slunce v lese*. Herbenovi bylo přátelství s Antonínem Slavíčkem drahé, ale ne vždy sladké. Slavíček byl temperamentní a výbušný, změna chování byla u něho dílem okamžiku. Slavíček neuznával žádné teorie, realisty ale respektoval a Masaryka obdivoval.⁶¹⁸

Když se v roce 1901 Herbenovi stěhovali ze starého bytu v hostišovském dvoře do nové vily, Herben doporučil Slavíčkovi opuštěný byt ve dvoře. Slavíčkovi se Hostišov zalíbil natolik, že si byt ve dvoře po té, co ho shlédla vyhovujícím i mistrova žena Míla, od správce, který se do něho chtěl původně nastěhovat sám, pronajal. O svém nadšení

Masaryková.“ In: Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Charlotta Garrigue-Masaryková Bronislavě Herbenové, 29. 7. 1902, Praha.

⁶¹⁷ Jan HERBEN, *Hostišov*, II, Praha 1933, s. 185.

⁶¹⁸ Srov. Jan Marius TOMEŠ, *Antonín Slavíček*, Praha 1973, s. 45.

z Hostišova a okolní krajiny napsal v dopise z konce jara roku 1902 příteli Ladislavu Janíkovi: „Jsou zde tak zcela zvláštní horské půvaby. Právě v sobotu byla zde nálada, kterou jsem ještě nikdy před tím neviděl. Cáry mraků letěly přes lesy – byly nízko – letěly přes domy. Byli jsme v nich. Tak nízko šly – že valily se jako chumáče šedé páry z ohromné nějaké lokomotivy – A pak ty vesničky tady. Každá je pozůstatkem nějaké zemanské tvrze starých bojovníků táborských. Chodívá sem ke mně často dr. Pinsker z Votic, advokát.“⁶¹⁹ Snad Slavičkovi doporučil byt v Hostišově i Jaroslav Panuška, který Herbena v Hostišově už předtím navštívil a shodou náhod se také na jaře 1902 stěhoval do sousední samoty Zdeboř. Slavičkův kolega Bohuslav Dvořák se na léto usadil ve Smilkově, vsi vzdálené asi 4 kilometry jihozápadně od Hostišova.

Zpočátku se okolí Hostišova nestávalo Slavičkovou inspirací. Tesknil snad po sloupnických lesích a štíhlých, šumících břízkách. Při procházkách po okolí propadl kouzlu lesů, namaloval ale pouze několik skizz. Mezi jeden z prvních slavných obrazů, malovaných v Hostišově je pohled na Hostišov od západu. Poté, co Slaviček namaloval nedaleké Mysletice (obraz dostal název *Pohorská vesnice*), zdál se Herbenovi popuzený a nevrlý. Netěšila ho hra v karty s Panuškou, zvelebování letního bytu, hanlivě mluvil o hostišovské návsi, trnem v oku mu byla i Herbenova vila. Jednoho dne se sbalil, zanevřel na své sousedy a odjel i s rodinou do Luhačovic. Jeho korespondence s Ladislavem Janíkem prozrazuje, že to bylo zřejmě už v létě 1903, protože dopisy z října jsou již odesílány z Kameniček u Hlinska.⁶²⁰

Obraz *Pohorská vesnice* je jedním z jakoby „nových“ Slavičkových námětů, snad jeden u Slavička z nejoblíbenějších, ke kterým se mistr rád vracel. „V Pohorské vesnici prostota tématu, vnitřní šíře kompozičního rozvrhu i zjednodušení barevné tvoří základy velkolepé skladebnosti díla (právě pro tuto jednoduchost tolik obdivovaného Janem Herbenem) a jež Miloš Jiránek přesně charakterizoval jako cestu za oproštěním.“⁶²¹ Spolu s *Pohorskou vesnicí* vznikly další obrazy, také plátno *Hostišov od západu* a *Hostišovský rybník* jsou svým formátem náročná díla. Šíře a účinu *Pohorské vesnice* však nedosahuje už žádný z hostišovských obrazů.

Na Hostišov Slaviček nezanevřel úplně, z jeho podnětu vyšel nápad vyjet si roku 1907 na venkov a použít k cestě saně. Herben navrhl Hostišov a Slaviček souhlasil. „V Praze vlažný den, jeden z těch, které jsou jako předtuchou jara. Se střech kape, po

⁶¹⁹ *Vybrané listy Antonína Slavička*, Praha 1930, Antonín Slaviček Ladislavu Janíkovi, 1902, Praha, s. 18-19.

⁶²⁰ Tamtéž, s. 23-35.

⁶²¹ *Antonín Slaviček*, red. Miloslava Neumannová, Odeon, Praha 1973, s. 27

sněhu již není památky, jen poslední zmrazky jihnou a cesty v parku jsou blátivé. A z našich hor nám psali: Bože, to je sněhu!... Chci to vidět, řekl jsem si a pustil jsem se dne 17. února do táborských hor.“⁶²² Těmito slovy počíná Jan Herben vyprávění o cestě s malířem Antonínem Slavíčkem do zasněženého Hostišova. A pokračuje na vysvětlenou čtenáři: „Když jsme vyšli z lesa, otevřela se před námi známá krajina s výhledem na Mysletice, Hostišov a Buchovy. Vichřice však tu duje a vyje běsivě, jako by někdo byl odvázal a pustil do kraje tisíc fen. Jsme na horách. Jsme na pokraji České Sibiře.“⁶²³ Nevlídné počasí oba výletníky brzy přimělo k návratu do Prahy.

V dopise, který odeslal Slavíček Herbenovi v červnu roku 1907, malíř po přečtení knihy Hostišov, píše: „Měl jsem Vás rád vždycky, ale tak jednoduše a tak beze všeho – A Hostišov – ten šafář – všechno to – jako bych je viděl a s nima mluvil. Buďte hodně zdráv, to vím, jak už se tam zase těšíte – to si mohu pomyslit.“⁶²⁴ V květnu 1908 překvapil Herbena dopis, který mu Slavíček zaslal do redakce *Času*. Žádal redaktora, aby ho doprovodil do Hostišova, po téměř šesti letech se Mistr rozhodl vyrovnat úroky s krajinou východně od Votic. „Našel bych tam zase možná jiné dojmy. Je to přece jen dobrý kraj! A to mne teď zase už pronásleduje pořád. [...] Ještě jsem dlužen tomu kraji něco: je to celá malinká vesnička. [...] Hory. Celá – v celém dojmu s velikým smrkem jako sykomórou. No, uvidím. Rozhodně v pondělí přílezu do Štěpánské ulice.“⁶²⁵ Co způsobilo malířovu náhlou touhu po nevlídné „České Sibiři“? Možná fakt, že mnoho obrazů s námětem Prahy v tom roce nedokončil, jako náčrty skončila *Praha z Letné* i *Praha od Ládví*, nedokončená zůstala *Platněřská ulice* i plátno s motivem Staroměstského náměstí. Herben pro Slavíčka obstaral byt v Oldřichovci. Místo Hor namaloval Slavíček velkolepé panorama *Pohled na Blaníky a Cestu do vsi*. O prázdninovém odpočinku nemohla být řeč, Slavíček si velice oblíbil okolí Neustupova, o čemž svědčí mimořádná díla *Z okolí Oldřichovce* a *Z Neveklova u Oldřichovce*. Slavíček byl během léta 1908 umělecky neobyčejně plodný. Během svého působení v kraji vzniklo pod malířovou rukou dvacet pláten, skizz a náčrtů. Byla to jeho poslední návštěva v Hostišově. Roku 1909 se s nemocnou ženou rozjel do Dalmácie, kde si zlomil ruku. Po dlouhé léčbě se znovu pustil do práce v Orlických horách, kde ho, po koupání ve studeném rybníce 10. srpna dopoledne ranila mrtvice. Uzdravoval se velmi

⁶²² Jan HERBEN, *Hostišov*, I, Praha 1949, s. 175.

⁶²³ Tamtéž, s. 174.

⁶²⁴ *Vybrané listy Antonína Slavíčka*, Praha 1930, Antonín Slavíčka Janu Herbenovi, červen 1907, Praha, s. 123.

⁶²⁵ *Vybrané listy Antonína Slavíčka*, Praha 1930, Antonín Slavíček Janu Herbenovi, květen 1908, Praha, s. 153.

pomalou, cítil bezmoc a snad tato bezmoc a vědomí, že se již nikdy plně nemůže věnovat tvůrčí práci, ho dohnala 1. února 1910 k sebevraždě.

V roce 1901 přišel do nedaleké Zdeboře malíř Jaroslav Panuška. Panuška se narodil v Hořovicích, ale od osmdesátých let, kdy se rodina přestěhovala, byla jeho domovem Praha. Po maturitě studoval s několikerým přerušením v letech 1889-1898 výtvarnou akademii. Panuška si ve zdebořském statku pronajal pokoj. Nebyla to první Panušková návštěva v hostišovském kraji. Podle záznamů v deníku Bronislavy Herbenové navštívil Jaroslav Panuška Hostišov už v červenci roku 1898. Panuška přijel jednoho sobotního odpoledne společně s Janem Herbenem vlakem na votické nádraží. Malíř přijal pozvání Bronislavy Herbenové a setrval v Hostišově takřka celý týden i přesto, že Jana Herbena pracovní povinnosti odvolaly do Prahy. „Zavedla jsem vážný hovor, pamatuji se, že mluvili jsme o Tolstém, Dostojevském, realismu v umění, dekadentech, pak o našich milých radikálech, klubu Mladých, Mánesácích a podobně. Před desátou odešel do svého (Jankova) pokoje s hrnečkem čaje a *Vojnou a mírem* v podpaždí.“⁶²⁶ Jak si Bronislava poznamenala na Panuškovu adresu ve svém deníku: „Je to dobrý člověk, zdá se, že v něm dřímá umělec. Někdy je naivní jako dítě. Maloval pěkně.“⁶²⁷ Panuška se do Hostišova vrátil ještě na dva slunečné zářijové dny toho roku, aby dokončil některé práce. Bronislavě věnoval tři plátna, zobrazující údolí pod dvorem směrem k Buchovům, pohled na Hostišov od kaple sv. Vojtěcha na Větrově a jakousi polorozpadlou chalupu v hostišovském dvoře.⁶²⁸ Práce dokončoval až v září z důvodu dlouhé Bronislaviné nemoci, která mladou ženu upoutala na celý srpen na lůžko. V létě roku 1910 docházel k Herbenovi do Hostišova, aby nakreslil v předsíni Herbenovy vily panoramata *Pohled na Blaníky* a *Buchov*. Tyto fresky se velmi liší svým realistickým motivem od Panuškových obvyklých pláten, na kterých zobrazuje bizarní, fantastické a pohádkové motivy. Později přesídlil Panuška do Světlé nad Sázavou, kam také v roce 1921 zavedl Jaroslava Haška.⁶²⁹

Hostišov se stal inspirací také malíři Bohuslavu Dvořákovi a Mikuláščíkovi, který zde pobýval v červenci roku 1898. Mikuláščík si stejně jako Panuška pronajal letní byt u sedláka ve Zdeboři.⁶³⁰ Když se Herben v *Hostišově* zmiňuje, že vilu v prvních letech nového století navštěvovali přední umělci spolku Mánes, má zřejmě na mysli již

⁶²⁶ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 63.

⁶²⁷ Tamtéž, s. 63-64.

⁶²⁸ Tamtéž.

⁶²⁹ Srov. Vladimír STEJSKAL, *Paleta s vínem. Čtení o Jaroslavu Panuškově*, Havlíčkův Brod 1953, s. 41.

⁶³⁰ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, rukopis, *Deník z let 1898-1899*, s. 64. Bronislava Herbenová se o malíři Mikuláščíkovi zmiňuje pouze jednou krátkou větou.

zmíněného Slavíčka, Dvořáka a Panušku. Hostišovem při své cestě do Chýnova musel několikrát projet (a možná se v něm i zastavit) sochař František Bílek, který v nedalekém Červeném Újezdě vytvořil po roce 1902 na zakázku bohaté šlechtičny a vdovy po mnichovském obchodníkovi dva cenné reliéfy, vyjadřující alegoricky myšlenky „Jak ten čas utíká“ a „Jak čas nám ryje vrásky“.

Dánský učenec Age Meyer Benedictsen byl prvním z cizokrajných hostů hostišovské vily. Benedictsen, znalec evropských a asijských jazyků. Tento milovník folkloru přeložil do dánštiny *Babičku* Boženy Němcové. Zároveň byl vydržovatelem arménského sirotčince pro děti, jejichž rodiče Turci povraždili. Právě on vyslovil, když byl v létě roku 1903 hostem v hostišovské vile, finské přísloví „Muu maa mustikka, oma maa mansikka“, které později Jaroslav Panuška vepsal do moravského žurdu u vchodu do vily. K přísloví byl připojen i jeho český překlad „Cizí země borůvka, naše země jahoda“.

Svého bývalého poručníka přijela v létě roku 1910 do Hostišova navštívit Marie Záhořová s manželem Zdeňkem. V prvních letech dvacátého století totiž požádala Jana Herbena Anna Marie Němcová, snacha Boženy Němcové, vdova po jejím synovi Karlovi, řediteli Pomologického ústavu v Tróji, aby se stal poručníkem jejich tří nezletilých dětí, Marie, Vladimíra a Jaroslava. Marie Němcová se narodila v Táboře v roce 1885. Vnučka Boženy Němcové zprvu toužila být herečkou, po naléhání příbuzných se stala učitelkou a starala se o chudé a nemocné a pomáhala splácet matce dluhy po nebožtíku otci. Herben ji obdivoval právě pro její obětavost, připomínala mu nejen svou podobou babičku, spisovatelku Boženu Němcovou. Manželé Záhořovi si prohlédli zříceninu na Buchovech, kochali se vyhlídkou na Blaníky, vykoupali se v místním rybníce. Druhý den se Záhořovi vrátili do Prahy. Marie Záhořová-Němcová byla později předsedkyní spolku Záchrana, členkou Českého Červeného kříže, Československé organizace ochrany matek a dětí, od roku 1922 předsedkyní české organizace pro mladé křesťanské ženy YWCA. Vyčerpávající práce Madle Záhořové-Němcové ubírala sil, zemřela v Brně raněna mrtvicí roku 1930.

Nebyla to jediná návštěva v tomto roce. Dne 17. července 1910 navštívila Hostišov skupina Masarykových přívrženců. Jak napsal Jan Herben ve druhém díle Hostišova: „Tenkrát mladší lidé naší pokrokové strany uspořádali jihočeský zájezd, který začal na Kozím Hrádku. Profesor Masaryk tam pronesl svou nejskvělejší řeč o Janu Husovi. Družina odtud pokračovala na Pacov a Pelhřimov a vracela se přes zlatodol Roudný.“

Když už se stmívalo, dorazila do Hostišově.⁶³¹ Herben provedl hosty k rybníku na Buchovech, odkud pocházel jeden z tábořských hejtmanů. Herben účastníky jihočeského zájezdu nejmenuje, je však jasné, že profesor Masaryk mezi společností, která se v Hostišově v létě roku 1910 sešla, chyběl.

Z nedalekého Neustupova dojížděl za Janem Herbenem majitel neustupovského panství Artuš Aichelburg. Právě on povolil Janu Herbenovi vycházet s puškou a psem do lesů. S Herbenem navázal kontakt už v roce 1902, kdy ho Herben za svého přítele Slavička prosil, aby mu povolil malovat v jeho lesích. Herbenovo přátelství s Aichelburgem je velice zajímavé, právě proto, že Herben se na veřejnosti netajil odporem ke šlechtickým výsadám a titulům vůbec. Zřejmě u Aichelburga nad titulem a „modrou krví“ zvítězily osobní kvality. I když původem šlechtic, nijak se nevyvyšoval nad své poddané. Neustupovské panství a jeho prosperitu si po studiích hospodářské akademie v Táboře zvolil za životní poslání. Na Voticku byl Aichelburg velmi oblíbeným mecenášem. Podporoval veřejně prospěšné spolky, v Neustupově založil Sokol a stal se jeho prvním starostou. V obecní kronice sepsal podrobné dějiny Neustupova, vedl také hasičskou kroniku. Zveleboval své okolí, značným nákladem nechal provést opravu románské věže neustupovského kostela. Na radu přítele Herbena nechal postavit rozhlednu na vrchu Mezivrata, na kterou později vyšplhal i první československý prezident T. G. Masaryk. V kulturní činnosti Artuše Aichelburga jistě podporovala manželka, herečka Národního divadla Marie Hilbertová, sestra Zdeny Kvapilové. Zdena Kvapilová byla druhou manželkou spisovatele a dramatika Jaroslava Kvapila.

10.3. Herbenova vila za první světové války

Představitelé Mafie se scházeli v Hostišově každoročně 15. srpna, protože v den neustupovské pouti nebyla četnictvu tolik nápadná přítomnost cizích lidí. Pro spojení mnoha členů Mafie s Masarykem byli takřka všichni hlídáni policií a jejich korespondence byla cenzurována. Takřka po všechny válečné roky (1916, 1917 i 1918) hostil Herben v Hostišově Přemysla Šámala, který dojížděl z Plané, Josefa Svatopluka Machara z Vídně, profesora Františka Drtinu, který přijížděl z Hněvšína, Jaroslava

⁶³¹ Jan HERBEN, *Hostišov*, II, Praha 1933, s. 182.

Kvapila z Prahy, dr. Františka Veselého z Benešova. O jedné mariánské pouti navštívil Hostišov profesor Karel Moudrý z Červené Řečice. Jmenovaní se poprvé sešli na Hostišově v roce 1916. Pro Františka Drtinu bylo prostředí hostišovské vily dobře známé. Drtinovi jezdili do Hostišova za Olžinou sestrou Bronislavou a švagrem Janem takřka každé léto. I Jaroslav Kvapil znal Hostišov z vyprávění sestry své druhé ženy, Marie Hilbertové-Aichelburgové, která žila s manželem v nedalekém Neustupově. Svatopluk Machar zpočátku zajíždět do Hostišova z nejrůznějších důvodů odmítal. Dokonce Herbenovi napsal: „Četl jsem tvou knížku a dozvěděl jsem se, že i v srpnu je v Hostišově náledí.“⁶³² Až v září 1916 se Machar osobně přesvědčil, že náledí v Hostišově v srpnu není. Po vídeňském věznění tělesně sešel, přijal proto pozvání Bukovanských z Buchov, osady nedaleko Votic. Dvanáct dní přebýval Machar ve vile Bukovanských na Buchovech. Potom si našel byt v Oldřichovsi. Odpoledne trávil houbařením, večery v Hostišově. Povídalo se o literatuře, zpívalo a tančilo. Herbenovi se zdálo, že právě zde ze sebe Machar shazoval tíhu, jakou na něm ponechala zkušenost z vídeňského kriminálu. Machar v krajině „severního Táborska“ inspiraci k literární tvorbě neshbíral. Pouze několik veršů věnoval na památku dceři majitele panství v Lidkovicích, kterého navštívil při jednom z výletů, který s Herbenem podnikl. Hostišovskou vilu navštívil podruhé o tři roky později, když doprovázel prezidenta Masaryka. Jak píše v druhém díle *Hostišova* Jan Herben: „Přijel rád a již o náledí neproněsl zlomyslného slova. U nás na verandě bylo definitivně domluveno, že za dva dni složí do rukou presidentových přísahu jako generální inspektor československé armády.“⁶³³

František Veselý dojížděl do Hostišova z nedalekého Benešova, kde působil jako advokát. Do Benešova přišel Veselý v prosinci roku 1892. Po boku Julia Taussiga bojoval za zrušení německé židovské školy v Benešově a její nahrazení školou českou. Po vzniku realistické strany vedl společně s Juliem Taussigem kroužek benešovských realistů. Od roku 1900 byl členem výboru realistické strany. V letech 1919-1920 ministrem spravedlnosti. Stejně jako Jana Herbena i jeho zaujala regionální historie. V roce 1921 vydal u Gustava Dubského spisek *Konopiště*, zabývající se dějinami zámku nedaleko Benešova. V roce 1924 vydalo nakladatelství Melantrich jeho další spis, tentokrát s názvem *Konopiště a Hohenbergové*.

⁶³² Jan HERBEN, *Hostišov*, II, Praha 1933, s. 180.

⁶³³ Tamtéž, s. 181.

Ve složení Veselý, Machar, Kvapil, Drtina, Šámal a Moudrý se Mafie sešla v Herbenově vile také o rok později, 15. srpna 1917. Přemysl Šámal pronesl politický výklad o chystané očistě od aktivistů ve straně mladočechů a spojení pěti stran v seskupení, jehož orgánem se měly stát *Národní listy*. Zároveň chtěl, aby Jan Herben do redakce nově zamýšleného listu vstoupil. Jan Herben odmítl, do svého deníku si po schůzce s neskryvanou ironií zapsal: „Já mám pracovat pro Kramářovu diktaturu, aby všechno bylo hotovo, než se vrátí Masaryk?“⁶³⁴ Nakonec byly obnoveny pod vedením šéfredaktora Františka Síse *Národní listy*. A Jan Herben společně s Josefem Svatoplukem Macharem se stali přece jen jedněmi z hlavních přispěvatelů.

10.4. První prezident ČSR v Hostišově

Až do srpna 1919 zaměstnávaly Masaryka státnické povinnosti natolik, že návštěvu v Hostišově zdvořile odmítal. V létě roku 1919 se ale rozhodl Herbenovo pozvání na jihočeský venkov přijmout, a 15. srpna se v Hostišově sešel nejen s hostitelem a jeho rodinou, ale i s členy válečné Mafie, Přemyslem Šámalem, Josefem Svatoplukem Macharem, Františkem Drtinou, Jaroslavem Kvapilem, Františkem Veselým. T. G. Masaryk opustil své pražské povinnosti, zvláště dohled nad vzdělávacími kurzy pro vojsko, které ministerstvo národní obrany pořádalo od 1. do 16. srpna a na kterých byl jedním z přednášejících. K návštěvě Hostišova ho svým dopisem 10. srpna 1919 přesvědčoval také Herbenův švagr František Drtina. Zdůrazňoval zvláště význam, jaký si vila získala pro domácí odbojovou činnost za války: „My i někteří jiní Mafiáni jsme se tam vždy 15. srpna sjížděli, besedovali, těšili se a sílili se. Co by znamenalo nám, kdybyste mohl býti mezi námi!“⁶³⁵ Dva dny po Drtinově dopise se rozhodl znovu Masaryka pozvat sám hostitel. Doslova „lákal“ Masaryka na historii kraje a horskou přírodu.⁶³⁶

Herben byl Masarykovi za tuto návštěvu nesmírně vděčný, i když do poslední chvíle se v Hostišově nevědělo, zda pan prezident opravdu z Prahy přijede. Ještě sedmého srpna 1919 psala Bronislava v Hostišově dopis snaše Else a synovi Jiřímu: „A jedete jako na

⁶³⁴ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1936, s. 620-621 .

⁶³⁵ MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., KOR II/6, korespondence, František Drtina Tomášovi Garrigue-Masarykovi, 10. 8. 1919, z Hněvšína do Prahy.

⁶³⁶ MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., KOR II/6, korespondence, Jan Herben Tomášovi Garrigue-Masarykovi, 12. 8. 1919, z Hostišova do Prahy.

zavolanou! Dne 15. srpna bude u nás nebývale velká společnost. P. kancléř, generální inspektor vojska (J. S. M.), Kvapil, Drtinský, snad sl. Šámalova, snad dámy Macharovy, a konečně: snad sám pan president! Kancléř řekl, že ho musí přivézt. Ale my nevěříme, dokud nebude stát v zahrádce. Je strašně zaměstnán. My jsme na letním bytě, a náš pan president jezdí denně z Koloděj na Hrad a dře. Při tom nejí. Přišel onehdy k Macharům na večeri a Kovanda vyznal, že president od rána nejedl. Byla by to velká radost, kdyby přijel, ale i tak bude patnáctého srpna zase předním svátkem pro nás všechny jako první mafiánská schůze v republice.“⁶³⁷

Jak vypadal tento neobyčejný den v hostišovské vile, která očekávala příjezd nejslavnějšího Čecha té doby? Ráno bylo pošmurné a štiplavé. Během dopoledne se vyjasnilo a na hostišovské návsi zastavily dva automobily. Z jednoho vystoupil prezident a podával ruce přítomným dámám: paní Bronislavě, paní Drtinové, paní Šantůčkové a Herbenově snaše Elišce. Masaryka doprovázela dcera Olga a syn Jan. Prezidenta uvítali příslušníci Mafie – Šámal, Kvapil, Machar, Veselý a Drtina. Prezident si podrobně prohlédl zařízení vily, poté zatoužil po procházce po okolí. Cesta vedla po hrázi třetího Hostišovského rybníka lesem Žďárkem k vesničce Horám a odtud kolem bouňovského lesa nazpět přes Mysletice. Z cesty je krásný pohled na Blaníky, hrad Šelembek, Mladou Vožici a na homoli Strážiska, která se pne nad Pacovem. Při obědě na verandě pronesl prezident slova: „Dnes je první den za posledních pět let, co nic nedělám. Posavad jsem každý den něco dělal.“⁶³⁸ Prezident zatoužil poznat les Kobylci, kde ulehl k cestě a odpočíval. Odpoledne se společnost pokochala pohledem na kraj z rozhledny na Mezivratech, vystavěné Artušem Aichelburgem, který prezidenta u rozhledny osobně uvítal. Jan Herben vzpomínal, jak se Masaryk naoko zlobil, když ho Jiří Herben fotografoval při lezení na rozhlednu. Ve vile zpívala večer pro obveselení společnosti paní Magda Šantrůčková české písně. Po půlnoci se prezident vracel do Koloděj, kam však přijel až ráno, protože jeho řidič u Říčan zabloudil. Prezident o týden později zavítal na návštěvu k manželům Drtinovým do Hněvšína, od Cholína k nim plul po Vltavě na pramici.

Lidem byla zvláště nápadná přítomnost četníků v Hostišově. Zvědaví přecházeli před vilou, aby prezidenta zahlédli. Chovali se uctivě a mile ho zdravili slovy: „Rač pán Bůh

⁶³⁷ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Herbenová Else Herbenové, 7. 8. 1919, Hostišov.

⁶³⁸ Jan HERBEN, *Hostišov*, II, Praha 1933, s. 232.

dát dobrý den,⁶³⁹ nejčastěji však smekali klobouky a mlčky prošli. Nevěděli totiž, jakými slovy by prezidenta uctili. Selka Křížková z nedalekých Mysletic, kterou společnost potkala při vycházce, byla šťastná, když jí prezident poděkoval za pozdravení. „On se tak na člověka podívá, jako by ho pohladil,“ řekla později. Jak je patrné z druhého dílu knihy Hostišov, na návštěvu Masaryka nezapomněli jak obyvatelé vily, tak hostišovští.

Několik řádků věnovali návštěvě T. G. Masaryka na táborském venkově místní kronikáři. Kronikář František Rousek v *Pamětní knize obce Lysé* k této události zaznamenal: „Dna 15. srpna roku 1919 přijel Pan Prezident Masaryk v průvodu několika pánů do vily dr. Herbena v Hostišově. Byli to většinou členové kteří se v naší samostatnosti Československou nejvíce zasloužili. Pan Prezident přijel si prohlédnout kraj a bydliště svého známého přítele dr. Herbena. Vyšla dr. Herbena sloužila za světové války k tajným schůzkám předních našich vlastenců kde se kuli plány, jak by se Čechy osvobodili ze spárů starého Rakouska. Ačkoliv p. Prezident přijel nehlášen zdejšímu občanstvu, přec jakmile se to rozhlásilo, kdo onen starší Pán je, každý naň hleděl s uctivostí a radostí což i on občanstvu opětoval. Což o pravdivosti dosvědčoval krátký článek v *Národní Politice* a v *Lidovém Deníku*, jenž oznamoval rozhovory dr. Herbena s Paní Františkou Křížkovou z Mysletic. Článek onen zněl: Povídal Panímáma Křížková, jak on se p. Prezident na člověka něžně podívá. Pán prezident v průvodu dvou pánů šel též schlédnout z našich dvou hor kus Českého kraje. Šel přes osadu Mysletice na horu již říkáme holý vrch jenž měří nadmořské výšky 680 metrů a je z něho krásný rozhled na vrch Blaník a přes celou nížinu Neustupov až za Mladou Vožici. Otud pak šli na vrch zvaný Mezivrata, kde jest rozhledna. Vrch sám o sobě měří 720 metrů a jest z něho daleký rozhled na vše strany. Odpůldne si pan Prezident hověl v zahradě Herbenovy vily, ale jelikož tlupy zvědavců si ho začaly prohlížet a jeho vyrušovat, zdvihl se a odešel do lesa zvaného Kobylce kde ve stínu lesních stromů skryt, ušel zvědavým zrakům obecnosti a oddával se svým myšlenkám. Málo která obec zde v našem kraji se může pochlubit tím jako obec naše, že v ní se procházel první prezident Republiky Československé.“⁶⁴⁰

V Hostišově přivítali prezidenta nejen Jan Herben s rodinou, ale mezi pozvanými hosty byl také Josef Svatopluk Machar. Tři dny po hostišovském shledání jmenoval

⁶³⁹ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, František Rousek, *Pamětní kniha obce Lysé*, rukopis, nestránkováno.

⁶⁴⁰ Tamtéž. Přepsala jsem výňatek z *Pamětní knihy obce Lysé* doslovně i se stylistickými a jazykovými nedostatky, jichž se autor František Rousek dopustil.

Masaryk Machara generálním inspektorem českého vojska. Noviny obviňovaly Masaryka, že chce ministrem jmenovat svého osobního přítele. Objevovaly se názory, že by prý ještě člověk pochopil, kdyby se pro Machara hledal nějaký kulturní úřad, ale post generálního inspektora? Z tohoto pohledu nemusela být Masarykova návštěva Hostišova jenom gestem dobré vůle, ale plánovanou akcí. Masaryk dobře věděl, že v Hostišově bude přítomen i Machar a společně s Herbenem ho mohou přesvědčit, aby přijal post generálního inspektora, jemuž se tolik bránil.

Masaryk navštívil Hostišov také v srpnu 1920. Návštěva nebyla delší než ta, kterou vykonal na České Sibiři před rokem, přesto neodolal, aby si znovu neprohlédl okolí, které tolik okouzlo malíře Antonína Slavička. Třetí a poslední návštěvou poctil prezident Jana Herbena v Hostišově o pouti 15. srpna 1929. Masaryk se v hostišovské vile zastavil při cestě z tábořské výstavy.

10.5. Hostišovská vila po první světové válce

Hned po převratu navštívil Hostišov malíř Otakar Nejedlý. Nejedlý byl Slavičkovým žákem v Kameničkách, poté odjel pro inspiraci do Indie a na Cejlon. Nejedlý se usadil v Oldřichovsi, kde žil samotářsky, nenápadný a skrytý před zvědavci. Nejedlý, okouzlen krajem, věnoval Herbenovi dva obrazy. Nejedlý hrál na housle, rád a dobře zpíval, psal (podle Herbenových slov) dobré věci beletristické a rád bavil společnost svým humorem.⁶⁴¹ Když v druhém díle *Hostišova* vzpomínal Jan Herben na Otakara Nejedlého, zmínil se v kusé poznámce také o Františku Langerovi, spisovateli a dramatikovi. František vystudoval lékařskou fakultu, po jejím dokončení v roce 1914 byl odveden na haličskou frontu, kde padl do zajetí. V průběhu roku 1916 vstoupil do československých legií v Rusku, kde se stal šéflékařem prvního pluku legií. Po vzniku Československa pracoval jako vojenský lékař, ale více se věnoval literární činnosti a přispíval do *Lidových novin*. Zřejmě se znal s Herbenovým švagrem Zdeňkem Foustkou, který se za první světové války také dostal do zajetí v Rusku jako lékař.⁶⁴²

⁶⁴¹ Podle: Olaf HANEL, *Otakar Nejedlý 1883-1957*, SKYWAY a. s., Praha 2005, s. 110-132.

⁶⁴² V létě roku 1925 navštívil Hostišov Bronislavin bratr Zdeňk Foustka, lékař a plukovník československých ruských legií. Nebylo to poprvé, už v roce 1919, kdy se vrátil z Vladivostoku, navštívil sestru, kterou přes dva roky neviděl, v Hostišově. Přivezl s sebou manželku Věru a děti Evičku a Roberta. Setkání bylo velmi příjemné, doplněné návštěvou Olgy a Františka Drtinových z Hněvšína. Tak byli všichni tři sourozenci Foustkovi po několika letech zase spolu. Tenkrát Ivan Herben na fotografii ze září

Dalším umělcem, který dokonce opakovaně navštěvoval Hostišov, byl Josef Suk, skladatel a mistr Českého kvarteta. Hostišov navštěvoval v den neustupovské pouti. Josef Suk měl k hostišovské krajině osobní vztah, jeho otec, řídící učitel ve škole v Křečovicích, byl neustupovským rodákem, Josef Suk rád a často prarodiče navštěvoval. Bronislava Herbenová měla Sukovu hudbu zvláště v oblibě.⁶⁴³ S tím se svěřila snaše Elišce, manželce Bronislavina syna Jiřího. Elsa neváhala a „Mistra“, jak Suka u Herbenových jmenovali, přivedla na sváteční oběd. Jan Herben na Sukovu návštěvu vzpomíná takto: „Mistr byl v nádherné náladě a ještě v Praze později vzpomínal, jak ho snacha obložila na pohovce polštářičky a jak nejen dobrý oběd jsme mu připravili, nýbrž jak ho chlapci naši vesele bavili...“⁶⁴⁴ Později se Josef Suk usadil v Benešově, o jeho dalších návštěvách v Hostišově se však Herben nikde nezmínil. O tom, že Herbenovi bývali se skladatelem nadále v kontaktu, svědčí fotografie, kterou Josef Suk věnoval na památku Bronislavě roku 1930. Zachycuje Josefa Suka v ateliéru.⁶⁴⁵

Hostišov po válce navštívila americká sociální pracovnice Mary McDowellová, osobní přítelkyně T. G. Masaryka. McDowellová se narodila v roce 1854, o čtyřicet let později začala působit na chicagské univerzitě. Mary McDowellová se stala správkyní sociálního odboru chicagské univerzity a po válce pomáhala českým ženám organizovat sociální práci v nové republice.

Ve dvacátých letech dvacátého století dojížděla paní Bronislava do Hostišova sama. V červenci 1926 ji potěšila návštěva Karla Scheinpfluga, novináře, recenzenta a spisovatele. Bronislava poslala do Prahy o hostovi jenom krátkou zprávu: „Jsou tu Scheinpflugovi, večer u nás byli na povídání.“ Bohužel už se nerozepisuje o tom, zda s Karlem Scheinpflugem přijela jeho druhá žena Milena, nebo dcera Olga, herečka a pozdější manželka Karla Čapka. S Olgou Scheinpflugovou byl Jan Herben v častém kontaktu na začátku třicátých let. Olga mu dávala číst Masarykovy dopisy a prosila ho o radu ohledně svého románu.⁶⁴⁶

1919 napsal „Krásný a památný obrázek. Ten den byli jsme šťastni!“ In: Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, fotografie, září 1919, autor Jiří Herben. Zdeněk Foustka znal zřejmě Langeru z Ruska. Více o Františku Langerovi: Milena VOJTKOVÁ (ed.), *František Langer slovem a obrazem. Vzpomínky na vojenského lékaře a Františka Langeru, kresby a karikatury*, Praha 2008, s. 21-40.

⁶⁴³ Více: Jana VOJTĚŠKOVÁ (ed.), *Josef Suk - dopisy o životě hudebním i lidském*, Editio Bärenreiter Praha, Praha 2005, s. 342-489.

⁶⁴⁴ Jan HERBEN, *Hostišov*, II, Praha 1933, s. 179.

⁶⁴⁵ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, fotografie, Josef Suk, věnováno Paní Bronislavě na památku, 1930.

⁶⁴⁶ Podle: Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 4. 5. 1931 z Prahy do Hostišova. Masaryk knihy Olgy Scheinpflugové kritizoval a nabádal autorku

V létě roku 1929 zavítal do Hostišova také Stanislav Čeček. Čeček vstoupil do České družiny, dobrovolnické jednotky, utvořené v srpnu 1914 z Čechů, žijících v Rusku a později také z válečných zajatců, 13. srpna 1914 a držel se na špici důstojnického sboru. V Rusku velel nakonec všem československým jednotkám na Dálném východě, do vlasti se vrátil jako generálmajor v roce 1920.⁶⁴⁷ O čtyři roky později byl jmenován náčelníkem Vojenské kanceláře prezidenta republiky, v roce 1926 přednostou leteckého odboru ministerstva národní obrany. Hostišov navštívil při cestě do Českých Budějovic, kam byl v roce 1929 převelen jako velitel tam dislokované páté divize. S Janem Herbenem ho spojovala láska k místní krajině. Generál Stanislav Čeček se totiž narodil v Líšně u Benešova, vsi vzdálené od Hostišova asi dvacet kilometrů. Během dvacátých let se Čečekův zdravotní stav zhoršil natolik, že musel být v květnu 1930 operován. Krátce po této operaci zemřel.

Čeček nebyl jediným legionářem, který koncem dvacátého století navštívil hostišovskou vilu. V létě 1930 navštívil Hostišov ministr zahraničních věcí Prokop Maxa s Alexandrem Arosevem. Arosev byl v této době vyslancem SSSR, šéfem sovětské mise v Praze. Jan Herben s manželkou uvítali oba diplomaty v prostorách vily.

V září roku 1932, po cvičných manévrech československého vojska u Sedlčan, navštívili Hostišov generálové Josef Bílý, Alois Podhajský a Jan Syrový. Josef Bílý, bývalý důstojník rakousko-uherské armády, byl v roce 1918 povolán do československé armády. V době, kdy navštívil Hostišov, zastával Bílý funkci zemského vojenského velitele v Československu. Generál Alois Podhajský zastával necelé dva měsíce v roce 1926 funkci náčelníka Hlavního štábu Československé republiky.⁶⁴⁸ Jan Syrový se do Československa vrátil z Ruska v červnu roku 1920. Byl jmenován zemským vojenským velitelem, v roce 1925 náčelníkem hlavního armádního štábu.

Dne 5. srpna 1934 přivítal Jan Herben pod moravským žurdem hostišovské vily Edvarda Beneše s chotí Hanou. Herben vedl od konce války s Benešem čilou korespondenci, Bronislava si vyměňovala dopisy s Hanou Benešovou. Dne 5. srpna 1933 přijali Herbenovi pozvání do Sezimova Ústí. O rok později, dne 5. srpna 1934 přijal Beneš s chotí Hanou pozvání do hostišovské vily. Hostišov navštívil Edvard

k napsání „ženského románu z českého světa“. Olga Scheinpflugová začala psát první verzi *Českého románu* na jaře roku 1938, kniha byla vydána až v roce 1946. Podle: Olga SCHEINPFLUGOVÁ, *Český román*, Praha 1969, s. 485. Srov. Olga SCHEINPFLUGOVÁ, *Byla jsem na světě*, Praha 1994, s. 243. Ve svých vzpomínkách Olga Scheinpflugová dokládá, že Jan Herben se stýkal hlavně s jejím otcem Karlem, jehož rodině našel po válce byt po Alfonsu Muchovi v Thunovském paláci. Podle: Olga SCHEINPFLUGOVÁ, *Byla jsem na světě*, Praha 1994, s. 45.

⁶⁴⁷ Podle: Filip NERAD, *Generál Čeček v ruských legiích*, HistO 12, 2001, č. 5-6, s. 127-131.

⁶⁴⁸ Podle: Josef FUČÍK, *Generál Podhajský*, Praha 2009, 344 s.

Beneš ještě jednou ve čtyřicátých letech, s Janem a Bronislavou Herbenovými se už nesetkal. Manžele Benešovi uvítal ve vile Jiří Herben s manželkou Elsou a dětmi Tomášem a Alenou. Dne 7. června 1948 abdikoval Edvard Beneš na úřad prezidenta. Zemřel 3. září 1948 ve vile v Sezimově Ústí.⁶⁴⁹ Hana Benešová zemřela 2. prosince 1974 ve svém bytě v Praze na Hradčanech. Smuteční parte, spolu s poznámkou, že smuteční rozloučení s Hanou Benešovou se bude konat 7. prosince v 14:30 v obřadní síni krematoria v Praze-Strašnicích bylo doručeno na pražskou adresu Jiřího Herbena. Za komunistického režimu, kdy člověk nemohl obývat současně dva byty, byly potřebám Herbenových ponechány jen dva malé pokojíčky v prvním patře vily. Další pokoje až do roku 1977 obývala rodina, která si neuvědomovala, jaké prostory z hlediska historického a uměleckého využívá, což zapříčinilo nevratné poškození a chátrání vily. V současné době požádali majitelé vily o dotace z Fondu kultury a obnovy památek Středočeského kraje.

⁶⁴⁹ Více: Zdeněk VYBÍRAL, *Kde domov můj... Hana Benešová a Sezimovo Ústí*, Výběr 36, 1999, č. 1, s. 58-62. Nebo: Věra OLIVOVÁ, *Vila Edvarda Beneše v Sezimově Ústí*, Praha, 2000, S. 32- 84.

11. Soumrak života a život po životě

Byly to časy, které bych už nechtěl znovu prožívat. Nejprve těžká práce doma na vsi, bída chudého studenta v městě a mravní rozpory, mám-li se stát knězem. Potom boje politické, osobní skandalizování, rukopisné kampaně, hilsneriáda, pomlavy a mrskání v ulici vlastenecké společnosti české. Dověřilo to utrpení světové války... Je to historie, jak i já jsem se zapsal do ústavy našeho samostatného státu. Ale přece musím přiznat, že mně nepůsobilo sebezapření vzpomínat na ty věci, které bych už nechtěl znovu prožívat. Invalidi bývají pyšní na své ustřelené nohy, a přece v nich mívají bolesti.

*Jan Herben*⁶⁵⁰

Jan Herben věřil, že člověk žije tak dlouho, dokud je ho na světě třeba. I krátkověcí splnili svůj úkol. Léta po sedmdesátce považoval za štěstí, na osmdesátku nemyslí. „Měl za to, že svůj úkol naplnil, že mu zbývá paběrkovat anebo vracet se k starým nedodělávkám a nepovedeným osnovám.“⁶⁵¹

Koncem roku 1935 nastalo u Jana Herbena zhoršení zdravotního stavu. Bronislava Herbenová se o manžela starala doma, návštěvy lázní a Hostišova se pro Jana Herbena z hlediska nepříznivého zdravotního stavu staly nemožnými. Operace pravého oka, kterou prodělal v roce 1915, nevyřešila jeho problémy se zrakem. V dubnu 1936, když Bronislava Herbenová odjela na zotavenou do Poděbrad, pobýval u otce, který potřeboval stálou péči, nejčastěji nejstarší syn Prokop. O otcově stavu zpravoval matku pravidelnými dopisy. „Čtete pilně Vaše lístky. Otec Váš lístek čte třeba desetkrát denně a vždy jako nový, protože za deset minut zapomene, že jej četl a co v něm bylo. Večer, když se ho pak (úmyslně ptám), zda jste psala, řekne: nevím.“⁶⁵² K fyzické únavě se přidalo i psychické oslabení a melancholie. V prosinci 1936 byl Jan Herben hospitalizován v Borůvkově sanatoriu v Praze. Zemřel 24. prosince ve dvacet hodin večer na následky dlouhodobé cukrovky.

⁶⁵⁰ Jan HERBEN, *Proti proudu*, Praha 1997, s. 9.

⁶⁵¹ Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Praha 1937, s. 49.

⁶⁵² LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Prokop Herben Bronislavě Herbenové, 25. 4. 1936, z Prahy do Poděbrad. Po celý život Herbenovi synové rodičům vykali. Příkladem je citace z Prokopova dopisu matce, ale i citace následující z dopisu nejmladšího Ivana, který zaslal matce v červenci roku 1936 po nevydařené návštěvě v Hostišově: „Matko ... nesmíte zapomínat, že já potřebuji odpočinek a že jsem v Hostišově vždy jako upíchný od vos. Pro mne by byla samota a ticho, ne dvacet lidí.“ In: LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Ivan Herben Bronislavě Herbenové, 8. 7. 1936, z Brna do Prahy.

Je smutným paradoxem, že o smrti novináře, který byl se svou prací od poloviny osmdesátých let devatenáctého století vždy o krok napřed před ostatními periodiky, se lidé dozvěděli až 27. prosince. Na Boží hod a na Štěpána totiž noviny nevycházeli. Krátké zprávy o Herbenově skonu se v novinách tedy objevily až ráno 27. prosince, nekrology až po 1. lednu následujícího roku. Přátelé i veřejnost vyjadřovali zarmoucené rodině soustrast až po Novém roce. Na Jana Herbena vzpomněli kondolencí, zaslanou Bronislavě, lékař a spisovatel Ivan Hálek, univerzitní profesor Albert Pražák, básník Petr Kříčka s rodinou, Josef Svatopluk Machar. Upřímnou soustrast vyjádřila manželce zesnulého Obec legionářská, ale i předseda Senátu František Soukup, hudební skladatel Karel Weiss, spisovatelka a dramatička Gabriela Preissová, spisovatel Jaroslav Kvapil, profesor Arne Novák, malíř Max Švabinský a další. Na vinohradský hřbitov doprovázel Jana Herbena na jeho poslední cestě pohřební průvod příbuzných, umělců, novinářů, spisovatelů, ale i představitelů československých spolků a organizací.⁶⁵³

Karel Moudrý ve vzpomínkách na Jana Herbena předpověděl, že „Herbenův literární zjev teprve vyroste. Jeho sloh zůstane slohem novodobé češtiny, která dovedla najít výrazy pro nejjemnější odstíny duševního života, neboť si přinesl na svět sílu obrazivosti svého lidu, kterou zušlechtil vyspělým uměleckým cítěním.“⁶⁵⁴

Od převratu do začátku padesátých let dvacátého století byl Jan Herben literárním klasikem. Dne 29. května 1928 byl zvolen řádným členem IV. třídy České akademie, která ho v roce 1931 poctila cenou za životní dílo. V roce 1935 dostal Jan Herben za *Knihu vzpomínek* státní cenu.⁶⁵⁵ Z celého díla Herbenova díla hodnotím nejvýše právě vzpomínkové knihy. I Herben si byl jejich významu vědom, když o prvních svých vzpomínkách, které vyšly roku 1898, později napsal: „Historikové literární, političtí i životopisci Masarykovi říkají o této dávno rozebrané knížce, že je nemyslitelné bez ní studovat léta osmdesátá a devadesátá minulého století.“⁶⁵⁶

Ministerstvo školství zařadilo v roce 1937 *Hostišov* na seznam povinné školní četby pro měšťanské školy. Díky statusu školní klasiky se *Hostišov* dočkal ještě dvou vydání, v roce 1939 a v roce 1949. V roce 1946 vydalo nakladatelství Družstevní práce Herbenovy *Brumovice*. Byla to poslední kniha, nad jejímž vydáním bděla Bronislava

⁶⁵³ Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, kondolenční dopisy a telegramy Bronislavě Herbenové, odeslané mezi 28. prosincem 1936 až 7. lednem 1937.

⁶⁵⁴ Karel MOUDRÝ, *Vzpomínky a historie*, in: Karel MOUDRÝ, (ed.), *Janu Herbenovi na památku*, Praha 1937, s. 79.

⁶⁵⁵ Jan HERBEN, *Knihu vzpomínek*, Praha 1934, 685 s.

⁶⁵⁶ Jan HERBEN, *Proti proudu*, Praha 1997, s. 8. Předmluva, kterou k novému vydání vzpomínek napsal Jan Herben v Hostišově v září 1934.

Herbenová. Po její smrti se vydávání literárních děl Jana Herbena věnoval nejmladší syn, novinář Ivan Herben. Ten ale v roce 1948 emigroval, čímž se stal v očích vládnoucí komunistické strany nežádoucím politikem a spisovatelem.

Nejen hodnocení literárního a novinářského díla, ale i samotné vnímání Jana Herbena jako osobnosti českého společenského života prošlo během trvání Československé a později České republiky řadou změn. Pohled na Jana Herbena přímo souvisí s pohledem na T. G. Masaryka, alespoň do roku 1989. Za první republiky byl T. G. Masaryk oficiálně téměř zbožštěn, také Herbenovo jméno se těšilo přídomku spolupracovníka a přítele prezidenta osvoboditele. Na druhou stranu se našlo dost odpůrců, kteří Masarykovo jméno vláčeli na stránkách novin a Herbena nazývali „pouhým nohsledem“. Otakar Chaloupka tvrdí, že právě Herbenovo přátelství a spolupráce s Masarykem způsobily, že „dlouhá desetiletí po roce 1948 se o něm takřka nemluvalo, a tím byl potichoučku bezmála odstraněn z české literatury. Nebylo by spravedlivé, kdyby takovýto přístup k Herbenovi pokračoval.“⁶⁵⁷

Nad Herbenovým dílem, zvláště nad spisy, které věnoval životu T. G. Masaryka, se začalo smrákat už v roce 1948. Osvětový pracovník a člen komunistické strany Petr Konečný upozornil, že „z knihoven je třeba vyřadit takové knihy, které jsou v rozporu s naším novým životem... Nejde jenom o brak ve smyslu estetickém, ale také ideologickém“.⁶⁵⁸ V cenzurním indexu nazvaném jako *Seznam nepřátelské, zastaralé a nežádoucí literatury*, který byl vytvořen pro potřeby hlavní správy tiskového dohledu v roce 1954, jsou jako politicky nežádoucí díla, která mají být neprodleně vyřazeny z lidových knihoven, uvedeny knihy Jana Herbena *Chudý chlapec, který se proslavil a Prezident Masaryk*.⁶⁵⁹ Obě tyto Herbenovy knihy oslavují Masaryka, žánr, který při psaní zvolil jejich autor, hraničí s legendaristikou. O mnoho přísnější byl k Herbenovi cenzurní index s názvem *Svod doplňkových seznamů*. Dokument obsahoval výtah z devíti doplňkových souborů, které vznikaly v letech 1950-1953 v Ústřední lidové knihovně hl. města Prahy. Z knoovních fondů bylo na základě tohoto Svodu doplňkových seznamů doporučeno vyřadit tato Herbenova díla: *Knih vzpomínek*,

⁶⁵⁷ Otakar CHALOUPKA, *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti*, Brno 2005, s. 276.

⁶⁵⁸ Podle: Petr ŠÁMAL, *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha 2009, s. 35.

⁶⁵⁹ Tamtéž, s. 303. Syn Jana Herbena Iva Herben je v tomto seznamu uveden jako „člen zrádné emigrace“, z knihoven mají být vyřazeny všechny jeho spisy. Tamtéž.

*Masaryk politik, Poslední pohádka, Skicář k Masarykovu životopisu, T. G. Masaryk a T. G. Masaryk, první občan Nové Evropy.*⁶⁶⁰

Některá z Herbenových děl se v letech 1948-1989 přece jen dočkala své reedice. Jejich výklad byl ale často ideologicky poznamenán. Například v doslovu k vydání románové kroniky *Do třetího a čtvrtého pokolení* z roku 1954 se o realistech sice píše, že „si toto hnutí uvědomovalo prohnilost soudobé měšťácké společnosti a podrobovalo ji ostré kritice“, ale také, že „nevyvozovalo ze svého poznání závěr, že kapitalistickou společnost je nutné odstranit, nýbrž snažilo se ji obrodit a uzdravit novým zdvižením idejí demokracie a humanity“.⁶⁶¹ Říkalo se tomu „pochybenost ideologie politického realismu“. Realisté byli podle komunistů pouze zdánlivě pokrokoví, otupující „v řadách dělnictva ostří jeho revoluční ideologie“. Herbenovým největším prohřeškem v očích nedemokratického režimu bylo, že stál mnoho let věrně po boku T. G. Masaryka, a to „i mnohem později, kdy Masaryk už jako prezident buržoazní republiky stále pracoval pro zachování kapitalistického řádu“. V tomto doslovu k *Pokolení* z padesátých let 20. století byl Herben de facto seznán pomýleným, s pomocí Gorkého termínu „marnotratným synem buržoazie“.⁶⁶² Krajské nakladatelství v Brně vydalo v roce 1958 výbor z próz *Na dědině*. Cenzurou byly z lidových knihoven odstraněny spisy, v nichž Herben vyzdvihl význam T. G. Masaryka, jimiž odkazoval na minulost, na tradici první republiky. Vydávána byla naopak díla, v nichž mohl editor překroutit Herbenův zájem o moravský folklór a realistické ztvárnění jihomoravské vesnice ve snahu autora vyjádřit odpor ke kapitalismu na vesnici, který zosobňovali sedláci.⁶⁶³

Po roce 1989 se díla Jana Herbena začala pomalu vracet do knihoven. Nezáskala sice masovou oblibu u čtenářů, ale do iršího povědomí se Herben dostal reedicí vzpomínkové knihy *Proti proudu*, vydáním tří dílů románové kroniky *Do třetího a čtvrtého pokolení* a sbírkou novel *Zlatými brýlemi*. Poslední dva tituly vyšly v nakladatelství Carpe diem v Brumovicích péčí Michala Huvara.⁶⁶⁴

⁶⁶⁰ Petr ŠÁMAL, *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha 2009, s. 542.

⁶⁶¹ Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, I, Brumovice 2000, s. 492. Doslov Michala Huvara.

⁶⁶² Tamtéž, s. 492-493.

⁶⁶³ Např. vydání Herbenova *Pokolení* z roku 1953 s doslovem Jaromíra Běliče a Jiřího Skaličky. Podle: Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, I, Praha 1953, s. 535. Doslov Jaromíra Běliče a Jiřího Skaličky.

⁶⁶⁴ Jan HERBEN, *Proti proudu*, Praha 1997, 238 s. Vyšlo péčí Jaromíra Hořce, Jan HERBEN, *Do třetího a čtvrtého pokolení*, Brumovice 2000, I, II, III, 494 s., 534 s., 109 s., Jan HERBEN, *Zlatými brýlemi*, Brumovice 1998, 119 s.

„Mnohem dřív, než jsem Vás osobně poznal, věděl jsem, že Vaše jméno bude vedle jména Masarykova a Macharova s úctou podobnou té, se kterou dnes vyslovujeme jména předních buditelův, vyslovováno vnuky malých lidí, kteří dnes vrhají na jméno to špínu, poněvadž jste se opíral a opíráte kalnému proudu, v němž plují,“ napsal Janu Herbenovi novinář Ladislav Kunte.⁶⁶⁵ Předpověď Ladislava Kunteho se nevyplnila. Masaryk se už za svého života dočkal několika životopisů, další začaly hojně vycházet po roce 1989.⁶⁶⁶ Také osobnost Josefa Svatopluka Machara se dočkala moderního zpracování.⁶⁶⁷ Kromě několika nekrologů a jubilejních vzpomínkových brožur se na Jana Herbena zapomnělo. Jeho jméno se začalo objevovat častěji, až když si moravské Brumovice vzpomněly na svého rodáka, který sice v mládí odešel do Prahy, ale na rodnou obec nezapomněl. Město Votice uspořádalo dávnému „letními hostovi“ v březnu roku 2007 vzpomínkový večer, připomínající sté vydání knihy *Hostišov*.⁶⁶⁸

Jan Herben zemřel, ale Herbenův rod pokračoval. Nejstarší syn Prokop byl jako koncipista 1. února 1924 přidělen ke Generálnímu konzulátu Československé republiky v Drážďanech. Díky otcově slavnému jménu se mu dostalo místa koncipisty také v Berlíně. Prokop patřil za první republiky ke smetánce české společnosti. Na karlovarské kolonádě byl znám jako český dandy. Společnost mu v českých lázních dělal herec Oldřich Nový. Ve třicátých letech pracoval Prokop Herben na pražském magistrátě. Zemřel za protektorátu.

Jiří Herben s manželkou Elsou a dětmi Alenou a Tomášem se v září roku 1934 přestěhovali z Prahy do Brna. Jiří pracoval zpočátku jako úředník Národní banky, za protektorátu byl vězněn v koncentračním táboře,⁶⁶⁹ v pounorových letech jen těžko uživil sebe a rodinu v Hostišově jako obecní hajný. V roce 1968 odjel za bratrem

⁶⁶⁵ Ladislav KUNTE, *Cesty, kterými jsem šel*, Praha 1906, s. 2. Kniha je Janu Herbenovi věnována, Kunte podrobně popisuje svůj život od mládí až do konce roku 1906, popisuje situaci v Čase. Významným momentem v životě mladého kněze je rok 1904, kdy se pochybující o víře v Krista, dostává mezi přispěvatele *Rozhledů*. Působí pod pseudonymem, který se právě Herben v Čase snaží rozluštit. Ačkoli je kniha *Cesty, kterými jsem šel*, dílo, rozebírající niterně autorovo náboženské přesvědčení, neopomněl Kunte zmínit Herbenův vliv, který pociťoval od prvního seznámení se s šéfredaktorem Času.

⁶⁶⁶ Např. Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a česká slovenská politika 1882-1910*, Praha 1991, 191 s.; Zora DVOŘÁKOVÁ, *Než se stal prezidentem. T. G. Masaryk a realisté 1882-1918*, Praha 1997, 285 s.; Jiří KOVTUN, *Masarykův triumf*, Praha 1991, 537 s.; Jaroslav OPAT, *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893*, Praha 1990, 469 s.; Jan PATOČKA, *Tři studie o Masarykovi*, Praha 1990, 136 s.

⁶⁶⁷ Např. Petr SÝKORA, *Básník proti hradu – neposlušný občan Josef Svatopluk Machar*, Praha 2009, 113 s.; Jitka ZABLOUDILOVÁ, *Generální inspektor J. S. Machar*, HaV 41, 1992, č. 2, s. 150-171.

⁶⁶⁸ Obecní úřad Brumovice vydal jako poctu svému rodákovi knihu *Jan Herben – kronikář rodného kraje*. Michal HUVAR (ed.), *Jan Herben - kronikář rodného kraje. Pokus o monografickou koláž*, Brumovice 2007, 189 s. Městské kulturní centrum Votice uspořádalo 7. května 2007 ve spolupráci s Annou Herbenovou, pravnučkou Jana Herbena, vernisáž k stopadesátiletému výročí od narození novináře a spisovatele Jana Herbena.

⁶⁶⁹ Podle: Sylva SOUČKOVÁ, *Psáno osudem a politikou*, Praha 2002, s. 113.

Ivanem do zahraničí, domů se už nevrátil. Zemřel v roce 1971. Jeho žena Elsa zemřela o šest let později v Československu.⁶⁷⁰

Nejmladší syn Jana Herbena, Ivan Herben, patřil po druhé světové válce k osobnostem, které sledovala StB. Právě on nejvíce ze všech tří Herbenových synů zdědil po otci masarykovský pohled na svět. Po studiích navázal na otcovu žurnalistickou dráhu. Od roku 1928 byl parlamentním zpravodajem *Českého slova*, koncem první republiky zastupoval šéfredaktora *Lidových novin*.⁶⁷¹ Zapojil se do protinacistického odboje, byl jedním z redaktorů časopisu *V boj*, ale už v prosinci 1939 ho zatkl gestapo a až do konce války byl vězněn v koncentračním táboře Sachsenhausen-Oranienburg. Po roce 1945 se zapojil do politické činnosti socialistické strany, kandidoval za ni do parlamentu. Stal se šéfredaktorem *Svobodného slova* a odhaloval nečestné praktiky, které používali komunisté, aby dosáhli neomezené moci.

Ivan Herben se setkával s Edvardem Benešem nejen na poli politickém, ale i v soukromí. V listopadu 1945 žena zesnulého Karla Čapka, Olga Scheinplugová, navázala na tradici proslulých pátečnických setkání, a obnovila je ve vinohradské vile Čapkových. Častými hosty bývali Jan Masaryk, Hubert Ripka, František Peroutka, František Drtina, František Langer, ale i Ivan Herben. Názorově velmi blízko měl Ivan k bratranci Prokopu Drtinovi, někdejšímu ministru spravedlnosti.⁶⁷² Společně s Ferdinandem Peroutkou se Ivan Herben zapojil do sítě britské tajné služby a svými články ve prospěch Západu působil na veřejné mínění. Začátkem ledna 1948 někdo vypáčil v redakci Herbenův pracovní stůl. Od 12. ledna 1948 řešila případ policie, ale jenom formálně, vyšetřování bylo po několika dnech zastaveno. Vloupání měli zřejmě na svědomí příslušníci komunistické strany, hledající v Herbenově pracovně kompromitující materiály, které ale nenašli. Po únorovém puči si byl Ivan Herben vědom, že komunisté budou pracovat na jeho odstranění z veřejného života. Začal pomýšlet na odchod do zahraničí. Syn Milan ověřil na výletě na Šumavu možnost útěku

⁶⁷⁰ Prokop Drtina psal z Československa své neteri Sylvě Součkové do Austrálie v roce 1977: „Zítřka budeme do hrobu ukládat popel Tvé krásné tety Elsy (Herbenové), jistě si na ni pamatuješ.“ In: Sylva SOUČKOVÁ, *Psáno osudem a politikou*, Praha 2002, s. 195. Elsa Herbenová nebyla „pravou“ tetou Sylvy Součkové, manžel Elsy Jiří byl bratrancem Sylviny matky Olgy Löwenbachové, rozené Drtinové.

⁶⁷¹ Na Ivana Herbena, který vedl redakci brněnských *Lidových novin*, vzpomíná Václav Černý takto: „Byl krasavec a bývalý poručík naší armády, a celý syn svého nebožtíka otce, s příslušně redukovanými parametry: rozhled skrovný, žurnalista prostředí, ale cholerický Slovák svárlivě vehementní a neobyčejně počestný a věrný konfesi, která bývala již konfesí otcovou. Ta spolehlivá lojalita do všech důsledků byla na něm to nejkrásnější, poznal jsem ji z počátků protektorátního odboje, šel do koncentráku hned s první směnou PVVZ.“ In: Václav ČERNÝ, *Paměti*, I 1920-1938, Brno 1994, s. 339. Zkratkou PVVZ má Václav Černý na mysli protinacistickou organizaci Petiční výbor věrní zůstaneme. PVVZ byl gestapem zlikvidován v roce 1942.

⁶⁷² Podle: Olga SCHEINPFLUGOVÁ, *Byla jsem na světě*, Praha 1994, s. 323-349.

pro sebe a své rodiče. Když se potvrdilo, že Milena Herbenová byla se synem Milanem naposledy viděna třetího března, kdy údajně z Wilsonova nádraží odjeli lyžovat na Šumavu, zahájila StB vyšetřování. Ivan, Milena i Milan přešli hranice na Šumavě v noci 4. nebo 5. března. Pod ochranou amerických vojáků byli převezeni do Alaska House u Frankfurtu nad Mohanem. V Praze se Ivana Herbena po jeho útěku za hranice zříkaly organizace, které po válce považovaly za čest, že úspěšný redaktor a syn Jana Herbena byl jejich členem. Další cesta Herbenových směřovala do USA. V New Yorku našel Ivan práci jako šéfredaktor *Newyorských listů*. Mezi lety 1950 až 1965 působil jako redaktor rozhlasové stanice *Svobodná Evropa*. Zemřel 25. října 1968 v Kalifornii.⁶⁷³

Po roce 1948 se Ivan Herben s rodinou a na čas i Jiří Herben rozhodli žít svobodnější život v zahraničí. Potomci Ivana Herbena v zahraničí zůstali, část rodiny žije v Americe, další v Anglii. Pro život v zahraničí se rozhodla také dcera Jiřího Herbena Alena Herbenová. Syn Jiřího Herbena, Tomáš, zůstal v komunistickém Československu. S manželkou Olgou, rozenou Šroňkovou, vychovali dvě děti – Tomáše a Annu. Pravnuk Jana Herbena, Tomáš Herben, působí na Katedře botaniky Přírodovědné fakulty Univerzity Karlovy, v Botanickém ústavu a je proděkanem pro vědu. Pravnučka Jana Herbena, Anna Herbenová, pracovala v Lesnickém výzkumném ústavu, poté v Ústavu ekologie krajiny Akademie věd České republiky.

⁶⁷³ Srov. Zora DVOŘÁKOVÁ, *Politikové na útěku. Osudy změněné 25. únorem 1948*, Praha 2004, 247 s.

Závěr

Nejde mi o to, abych vypadal chytře a budit zdání, že jsem předvídal něco, co nemohl předpokládat nikdo. [...] V mnohém jsem se mýlil, mnohé jsem uhodl. K vnitřnímu uspokojení mému stačí, nezapochyboval-li jsem nikdy, že mám neochvějně věřiti v Masaryka a jeho revoluční boj...

*Jan Herben*⁶⁷⁴

Když vyšlo 21. prosince 1886 první číslo časopisu *Čas*, bylo Janu Herbenovi devětadvacet let. Měl za sebou dětství, strávené v moravských Brumovicích, studia na Slovanském gymnáziu v Brně a studia na Filozofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. Zaměřila jsem se nejen na Herbenovo studium na fakultě, ale také na souhrn kontaktů, které zde navázal. Od roku 1878 se v Praze zapojoval do veřejného života, byl členem literárního odboru Umělecké besedy, Moravské besedy, Klubu historického, literárně-řečnického spolku Slavia, Radhoště, spisovatelského spolku Máj, Detvanu a akademického spolku Jungmann. Po studiích našel Jan Herben práci v mladočeských *Národních listech* Julia Grégra. Rukopisný spor jej s Grégrem rozdělil. Sblížil ho však s Tomášem Garrigue Masarykem. Od roku 1886 se stal osou Herbenova života poměr k Masarykovi. „Ich dien – Sloužím“, říkával si Herben s Janem Lucemburským takřka padesát let, kdy obhajoval, vysvětloval, upřesňoval a propagoval myšlenky T. G. Masaryka. „Myslím, že je to česká zvláštnost, která nebude nikdy plně pochopena, jak se tento muž, kterého ideje nechávaly vlastně velmi chladným, stal vykladačem velikého českého ideologa Masaryka,“⁶⁷⁵ napsal František Xaver Šalda po Herbenově smrti. Podle Šaldy by to, co Herben dokázal svým popularizačním talentem, nedokázal žádný jiný z Masarykových spolupracovníků. Herben podával Masarykovy myšlenky lidem tak, že „lidé tomu velmi dobře rozuměli, přecedil to populárním cedníkem, všechno faustovství zůstalo v cedníku a ostatek prodával se v laciných porcích pro lidi menší duševní náročnosti“.⁶⁷⁶ Jan Herben stál Masarykovi po boku ve všech důležitých okamžicích, při jednání se staročechy, při sloučení se s mladočeskou stranou, při polenském procesu, při jednání s pokrokáři. V roce 1905 oddálila Herbena

⁶⁷⁴ Jan HERBEN, *Kniha vzpomínek*, Praha 1936, s. 7.

⁶⁷⁵ František Xaver ŠALDA, *O Janovi Herbenovi, novináři a beletristovi*, Šaldův zápisník, IX, 1936/37, s. 141-142.

⁶⁷⁶ Tamtéž.

od Masaryka aféra se sirotčími penězi. Od toho dne i sám Herben cítil, že, od těch dob jsem nikdy nebyl nablízku T. G. M. jako dříve, prasklo to ve mně všechno, co mě s T. G. M. spojovalo, a bojím se, že už nikdy se starý poměr nevrátí. Co si pěkného Masaryk o mně myslí, to mně nikdy neprospělo, co o mně veřejně mluvíval, to mne vždy zabíjelo.“⁶⁷⁷

Až ve válce se ukázalo to, co oba muže rozdělovalo a působilo častá nedorozumění. Masaryk byl typem světovým, Herben domácím. Herben si byl vědom svých slabých stránek a příliš je dával před Masarykem najevo. Poválečná nepřízeň prezidenta nepostihla jenom Jana Herbena. Před „hradním příkopem“ se ocitli i další bývalí mafiánští spolupracovníci, Josef Svatopluk Machar, František Drtina, Přemysl Šámal, Gustav Dubský, Josef Záruba-Pfeffermann a Jaroslav Kvapil.

Herben Masarykovi sloužil věrně, s nejlepší vůlí a po svém nejlepším rozumu, ale způsobem poněkud osudným. „Realistická strana stávala se, zvláště v literatuře, sběrnou mnohé prostřednosti a semeništěm mnohého filistrovství, a politicky nedozrála k úkolům, na něž dozrání mohla; v popřevratové době rozplynula se příliš rychle jako sněhová voda na jaře v písku jiných stran politických, aniž obrodila politický život český, jak se to od ní čekalo. O tom se dnes mlčí, ale přijde jistě doba, kdy to bude předmětem úvah a výkladů historických,“⁶⁷⁸ napsal o realistické straně parlamentní zpravodaj K. Z. Klíma.

Jan Herben vytvářel masarykovskou legendu a svými díly ji šířil mezi veřejnost. Literární historik Albert Pražák ve vzpomínce a Jana Herbena z roku 1937 jako první upozornil na Herbenův význam tím, že jej postavil po bok Masaryka. Masaryka představil jako odvážného architekta, který „stavbu odvážně osnuje“, Herbena jako „hlavního prováděče“. Podle Pražáka začíná Herbenova legenda stejně jako Masarykova na Moravském Slovácku. Místo jejich narození předurčilo oba být „mostem mezi Moravany a Slováky“. Na studiích se jejich cesty rozcházejí, z Masaryka roste filozof a politik, z Herbena novinář. Pražák jej představuje jako uvědomělého, nejpřednějšího ze svého rodu, jenž „hořel pro vlast i národ.“⁶⁷⁹

Od roku 1886 až do roku 1915 byl Jan Herben šéfredaktorem časopisu *Čas*, který propůjčil realistické skupině kolem T. G. Masaryka. Časopis se uvedl statí Huberta

⁶⁷⁷ Zora DVOŘÁKOVÁ, *Než se stal prezidentem. T. G. Masaryk a realisté 1882-1918*, Praha 1997, s. 138.

⁶⁷⁸ František Xaver ŠALDA, *O Janu Herbenovi, publicistovi a beletristovi*, in: Šaldův zápisník, IX, 1936/1937, s. 136.

⁶⁷⁹ Albert PRAŽÁK, *Jan Herben*, Turnov 1937, s. 5-8.

Gordona Schauera *Naše dvě otázky*. Ostrá kritika ze strany ostatního tisku a osobní útoky na redakci *Času* udělaly novému periodiku mezi veřejností tu nejlepší reklamu. Vzrůstu abonentů dociloval Jan Herben vyhledáváním polemik s redaktory či přispěvateli jiných periodik.

Soustředila jsem svou pozornost nejen na obsahovou stránku časopisu, ale i na jeho ekonomickou situaci v jednotlivých obdobích jeho vycházení. *Čas* se po celou dobu své existence potýkal s finančními problémy, které souvisely s ekonomickou situací Herbenovy rodiny. Herbenovo postavení v *Čase* se během takřka třiceti let proměňovalo. V prvních ročnících *Času* dával přednost kultuře před politikou. V první polovině devadesátých let 19. století mužem, stojícím v pozadí T. G. Masaryka, Josefa Kaizla a Karla Kramáře. Začátkem století se stal jedním ze zakladatelů strany, která ho v roce 1905 na čas vyloučila ze svého středu. Herbenův „význam“ stoupl v období války, kdy nejenže vedl *Čas* a až do jeho zastavení policií se snažil čtenářům přinášet pravdivou situaci na frontě, ale byl také členem odbojové skupiny Mafie. Zvláště zajímavé jsou postřehy, jakým způsobem ovlivňovala obsah *Času* v letech první světové války cenzura. Herben byl mistrem ve vynálezu různých způsobů, jak cenzory obejít, také proto vycházel *Čas* ještě ve druhém roce války. Po válce jako člen Národního shromáždění ve veřejném životě „tápal“. Od silného impulsu, a životního vůdce T. G. Masaryka, oddělil Herbena „hradní příkop“. I proto se ve dvacátých letech znovu obrátil k literatuře.

Jan Herben debutoval za gymnaziálních studií jako básník. Při studiu dějin na Filozofické fakultě Karlo-Ferdinandově univerzitě získal přístup do archivů a začal psát spisky, pojednávající o osobnostech českých dějin (1882 *Upomínka na slavnost Mistra Jana Rokycany*, 1883 *Mistr Jeroným Pražský*) nebo o dějinách rodné Moravy (1882 *Tři chorvátské osady na Moravě*, 1884 *Morava mezi léty 1618 až 1619 a politika Karla staršího ze Žerotína*). Po studiích se začal zajímat o novinářství. Svými spisy o Josefu Heřmanu Gallašovi, Gustavu Pflegru Moravském, později Matěji Václavu Krameriovi upozornil na význam obrozeneckého novinářství. Další Herbenova tvorba byla závislá na pozici, kterou zastával v *Čase*. Ačkoli byl po celou dobu formálně šéfredaktorem časopisu, v letech 1890-1893 stál ve stínu T. G. Masaryka, Josefa Kaizla a Karla Kramáře. V tomto období se soustředil na psaní drobných obrázků, později novel z jihomoravského prostředí. Vytvořil si podle Františka Xavera Šaldy svou zvláštní

metodu uměleckého realismu, poněkud „statickou a loudavou“.⁶⁸⁰ Pokud Herbenovo dílo čteme, upoutají nás drobné novely z knihy *Na dědině* (1893), které odporují Šaldovu tvrzení. Herben realisticky popisuje prostředí jihomoravské vesnice se všemi jejími rázovitými figurkami – sedláky, výměnkáři, děvečkami, sirotky, pastýři, pijáky... Přechodem od statického popisu k této drobné novelistice se Herben připravoval na dílo většího rozsahu – románovou kroniku *Do třetího a čtvrtého pokolení*. První díl vznikl už od roku 1889. Herben si jako motiv vybral biblický výrok o tom, že hříchy otců se mstí ještě na čtvrtém pokolení. Do třetího a čtvrtého pokolení není pouze kronikou rodu Hrabců, v níž autor popisuje více jak stoletý život rodu, ale také kronikou jihomoravské vesnice. Hrdinou není jednatel, ale kolektiv. Herben sleduje mnohdy bolestivou přeměnu vesnice z ryze tradiční vesnice poloviny osmnáctého století v moderní vesnici konce devatenáctého století. Do děl, která Herben věnoval rodné Moravě, prostupuje i jeho osoba někdy jako kritik sociálních poměrů vesnice jindy jako pouhý pozorovatel. Ačkoli se obecně traduje, že Herben *Pokolení* nedokončil, opak je pravdou. Péčí Michala Huvara byl v roce 2000 sebrán třetí díl této románové kroniky, končící v roce 1874 smrtí Jiřího Beneše, pravnuka zakladatele rodu Matěje Hrabce. Mnohem známější jsou des dva díly *Hostišova*. První díl vyšel záměrně hned několik týdnů po volbách do říšské rady. A jak napsal historik Tomáš Zahradníček: „Herben nebyl takový prostáček, aby nevěděl, co činí, když v roce parlamentních voleb tiskne studii o zpěvu drozdů. Následovat ho v tom budou další političtí literáti, Čapek a Vaculík, v letech politických zvrátů budou psát fejetony o kaktusech a hnojení.“⁶⁸¹ Herben se staral o propagaci *Hostišova* nejen na stránkách *Času*, ale i častým zvaním kulturně či politicky činných osobností do hostišovské vily. Kapitola *Hostišov* tak dotváří celkový pohled na osobnost Jana Herbena, přibližuje čtenáři bohatství veřejných styků, které Jan Herben za svého života navázal a posléze uměl využít. Význam hostišovské vily stoupl za první světové války, kdy se stala místem setkávání členů odbojové organizace Mafie.

Po válce Jan Herben soustředil svou pozornost na tvoření masarykovské legendy. Stal se tak prvním z Masarykových životopisců. Při psaní Masarykovských studií dával přednost vlastní paměti před prameny, což se projevilo zvláště v třídílné biografii o T. G. Masarykovi, kterou napsal Herben pro Zlatoroh (vydáváná v letech 1926-1938).

⁶⁸⁰ František Xaver ŠALDA, *O Janovi Herbenovi, novináři a beletristovi*, Šaldův zápisník, IX, 1936/1937, s. 134.

⁶⁸¹ Tomáš ZAHRADNÍČEK, *Objevení České Sibíře. Chalupář Jan Herben v Hostišově*, DaS 24, 2007, č. 2, s. 19.

Významně Herben propagoval a do společnosti literátů uvedl básníka Petra Bezruče a prozaiky Jana Karafiáta a Vojtěcha Rakouse.

Zapomenout bychom neměli ani na Herbenovy knihy pro děti. Pro malé čtenáře založil společně s manželkou Bronislavou první dětský koutek. Bronislava dbala na přiměřenost otiskovaných textů dětskému čtenáři i na jejich kvalitu. *Besedy Času* byly příležitostí nejen pro začínající básníky, nebo pro představení nových sbírek čtenářům před samotným vydáním (jako příklad uvádím básně Josefa Svatopluka Machara), byly také místem, kde mohla otiskovat své překlady zahraniční literatury Bronislava Herbenová. Vynikla zvláště jako překladatelka z ruštiny, spolupracovala s předními pražskými nakladateli Janem Ottou a Janem Laichterem. Ve své literární produkci byla Bronislava „omezována“ nejprve povoláním učitelky, poté rodinným životem. Vytvořila Janu Herbenovi prostředí, díky němuž se mohl plně věnovat své práci. Bronislava byla jeho múzou, prvním kritikem jeho prací, asistentkou v redakci *Času*, překladatelkou, korektorkou, pečlivou hospodyní a matkou tří synů. Dokladem, jakou důvěru měl Jan Herben k manželce, co se týče chodu redakce, dokládá dopis Bronislavy manželovi z roku 1893 poslaný z Prahy do Lipska. Bronislava sama doma, s Niederlem, T. G. Masarykem a Šíchem řídí *Čas*. „Můj milý, podruhé musíš napsati řádné instrukce, třásla jsem se ve čtvrtek pořád rozčilením, že jsem na něco zapomněla, a přitom jsem vyvedla tu hloupost s listem. Nestalo se tím nic než to, že si T. G. může nebo spíše mohl chvíli – mysliti, že jsi lehkomyšlný, anebo že jsem já hloupá husa. Prokopovi bylo půl roku na den.“⁶⁸²

Jak vypadal všední den spisovatelky a překladatelky Bronislavy Herbenové? Musíme si uvědomit, že byla především matkou a ženou muže, kterého náročné povolání odvádělo od rodiny. Veškerá výchova synů tedy spočívala na Bronislavě. Často se v jejích dopisech sestře Olze objevuje stížnost „Chtěla jsem hned ráno sednout a psát...“. Následuje výčet povinností, které ač literárně nadaná žena, ale především manželka a matka musela v domácnosti splnit.

Výchovy synů se Jan Herben účastnil pouze nepřímo a přesto se stejným důrazem, s jakým vychovávala chlapce matka Bronislava. Otce i matku dva starší chlapci rmoutili svými studijními (ne)úspěchy. Jan Herben si přál, aby vystudovali všichni tři chlapci, ale na konci pololetí v červenci s hořkostí konstatoval v dopise manželce Bronislavě: „Už víc než 10 let každý konec roku mně děti přinášejí hořkost a hanbu. Nevím, kde to

⁶⁸² Rodinný archiv Jana Herbena v Hostišově, korespondence, Bronislava Herbenová Janu Herbenovi, srpen 1893, z Prahy do Lipska.

vězí a čím jsem si to zasloužil.“⁶⁸³ Starosti mu dělal hlavně nejstarší syn Prokop, který po dlouhých peripetiích vystudoval práva, a potom Jiří, který neobstál při reparátu a po povinné vojenské službě nastoupil dráhu obchodníka. Je zcela dobře možné, že dospívající chlapci nad sebou zkrátka necítili otcovu pádnou ruku, proto se více než studiu věnovali zahálce. Jan Herben byl v době studií svých synů velmi pracovně vytížen, hlavně politickými přednáškami po Čechách i na Moravě a doma v Praze se příliš nezdržoval. Pokud už v Praze byl, zaměstnávala ho práce v redakci natolik, že k výchově dětí už často nezbyval čas a příznejme si, ani síly.

Když chlapci dospěli, korespondenci s nimi a snachami udržovala právě Bronislava. Udílela rady, pomáhala, starala se o vnoučata. Jak dokazují dopisy, uložené v hostišovské vile, synové jejím radám často naslouchali. Pevně se rodina semkla hlavně v době první světové války a v nelehké situaci po válce. Dne 16. února 1919 psala Bronislava Jiřímu a jeho manželce Else z Prahy o svých obavách z potravinové krize: T. G. je prý velmi rozčilen faktem, že nám v krátké době hrozí hlad! Včera pracovala mnoho hodin min. rada. Bezdětným manželům budou lístky vůbec odňaty. (Tajná zpráva.) Dejte domovnici rozkaz, nebo raději sami napište chlebové komisi své, že se vzdáváte lístků. My se také vzdáme chleba ještě, pak budeme samozásobiteli a nebude u nás prohlídka. Tak je to dnes publikováno. Dopiš do Třebáně a Havlíčkovi, aby na Tebe pamatovali s obojí moukou a nějakou krupicí. Bude zle! Tož nám hodně v té cizině pomozte. Máme prý jen na čtrnáct dní potravin!“⁶⁸⁴

Stejně tak jako Else a Jiřímu radila Bronislava Ivanovi, který nastoupil v říjnu 1920 na Vojenskou akademii v Hranicích na Moravě, která připravovala důstojníky čs. armády se zaměřením na pěchotu, dělostřelectvo jízdu i letectvo. Po počátečním vystřízlivění z vlasteneckého nadšení, píše Ivan, který vůbec poprvé opustil rodičovské hnízdo, matce o nelehké situaci v akademii. „Udělalí z nás mašiny. Na povel se jí, vstává, spí, cvičí, studuje. To je celá naše práce. Den jak den. Ve středu, v sobotu a v neděli je vycházka.“⁶⁸⁵ Matka, odpovídající na synovi dopisy udílela rady, ale byla i dobrým informátorem o dění v Praze. Ale také ona byla nešťastná z poměrů, panujících na hranické akademii, dopisy o zamrzlém vodovodu, kvůli kterému se chlapci týden nemyli, množících se blechách a štěnicích ji nemohly nechat klidnou. Bronislava

⁶⁸³ Rodinný archiv Jana Herbena v Hostišově, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 11. 7. 1914, z Hodonína do Prahy.

⁶⁸⁴ Rodinný archiv Jana Herbena v Hostišově, Bronislava HerbenováElse a Jiřímu Herbenovým, 16. 2. 1919, z Prahy do Ljublaně.

⁶⁸⁵ LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Ivan Herben Bronislavě Herbenové, 11. 10. 1921 z Hranic na Moravě do Prahy.

v dopisech často píše o svém zdraví či o zdraví rodiny. Obavy o zdraví reflektované v korespondenci nejsou ničím výjimečným. Úmrtnost žen byla po celé 19. století vyšší než úmrtnost mužů. Bylo to způsobeno nejen jednotvárnou činností, k níž byly dívky vedeny od útlého věku, kdy trávily celý den doma ručními pracemi, v lepším případě nad knihou, ale i oproti mužům nedostatečnou stravou. Proto Bronislava v mnoha dopisech zmiňuje do detailů svou stravu, zvláště za letních pobytů na venkově, které sloužily jako ozdravné. Bronislava vynikala ještě jednou velice ceněnou vlastností, uměla s grácií urovnat mezilidské konflikty, obrousit jejich ostří na rozumnou míru. Zvláště touto vlastností pomáhala bouřlivému a kolem sebe do všeho a všech řezajícimu Janovi nejvíce. Herben její pomoci nejdennokrát využil.

Jan Herben o Bronislavě prohlašoval, že více než realistkou je socialistkou. Později, v únoru 1905 vyjadřovala Růžena Svobodová v dopise Boženě Benešové nechuť vůči ženám, které jsou příliš ovlivněny realismem těmito slovy: „Chodím do klubu mezi neučesané, v pytli oblečené učené učitelky! A mám na mysli krásnou ženu, se vší kulturou krásy, barvy, linie a gesta, tam, kde na to nikdo nemyslí. Všechny čtou Masaryka, šaty mají podšité *Časem*, na krku mají v amuletech Machara, mluví o volebním právu žen a o státu budoucnosti. Bože, Bože, to je nuda ta nová žena, odkojená realistickým mlékem.“⁶⁸⁶ Tenhle popis se nepodobal Bronislavě ani její sestře Olze, byť k realistickým tendencím měly díky zainteresování svých manželů mnohem blíže než zmíněné „neučesané, v pytli oblečené učené učitelky“. Proč? Sestry Foustkové věděly své o sociálním postavení ženy ve společnosti, diskriminaci ve školství, v době jejich pedagogické praxe však ještě neměli takovou možnost se sdružovat do spolků učitelek a vystoupit s určitým programem se snahou své postavení změnit. Nehledě na to, že Bronislava se začátkem roku 1892 vdala a učitelské povolání opustila, sestra Olga ji sňatkem s Františkem Drtinou následovala o šest let později. Obě sestry soustředili svůj zájem hlavně na chudinu a výchovu dětí, až poté na roli žen ve společnosti. Snad to bylo dané i tím, že se obě provdaly z lásky a vedly šťastný rodinný život. Bronislava se zajímala o sociální postavení chudiny a dělníků, psala články vyzývající ženy ke vstupu do Sokola, nabádala, jak správně vychovávat děti, zvláště mladé dívky. Stala se předsedkyní Dámského výboru při Československé ošetrovací škole v Praze, činná byla v IMCE a po válce se stala předsedkyní ženského odboru Skautu. V roce 1922 a 1924

⁶⁸⁶ Jarmila MOURKOVÁ, *Růžena Svobodová*, Melantrich, Praha 1975, s. 152. Masarykovými díly myslela Svobodová hlavně stati a studie na téma ženské otázky, které vycházely od poloviny devadesátých let v *Čase*, *Naší době*, ženských časopisech nebo jako samostatné brožury.

dokonce vedla českou delegaci ženských skautek na mezinárodní konferenci do Cambridge a Foxlease.⁶⁸⁷

„Mohl jsem se v životě odhodlat plout proti proudu, že jsem měl po boku duši, která mi byla oporou. Lekal jsem se toho okamžiku, kdy jako děvče odmítne svázat svůj život s člověkem, jenž neměl vlastně žádného postavení.“⁶⁸⁸ Tato slova, která snad nejvýstižněji charakterizují vztah úcty a přátelství, který Jan Herben choval k vlastní ženě, napsal do *Knihy vzpomínek*. Rekapituloval jimi více jak padesátiletý vztah a čtyřicetileté manželství, které přestalo hmotnou nouzí, útoky veřejnosti, politikaření i skandály, které *Čas* provázely po dobu jeho vydávání a jejichž důsledky nejdennokrát tíživě dopadly na Herbenovu hlavu. Postava Bronislavy Herbenové po boku veřejně vystupujícího muže, byla ve stínu za života Jana Herbena, ale i po jeho smrti, kdy se Bronislava soustředila na přípravy reedice některých manželových děl. Díky Bronislavě Herbenové se zachovalo velké množství korespondence Jana Herbena, ale díky deníku z let 1898-1899 máme k dispozici zajímavé průhledy do intimního života Herbenovy rodiny. Jak doufám, svojí prací jsem z části umožnila Bronislavě Herbenové z tohoto stínu vystoupit.

Herbenovu všestrannost jsem se snažila ukázat na schopnosti shromáždit kolem sebe skupinu lidí, vzdělavců různého zaměření, názorů a povah a vytvořit z nich celek směřující k jedinému cíli, naplnění Masarykova revolučního programu.

Kdy byl tedy Herben na vrcholu své slávy? Sám cítil, že to bylo v noci z 28. na 29. února 1920, kdy před schválením nové ústavy přednesl v Národním shromáždění vlastoručně napsaný úvod k ústavě. Já však pokládám za vrchol jeho politického snažení první dva roky devadesátých let devatenáctého století, kdy měl Herben díky polenskému procesu k Masarykovi zřejmě nejbližší. V té době se cítil také osobně šťastný, v únoru roku 1892 se oženil s Bronislavou Foustkovou.

V životě Herben ustoupil ze svých záměrů pouze dvakrát. Poprvé, když od historie, kterou studoval, „zběhl“ k novinářství. Podruhé na přelomu století, kdy se Jan Herben rozhodl vystoupit z katolické církve. Jistě na tom měl vliv příklad Tomáše Garrigue Masaryka, který přestoupil k evangelické církvi už v srpnu roku 1880 v moravských Heršpicích. Jan Herben vnímal náboženství stejně jako Masaryk v kontextu politickém a sociálním, což bylo rozhodujícím bodem kritiky katolicismu. Oba nesouhlasili s klerikalismem a teokracií, četl nejen teologické katolické spisy, ale také moderní

⁶⁸⁷ Podle Nagy LÁSZLÓ, *250 miliónů skautů*, Junák, Praha 1999, 154 s.

⁶⁸⁸ Jan HERBEN, *Knihy vzpomínek*, Praha 1935, s. 6.

evangelickou liberální teologii. Hlavním argumentem proti katolické politické teologii bylo přesvědčení, že nejhlubší ideu národa představuje morálka. V poválečné době se Masarykův názor na katolickou víru pozměnil. V duchovní situaci poválečného státu se česká společnost postavila tradičnímu pojetí církve. Obnova státu tedy souvisela s nutností vnitřní obrody církví. Masaryk pojal v roce 1918 vznik Československa jako programové vyvrcholení české reformace. Již za rakouské vlády Masaryk promýšlel svůj program jako důsledek svého pojetí české reformace s jeho předními postavami – Jan Hus. Herben byl Masarykovým programem přímo ovlivněn. V prvním vydání spisu o Janu Nepomuckém vystoupil s kritikou církve, čímž si získal nelibost u katolických kněží. Vnitřně cítil, že nemůže zůstat katolíkem. Stal se tedy evangelíkem, ale svou víru nedával na obdiv. Nechodil do kostela. Bronislava Herbenová respektovala manželovo rozhodnutí, ale sama z církve nevystoupila a své tři syny nechala pokřtít v katolickém kostele. V dopise z 15. července 1904, odeslaném z Hostišova, který je psán na papíře administrace *Času* v době, kdy se v české společnosti debatovalo o stálých zásadách církve do věcí světských, vyvrací Bronislava sestřiny pochybnosti o evangelické víře: „Drahá Olgo, velice se mne dotkly Tvoje starosti náboženské...jsem celý rok formálně odtažena od toho, ale připadá mi, jako by nebylo mi možno, abych tam náležela... Evangelictví je pokrok...to si nedávej vymlouvat... Je pravda, že jsme všichni bez konfese. A já prozatím, jaký bude můj další vývoj, nevím. Nechci být bez konfese, ač se modlím k docela jinému Bohu než ti bratři evangelíci.“⁶⁸⁹

Heslem „Řezat, řezat, řezat!“ se prořezával životem novináře, politika, ale i spisovatele. Snad jen co se týče rodiny, stával se z Herbena mírný člověk. Právě proto jsem ve své práci představila Jana Herbena nejen jako spisovatele, novináře a politika, ale i jako manžela a otce.

Jaký byl tedy Jan Herben vlastně člověk? Musíme si uvědomit, že málokdy splývá život člověka tak dokonale s jeho dílem, jako tomu bylo u Jana Herbena. Jeho činnost v novinách a literatuře byla přímým odrazem jeho povahy a celé osobnosti. „Jsem krajiny rovinaté,“ napsal, „beze srázů a hor, bez roklin a propastí a odtud snad je můj

⁶⁸⁹ Sylva SOUČKOVÁ, *František Drtina. Filozof, pedagog a politik v korespondenci a vzpomínkách (1861- 1925)*, Praha 2004, s. 48. Zajímavým posunem v náboženském vývoji Bronislavy Herbenové je dopis z 11. července 1926 synovi Prokopovi do Berlína. Pohledný Prokop, povahou nestálý a přelétavý se v Berlíně zamiloval do pro nás neznámé, ale za to bohaté Němky. „I já jsem si oddychla, když jsem slyšela konec anekdoty: žeš mužně odolal dvoumilionové partii. No, ač nejsem antisemitka, nerada bych měla nekřtěnou snachu. Ovšem o křest se tu nejedná, nýbrž: in der Rasse liegt die Schweinerei – dle Heina. Chudák holka!“

zrak vycvičen víc než pro zjevy pravidelné a uměřené“.⁶⁹⁰ Herben měl opravdu rád všechno přímé, jasné a stručné – jak v literatuře a politice, tak i v životě.

Jaký byl Herben novinář? Ladislav Kunte, který v roce 1935 otiskl v časopise *Panorama* článek *Otec Herben*, ocenil novinářský um svého kolegy, šéfredaktora *Času* Jana Herbena. „Šéfredaktor *Času* byl nejpilnějším a beze sporu nejvýkonnějším členem své redakce. Seděl ve svém kumbálku zavalen spoustou novin, revui, korespondence a rukopisů a vše to zpravidla sám zpracovával a upravoval pro běžně číslo novin sám; jen výjimečně přinesl některému redaktoru zatržené místo v některém listu, aby je zpracoval. Jak tuto spoustu tištěného papíru zvládl- a to v čase poměrně krátkém a často přerušovaném redakčními návštěvami a kolokviemi s mladistvými, většinou dodavateli beletristických příspěvků pro nedělní přílohu – bylo jeho tajemstvím; měl patrně zvláštní a dlouholetou čtenářskou i redaktorskou praxí zbystřený smysl, že nalézal snadno zrno ve spoustě plev a přehlížeje plevy, nepřehlédl ani jediného zrna. Psal drobným písmem a neopominul žádné příležitosti, aby nám i jiným přispěvatelům nekladl na srdce, abychom psali čitelně, už s ohledem na zrak sazečův; často se s takovou připomínkou obracel výslovně na mne, a poněvadž Dru Herbenovi bylo těžko co odepřít a i sám jsem musil uznat, že můj rukopis by se měl polepšit, upřímně jsem se o to snažil – výsledkem bylo, bohužel, jen vyrovnání na několik málo procent. Starostí Herbenovou byly úvodníky, které sice vždy sám nepsal, ale vždy aspoň upravoval, to jest počesťoval a krátil, po případě i doplňoval, dále denní *Besídka* (fejeton) *Páté přes deváté* – to byla sbírka zajímavých zpráviček, krátkých polemik nebo glos k událostem dne, nejosobitější a také pro *Čas* nejvíce charakteristická a v něm nejvíce vyhledávaná rubrika Herbenova, často až do dnešního dne jinými listy napodobená, nikdy však nedostižená – dále rubrika *Drobnosti* a *Politická kronika*, v níž vždy několika řádky dovedl způsobem jen jemu vlastním zachytiti a vystihnouti jádro politických událostí dne.“⁶⁹¹ Slova Ladislava Kunteho popírají časté stížnosti T. G. Masaryka na Herbenovu lenost a neobratnost při novinářské praxi. Je to způsobeno tím, že Masaryk měl od Herbena zcela jiné požadavky než člen redakce Ladislav Kunte.

Na lenost a zálibu v odpočinku si však stěžoval i švagr Jana Herbena František Drtina společně s dalším redaktorem *Času* Cyrilem Duškem. K práci šéfredaktora

⁶⁹⁰ K. Z. KLÍMA, *Jan Herben, novinář*, in: KLOFÁČ, Václav – PRAŽÁK, Albert – KLÍMA, K. Z. – MOUDRÝ, Karel, *Janu Herbenovi na památku*, Praha 1937, s. 34.

⁶⁹¹ Ladislav KUNTE, *Otec Herben, Panorama*, 3/13, 1935, s. 42 a č. 4., s. 55. Vzpomínky jiného rázu má na Jana Herbena Alice Masaryková, když píše: „Herbert a já jsme mu říkali jezevec, protože jsme se dočetli, že jezevec je zavalitý.“ In: Alice MASARYKOVÁ, *Dětství a mládí. Vzpomínky a myšlenky*, Ústav T. G. M., Praha 1994, s. 30.

patřilo totiž nejen zajištění chodu redakce a psaní úvodníků, ale také poměrně časté cestování po monarchii, zvláště do Vídně a Prešpurku, které si hradil Herben sám. Jan Herben cestoval rád a často už od studentských let. S přítelem Cyrilem Seifertem nebo švagrem Františkem Drtinou se vypravoval i za hranice monarchie, nejčastěji do saských Drážďan. Z jedné takové cesty zaslal Cyril Seifert společně s Františkem Drtinou dopis Bronislavě, v němž si František Drtina stěžoval na Herbenovu nepraktičnost a nezám: „Je na to toulání po světě jaksi nezvyklý. Soud svůj ospravedlňuji těmito třemi fakty: 1. První den v Drážďanech po obědě si nehorázně a hříšně hověl, při tom tak hlučně chrápal, že mě probudil (já totiž jen podřimoval). 2. Následky objevily se ihned. Byl tak roztržitý, že nedovedl ani vhoditi korespondenčních lístků do poštovní schránky. Obstupoval ji plných pět minut ze všech stran a nevěděl, kudy kam. Vůbec v orientaci je slabý. Já jej však zdokonalím. 3. V obrazárně byl za půl hodiny tak unaven, že ztratil smysl pro krásno a umění, teprve řecké skulptury jej poněkud přivedly k sobě.“ Z cesty po Německé říši se ve vile v Hostišově zachovaly deníkové záznamy Jana Herbena. Na padesáti devíti stranách malého formátu si vypisoval Jan Herben zajímavosti z cesty a popsal poměrně barvitě život německých měst konce 19. století. Je více než pravděpodobné, že zápisky později využíval při své redakční praxi, na cestě si všímal nejen přírodních úkazů, ale i politického ovzduší, průmyslu, zemědělství, kultury, novinové a časopisecké produkce, ale i života místních obyvatel. V Drážďanech, Lipsku, ale i Berlíně straší Herbena militaristický ráz země. „Zase se vtírá ten militarism. Hanba, věčná hanba zůstane na německých umělcích, že zaprodali své štětce a dláta surovému násilí, oslavování krveprolití a zbožňování panovnických uniforem.“ Svou cestu zakončili přátelé v Budyšíně, kde si Jan Herben jako literát všímal hlavně činnosti Matice lužické a vydávaných knih, celkově ovšem nehodnotil úsilí lužických Srbů příznivě: „Tam kde je tiskárna, je místo Matice lužické, ale nemajíc peněz, nemohou stavěti čítárnu a spolkový dům. Ve škole učí se srbsky jenom náboženství. Mně se zdá, ač nerad se ukvapuju, že Lužičané nic nedělají. Spisují jen pobožné a hospodářské knihy.“⁶⁹²

Na politické scéně jakoby se Herben cítil nesvůj a méněcenný. Své politické vyjadřování přizpůsoboval myšlenkám Masaryka. V dobách, kdy se od Masaryka

⁶⁹² Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Cyril Seifert, František Drtina a Jan Herben Bronislavě Herbenové, 8. 3. 1893 z Drážďan do Prahy. Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, deníkové záznamy, 9. 7.-16. 7. 1893, Drážďany, Lipsko, Berlín, Budyšín, s. 49.

pracovně vzdálil, hledal jiný vzor (který našel v druhé polovině devadesátých let devatenáctého století v Josefu Svatopluku Macharovi, v roce 1917 v Karlu Kramářovi), pokud ho nenalezl, upíral se na literaturu.

Lidé, doprovázející Jana Herbena při jeho poslední cestě na něho vzpomínali nejen jako na realistu, novináře a spisovatele, ale také jako na člověka. Podle vzpomínek současníků především cílevědomý, ke konci života obhajující své činy v rukopisném boji, hilsneriádě, aféře se zpronevěřenými penězi, vyzdvihující svou práci v odboji, Národním shromáždění a Senátu. V dopisech manželce Bronislavě čteme mezi řádky nejistotu svého postavení v *Čase* i po boku T. G. Masaryka. Herben si byl cílevědomě jistý, že jednoho dne o něho projeví historici zájem, tomu také dle mého soudu přizpůsoboval své vzpomínky. V *Knize vzpomínek* napsal: „Jednoho dne budou moji biografové uvažovat, byl-li jsem šťasten ve svém životě a co jsem o svém životě soudil.“⁶⁹³ Nejvíce si Jan Herben cenil vzpomínkových knih, které se podle něho staly nenahraditelným pramenem při studiu posledního dvacetiletí devatenáctého století.

Ve své práci jsem na základě dosud nevydaných pramenných materiálů osvětlila nejednu dávno zapomenutou část Herbenova života. Zkoumáním osudů veřejně činné osobnosti se mi otevřela pestrá škála společnosti od osmdesátých let devatenáctého století do poloviny třicátých let dvacátého století. Snažila jsem se nastínit Herbenův život ve všech jeho aspektech, neopomenula jsem vyzdvihnout některé méně známé okolnosti a Herbenovy svérázné způsoby, které si osvojil při své práci novináře, politika a spisovatele. Povedlo se mi splatit Janovi Herbenovi starý dluh, jež jeho osobě udělala česká literatura, ale i historie. Od čtyřicátých let dvacátého století čeká Herben na ucelenou monografii, která by jeho osobu „usadila“ do kontextu českých dějin.

Záměrně jsem při psaní práce o Janu Herbenovi opominula některé všeobecně známé souvislosti, ale nemohla jsem se vyhnout těm, jejichž vynecháním by došlo ke ztrátě smyslu textu. Pokud bych uváděla všechny (zvláště politické) souvislosti, rozrostla by se práce do neúměrných rozměrů. Z toho důvodu jsem nedělala obsáhlé rozbory programových prohlášení České strany lidové ani České strany pokrokové, soustředila jsem pozornost pouze na novátorské a zásadní myšlenky, které měly přímou souvislost s myšlením a jednáním Jana Herbena.

Diplomová práce o Janu Herbenovi si žádala prostudování velkého množství pramenů, dobového tisku, letáků, stenografických záznamů, korespondence a kronik.

⁶⁹³ Jan Herben, *Knihy vzpomínek*, Vydavatelstvo Družstevní práce, Praha 1936, s. 22-23.

Vyhledávala jsem informace nejen v pražských archivech, ale v archivech celé České republiky. Rozsáhlé bylo také množství prostudované literatury a memoárů, jejichž přehled jsem uvedla v soupisu pramenů a literatury v závěru práce.

Jedinečnost mojí práce spočívá hlavně ve využití dosud nepublikovaných pramenů z hostišovské vily, využití velkého množství vzpomínek a záznamů jak přívrženců realistického hnutí, tak i jejich odpůrců. Každou ze vzpomínek Jana Herbena jsem se snažila porovnat s odbornou literaturou (ačkoli ne vždy to bylo možné), protože Jan Herben psal své vzpomínky s velkým odstupem času a snažil se, aby jeho osobu vnímali čtenáři jednoznačně pozitivně.

Podařilo se mi vytvořit kompletní Herbenovu knižní bibliografii, která nebyla dosud nikde zpracována.

Summary

My diploma thesis *Jan Herben: politician, journalist, writer(1857-1936)* discusses Jan Herben, his life and work. Herben was born on May 7, 1857, in Brumovice. He was the first son of a peasant and a musician. After finishing the basic school Jan Herben started to attend the grammar school in Brno. He finished his study by leaving examination in the year 1878.

Having finished the secondary school, in the year 1878 he went to Prague, where he studied history and philosophy. He finished his studies by getting the title Doctor of philosophy in the year 1886. In the year 1886 he worked as a journalist for Julius Grégr. He had to leave the newspaper. He founded his own magazine Time. Throughout the issue of the magazine was its editor Jan Herben. Time had financial problems. Those problems were cleared as far as in the year 1906, when the journal became under an ownership of the publishing syndicate Pokrok.

In 1915, the magazine stopped by government authorities. Herben began publish another newspaper, but the newspaper stopped by government authorities too.

He engaged Bronislava Foustková. Jan Herben married Bronislava in the year 1892. They had three children during their marriage - Prokop, Jiří and Ivan. The marriage was happy. Bronislava helped Jan with his work in the journal Time. She controlled the agenda of the magazine, wrote articles, translated from Russian and French.

Jan was a realistic writer. He wrote several historical and political writings. He wrote short stories, too. His memorial books are the most valuable.

From the beginning of his stay in Prague, he participated on the local cultural and public life. After the entrance to the realists's party, he grew together with T. G. Masaryk and his family very quickly.

He used to be a representative of realist's party next to T. G. Masaryk, František Drtina, František Veselý.

Jan Herben took a part on the local revolt during the war. He was active in the resistance during the World War. In the year 1915 a police home search was effected at him, but he was not arrested. After the war he became a senator.

Throughout his life he lived in Prague, he rode a summer residence in Hostišov near the Wotitz. His villa in Hostišov visited by many celebrities, including President Tomáš Garrigue Masaryk.

Seznam pramenů a literatury

Seznam pramenů

Archiv Národního muzea, Praha

ANM, Praha, fond Leandr Čech, 3 a D 17, korespondence, Jan Herben Leandru Čechovi, 27. 10. 1879, Praha.

ANM, Praha, fond František Veselý, k. 20, inv. č. 2455, rukopis, František Veselý, Vzpomínka na Jana Herbena a Čas.

ANM, Praha, fond František Veselý, k. 20, inv. č. 2650, Stanovy družstva tiskařského a vydavatelského Čas v Praze.

ANM, Praha, fond František Veselý, k. 20, inv. č. 2651, Prohlášení T. G. Masaryka k založení Času jako deníku, 15. 11. 1899.

Archiv Univerzity Karlovy, Praha

Archiv UK, Praha, Rigorózní protokol Jana Herbena, poř. č. 25, 1884.

Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha

LA PNP, Praha, fond Herbenová Bronislava, 224/50, Deník z let 1898-1899.

LA PNP, fond Bronislava Herbenová, 224/50, Bronislava Herbenová, Má vyšší dívčí.

LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Gabriela Preissová Bronislavě Foustkové, 7. 3. 1886, z Hodonína do Prahy.

LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, Korespondence Jana Herbena Bronislavě Herbenové, 6. 7. 1901, Praha.

LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 3. 8. 1914, Praha.

LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Ivan Herben Bronislavě Herbenové, 6. 3. 1922, z Hranic na Moravě do Prahy.

LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Ivan Herben Bronislavě Herbenové, 8. 7. 1936, z Brna do Prahy.

LA PNP, Praha, fond Bronislava Herbenová, 224/50, korespondence, Prokop Herben Bronislavě Herbenové, 25. 4. 1936, z Prahy do Poděbrad.

LA PNP, Praha, fond Machar, Josef Svatopluk, 28/B/4, složka VII, korespondence, Jan Herben Josefu Svatoplukovi Macharovi, 31. 10. 1917, z Prahy do Vídně.

LA PNP, Praha, fond Josef Svatopluk Machar, 28/B/4, korespondence, Jan Herben Josefu Svatopluku Macharovi, 17. 9. 1934, b. m.

LA PNP, Praha, fond Urbánek Rudolf, č. inv. 10974-10975, č. přír 147/62, Novina. Týdenník literární a kulturní, č. 14, 1. 1. 1916.

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR

MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., 24/42, Čas a T. G. M., rukopis Františka Drtiny, Odvolání Dra Herbena, 15. 12. 1905, Praha.

MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., KOR II/6, korespondence, František Drtina Tomáši Garrigue-Masarykovi, 10. 8. 1919, z Hněvšína do Prahy.

MÚA AV ČR, Praha, fond TGM, odd. KOR i složka 71, Zdeněk Foustka, korespondence, Zdeněk Foustka T. G. Masarykovi, 13. 4. 1903, b. m.

MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., KOR II/6, korespondence, Jan Herben Tomáši Garrigue-Masarykovi, 12. 8. 1919, z Hostišova do Prahy.

MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., KOR 42/72, korespondence, Jan Herben Tomáši Garrigue-Masarykovi, 12. 4. 1929, Praha.

MÚA AV ČR, Praha, KOR 20/42, fond T. G. M., korespondence, T. G. Masaryk Janu Herbenovi 15. 10. 1899, b. m.

MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., 20/42, Čas a T. G. M., tisk s přípisky T. G. Masaryka, plán redakční porady, 2. 10. 1905, Praha.

MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., 20/42, tisk, Provolání výkonného výboru tiskařského a nakladatelského družstva Pokrok, duben 1907.

MÚA AV ČR, Praha, fond T. G. M., 20/42, Čas a T. G. M., korespondence, Karel Pelán T. G. Masarykovi, 25. 12. 1905, Praha.

Moravský zemský archiv, Brno

MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence, Bronislava Herbenová Alžbětě Herbenové, 18. 11. 1914, z Prahy do Brumovic.

MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence, Jan Herben Václavovi Herbenovi, 2. 12. 1914, z Prahy do Brumovic.

MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence, Jan Herben Václavovi Herbenovi, 2. 6. 1915, z Prahy do Brumovic.

MZA Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence, Jan Herben Alžbětě Herbenové, 18. 11. 1915, z Prahy do Brumovic.

MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, Bronislava Herbenová Václavovi a Alžbětě Herbenovým, 30. 3. 1916, z Prahy do Brumovic.

MZA, Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, korespondence, Bronislava Herbenová Václavu Herbenovi, 26. 4. 1917, z Prahy do Brumovic.

MZA Brno, fond Herbenovi, Jan, Bronislava, Ivan, Rodinná kronika, Václav Herben.

Vdoviaková, Naďa, Herbenovi Jan a Bronislava, Ivan, Václav 1900-1968. Moravský zemský archiv, Brno, inventář, 1998, s. 4, ev. č. 775

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Bronislavě Foustkové, 23. 12. 1880, Praha.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Foustková Janu Herbenovi, 16. 9. 1884, z Prahy do Brna.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Foustková Janu Herbenovi, 19. 8. 1886, z Hodonína do Prahy.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Alžbětě a Vavřincovi Herbenovým, 10. 5. 1887, z Prahy do Brumovic.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Foustková Janu Herbenovi, 15. 8. 1887, z Ondřejova do Prahy.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Foustková Janu Herbenovi, 24. 8. 1888, z Ondřejova do Prahy.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 5. 9. 1892, z Prahy do Stříbřece.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 14. 5. 1900, z Poličky do Prahy.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herbena Čeňku Pinskerovi, 15. 2. 1902, Praha.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Charlotta Garrigue-Masaryková Bronislavě Herbenové, 29. 7. 1902, Praha.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, koncept, Bronislava Herbenové Josefu Svatopluku Macharovi, 25. 2. 1905, b. m.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herbena Bronislavě Herbenové, 15. 9. 1905, z Prahy do Hostišova.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Herbenová Čeňkovi Pinskerovi, 10. 12. 1909, Praha.

Rodinný archiv Jana Herbena v Hostišově, korespondence, Bronislava Herbenová Else Herbenové, 7. 8. 1919, Hostišov.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Bronislava Herbenová Prokopovi Herbenovi, 3. 12. 1925, z Prahy do Berlína.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence, Jan Herben Bronislavě Herbenové, 4. 5. 1931, z Prahy do Hostišova.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, kondolenční dopisy a telegramy adresované Bronislavě Herbenové, odeslané mezi 28. prosincem 1936 až 7. lednem 1937, Praha.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, Ivan Herben, nenazvaný rukopis, psaný za účelem přednášky roku 1959 v Praze.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, Hlavní kniha Času 1900-1903.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, Osvědčení o vývozu ovoce z Hostišova, udělené Janu Herbenovi starostou obce Františkem Ratajem, 25. 9. 1918, Budenín.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, František Rousek, Pamětní kniha obce Lysé, rukopis.

Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, Vysvědčení Bronislavy Foustkové z 20. 6. 1880.

Periodický tisk⁶⁹⁴

Athenaeum 3, 1886, č. 8-9.

Besedy Času, 1896-1905.

Čas, 1886-1915.

Český lid, výstřižky z let 1891-1906.

Hlas národa, výstřižek z 4. 11. 1894.

Hlasy od Blaníka, výstřižek z 7. 4. 1901.

Jiskra, výstřižek z 26. 6. 1907.

Karikatury, výstřižky z roku 1911.

Kostnické listy, výstřižek z prosince 1936.

Lidové noviny, výstřižek z prosince 1936.

Mladá fronta, výstřižek z 31. 12. 1936

Národní listy, výstřižky z let 1885-1886, 1901.

Národní osvobození, výstřižek z prosince 1936.

Panorama, výstřižek z roku 1935.

Práce, výstřižek z prosince 1936.

Radikální listy, výstřižek z 16. 2. 1900.

Šípy, výstřižky ze 17. 2. 1905, 10. 3. 1906.

Samostatnost, výstřižky z roku 1911.

Sváteční slovo, výstřižek z prosince 1936.

Zemědělské listy, výstřižek z prosince 1936.

Zlatá Praha, výstřižek z roku 1917.

⁶⁹⁴ Výstřižky z periodik a uvedená periodika jsou uložena v Rodinném archivu Jana Herbena v Hostišově. Články z periodického tisku, z nichž jsem ve své práci citovala, jsou uvedeny s kompletní bibliografickou citací v seznamu literatury.

Literatura

- Abel, Otto, *Legenda o svatém Janu Nepomuckém*, Steinhauser, Praha 1864, 96 s.
- Běhalová, Štěpánka, *Landfrasova tiskárna a Jindřichův Hradec*, in: *Tiskárny a tisky 19. století*, Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, Jindřichův Hradec 1998, s. 38-45.
- Beneš, Edvard – Drtina, František – Krejčí, František – Herben, Jan (edd.), *T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám*, Grosman a Svoboda, Praha 1911, 324 s.
- Bezruč, Petr, *Slezské číslo*, Praha 1903, 84 s.
- Bílek, Jan a kol. (ed.), *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, MÚA AV ČR, Praha 2005, 520 s.
- Bílek, Jan – Velek, Luboš (edd.), *Karel Kramář (1860-1937). Život a dílo*, Nakladatelství Historický ústav, Praha 2009, 783 s.
- Boltonová, J. K., *Chudí chlapci, kteří se proslavili*, Jan Laichter, Praha 1909, 368 s.
- Boubela, Josef – Čech, Ivan – Vařeka, Jan, Zora. *Almanach moravské omladiny*, vyd. František Urbánek, Praha 1877, 199 s.
- Bráf, Albín, *Život a dílo, I, Paměti, Vesmír*, Praha 1922, 226 s.
- Brožová, Věra, *Karafiátovi Broučci a realisté*, in: *Hojda, Zdeněk – Prahel, Roman (edd.), Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v Čechách 19. století*, Koniasch Latin Press, Praha 2003, s. 344-355.
- Buriánek, František, *Bezruč – Toman – Gellner – Šrámek. Studie o básnících počátku našeho věku*, ČS, Praha 1955, 279 s.
- Cinek, František, *Velehrad víry. Duchovní dějiny Velehradu. K 1050. výročí smrti svatého Metoděje*, Lidové knihkupectví a nakladatelství, Olomouc 1936, 745 s.
- Čapek, Karel, *Hovory s T. G. Masarykem*, Československý spisovatel, Praha 1990, 588 s.
- Čapka, František, *Dějiny zemí Koruny české v datech*, Libri, Praha 1999, 1008 s.
- Čechurová, Jana, *Karel Kramář - "vůdce" národní demokracie*, in: *Osobnost v politické straně: Sborník referátů z konference "Úloha osobností v dějinách politických stran na území českých zemí a Československa v letech 1861-1999"*, Olomouc, 19.-20. října 1999, Gloria, Rosice u Brna 2000, s. 277-279.
- Čechurová, Jana, *Prvním předsedou čs. vlády byl před 80. lety dr. Karel Kramář*, *Masarykův lid* 5, 1999, č. 1, s. 12-16.
- Černý, Bohumil, *Justiční omyl – hilsneriáda*, Magnet-Press, Praha 1990, s. 125.

- Čerý, Václav, Paměti, I, 1921-1938, Atlantis, Brno 1994, 394 s.
- Černý, Václav, Paměti, II, Atlantis, Brno 1992, 438 s.
- Doležal, Jaromír, Masarykův sborník, III, Praha 1935, s. 172-187.
- Domorázek, Karel, O Janu Herbenovi, Knihovna Svazu národního osvobození, Praha 1938, 106 s.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, Hošík u Ježíškova stromečku. Přeložila Bronislava Herbenová. Žeň z literatury, red. Václav Tille, vyd. Jan Laichter, Praha 1929, 57 s.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, Krokodýl, přeložila Bronislava Herbenová, Krokodýl, Adolf Synek, Praha 1928, 117 s.
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovič, Ošklivá příhoda, Přeložila Bronislava Herbenová, Pokrok, Praha 1911, 69 s.
- Doubek, Vratislav a kol. (edd.), Korespondence. T. G. Masaryk – Bedřich Hlaváč, MÚ AVČR, Praha 2001, 334 s.
- Doubek, Vratislav, T. G. Masaryk a česká slovanská politika 1882-1910, Academia, Praha 1999, 192 s.
- Doubek, Vratislav, Zadlužený radikál Václav Klofáč, Slovo a smysl 1, 2004, č. 2, s. 23-32.
- Drchalová-Langrová, Vlasta, Městská vyšší dívčí škola v Praze, Samosprávná knihovna hlavního města Prahy, Praha, 1938. 44 s.
- Dvořáková, Zora, Než se stal prezidentem, EVA – Milan Nevole, Praha 1997, 285 s.
- Dvořáková, Zora, Politikové na útěku. Osudy změněné 25. únorem 1848, Epoque, Praha 2004, 247s.
- Dvořáková, Zora, Stezkami domova a inspirace, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha 1981, 319 s.
- Efmertová, Marcela C., České země v létech 1848-1918, Libri, Praha 1998, 464 s.
- Flodrová, Milena – Menšíková, Miroslava, Pamětní desky a pomníky v Brně. Soupis pamětních pomníků a desek existujících či již jen prameny doložených na území města Brna, Šimon Ryšavý, Brno 2004, 196 s.
- Frydková, Marie, Vojta Náprstek a Americký klub dam, Historický obzor 5, 1994, č. 10, s. 234-237.
- Fučík, Josef, Generál Podhajský, Paseka, Praha – Litomyšl, 344 s.
- Galandauer, Jan, František kníže Thun. Místodržící českého království, Paseka, Praha – Litomyšl 2007, 317 s.

Galandauer, Jan, Sociální demokracie v Rakousku a všeobecné rovné hlasovací právo, Střed/Centre 1, 2009, č. 1, s. 82-94.

Galandauer, Jan, T. G. Masaryk a vznik ČSR, Melantrich, Praha 1988, 40 s.

Garrigue Masaryk, Tomáš, Blaise Pascal, jeho život a filozofie, J. Otto, Praha 1883, 39 s.

Garrigue Masaryk, Tomáš, Česká otázka, Čin, Praha 1984, 103 s.

Garrigue Masaryk, Tomáš (pseud. F. O. Pisarevský), Kritika Vrchlického „Exulantů“, Čas, 1, 1887, č. 2, s. 1-4, č. 3, s. 1-8.

Garrigue Masaryk, Tomáš, Nová Evropa, Doplněk, Brno 1994, 193 s.

Garrigue Masaryk, Tomáš, Mistr Jan Hus a česká reformace, Tábor 1919, 28 s.

Garrigue Masaryk, Tomáš, Osm hodin práce, Knihovnička Času, Čas Praha 1921, 31 s.

Garrigue Masaryk, Tomáš, Otázka sociální. Základy marxismu filozofické a sociologické, Jan Laichter, Praha 1898, 701 s.

Garrigue Masaryk, Tomáš, Plato jako vlastenec, Juvenilie. Studie a stati 1876-1881, Spisy TGM, sv. 16, Ústav T. G. Masaryka, Praha 1993, s. 28-47.

Garrigue Masaryk, Tomáš, Postavení ženy v rodině a ve veřejném životě (1907), in: Masaryk a ženy. Sborník k 80. narozeninám prvního prezidenta Republiky československé T. G. Masaryka, I, Ženská národní rada Praha 1930, s. 69-78.

Garrigue, Masaryk, Tomáš, Umělecké (zprávy), Naše doba 10, 1902/1903, s. 141.

Garrigue Masaryk, Tomáš, Z počátků Athenea 1883-1885, Spisy TGM, sv. 18, Ústav T. G. Masaryka, Masarykův ústav AV ČR, Praha 2004, 384 s.

Gasparíková-Horáková, Anna, U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka, Ústav T. G. Masaryka a Historický ústav SAV, Bratislava 1995, 304 s.

Gogol, Nikolaj Vasiljevič, Dobrodružství Čičikova aneb Mrtvé duše, J. Otto, Praha 1921, 415 s.

Goll, Jaroslav, Rozdělení pražské univerzity Karlo-Ferdinandovy roku 1882 a počátek samostatné univerzity české, Klub historický, Praha 1908, 151 s.

Gončarov, Ivan Aleksandrovič, Obyčejná historie, přeložila Bronislava Herbenová, Jan Otto, Praha 1900, 405 s.

Grégr, Eduard, Deník, Český čtenář, Praha 1908, 214 s.

Hájek, Jan, Regionální finanční elity – institucionální řevnivost, koexistence či kooperace?, in: Eduard Kubů – Jiří Šouša (edd.), Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Praha 2008, s. 65-66.

- Hájková, Dagmara, Charlotta Garrigue Masaryková za první světové války, in: Charlotta G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození, konané 10. listopadu 2000, Masarykův ústav AV ČR, Praha 2001, s. 187-199.
- Hájková, Dagmara – Šedivý, Ivan (edd.), Korespondence. T. G. Masaryk – Edvard Beneš 1914-1918, Masarykův ústav AVČR, Praha 2004, 353 s.
- Hajn, Alois, Život novinářův, Svaz národního osvobození, Praha 1930, 308 s.
- Hajn, Antonín, Výbor prací 1889-1909, I, Pokrokové hnutí let devadesátých. Sociální otázka studentská. Studentstvo, Nakladatelství Dr. Ant. Hajn, Praha 1912, 240 s.
- Hajšman, Jan, Česká Mafie. Vzpomínky na odboj doma, Orbis, Praha 1934, 276 s.
- Hajšman, Jan, Dr. Edvard Beneš, Zemská rada osvětová, Praha 1946, 38 s.
- Hajšman, Jan, Mafie v rozmachu. Vzpomínky na odboj doma, Orbis, Praha 1933, 445 s.
- Hajšman, Jan, Mafie. Pátá přednáška v cyklu o našem národním osvobození, pořádaném jednotami ČSOL v Praze nákladem Památníku Odboje, Praha 1924, 32 s.
- Hajšman, Jan, Přemysl Šámal, Orbis, Praha 1946, 29 s.
- Hanel, Olaf, Otakar Nejedlý 1883-1957, SKYWAY a. s., Praha 2005, 155 s.
- Hartmanová, Dagmar, Historie československé encyklopedistiky do roku 1945, Knihovnická revue 11, 2000, č. 1, s. 15-21.
- Havelka, Emanuel (ed.), Brumovice Janu Herbenovi, Knihovnická revue 11, 2000, č. 1, s. 15-21.
- Havelka, Miloš, Spor o smysl českých dějin 1895-1938, Torst, Praha 1995, 868 s.
- Havlíček Borovský, Karel, Co jest obec, in: Bohumil Vavroušek Slavětinský, Památník K. H. Borovského, Praha 1921, článek z Národních novin 31/12 1846 Co jest obec?
- Havránek, Jan (ed.), Dějiny Univerzity Karlovy, III (1802-1918), Karolinum, Praha 1997, 390 s.
- Heidler, Jan, Příspěvky k listáři Františka Ladislava Riegra, II, Historický archiv České Akademie, Praha 1926, 593 s.
- Herben, Ivan (ed.), Jan Herben český novinář a spisovatel 1857-1936, Moravian Library, New York 1957, 67 s.
- Herben, Ivan, Zrození básníka. Petr Bezruč vstupuje do literatury, ELK, Praha 1939, 30 s.
- Herben, Jan, Brumovice, Družstevní práce, Praha 1946, 418 s.
- Herben, Jan, Deset let proti proudu 1886-1896. Vzpomínky a zkušenosti českého novináře, vl. nákladem, Praha 1898, 231 s.

- Herben, Jan, Do třetího a čtvrtého pokolení, I-II, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1963, 537 s., 579 s.
- Herben, Jan, Do třetího a čtvrtého pokolení, I-III, Carpe diem, Brumovice 2000, 469 s., 536 s., 110 s.
- Herben, Jan, Hostišov, II, Praha 1907, Praha 1949, 324 s.
- Herben, Jan, Chudý chlapec, který se proslavil, Mladá Fronta, Praha 1946, 111 s.
- Herben, Jan, Jan Nepomucký. Spor dějin s církví římskou, J. Stolař, Praha 1898, 104 s.
- Herben, Jan, J. S. Machar před porotou 27. listopadu 1911, Pokrok, Praha 1911, 138 s.
- Herben, Jan, Kniha vzpomínek, Družstevní práce, Praha 1936, 685 s.
- Herben, Jan, Lístky z válečného deníku, Milena Herbenová, Praha 1933, 87 s.
- Herben, Jan, Masarykova sekta a Gollova škola, Pokrok, Praha 1912, 142 s.
- Herben, Jan, Masarykův rodinný život, Fr. Borový, Praha 1936, 67 s.
- Herben, Jan, Moravo, Moravičko milá!, Čas 2, č. 2, 1887, s. 1-7.
- Herben, Jan, Na dědině, J. Otto, Praha 1893, 300 s.
- Herben, Jan, Nové pokolení, Čas 1, 1887, č. 5, s. 1-4.
- Herben, Jan, Ohlas zahraniční revoluce doma, Památník odboje, Praha 1924, 48 s.
- Herben, Jan, Proti proudu, Česká expedice/ Riopress, Praha 1997, 238 s.
- Herben, Jan, T. G. Masaryk, I, Zlatoroh, Praha 1926, 328 s.
- Herben, Jan, T. G. Masaryk. Život a dílo prezidenta osvoboditele, Sfinx, Praha 1966, 475 s.
- Herben, Jan, Vzorná obec, Praha 1885.
- Herben, Jiří, Z dějin rodu Herbenů. Malovaný kraj 33, 1997, č. 3, s. 13.
- Herbenová Bronislava (ed.), Ruské byliny. Žeň z literatur, XXIV, Jan Laichter, Praha 1909, 130 s.
- Hermann, Tomáš, Emanuel Rádl a české dějepísectví. Kritika českého dějepísectví ve sporu o smysl českých dějin, Univerzita Karlova, Praha 2002, 200 s.
- Hlavačka, Milan – Kolář, František, Jubilejní výstava 1891, Melantrich, Praha 1991, 40 s.
- Holec, František, Boj o volební právo, Praha 1990, č. 6, s. 14-15.
- Holec, Roman, Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť, Matica slovenská, Martin 1997, 269 s.
- Holeček, Josef, Naši, X, Doslov Jeleny Holečkové, s. 434-436, F. Topič, Praha 1930.
- Horská, Pavla, Naše prababičky feministky, LN, Praha 1999, 124 s.
- Hotmar, Josef, Zrození republiky 1914-1918, Stilus, Brno 2005, 423 s.

- Hübner, Miloš, Emanuel Rádl 1873-1942, *Křesťanská revue* 59, 1992, č. 5, s. 98-102.
- Huvar Michal (ed.), *Jan Herben - kronikář rodného kraje. Pokus o monografickou koláž*, Carpe Diem, Brumovice 2007, 189 s.
- Hýbl, František, *Počátky českých středních škol na Moravě v poslední třetině 19. století a František Bartoš*. In: *František Bartoš – jazykovědec, pedagog, etnograf. Konference k 100. výročí úmrtí. Sborník příspěvků z konference Zlín, 25.-26. dubna 2006*, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Zlín 2006, s. 85-93.
- Hýbl, František, *Podíl českého učitelstva na Moravě na volebním vítězství Tomáše Garrigue Masaryka do říšské rady v letech 1907 a 1911*, in: *Tomáš Garrigue Masaryk, filozof a pedagog*, Masarykovo muzeum v Hodoníně, Hodonín 1993, s. 91-95.
- Chaloupka, Otakar, *Příruční slovník české literatury od počátků do současnosti*, Centa, Brno 2005, 1116 s.
- Cháb, Václav, *Kdo je Jan Herben*, Orbis, Praha 1947, 38 s.
- Chocholáč, Bronislav – Kubíčková, Jana – Malíř, Jiří – Rája, Martin, *Jan Janák: Morava v národním a politickém ruchu 19. století. Sborník studií k 75. narozeninám profesora Jana Janáka*, Matice moravská, Brno 2007. 522 s.
- Ivanov, Miroslav, *Tajemství RKZ*, Mladá fronta, Praha 1969, 652 s.
- Janáčková, Jaroslava, *Český román sklonku 19. století*, Československá akademie věd, Praha 1967, 206 s.
- Jiroušek, Bohumil, *Politická tematika v časopise Athenaeum*, in: *Tisk a politické strany*, Katedra politologie a evropských studií FF UP v Olomouci, Olomouc 2001, s. 47-52.
- Jiroušek, Bohumil, *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice, 2006, 245 s.
- John, Miloslav, *Milan Rastislav Štefánik. Život a smrt národního hrdiny*, Votobia, Olomouc 2000, 143 s.
- Justl, Vladimír – Vojtlová, Milena (edd.), *František Langer na prahu nového tisíciletí*, Akcent, Praha 2000, 189 s.
- Kaizl, Josef, *Z mého života*, Zdeněk Tobolka, Praha 1911, 938 s.
- Kalvoda, Josef, *Genese Československa*, Panevropa, Praha 1998, 607 s.
- Karafiát, Jan, *Broučci*, Albatros, Praha 2009, 87 s.
- Karafiát, Jan, *Broučci. Výbor z díla*, Blok, Brno 1967, předmluva Jana Skácela, s. 5-9.
- Kárník, Zdeněk, *České země v éře první republiky 1918-1938*, Libri, Praha 2000, 570 s.
- Kašparová, Blažena, *Realisté a tábořská Jiskra 1903-1907*. *Táborský archiv* 9, 1999, s. 245-256.

- Klimek, Antonín, *Boj o hrad, II, Panevropa*, Praha 1998, 592 s.
- Kodym, Stanislav, *Dům u Halánků. Vzpomínky na Vojtu Náprstka*, ČS, Praha 1955, 237 s.
- Kokešová, Helena (ed.), *Eduard Albert. Příspěvek k životopisu a edice korespondence*, Scriptorium, Praha 2004, 235 s.
- Kořalka, Jiří, *Společenské prostředí města Tábora na přelomu 19. a 20. století a Emanuel Chalupný*, in: *Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor*, Filosofia, Praha 1999, s. 221-231.
- Kosatík, Pavel, *Osm žen z Hradu. Manželky prezidentů*, Mladá fronta, Praha 1993, 340 s.
- Kotyk, Jiří, *Alois Hajn (1870-1953)*, *Zprávy Klubu přátel Pardubicka* 33, 1998, č. 7-8, s. 198-200.
- Kováč, Danniell, *Milan Rastislav Štefánik, Rak*, Budmerice 1999, 79 s.
- Král, Josef, *První období Masarykovy tvorby filozofické a prostředí vídeňské*, in: *Masarykův almanach*, Vídeň 1925, s. 73.
- Kramář, Karel, *Paměti, K. Hoch*, Praha 1937, 395 s.
- Kramář, Karel – Tobolka, Zdeněk, *Česká politika, III*, Jan Laichter, Praha 1909, 795 s.
- Krejčí Karel (ed.), *100 let Umělecké besedy 1863-1963. Katalog výstavy k jubileu*, Praha, duben-červen 1963, Národní galerie, Praha 1963, 31 s.
- Křížek, Jurij, *Masaryk a česká politika*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1963, 326 s.
- Kubů, Eduard – Šouša, Jiří (edd.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Dokořán, Praha 2008, 725 s.
- Kučera, Martin, *Česká strana radikálně pokroková na konci 19. století a jednání s realisty na podzim 1899*, *Sborník k dějinám 19. a 20. století* 13, 1993, s. 7-23.
- Kučera, Martin, *Fúze "realistů" s mladočechy na konci roku 1890*, *Český časopis historický* 93, 1995, č. 4, s. 591-645.
- Kučera, Martin, *Herbenova aféra 1905. K zákulisí reorganizace strany realistů*, *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století*, č. 3, Praha 1995, s. 23-51.
- Kučera, Martin, *Pekař proti Masarykovi, Ústav T. G. Masaryka*, Praha 1995, 87 s.
- Kučera, Martin, *Pokrokáři*, in: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998*, Gloria, Olomouc 2000, s. 71-82.
- Kučera, Martin, *Reakce na hilsneriádu v táboře českých radikálů*, in: *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899-1999*, Židovské muzeum, Praha 1999, s. 73-88.

Kučera, Martin, T. G. Masaryk a Josef Kaizl: cesta k ideové konfrontaci, *Moderní dějiny* 7, 1999, s. 123-165.

Kudrnáč, Jiří, Schauerův literární realismus, in: Hubert Gordon Schauer. *Osobnost, dílo, doba*, Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, Litomyšl 1994, s. 147-159.

Kuklík, Jan, Karel Kramář v čele Národního výboru a první poválečné vlády (říjen 1918 - leden 1919), *Sborník Národního muzea v Praze - A* 61, 2007, č. 3-4, s. 41-48.

Kunte, Ladislav, *Cesty, kterými jsem šel*, E. Beaufort, Praha 1906, 186 s.

Kunte, Ladislav, *Osobnost Jana Herbena*, Nakladatelství Volné myšlenky, Praha 1937, 37 s.

Kurz, Vilém (ed.), *Národopisná výstava československá v Praze roku 1895. Z říše vědy a práce*, 3, 1895, s. 1-3.

Kvaček, Robert, *První světová válka a česká otázka*, Triton, Praha 2003, 162 s.

Kvapil, Jaroslav, *O čem vím. Sto kapitol o lidech a dějích z mého života*, I, II, Václav Tomsa, Praha 1947, 318 s., 344 s.

Lehár, Jan – Stich, Alexandr – Janáčková, Jaroslava – Holý, Jiří, *Česká literatura od počátků k dnešku*, LN, Praha 1998, 1058 s.

Lenderová, Milena, *K hříchu i modlitbě. Žena v minulém století*, Mladá fronta, Praha 1999, 304 s.

Lenderová, Milena, Zdenka Braunerová, Mladá fronta, Praha 2000, 230 s.

Lorenzová, Helena – Petrasová, Taťána (edd.), *Salony v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 18. symposia k problematice 19. století*, Plzeň, 12.-14. března 1998, Praha 1999, 273 s.

Lovčí, Radovan, Alice Garrigue Masaryková. *Život ve stínu slavného otce*, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2007, 485 s.

Loewensteinová, Šimona, *Filosof a moralista Emanuel Rádl. 1873-1942*, Klub osvobozeného samidatu – Primus, Praha 1994, 114 s.

Lustigová, Martina, Karel Kramář. *První československý premiér*, Vyšehrad, Praha 2007, 363 s.

Mahler, Zdeněk, *Ano, Masaryk*, Primus, Praha 2002, 93 s.

Machar, Josef Svatopluk, *Próza z let 1904-1905, Fejetonů kniha osmá*, Grosman a Svoboda, Praha 1907, 232 s.

Machar, Josef Svatopluk, *Třicet roků*, Praha 1902, 289 s.

Majer, Petr, *Vojenská akademie Hranice na Moravě 1920-1990*, Impuls, Praha 1991, 117 s.

- Malínská, Jana, Do politiky prý žena nesmí - proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století, Libri, Slon, Praha 2005, 173 s.
- Marek, Jaroslav, Česká moderní kultura, Mladá fronta, Praha 1998, 335 s.
- Matuszková, Jitka, Kostel českobratrské církve evangelické v Kloboukách u Brna, in: Malovaný kraj. Národopisný a vlastivědný časopis Slovácka, 33, 1997, č. 2, s. 4.
- Melzer, Miloš, Morava a národopisná výstava československá, Národopisná revue 5, 1995, č. 3, s. 123-128.
- Merlínová, Lída, Tatíček Masaryk, Šolc a Šimáček, Praha 1934, 176 s.
- Mikulášek, Alexej, Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století. Teoretická a historická studie, Votobia, Praha 2000, 238 s.
- Mlynárik, Ján, Cesta ke hvězdám a svobodě, Lidové noviny, Praha 1991, 275 s.
- Nakonečný, Milan, Český fašismus, Vodnář, Praha 2006, 427 s.
- Nakonečný, Milan, Vlajka. K historii českého nacionalismu, Chvojko nakladatelství, Praha 2001, 331 s.
- Nejedlý, Zdeněk, T. G. Masaryk. Na pražské univerzitě, III (1882-1886), Melantrich, Praha 1935, 321 s.
- Nerad, Filip, Generál Čeček v ruských legiích, HistO 12, 2001, č. 5-6, s. 127-131.
- Neudorfllová, Marie L., České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci, Janua, Praha 1999, 448 s.
- Novák, Arne, František Bartoš – Moravan, in: František Bartoš 1837-1937, Městská rada Zlín, Zlín 1937, s. 20-24.
- Novák, Arne – Novák, Jan V., Přehledné dějiny literatury české, Atlantis, Praha 1995, 1804 s.
- Olivová, Věra, Vila Edvarda Beneše v Sezimově Ústí, Společnost Edvarda Beneše, Praha 2000, 92 s.
- Opat, Jaroslav, Filozof a politik T. G. Masaryk 1882-1893, Melantrich, Praha 1990, 469 s.
- Ošmera, Josef, Jan Herben, Státní nakladatelství, Praha 1937, 13 s.
- Otruba, Mojmír (ed.), Rukopisy královédvorský a zelenohorský. Dnešní stav poznání, Academia, Praha 1969, 421 s.
- Pacner, Karel, Osudové okamžiky Československa, Themis, Praha 1997, 719 s.
- Pargač, Jan, a kol. Mýtus českého národa aneb Národopisná výstava československá 1895, Litera Bohemica, Praha 1996, 160 s.
- Patočka, Jan, Tři studie o Masarykovi, Mladá fronta, Praha 1990, 136 s.

Patzak, Václav, Čtyřicet let výchovné práce Dělnické akademie: 1896-1936, Dělnická akademie, Praha 1936, 59 s.

Pauleová, Libuše, Politické názory Času a jeho vztah k Rusku v prvním období formování realistické skupiny, diplomová práce, FF UK, Praha 1971, 118 s.

Paulová, Milada, Tajný výbor Mafie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916-1918, 1., 2. díl, ČSAV, Praha 1968, 673, 445 s.

Pejsarová, Zuzana, Časopis „Čas“ a kulturně-politický vývoj 1886-1890, FF UK, Praha 1983, 100 s.

Pekař, Josef, O smyslu českých dějin, Rozmluvy, Praha 1990, 418 s.

Pernes, Jiří, Nejen rudé prapory. Pravda o revolučním roce 1905 v českých zemích, Stilus, Brno 2005, 315 s.

Peroutka, Ferdinand, Budování státu 1918-1923, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998, 444 s.

Peroutka, Ferdinand, Budování státu, II 1919, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1991, 877 s.

Peroutka, Ferdinand, Budování státu, III 1920, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1991, 134 s.

Peřina, Josef, Masarykovo vystoupení proti RKZ ve světle jeho České otázky, in: T. G. Masaryk ve sporech 1886-1896. (Od Rukopisů ke Karlu Havlíčkovi). Sborník příspěvků z XII. semináře Masarykova muzea v Hodoníně 14. listopadu 2006, Masarykovo muzeum v Hodoníně, Hodonín 2007, s. 26-30.

Pešat, Zdeněk, Jak vznikl Manifest České moderny, in: Moderní revue 1894-1925, Torst, Praha, 1995, s. 53-56.

Pešta, Pavel, Jan Herben a T. G. M., Masarykova společnost, pobočka Brno, Brno 1997, 20 s.

Pfaff, Ivan, První protifašistický manifest českých intelektuálů, Český časopis historický 91, 1993, č. 2, s. 247-267.

Pohorský Miloš a kol., Dějiny české literatury, III, Literatura druhé poloviny devatenáctého století, ČSAV, Praha 1961, 631 s.

Polák, Stanislav, T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou, I (1850-1883), Masarykův ústav AVČR, Praha, 2000, 496 s.

Polák, Stanislav, T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou, II (1882-1893), Masarykův ústav AVČR, Praha, 2001, 498 s.

- Polák, Stanislav, T. G. Masaryk. Za pravdou a ideálem, III (1893-1900), Masarykův ústav AVČR, Praha 2004, 484 s.
- Polák, Stanislav, T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou, IV (1901-1914), Masarykův ústav AVČR, Praha 2006, 712 s.
- Pražák, Albert, Jan Herben, Jan Jiránek, Turnov 1937, 54 s.
- Pražák, Albert, T. G. Masaryk a Slovensko, Praha 1937, s. 220-222.
- Prokš, Petr, Politikové a vznik republiky 1914-1918, Prospektrum, Praha 1998, 238 s.
- Rakous, Vojtěch, Vojkovičtí a přespolní, Obelisk, Praha 1926, 206 s.
- Růžička, Jindřich, Hubert Gordon Schauer (1862-1892). Žurnalista, kritik a inspirátor, Město Litomyšl, Litomyšl 2002, 506 s.
- Růžička, Jindřich, Zrození kritika společnosti. Litomyšlská léta Huberta Gordona Schauera 1862-1882, Knihnice Vlastivědného muzea v Litomyšli, 3, Litomyšl 1970, 51 s.
- Řezníčková, Kateřina, Študáci a kantoři za starého Rakouska, Libri, Praha 2007, 217 s.
- Sak, Robert, Rieger. Příběh Čecha devatenáctého věku, Město Semily, Semily, 1993, 325 s.
- Secká, Milena, Vojta Náprstek a jeho knihovna, Knihy a dějiny 1, 1994, č. 1, s. 31-37.
- Sekera, Martin, Grégrovy Národní listy jako badatelský problém, Dějiny a současnost 18, 1996, č. 5, s. 2-5.
- Semrádová, Libuše, Jan Herben a počátky realismu, diplomní práce, FF UK, Praha 1971, 61 s.
- Seton-Watson, Robert William, Národnostní otázka v Uhrách Čas, 21, 1907, č. 298, z 28. 10. 1907, s. 359-362.
- Schauer, Hubert, Gordon, Naše dvě otázky, Čas 1, 1886, č. 1, s. 1-4.
- Scheinflugová, Olga, Byla jsem na světě, Mladá Fronta, Praha 1994, 349 s.
- Scheinflugová, Olga, Český román, Melantrich, Praha 1969, 490 s.
- Sidor, Karol, Čerňová 1907-1937. Čerňová masakra a praota, Slovák, Bratislava 1937, 79 s.
- Sís, Vladimír, Karel Kramář 1860-1930. Život a dílo, Praha 1930, 328 s.
- Sís, Vladimír, Dr. Karel Kramář. Život – dílo – práce vůdce národa, I, A. Pokorný, Praha 1936, 306 s.
- Skalička, Jiří, Vesnice Jana Herbena a současných aurorů, in: Od hradské cesty, Praha 1964, s. 43-46.

- Skřivánek, Milan, Sympoziium Hubert Gordon Schauer, osobnost, dílo, doba, Český časopis historický 91, 1993, č. 1, s. 179-182.
- Soldán, Fedor, J. S. Machar, Melantrich, Praha 1974, 303 s.
- Součková, Sylva, František Drtina, filozof, pedagog a politik v korespondenci a vzpomínkách (1861- 1925), Nakladatelství Eva – Milan Nevole, Praha 2004, 197 s.
- Součková, Sylva, Psáno osudem a politikou, Academia, Praha 2002, 285 s.
- Spálenková, Jana, Přátelství dvou velkých mužů. Jan Herben a T. G. Masaryk, Odkaz 2006, č. 22-23, s. 36-39.
- Stejskal, Vladimír, Paleta s vínem. Čtení o Jaroslavu Panuškovi, Krajské nakladatelství, Havlíčkův Brod 1953, 61 s.
- Svatoš, Martin, Česká klasická filologie na pražské univerzitě 1848-1917. (Působení Jana Kvíčaly a Josefa Krále), FF UK, Praha 1995, 226 s.
- Sýkora, Petr, Básník proti hradu – neposlušný občan Josef Svatopluk Machar, Libri, Praha 2009, 113 s.
- Šalda, František Xaver, O Janovi Herbenovi, novináři a beletristovi, in: Šaldův zápisník, IX, 1936/37, 132 s.
- Šantrůček, Bedřich, Masaryk a Klofáč, Melantrich, Praha 1938, 504 s.
- Šedivý, Ivan, T. G. Masaryk: zrozen k mýtu. „Chudý chlapec, který se proslavil“, Dějiny a současnost 29, 2007, č. 1, s. 14-16.
- Šedivý, Ivan, Za československou republiku 1914-1918, Historický ústav ČSAV, SPN, Praha 1993, 60 s.
- Šetřilová, Jana, Masaryk a Kramář, Odkaz 1997, č. 6, s. 17-20.
- Šlapeta, Vladimír (ed.), Jan Kotěra 1871-1923. Zakladatel moderní české architektury, Obecní dům, Praha 2001, 411 s.
- Šolle, Zdeněk, Masaryk – Beneš – Štefánik – Kramář, Listy 23, 1993, s. 92-97.
- Šolle, Zdeněk, Století české politiky. Od Palackého k Masarykovi, Mladá fronta, Praha 1998, 246 s.
- Špičák, Josef, Pokroková strana a Realistický klub 1918-1920, in: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.-21. října 1998, Gloria, Rosice u Brna 1999, s. 43-63.
- Špiritová, Alexandra, Odras přípravy a rozpoutání první světové války v české poštovní dopravě, Paginae historiae 5, 1997, s. 72-88.

Šťastný, Vladislav, Polemika v *Času* roku 1891 o polsko-ruské otázce, *Slovanské historické studie* 5, 1963, s. 85-124.

Šťovíček, Ivan, *Ediční teorie a metodika*, Masarykův ústav AV ČR, Praha 2008, 230 s.

Šuler, Oldřich, Slovo o českém fašismu. Přísně tajné, *Literatura faktu* 2003, č. 6, s. 28-35.

Tobolka, Zdeněk Václav, *Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby*, III, 1879-1914, Praha 1934.

Tomeš, Jan Marius, Antonín Slavíček, Odeon, Praha 1973, 80 s.

Tomeš, Karel, Vilém Foustka. Z dob bojů za české Brno a českou Moravu, *Moravský legionář*, Brno 1932, 31 s.

Tomek, Václav Vladivoj, *Paměti z mého života*, I, II, Fr. Řivnáč, Praha 1904, 501 s., 526 s.

Trojan, Jaroslav – Ullrich, Zdeněk – Galla, Karel, Břetislav Foustka. *Hrst osobních vzpomínek a příspěvků k jeho sedmdesátinám*, M. Procházka, Praha 1932, 102 s.

Tywoniak, Jiří, *Benešov a Konopiště v minulosti*, Město Benešov, Benešov 1992, 308 s.

Tywoniak, Jiří, T. G. Masaryk a Benešov, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 30, 1990, č. 2, s. 99-117.

Urban, Miloš, *Poslední tečka za Rukopisy*, Argo, Praha 2005, 204 s.

Urban, Otto Hubert Gordon Schauer a česká otázka, *Přítomnost* 3, 1992, č. 6, s. 3.

Urban, Otto, *Realista Josef Kaizl*, *Přítomnost* 2, 1991, č. 8, s. 20-21.

Valenta, Jaroslav, *Jazykové zákonodárství a německá menšina v ČSR 1918-1938*, *Český časopis historický*, 99, 2001, č. 2, s. 336-341.

Vávrová, Kateřina, *Manifest českých spisovatelů*, Muzeum Brněnska, Brno 2007, s. 97-106.

Velek, Luboš, *První v Rakousku! Zvolení prvního poslance – ženy Boženy Vikové-Kunětické v roce 1912. Příspěvek k vývoji volebního práva a ženského hnutí v habsburské monarchii*, in: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.-24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy*, Scriptorium, Praha 2007, s. 259-319.

Velek, Luboš, *Slovanství a rakušanství v české politice v 90. letech 19. století – Kramářova aféra*, in: *150 let Slovanského sjezdu (1848). Historie a současnost. Sborník referátů z vědeckého kolokvia 11. června 1998 v Praze*, Národní knihovna ČR, Praha 2000, s. 144-170.

- Velek, Luboš – Velková, Alice, (edd.), Jaromír Čelakovský, Moje zápisky 1871-1914, Scriptorium, Praha, 2004, 437 s.
- Veselý, František, Konopiště, Gustav Dubský, Praha 1921, 79 s.
- Veselý, František, Masaryk, jeho život a dílo, Gustav Dubský, Praha 1918, 53 s.
- Veselý, František, Z mafiánských vzpomínek Dra Františka Veselého, Praha 1935.
- Vlček, Tomáš, Praha 1900: Studie k dějinám kultury a umění Prahy v letech 1890-1914, Panorama, Praha 1986, 319 s.
- Vlček, Václav, Jan Herben a Cie, Tisk František Šimáček, Praha 1899, 18 s.
- Vlnas, Vít, Jan Nepomucký. Česká legenda, MF, Praha 1993, 282 s.
- Vojtěšková, Jana (ed.), Josef Suk – dopisy o životě hudebním i lidském, Editio Bärenreiter Praha, Praha 2005, 564 s.
- Vrba, Jan, Jan Herben, ČAVU, Praha 1937, 82 s.
- Vodička, Felix, Moravské beletristické studie Jana Herbena, Časopis matice moravské 62, 1938, 201 s.
- Vojtková, Milena (ed.), František Langer slovem a obrazem. Vzpomínky na Františka Langera, kresby a karikatury, Akropolis, Praha 2008, 227 s.
- Vondra, Roman, Osobnosti české minulosti. Václav Klofáč (1868-1942), Historický obzor 20, 2009, č. 7/8, s. 181-184.
- Vošahlíková, Pavla, Jak se žilo za časů Františka Josefa I., Nakladatelství Svoboda, Praha 1996, 284 s.
- Vošahlíková, Pavla – Řepa, Milan, Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století, Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1997, 189 s.
- Vybrané listy Antonína Slavíčka, Vydavatelstvo Družstevní Práce, Praha 1930, 123 s.
- Vybíral, Zdeněk, Kde domov můj... Hana Benešová a Sezimovo Ústí, Výběr 36, 1999, č. 1, s. 58-62.
- Vykoupil, Libor, Václav Royt a Brno, Forum Brunense 1992, s. 88-99.
- Werstad, Jaroslav (ed.), Ve jménu Husově pro svobodu národa. K dvacátému výročí Masarykova vystoupení ve Švýcarsku 4. a 6. července 1917, Památník osvobození, Praha 1935, 79 s.
- Winters, Stanley B., Sto let českého encyklopedismu (1860-1959). Od F. L. Riegera a Jana Otty k T. G. Masarykovi a Bohumilu Němcovi, Časopis matice moravské 121, 2002, č. 2, s. 339-400.
- Zabloudilová, Jitka, Generální inspektor J. S. Machar, Historie a vojenství 41, 1992, č. 2, s. 150-171.

Zahradníček, Tomáš, Objevení České Sibíře. Chalupář Jan Herben v Hostišově, Dějiny a současnost, 2, 2007, s. 19.

Závodský, Artur, Gabriela Preissová, SPN, Praha 1962, 318 s.

Zdobinský, Stanislav, Československá ústava, Historie a současnost, Svoboda, Praha 1989, 97 s.

Znoj, Milan – Havránek, Jan – Sekera, Martin (edd.), Český liberalismus. Texty a osobnosti, Torst, Praha 1995, 521 s.

Zuberec, Vladimír, Milan Rastislav Štefánik. Léta hvězdná a válečná, Melantrich, Praha 1990, 40 s.

Internetové zdroje

Česká společnost rukopisná: <http://kix.fsv.cvut.cz/rkz/csr/>

Stenoprotokoly ve Společné česko-slovenské digitální parlamentní knihovně. Jednání o jazykovém zákoně: <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126023.htm>

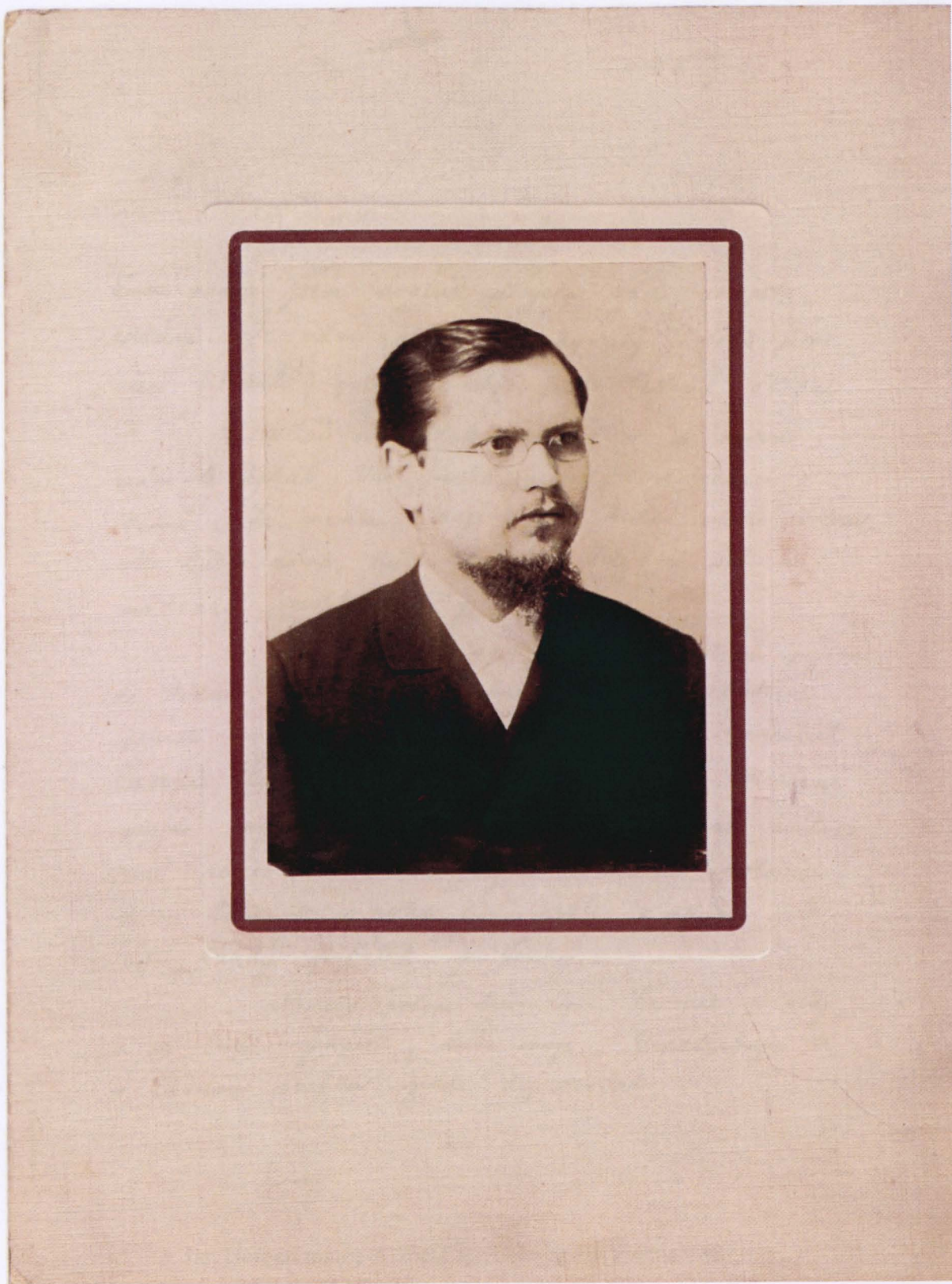
Přílohy

1. Rodná chalupa Jana Herbena v Brumovicích, Archiv autorky, 2009.
2. Jan Herben, Rodinný archiv Jana Herbena v Hostišově, 1885.
3. Jan Herben matce Alžbětě Herbenové, 10. 5. 1887 z Prahy do Brumovic, Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence.
4. Marie Bittnerová Janu Herbenovi, 17. 11. 1891, Praha, Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov.
5. Letní redakce *Času* v Hostišově, Bronislava Herbenová s dětmi Prokopem a Jiřím, Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, 1899.
6. *Hlavní kniha Času*, Rodinný archiv Jana Herbena, rukopis, Hostišov, 1902.
7. Skica Herbenova domu od Jana Kotěry, Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, 1900.
8. Vila Jana Herbena v Hostišově, Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, 1902.
9. Jan Herben s manželkou Bronislavou Herbenovou, Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, 1902.
10. Charlotta G. Masaryková Bronislavě Herbenové, 29. 7. 1902 z Prahy do Hostišova, Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, kondolence.
11. Jan Herben s matkou Alžbětou Herbenovou, Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, 1910.
12. Jan Herben s manželkou a syny, Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov 1917.
13. Mafie v Hostišově, Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, 15. 8. 1917.
14. Bronislava Herbenová Else a Jiřímu Herbenovým, srpen 1918 z Hostišova do Prahy, Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, korespondence.
15. T. G. Masaryk v Hostišově, Rodinný archiv Jana Herbena, Hostišov, 1919.



1. Rodná chalupa Jana Herbena v Brumovicích.

2. Student Jan Herben v roce 1885.



2. Student Jan Herben v roce 1885.

13 $\frac{10}{5}$ 87

Drahá maminko!

Vaše psaní jsem dostal a jsem rád, že jste zdrávi. Že vám usípané uhynuly, toho jsme všichni litovali, zvláště když je to taková škoda.

Bliží se svátek sv. Těna a nevím, mám-li čekat Vás, nebo přijede-li sestřenic z Vídně. Já nevím, mají-li ve Vídni mou adresu. Ale budu doma, budu čekat. Kdybych šel na nádraží, mohl bych je minout.

Snad bych se nas já na sv. duch podíval do Vídně, ale nevím, budu-li mít sbytecne peníze. Tento rok už musím mnoho přestat, časopis čas vydávám za své peníze. Měsíčně projde mýma rukama peněz dost, ale máloco mně zbude. Ale už nyní v druhé polovici roku bude o mnoho líp nežli v první. To víte, každý počátek je těžký.

Ale zas potom bude líp. Časopis je můj a co bude vynášet, bude moje. Nepotřebuji se o žádnou službu jinde doprošovat.

3. Jan Herben matce Alžbětě Herbenové 10. května 1887.

Vážený pane doktore!

Přijmete oba, slečna nevěsta a Vy můj hluboký
dik za to, že jste sobě v neděli, když jsem
spět se „v dom“ vrátila, na mne vypravili!

Velký dik ještě jednou Vám vyslovuji
a Vás oba prosím, aby jste mne i na dále
„ljubili“ zamerením se Vám občas
s pozdravem.

v upřímné, přátelské úctě

Vám oddaná

Maruška Bittnerová

Praze dne 17. listopadu 1891.

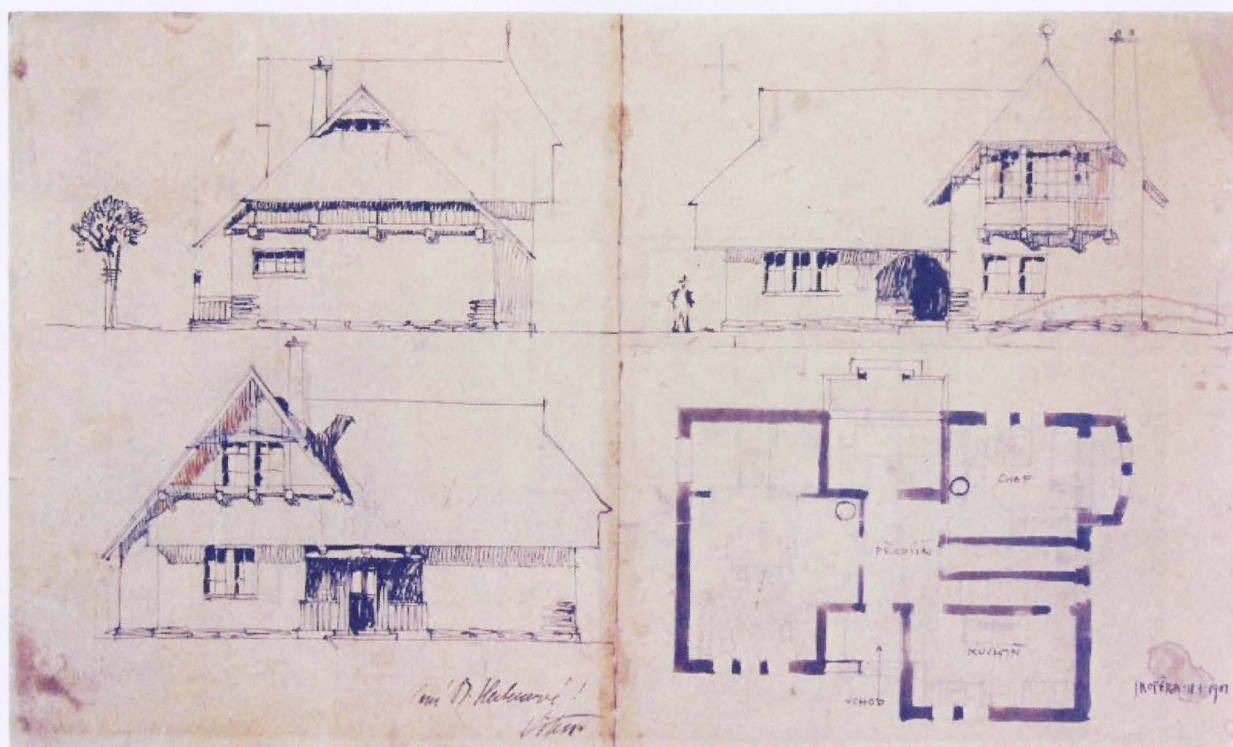
Na ten den (neděle) po celý život nezapomenou s tu velkou
láskou s kterou mne obkličovali mále v tře přilo! - ~~plak!~~



5. Bronislava Herbenová s dětmi Prokopem a Jiřím před letní redakcí *Času* v hostišovském dvoře. Na stěnách kresby Janoslava Panušky.

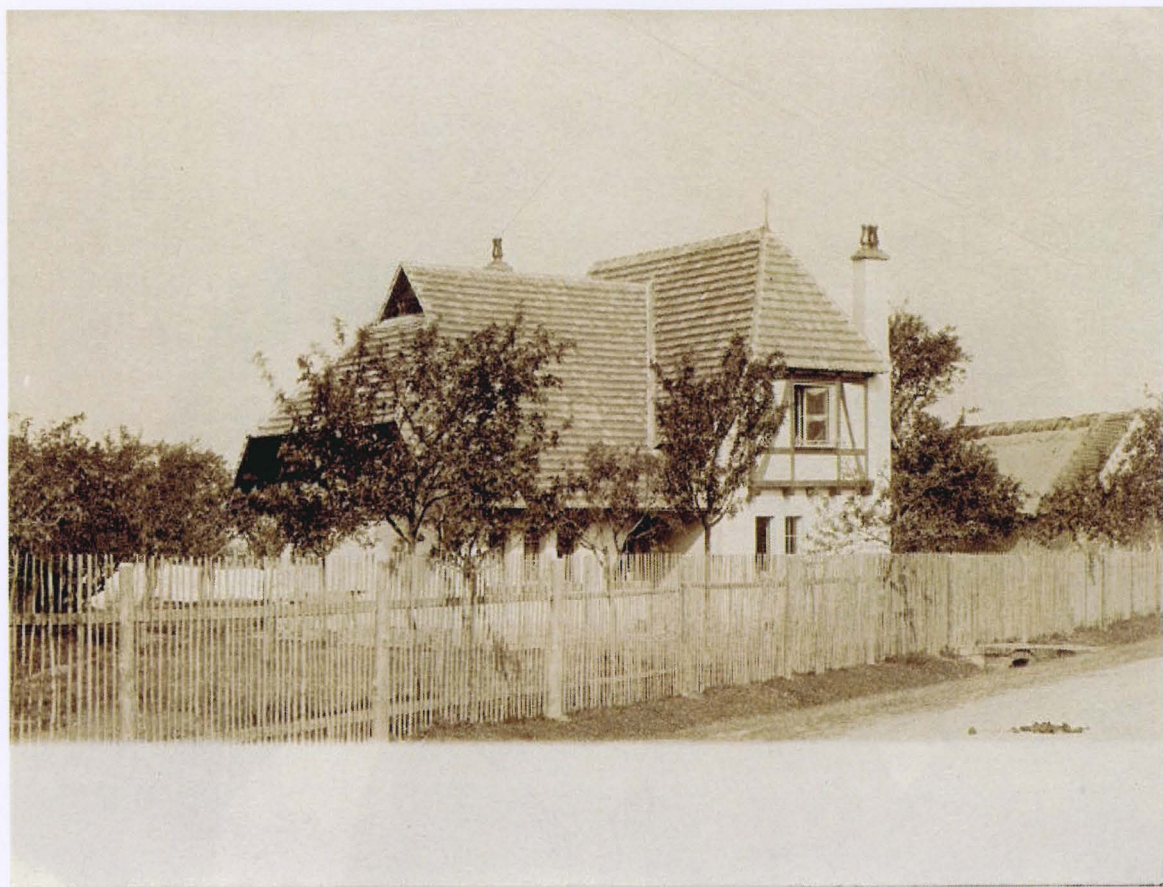
1900.	30/1	sta účet pohladnicni	700 - -
	30/2	"	450 - -
	30/3	" 2, dluzniku	160 - -
			<u>1310 -</u>
1900.	1/10	sta účet rozvazný	850 -
1901	1/1	účtu rozvazněni	850 -
1901	1/7	účtu rozvazněni	850 -
1902.	1/1	účtu rozvazněni	850 -
<i>Priznava.</i>			
1900.	30/3	sta účet 2, dluzniku	318 50 -
	30/4	" pohladnicni	400 - -
	30/5	" "	1298 60 -
	30/8	" "	10 - -
	30/9	" "	100 -
			<u>2127 10</u>
1900.	1/10	sta účet rozvazný	558 60
	31/10	" " pohladnicni	210 -
			<u>768 60</u>
1901	1/1	účtu rozvazněni	768 60
	31/1	" 2, dluzniku	480 - -
	28/2	" " "	2220 - -
	31/3	" 4 " "	9029 - -
	30/4	" " "	190 -
	31/5	" " "	110 -
		<i>Priznava</i>	<u>12797 60</u>

6. Hlavní kniha Času, zápisy z let 1900-1901.



7. Skica domu Jana Herbena tak, jak ji načrtl Jan Kotěra v roce 1900.

8. Výsledná podoba Herbenovy vily v roce 1902.



8. Výsledná podoba Herbenovy vily v roce 1902.



9. Jan Herben s manželkou Bronislavou v roce 1902.

Milá paní Herbenová!

Teprve dnes jsem slyšela
smutnou zprávu, že
Vaše matka už od Vás
odešla. Vám co taková
ztráta je, a cítím s
Vámi.

Váš

C. G. Masaryková

Jandova
29. VII. 1902.

10. Kondolence Charlotty Garrigue Masarykové adresovaná Bronislavě Herbenové
v červenci roku 1902.



11. Jan Herben s matkou Alžbětou Herbenovou kolem roku 1910.



12. Jan Herben s manželkou a syny v roce 1919.

13. Marie v Husišové v roce 1917.



13. Mafie v Hostišově v roce 1917.

Handwritten text in cursive script, likely a transcription or commentary related to the photograph above. The text is faint and difficult to read, but appears to be a historical account or a list of names.

14. Bimislava Harbenová s syny Jiřím a sešce Elišce v srpnu 1919.

A jédele jako ma kavolauou!

15./8. bude u nás nebývale velká epoleň-
nost. P. Kaveler, generál. inspektor vojstva
(I. S. M.), Kvapil, Orličky, suad st. Ša-
malova, suad dámy Macharovy a Kouč-
ně: suad sám pan prezident! Kaveler
kél. O, že ho můj přivěl. Ale my
nevěříme, dokud nebude stát v gabrode.
Je strašně kameidnam. My jsme na let-
byle, a náš prezident jedóí dummé z
Koloděj na Hrad a díc. (Koloděje u Těm)
Při tom neji. Přišel oukdy k Macharim
na věčři a Kovanda vyčual, že prezident
od rána nejóí! Byla by to velká radost,
kdy by přýel, ale i tak bude 15./8. zase př-
nyne vačkem pro nás věcky, jako první
maffiratské schize v republice. A bude
dvojnásob radostas, když koučim i Váš
dělí milé, budeme mít mezi sebou.

Bass vyprávěl. Protopovi oukdy o Váš.
Přídey se Prot. vrátil z Prahy a mnoho
vyprávěl. Počítali jsme: kdy už přýedou?
Tatinek stoval. Trávil se s okřípkou z
Flus. předmašik (míl koučké toumice), a
bydem léčil s korečkami zde, potom šel
na ukouč. mým do Prahy, a přýel s vel-
kým bolstvem a oku ~~gla~~ chorím. Už
je ové séměx dobří, ale to oko imue
zuepokojuje. Nu, úplný klid nemuče
nikdy býl!

Fauynee hovítámé expresní dopis,
jeuž je jistýší než telegram. Postane
ho zitra ~~pro~~ (v pátek), takže
suad odpovídá bude móm vyjet a
v pobku pro Váš býl upravit. Tý se,
Eliško, po celé nemaučelij. Hoduě léč
a očivěni si řáduě!
Vášim Váš líbou a těm se na Váš,
zejména ovém oče a matka B.



Herben, Jan, *Dvacet oét volebních kapitol*, 1911.

15. T. G. Masaryk a Mafie v Hostišově v srpnu roku 1919.

Herben, Jan, *František Palacký*, 1926.

¹⁰⁵ Bohus BALAIKA, *Přehledná dějiny literatury I*, Praha 1991, Kolektiv autorů, *Encyklopedický slovník*, Praha 1993, *Kolektiv autorů, Encyklopedický slovník*, II, Praha 1995, *Kolektiv autorů, Slovník českých spisovatelů*, Praha 2000, Marie SOCHROVA, *Literatura v Hostě*, Praha 1975. Do soupisu Herbecovy biografie jsem nasadila nepřetřásané množství jeho článků, avšak těch v *Národních listech, Čase, Novině, Lidových novinách...*

Bibliografie Jana Herbena

Uvádím jednotlivá díla s rokem prvního vydání. Kompletní bibliografie Jana Herbena nebyla zatím sepsána, je proto možné, že jsem v následujícím soupisu díla Jana Herbena některý z jeho spisů opomenula. Díla, kterých jsem použila pro tuto práci, jsou uvedena s kompletními bibliografickými údaji v soupisu pramenů a literatury. Při sestavování Herbenovy bibliografie jsem vycházela ze slovníků české literatury a encyklopedických příruček.⁶⁹⁵

Herben, Jan, Básně, 1883.

Herben, Jan, Bílá Hora, 1920.

Herben, Jan, Bratr Jan Paleček, 1902.

Herben, Jan, Brumovice, 1946

Herben, Jan, Cyril, Metoděj, život a význam jejich, 1885.

Herben, Jan, Čeští spisovatelé a dělnictvo, 1929.

Herben, Jan, Deset let proti proudu, 1898.

Herben, Jan, Divoženka, 1920.

Herben, Jan, Do třetího a čtvrtého pokolení, I 1892, II 1902, III 1937.

Herben, Jan, Doživotní prezident republiky, 1927.

Herben, Jan, Duch demokracie, Praha 1920.

Herben, Jan, Dvacet pět volebních kapitol, 1911.

Herben, Jan, František Palacký, 1926.

⁶⁹⁵ Bohuš BALAJKA, *Přehledné dějiny literatury*, I, Praha 1992. Kolektiv autorů, *Encyklopedický slovník*, Praha 1993; Kolektiv autorů, *Lexikon české literatury*, II, Praha 1993. Kolektiv autorů, *Slovník českých spisovatelů*, Praha 2000. Marie SOCHROVÁ, *Literatura v kostce*, Praha 1995. Do soupisu Herbenovy biografie jsem nezahrnula nepřeborné množství jeho článků, uveřejněných v *Národních listech*, *Času*, *Novině*, *Lidových novinách*...

Herben, Jan, Gustav Pflieger Moravský, 1883.

Herben, Jan, Herbenova čítanka, 1921.

Herben, Jan, Historie o bratru Janu Palečkovi, Praha 1914.

Herben, Jan, Hostišov, I 1907, II 1933.

Herben, Jan, Hus a sebeurčení národů, 1921.

Herben, Jan, Husitství a bratrství, Praha 1926. (Huss and his followers, London 1926).

Herben, Jan, Chudý chlapec, který se proslavil, 1930.

Herben, Jan, Jan Nepomucký. Spor dějin českých s církví římskou, 1893.

Herben, Jan, Jan z Pomuku a Jan z Nepomuku, 1910.

Herben, Jan, Jan Žižka z Trocnova, 1921.

Herben, Jan, K Husovým oslavám, 1919.

Herben, Jan, Karel Havlíček, 1921.

Herben, Jan, Karel ze Žerotína, 1886.

Herben, Jan, Kdybych byl spisovatelem, 1902.

Herben, Jan, Kniha vzpomínek, 1936.

Herben, Jan, Kocour Baghýra a pes Rek, 1934.

Herben, Jan, Legenda svatojanská, 1920.

Herben, Jan, Lipany, 1919.

Herben, Jan, Lístky z válečného deníku 1914-1918, 1933.

Herben, Jan, Masarykova sekta a Gollova škola, 1912.

Herben, Jan, Masaryk politik, 1925.

Herben, Jan, Masarykova sekta a Gollova škola, 1912.

Herben, Jan, Masarykův rodinný život, 1936.

Herben, Jan, Matěj Václav Kramerius, osvícenský novinář a buditel, 1926.

Herben, Jan, Milan Štefánik, 1919.

Herben, Jan, Mistr Jeroným Pražský, 1883.

Herben, Jan, Morava mezi léty 1618 až 1619 a politika Karla staršího ze Žerotína, 1884.

Herben, Jan, Na dědině, 1893.

Herben, Jan, Nové učení o české šlechtě, 1924.

Herben, Jan, O českém charakteru, 1912.

Herben, Jan, O prezidentu Masarykovi pražským dětem, 1930.

Herben, Jan, Ohlas zahraniční revoluce doma, 1924.

Herben, Jan, Ondřej Kment a jiné povídky, 1947.

Herben, Jan, Otázka náboženská v našem probuzení, 1927.

Herben, Jan, Poprava českých pánů na Staroměstském náměstí v Praze 21. června 1621, 1921.

Herben, Jan, Poslední pohádka, 1920.

Herben, Jan, Pověsti a pravda, 1883.

Herben, Jan, Prameny a počátky demokracie, 1924.

Herben, Jan, Pravdivé vylíčení života, utrpení a významu mistra Jana z Husince, 1884.

Herben, Jan, President of the Czech-Slovak Republic T. G. Masaryk, 1923.

Herben, Jan, Proti proudu, 1997.

Herben, Jan, Rákoš Rákoczy, 1891.

Herben, Jan, Roztlučeš je prutem železným, 1921.

Herben, Jan, Sebrané spisy, I-VII, 1918-25.

Herben, Jan, Skicář k Masarykovu životopisu, 1930.

- Herben, Jan, Slavnost svatojanská v národě českém, 1901.
- Herben, Jan, Slovácké děti, 1890.
- Herben, Jan, Středoškolským studentům, 1927.
- Herben, Jan, Tábor je náš program, 1920.
- Herben, Jan, Tomáš Garrigue Masaryk, 1910.
- Herben, Jan, Tomáš Garrigue Masaryk, 1926-38 (I-III).
- Herben, Jan, Tomáš Garrigue Masaryk, prezident Republiky československé, 1918.
- Herben, Jan, Tomáš Garrigue Masaryk, první občan Nové Evropy, 1925.
- Herben, Jan, Tomáš Garrigue Masaryk: Sa vie, sa politique, sa philosophie, 1923.
- Herben, Jan, T. G. Masaryk. Život a dílo prezidenta osvoboditele, 1966.
- Herben, Jan, Tři chorvátské osady na Moravě, 1882.
- Herben, Jan, Upomínka na slavnost Mistra Jana Rokycany, 1882.
- Herben, Jan, Vliv rodného kraje na dětskou mysl Tomáše Garrigue Masaryka, 1935.
- Herben, Jan, Výbor ze spisů dr. Jana Herbena, 1916.
- Herben, Jan, Vzorná obec, 1885.
- Herben, Jan, Vzpomínka na 300leté výročí popravy českých pánů na Staroměstském náměstí pražském, 1921.
- Herben, Jan, Zlatými brýlemi, Brumovice 1998.
- Herben, Jan, Život a působení Josefa Heřmana Gallaše, 1885.

Přehled jmen nejčastěji se vyskytujících osob

Abel, Otto Heinrich Friedrich (1824-1854), německý historik, v roce 1855 vydal knihu *Legenda o svatém Janu Nepomuckém*.

Aichelburg, Artuš (1873-1936), majitel neustupovského panství, český vlastenec.

Albert, Eduard (1841-1900), chirurg, univerzitní profesor, popularizátor české poezie, překladatel a básník.

Aleš, Mikoláš (1852-1913), malíř, kreslíř, dekoratér, ilustrátor.

Alfieri, Vittorio (1749-1803), italský satirický básník, dramatik a šlechtic.

Arosev, Alexandr Jakovlevič (1890-1938), spisovatel a politik, od 16. 3. 1929 do 14. 7. 1934 šéf zastupitelství SSSR.

Barák, Josef (1833-1883), spisovatel a novinář, redaktor *Dělnických listů*, poté *Národních listů*.

Bartoš, František (1837-1906), vůdčí osobnost moravské vzdělanosti a kultury, Herbenův gymnaziální učitel.

Bass, Eduard (1888-1946), vlastním jménem Eduard Schmidt, spisovatel, novinář, zpěvák, fejetonista, recitátor.

Benedictsen, Age Meyer (1866-1927), dánský učenec, milovník folkloru, překladatel *Babičky* Boženy Němcové.

Beneš, Edvard (1884-1948), spolupracovník T. G. Masaryka, politik, diplomat od roku 1935 československý prezident.

Beneš, Václav (?-?), realista, učitel ve Vršovicích.

Benešová, Hana (1885-1974), vlastním jménem Anna, rozená Vlčková, manželka Edvarda Beneše.

Bethlen, Gabor (1580-1629), sedmihradský kníže.

Bezruč, Petr (1867-1957), vlastním jménem Vladimír Vašek, poštovní úředník, básník.

Bittnerová, Marie (1854-1898), herečka Národního divadla.

Bílek, František (1872-1941), sochař, malíř, grafik, autor užitého umění a symbolista.

Bílý, Josef (1872-1941), generál, první hlavní velitel Obrany národa.

Bouček, Václav (1867-1940), advokát, v roce 1901 obhájce J. S. Machara, v roce 1906 obhájce T. G. Masaryka, v letech 1901-1906 vydával *Právnícké rozhledy*.

Braunerová, Zdenka (1858-1934), malířka konce devatenáctého a začátku dvacátého století, vynikající grafička.

Bráf, Albín (1851-1912), právník, vysokoškolský profesor, národohospodář, politik a novinář.

Brožík, Václav (1851-1901), malíř, representant akademické historické malby.

Bulín, Hynek (1869-1950), právník, politik, spisovatel a žurnalista. Roku 1913 založil Moravskou stranu lidovou.

Čeček, Stanislav (1886-1930), československý generál, představitel československých legií v Rusku.

Čech, Leandr (1854-1911), profesor telčské reálky, spisovatel.

Čelakovský, Ladislav (1799-1852), básník národního obrození, kritik a překladatel.

Dobner, Gelasius (1719-1790), historik, propagátor kritické metody v dějepisectví a piaristický mnich, označovaný za zakladatele moderního kritického českého dějepisectví.

Dobrovský, Josef (1753-1829), filolog, historik a zakladatel slavistiky v českých zemích.

Drtina, František (1861-1925), filosof a pedagog, od přelomu století profesor pražské univerzity, 1907-1911 poslanec říšské rady jako stoupenec realistické strany.

Drtinová, Olga (1870-1927), rozená Foustková, manželka Františka Drtiny, sestra Bronislavy Herbenové.

Dubský, Gustav (1868-1927), nakladatel, redaktor, vydavatel Macharových fejetonů.

Durdík, Josef (1837-1902), filosof, psycholog, estetik, překladatel, literární kritik a poslanec.

Dušek, Cyril (1881-1924), novinář a diplomat, 1901-1915 člen redakce *Času*, 1920-1922 vyslanec ve Švýcarsku a v letech 1922-24 vyslanec v Egyptě.

Dvořák, Bohuslav (?-?), malíř, krajinář, žák Julia Mařáka.

Dyk, Viktor (1877- 1931), básník, prozaik, dramatik, politik, představitel tzv. generace anarchistických buřičů.

Eim, Gustav (1849-1897), novinář a politik.

Emler, Josef (1836-1899), historik, archivář a nejvýznamnější vydavatel historických edic.

Falcký, Bedřich (1596-1632), český král, vévoda a kurfiřt falcký.

Filla, Emil (1882-1953), malíř, expresionista, člen skupiny Osma, od 1909 člen Mánesu.

Foustka, Břetislav (1862-1947), bratranec Bronislavy Herbenové. Profesor sociologie na UK, zabýval se eugenikou, zakladatel Českého spolku abstinentního.

Foustka, Vilém (1836-1880), moravský učitel, úředník, knihkupec, knihtiskař, otec Bronislavy Herbenové.

Foustková Aloisie (?-1902), matka Bronislavy Herbenové.

Galaš, Josef Heřman Agapit (1756-1840), moravský buditel, lékař, básník, spisovatel.

Garrigue-Masaryk Tomáš (1850-1937) politik a filozof, od 1918 první československý prezident.

Garrigue-Masaryková, Charlotta (1850-1923), manželka T. G. Masaryka, pracovala v sociálních institucích, byla členkou sociální demokracie.

Gautsch von Frankenthron, Paul (1851-1918), v letech 1885-1893 a 1895-1897 ministr kultu a vyučování, v letech 1897-1898 a 1905-1906 rakouský ministerský předseda.

Gebauer, Jan (1838-1907), jazykovědec a pedagog, od 1880 profesor univerzity v Praze, 1905 člen panské sněm.

Gindely, Antonín (1829-1892), český historik německého původu. Profesor pražské univerzity.

Gočár, Josef (1880-1945), architekt, autor urbanistických koncepcí měst, kubista, funkcionalista.

Goll, Jaroslav (1846-1925), historik a politik, 1875-1910 docent a profesor pražské univerzity, 1909 člen panské sněmovny.

Grégr, Julius (1831-1896), podnikatel a politik, od 1861 vydavatel *Národních listů*, v letech 1865-1870 a 1889-1895 poslanec českého sněmu, 1879-1880 poslanec říšské rady.

Gruber, Josef (1865-1925), ekonom, v letech 1900-1918 předseda České společnosti národohospodářské a generální jednatel Národohospodářského ústavu České akademie věd.

Hájek z Libočan, Václav (?-1533), kronikář, spisovatel a nejprve utrakvistický, od roku 1521 katolický kněz.

Hajn, Alois (1870-1953), redaktor *Osvěty lidu*, pokrokový novinář a politik.

Hajn, Antonín (1868-1949), bratr Aloise Hajna.

Hajniš, František (1815–1885), básník a humorista.

Hálek, Ivan (1872-1945), lékař, zdravotnický organizátor, humanista, spisovatel, publicista, překladatel, politik, pedagog. Syn českého básníka Vítězslava Háška,

Hamerník, Josef (1810-1867), lékař a politik, 1845-1853 profesor pražské univerzity, 1848-1849 poslanec ústavodárného sněmu, 1861-1867 poslanec českého sněmu.

Hanka, Václav (1791-1861), spisovatel, jazykovědec a vysokoškolský pedagog.

Hašek, Jaroslav (1883-1923), spisovatel, publicista a novinář, roku 1911 založil Stranu mírného pokroku v mezích zákona.

Hattala, Martin (1821-1903), jazykovědec a pedagog, od 1861 profesor pražské univerzity.

Herben, Ivan (1900-1968), syn Jana Herbena, český politika a novinář v letech 1922-1928 redaktor *Tribuny*, 1928-38 *Českého slova*, 1940-1945 za odbojovou činnost vězněn v koncentračním táboře.

Herben, Jiří (1894-1971), syn Jana Herbena, bankovní úředník.

Herben, Prokop (1893-1943), syn Jana Herbena, právník.

Herben, Vavřinec (1825-1886), otec Jana Herbena, zpěvák a muzikant z Mokrůvek.

Herbenová, Alžběta (1839-1929), rozená Šlampová, manželka Vavřince Herbena, matka Jana Herbena.

Herbenová, Elsa (1893-1977), rozená Karlíková Alžběta, manželka Jiřího Herbena.

Herites, František (1851-1929), od 1883 vedl lékárnu ve Vodňanech, redaktor *Časopisu českých lékárníků*, 1903-1914 redigoval časopis *Máj*, spisovatel.

Herold, Josef (1850-1908), advokát a politik. Mladočechy zastupoval v českém sněmu od roku 1883, v říšské radě pak od roku 1888.

Heyrovský, Leopold (1852-1924), profesor římského práva na Karlově univerzitě v Praze, 1908- 1909 rektor, právník.

Hilbertová, Marie (1876-1962), rozená Vaníčková, manželka Artuše Aichelburga.

Hilsner, Leopold (1876-1928), domnělý a odsouzený vrah Anežky Hružové.

Hlaváč, Bedřich (1868–1936), překladatel, novinář a parlamentní zpravodaj.

Holeček, Josef (1853-1929), spisovatel s regionálním zaměřením na jižní Čechy, představitel realismu, ruralismu a tzv. venkovské prózy, překladatel, novinář.

Hostinský, Otakar (1847-1910), estetik, teoretik hudby a divadla a profesor pražské univerzity.

Hružová, Anežka (1879-1899), dívka zavražděná v březnu 1899 v lese Březině u Poličky na Jihlavsku.

Hume, David (1711-1776), považován za jednoho z největších anglicky píšících filosofů 18. století.

Hurban, Jozef Miloslav (1817-1888), první předseda Slovenské národní rady, slovenský spisovatel, novinář, politik a evangelický kněz.

Hurban Vajanský, Svetozár (1847-1916), slovenský spisovatel, publicista, literární kritik a politik.

Hus, Jan (1369/1370-1415), římskokatolický kněz, český středověký náboženský myslitel, reformátor a kazatel.

Janík, Ladislav (?-?), sekretář zemského výboru moravského v Brně, od 1902 zaměstnanec pražského magistrátu, jeden z nejstarších a nejlepších Slavíčkových přátel.

Jaroš, Gustav (1867-1948), publikující pod pseudonymem Gamma, novinář.

Jireček, Konstantin (1854-1918), politik, diplomat a historik, zakladatel české balkanologie a byzantologie.

Jokl, Ferdinand (1861- 1905), spisovatel, rusista, působil na poražské univerzitě, napsal řadu didaktických a gramatických článků.

Jungová, Matylda (?-?), manželka univerzitního profesora Junga.

Kaizl, Josef (1854-1901), politik, pedagog, vědec a rakouský státník, 1888 profesor pražské univerzity, 1885-1888 a 1891-1901 poslanec říšské rady, 1898-1899 ministr financí

Kálal, Karel (1860- 1930), učitel a spisovatel.

Kalousek, Josef (1838-1915), historik, docent českých dějin na univerzitě v Praze.

Kaněra, František (?-?), realista, starosta a lékař ve Strmilově u Jindřichova Hradce.

Kapras, Jan (1880-1947), historik, právník a politik.

Kelle (?-?), profesor pražské univerzity.

Klofáč Václav Jaroslav (1868-1942), politik a novinář, vůdce českých národních socialistů.

Kočí Bedřich (1869-1955), pražský nakladatel, knihkupec a obchodník.

Koerber, Ernest (1850-1919), přední politik rakousko-uherské monarchie. Hlásil se k Německo-liberální straně, byl několikrát jmenován ministrem a ministerským předsedou.

Koloušek, Jan (1859-1921), učitel na obchodní akademii v Chrudimi, profesor národního hospodářství, finanční vědy a statistiky na české technice v Brně.

Kosina, Jan Evangelista (1827-1899), pedagog, filolog, publicista a spisovatel.

Kotěra Jan (1872-1923), urbanista, architekt, teoretik architektury, návrhář nábytku a malíř, člen Mánesu.

Körner, Eduard (1863–1933), advokát.

Kraicz, Jan (1863-1929), lékař ve Valašském Meziříčí, osobní přítel T. G. Masaryka, politik.

Král, Josef (1882-1978), filosof a sociolog, v letech 1932-1950 profesorem Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.

Kramář, Karel (1860-1937), liberální publicista a politik mladočeské strany, 1894-1913 poslanec českého sněmu, v letech 1891-1914 poslanec říšské rady, od 1906 jeden z vůdců mladočeské strany, 1918 v čele národně demokratické strany a první předseda vlády ČSR.

Kramérius, Miloš Václav (1753-1808), osvícenský a obrozenecký spisovatel, novinář a vydavatel, od roku 1770 zařídil vlastní tiskárnu a nakladatelství Česká expedice.

Krásnohorská, Eliška (1847- 1926), vlastním jménem Alžběta Pechová, česká spisovatelka.

Kraus, Arnošt (1859-1943), univerzitní profesor germanistiky, divadelní kritik a překladatel ze skandinávských jazyků.

Krejčí, František Václav (1858-1934), filozof a pedagog, 1905 profesor pražské univerzity.

Krejčík, Josef (?-?), malíř.

Křička, Petr (1884-1949), středoškolský profesor, knihovník, básník, překladatel z ruštiny a francouzštiny.

Kříž, Arpád (1859 - 1915), lékař.

Kuh, David (1818-1879), pražský německo-židovský žurnalista, psal pod pseudonymy Emil Dornau a Dr. Merk. Redaktor *Tagesbote aus Böhmen*, který nařkl Václava Hanku z padělání Rukopisů.

Kunte, Ladislav (1874-1945), novinář, od roku 1905- 1915 redaktor a spolupracovník v Herbenově *Čase*, původně kněz.

Kvapil, Jaroslav (1868-1950), básník a divadelník, od roku 1900 dramaturg Národního divadla.

Kvapilová Zdena (?-?), manželka Jaroslava Kvapila, sestra Marie Aichelburgové.

Kvíčala, Jan (1834-1908), univerzitní profesor klasické filologie.

Laglerová, Božena (1886-1941), první česká (někdy uváděná jako první světová) pilotka.

Laichter, Jan (1858-1946), nakladatel a knihkupec, ve svém nakladatelství vydává spisy filosofické, ekonomické, sociologické a právní, v roce 1893 zakládá spolu s T. G. Masarykem a Fr. Drtinou revui *Naše doba*.

Lamanskij, Vladimír Ivanovič (1833-1913), ruský historik a slavista, teoretik slavjanofilství. Kritizoval podvrženost Rukopisů.

Langer, František (1888-1965), spisovatel, dramatik a vojenský lékař.

Lindner, Gustav Adolf (1828-1877), významný pedagog.

Machar, Josef Svatopluk (1864-1942), básník, spisovatel, politik, člen Mafie.

Malý, Jakub (1811-1885), národní buditel a novinář, autor publikací z oboru historie a literatury, překladatel z angličtiny, francouzštiny a němčiny.

Marold, Luděk (1865-1899), malíř a ilustrátor, autor slavného panoráma Bitva u Lipan.

Mařatka, Josef (1874-1937), sochař, zpočátku expresionista, poté secesní symbolista.

Masaryková, Alice (1879-1966), dcera T. G. Masaryka od 1919 zakladatelka a první předsedkyně Československého Červeného kříže.

Masaryk, Jan (1886-1948), syn T. G. Masaryka, československý diplomat, ministr zahraničí v Benešově exilové vládě a ministr zahraničí ve vládě Klementa Gottwalda.

Masaryková, Olga (1891-1978), mladší dcera T. G. Masaryka, provdaná za švýcarského lékaře H. Revillioda.

Maxa, Prokop (1883-1961), československý diplomat, československý legionář, člen Národního shromáždění, 1920 vyslanec v Haagu, 1921 vyslanec ve Varšavě, v letech 1924-1931 ministr zahraničních věcí v Praze.

McDowell, Mary (1854-1936), osobní přítelkyně T. G. Masaryka, americká sociální pracovnice.

Mikovec, Ferdinand Břetislav (1826-1862), vzdělanec, dramatik, básník a organizátor kulturního života.

Mikuláš II. (1868-1918), posledním ruský car, král polský a velkokníže finský. V březnu 1917 byl přinucen k abdikaci.

Mokrý, Otakar (1854-1899), básník, člen tzv. „vodňanského trojlístku“ (Herites, Mokrý, Zeyer).

Mrštík, Norbert (1867-1905), bratr Viléma Mrštíka.

Mrštík, Vilém (1863-1912), spisovatel, dramatik, překladatel, literární kritik.

Nejedlý, Otakar (1883-1957), malíř.

Nejedlý, Zdeněk (1878-1962), historik, muzikolog, literární historik, politik a veřejný činitel, který (ať už v pozitivním i negativním smyslu) výrazně ovlivnil české kulturní ovzduší dvacátých až padesátých let 20. století.

Neruda, Jan (1834-1891), básník, prozaik, novinář, fejetonista, divadelník, literární a výtvarný kritik hlavní představitel generace májovců.

Neumann, Karel C. (?-?), nápadník Bronislavy Foustkové.

Němec, Karel Jakub (1839-1901), syn Boženy Němcové, pomolog, byl otcem Marie Záhořové-Němcové, matkou Anna Marie Němcová, roz. Dostálová (1855-1927).

Němcová, Božena (1820-1862), spisovatelka. Je považována za zakladatelku novodobé české prózy.

Němcová, Marie (1885-1930), prov. Záhořová, dcera Karla Jakuba Němce, vnučka Boženy Němcové, členka Českého Červeného kříže a organizace YWCA.

Nevole, Milan (1846-1907), chemik, redaktor, autor odborných článků a publikací.

Novák, Arne (1880-1939), vl. jm. Arnošt Novák, český literární historik a kritik.

Novotný, Břetislav (?-?), rektor pražské české techniky.

Novotný, Otakar (1880-1959), malíř, žák Jana Kotěry.

Novotný, Václav (1869-1932), historik Gollovy školy a profesor Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1904 složil moravskou hymnu.

Olič, Václav (1848-1932), otec Anny Oličové, pražský policejní ředitel a dvorní rada.

Oličová, Anna (?-1966), přáteli přezdívána Aťa, přítelkyně Hany Benešové.

Otto, Jan (1841-1916), nakladatel.

Palacký, Jan Křtitel Kašpar (1830-1908), geograf, biogeograf, univerzitní profesor, politik a mecenáš, syn Františka Palackého.

Pantůček, Ferdinand (1863-1925), právník a politický činitel. V letech 1898–1906 působil jako rada zemského soudu v Praze, v letech 1901–1906 jako poslanec říšské rady a českého zemského sněmu za mladočeskou stranu.

Panuška, Jaroslav (1872-1958), malíř, ilustrátor, expresionista, žák Julia Mařáka.

Párvy, Alexandr (?-?), spišský biskup, maďarofil.

Pascal, Blaise (1623-1662), francouzský matematik, fyzik, spisovatel, teolog a náboženský filosof.

Patek, Stanislav (1866-1945), polský diplomat, 1919-1920 ministr zahraničí.

Pazdírek, František (?-?), redaktor časopisu *Schlawische Warte*.

Pekař, Josef (1870-1937), historik a politik, od 1897 docent, později profesor pražské univerzity.

Peška, Bedřich (1820-1904), spisovatel časových a příležitostných básní, povídek, překladatel operních textů, od roku 1864 magistrátní úředník v Praze.

Pfefferman-Záruba, František (?-?), člen národních socialistů, v letech 1918-1920 člen Národního shromáždění československého.

Pfleger-Moravský, Gustav (1833-1875), český prozaik, básník a dramatik.

Pilát, Rudolf (1875-1946), ředitel burzovního oddělení Živnostenské banky.

Pinsker, Čeněk (?-?), votický advokát, kulturně činná osobnost ve Voticích, přítel Jana Herbena.

Pisarevský F. O., pseudonym T. G. Masaryka, jehož užíval k publikační činnosti v 80. letech, zde pro kritiku díla Jaroslava Vrchlického *Exulanti*.

Podhájský, Alois (?-?), generál československé armády.

Podlipný, Jan (1848-1914), pražský advokát, starosta města Prahy (1897–1900) a poslanec českého zemského sněmu za mladočeskou stranu, první starosta České obce sokolské (1889–1906).

Pokorný, Rudolf (1853-1887), básník a spisovatel.

Pospíšil, Vilém (1873-1942), národohospodář, právník a publicista. V letech 1926-1934 byl prvním guvernérem Národní banky Československé.

Pražák, Albert (1880-1956), literární historik, organizátor vědecké práce.

Preissig, Vojtěch (1873-1944), malíř, ilustrátor, typograf, grafický umělec.

Preissová, Gabriela (1862-1946), spisovatelka, představitelka českého realismu, dramaturgyně Národního divadla.

Rakous, Vojtěch (1862-1935), vlastním jménem Albert Österreicher, spisovatel žánru maloměstské humoristické prózy z chudého židovského prostředí.

Rašín, Alois (1867-1923), politik a ekonom, první československý ministr financí, funkcionář Československé národní demokracie.

Rezek, Antonín (1853-1909), historik a pedagog, rakouský státník, 1883 profesor pražské univerzity, 1896 úředník ministerstva vyučování, 1900-1903 ministr bez portfeje.

Ripka, Hubert (1895-1958), politik, ministr, novinář a historik. V letech 1945-1948 byl československým ministrem zahraničního obchodu.

Roubal, Lev (?-?), advokát.

Royt, Václav (1827-1907), spisovatel, historik, profesor, redaktor *Časopisu Matice moravské*.

Rubeš, František Jaromír (1814-1853), právník, prozaik, autor humoresek, deklamovánek, divadelní hry, spoluzakladatel humoristického sborníku *Paleček*.

Rubeška, Václav (1854-1933), pražský porodník a gynekolog.

Seton-Watson, Rober William (1879-1951), britský publicista a historik. Zaobíral se dějinami slovanských národů.

Seydler, August (1849-1891), astronom, teoretický fyzik a profesor na Univerzitě Karlově v Praze, přispěvatel časopisu *Vesmír*.

Schauer, Hubert Gordon (1862-1892), politický myslitel a kritik, v letech 1890-92 spolupracovník a poté redaktor *Grégrových Národních listů*.

Scheiner, Josef (?-?), člen Mafie.

Scheinflugová, Olga (1902-1968), manželka spisovatele Karla Čapka, herečka a spisovatelka.

Schulz, František (?-?), redaktor *Času*.

Sís, František (?-?), od 1917 redaktor *Národních listů*.

Skácel, Jan (1922-1989), moravský básník, prozaik a autor poezie pro děti.

Slavíček, Antonín (1870-1910), malíř, klasik českého impresionismu a krajinářství.

Sládek, Josef Václav (1845-1912), spisovatel, básník, novinář a překladatel.

Soukup, František (1871-1940), sociálně-demokratický politik, novinář a publicista, povoláním právník.

Starý, Karel (?-?), přednášel v Americkém klubu dam kapitoly z fyziky.

Strouhal, Čeněk (1850-1922), experimentální fyzik, profesor a v letech 1903-1904 rektor Univerzity Karlovy.

Suk, Josef (1874-1935), pozdně romantický hudební skladatel a houslista.

Sychrava, Lev (1887-1958), právník, novinář a politik, v letech 1945-1948 člen Československé ligy pro lidská práva.

Syrový, Jan (1888-1970), armádní generál, člen a velitel Československých legií v Rusku, předseda československé vlády v období Mnichovské dohody od 5. října do 30. listopadu 1938.

Šalda, František Xaver (1868-1937), literární kritik, prozaik, básník a vědec.

Šámal, Přemysl (1867-1941), politik, účastník protirakouského a protinacistického odboje.

Šantrůček, Karel (1871-?), lékař, odborný chirurg, první ředitel přerovské nemocnice.

Šantrůčková, Magda (1881-?), rozená Dvořáková, dcera hudebního skladatele Antonína Dvořáka, manželka Karla Šantrůčka.

Šembera, Alois Vojtěch (1807-1882), jazykovědec a literární historik, profesor češtiny a české literatury na vídeňské univerzitě a překladatel z němčiny.

Ších, Josef (?-?), spolupracovník Herbenův, redakční sluha v redakci *Času*.

Šimáček, František (1834-1885), novinář, nakladatel a propagátor svépomocných spolků.

Šlampa, Matěj (1814-1897), dědeček Jana Herbena.

Šlampová, Kateřina (1812-1886), babička Jana Herbena.

Šmídek, Karel (1818-1878), kněz, spisovatel, redaktor Hlasu.

Špála, Václav (1885-1946), malíř, grafik, ilustrátor.

Štefánik, Milan Rastislav (1880-1919), slovenský astronom, letec, diplomat a politik.

Štech, Karel (1908-1982), malíř, grafik a ilustrátor, jihočeský krajinář.

Štěpánek, Bedřich (1884-1943), tajemník Edvarda Beneše za války v Paříži, 1918-1919 správce ministra zahraničí v Praze, 1919- 1923 vyslanec v USA.

Švabinský, Maxmilian Theodor Jan (1873-1962), český malíř a rytec.

Švehla, Antonín (1873-1933), předseda tří československých vlád, předseda agrární strany a hostivařský statkář.

Švihovský, Věnceslav (1875-1957), novinář a politik. V letech 1911–1918 vydával v Kyjevě časopis Čechoslovan.

Taussig, Julius (1883-1957), činný v realistickém hnutí v Benešově.

Tomek, Václav Vladivoj (1818-1906), historik, politik a pedagog, od 1882 první rektor české univerzity, 1861- 1870 poslancem českého sněmu ve Vídni, roku 1885 jmenován do panské sněmovny říšské rady.

Tůna, Jaroslav, redakční poslíček v redakci časopisu *Čas*.

Úlehla, Josef (1852-1993), učitel na moravských školách, ředitel měšťanské školy ve Strážnici.

Vančura, Jindřich (1855-1936), historický spisovatel, absolvent FF UK, kriticky hodnotil pravost RKZ.

Vančura, Vladislav (1891-1942), český spisovatel, dramatik, filmový režisér.

Vašek, Antonín (1829-?) národní buditel na Opavsku, gymnaziální profesor, organizátor velkých táborů lidu, otec básníka Petra Bezruče.

Veselý, František (1863-1935), benešovský právník, činný v realistickém hnutí v Benešově.

Vilímek, Josef Richard (1835-1911), vydavatel. Založil známé pražské nakladatelství a byl otcem vydavatele Josefa Richarda Vilímka (1860–1938).

Viravský, Vojtěch (1852- ?), klasický filolog, gymnaziální profesor.

Vlček, Jaroslav (1860-1930), a slovenský literární historik, spoluzakladatel a první předseda spolku Detvan, od 1901 člen Královské české společnosti nauk a profesor na pražské univerzitě.

Vodák, Jindřich (1867-1940), učitel, úředník, divadelní kritik, redaktor (od 1898 pracoval v *Čase*) překladatel.

Vrbová, Amálie (1863-1936), spisovatelka, publikovala pod pseudonymem Jiří Sumín.

Vrchlický, Jaroslav (1853-1912), vlastním jménem Emil Frýda, český básník, 1891 čestný doktor, 1893 profesor univerzity, 1901 člen pražské sněmovny.

Vrzal, Emanuel (?-?), votický stavitel.

Wurm, Ignác (?-?), farář, poslanec zemského sněmu, v roce 1863 organizoval pouť na Velehrad.

Zahálka, Otakar (1891-1942), armádní generál.

Záhoř, Zdeněk (1881-1931), manžel Marie Němcové, spisovatel, středoškolský profesor.

ze Žerotína, Karel starší (1564-1636), přední moravský šlechtic, politik, spisovatel a představitel moravského zemského patriotismu.

Zeithammer, Antonín Otakar (1832-1919), politik, pedagog, poslanec českého zemského sněmu a člen výboru pro postavení Národního divadla

Žalud, Augustin (1872–1928), novinář a knihovník, autor literárních a etnografických monografií, překladatel.

Žďárský, Cyril (?-?), novinář, přítel Jana Herben.